

SVENSKA LANDSMÅL OCH SVENSKT FOLKLIV

Tidskrift för talspråksforskning,
folkloristik och kulturhistoria

Redigerad av Fredrik Skott
och Mathias Strandberg

2019
Årgång 142

Utgiven av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur
i samarbete med Institutet för språk och folkminnen

SWEDISH DIALECTS AND FOLK TRADITIONS

Journal of dialectology, sociolinguistics,
folklore research and cultural history

Founded in 1878 by J. A. Lundell

Published by

THE ROYAL GUSTAVUS ADOLPHUS ACADEMY FOR SWEDISH FOLK CULTURE,
UPPSALA

in collaboration with

THE INSTITUTE FOR LANGUAGE AND FOLKLORE

Editors:

FREDRIK SKOTT and MATHIAS STRANDBERG

Editorial board:

*Coppélie Cocq, Lars-Erik Edlund, Lennart Elmevik, Charlotte Hagström,
Anna-Malin Karlsson, Bengt af Klintberg, Lars-Gunnar Larsson, Göran
Malmstedt, Susanne Nylund Skog, Tomas Riad, Camilla Wide, Susanne
Österlund-Pötzsch*

2019

Volume 142

Distributed by Eddy.se

SVENSKA LANDSMÅL OCH SVENSKT FOLKLIV

Tidskrift för talspråksforskning, folkloristik
och kulturhistoria

Grundad 1878 av J. A. Lundell

Utgiven av

KUNGL. GUSTAV ADOLFS AKADEMIEN FÖR SVENSK FOLKKULTUR, UPPSALA

i samarbete med

INSTITUTET FÖR SPRÅK OCH FOLKMINNEN

Redaktörer:

FREDRIK SKOTT och MATHIAS STRANDBERG

Redaktionsråd:

*Coppélie Cocq, Lars-Erik Edlund, Lennart Elmevik, Charlotte Hagström,
Anna-Malin Karlsson, Bengt af Klintberg, Lars-Gunnar Larsson, Göran
Malmstedt, Susanne Nylund Skog, Tomas Riad, Camilla Wide, Susanne
Österlund-Pötzsch*

2019

Årgång 142

Årgång 142. H. 345 från början

Samtliga forskningsartiklar som publiceras i tidskriften har genomgått anonymiserad kollegial granskning av minst två granskare.

All research articles published in this journal have undergone double-blind peer review by at least two referees.

© Författarna och Kungl. Gustav Adolfs Akademien

Sättning: Fredrik Skott och Mathias Strandberg

Omslag: Mathias Strandberg

Distribution:

eddy.se ab

e-post: order@bokorder.se

Box 1310, 621 24 Visby. Telefon 0498-25 39 00

<http://kgaa.bokorder.se>

ISSN 0347-1837

Printed in Sweden by RK tryck, 2020

Innehåll

Förord	7
ALF ARVIDSSON, Folklig diktning om sjukvård och älgjakt.	9
ERIKA JÖNSSON och JENNY NILSSON, »Jag ser väl inte färger på det sättet». Interaktionella resurser i samtal om ras	25
AGNETA LILJA, »Inte kunde jag veta att det här skräpet hade något värde». Föremål, materialitet, autenticitet och demokratiska ideal i Antikrundan	45
ALEXANDER MANKOV, The dialect of Gammalsvenskby: An outline of its phonology.	67
CHRISTINA MATTSSON, Ja, må han leva – en skålvisa med rötter i 1700- talet.	107
SOFIE STRANDÉN-BACKA, Förföljd av vargar. Vargens mytiska funktion i framställningar av vargöverfall	121
EVA SUNDGREN, Individuell språklig variation och förändring – sex informanter inspelade 1967, 1996 och 2018	141
LARS-ERIK EDLUND, ERIK MAGNUSSON PETZELL, MATHIAS STRAND- BERG och LENA WENNER, Aktuell litteratur om svenska dialekter. . .	171

Meddelanden och aktstycken

GRETA HORN, Dialektutjämning hos ungdomar i Helsingborgsområdet. En fallstudie av tre fonologiska variabler i fyra nordvästskånska ungdomars talspråk.	181
MATHIAS STRANDBERG, Göran Hallberg berättar minnen 2018. Ett stycke lundensisk arkivhistoria.	193

Minnesord

Göran Hallberg 1939–2019. Minnesord av Mathias Strandberg	207
Bengt Nordberg 1936–2019. Minnesord av Mats Thelander	211

Litteratur

Matts Andersson, <i>Farbror Otto. Över bygden skiner sol</i> . Rec. av Lena Marander-Eklund.	217
Martin Dackling, <i>Istället för äktenskap. Att driva jordbruk tillsammans med syskon i 1900-talets Sverige</i> . Rec. av Iréne A. Flygare	218

Rose Ericsson, <i>Retorik och praktik. En studie av Gestriklands hemslöjdsförening 1912–1930</i> . Rec. av Bo Lönnqvist	220
Anders Gustavsson, <i>Historical Changes in Alcohol Contacts across the Swedish-Norwegian Border</i> . Rec. av Agneta Lilja	224
Jordnära. <i>Etnologiska reflektioner över ny mat</i> . Red. Yrsa Lindqvist & Susanne Österlund-Pöttsch. Rec. av Katarina Ek-Nilsson.	225
Ulf Palmenfelt, <i>Gamla och nya Gutasagor</i> . Rec. av Tora Wall	230
Ebbe Schön, <i>Vår svenske tomte. Sägner och folktro</i> . Rec. av Tommy Kuusela	231
Författare i denna årgång	235

Förord

I denna årgång av *Svenska landsmål och svenskt folkliv* har vi nöjet att publicera ännu ett fång intressanta och viktiga artiklar inom tidskriftens ämnesområden.

Sedan förra årgången publicerades har två forskare av stor betydelse inom den nordiska talspråksforskningen gått ur tiden: Göran Hallberg (f. 7 oktober 1939, d. 23 juli 2019) och Bengt Nordberg (f. 8 augusti 1936, d. 27 september 2019). Deras minnen tecknas i denna årgång av undertecknad Mathias Strandberg resp. Mats Thelander.

Under en följd av år har den årliga krönikan över nyutkommen litteratur om svenska dialekter sammanställts i samarbete mellan Lars-Erik Edlund och medlemmar i Sällskapet för svensk dialektologi. Från och med föreliggande årgång ombesörjs arbetet med krönikan i stället av en till redaktionen knuten arbetsgrupp. Den består sedan 2019 utöver undertecknad Mathias Strandberg av Lars-Erik Edlund, Erik Magnusson Petzell och Lena Wenner. Gruppens medlemmar delar lika på arbetsbördan och har delat författarskap.

De medverkande dialektologisällskapsmedlemmarnas insatser under de gångna åren har varit helt oombärliga för krönikans fortlevnad. Redaktionen vill härmed uttala sitt förbindliga tack för de oskattbara bidrag till litteraturkrönikan som Sällskapet för svensk dialektologi lämnat.

Fredrik Skott

Mathias Strandberg

Folklig diktning om sjukvård och älgjakt

Av Alf Arvidsson

Abstract

This article explores the writing and circulation of poems as a 20th-century form of folklore, especially with local newspapers as a base for their publication. Poems about regional health care and about the elk hunting season are chosen as examples in order to focus on how writing poems can be a way of making public statements on matters of common interest in a regional (county) context. The examples show how different subject positions and varying attitudes towards a topic can be expressed through poems. A conscious choice of genre, such as prayer, thanksgiving, praise and accusation, can make positions clearer and give further emphasis to the tendency of the message. I also argue the importance of noticing poems, and local media in general, both in ethnographic research and in the documentation strategies of archives and museums. Poems can be a genre in which it is possible to speak of big and small questions in everyday life; writing them is one form of a local specialist role; and the local circulation of written texts (published or unpublished) is an important part of cultural history, a forerunner of social media. Local newspapers have been one of the few arenas where the voice of the public has been given space.

Keywords: folklore, poems, letters to the editor, local politics, elk hunting, health care, public discourse, literacy, local media.

Med denna artikel vill jag rikta uppmärksamhet på författande och cirkulation av dikter som folklig praxis under 1900-talet, särskilt med fokus på lokalpress som plattform.¹ Undersökningen bygger inte på någon systematisk genomgång utan på enstaka belägg jag samlat på mig under loppet av min forskarverksamhet. Med »folklig praxis» menar jag inte primärt att det är som en amatörverksamhet i relation till en etablerad litteraturoffentlighet som diktningen är intressant ur ett folkloristiskt perspektiv, utan att den är skapad av människor på jämställd nivå med diktaren, i termer av lokal och regional samhörighet, arbetsplats, släkt, förenings- och vänskapsband. Diktningen är också ett uttryck för delade värderingar och erfarenheter.

Det finns många former av svensk folklig poesi som uppmärksammas inom forskningen. Sånger med slutrim, och rimmande i allmänhet, har varit del av svensk folklig kultur sedan senmedeltid (Rooth 1965) och kvalificerades därigenom tidigt som folkkultur; Geijers & Afzelius *Svenska folk-*

¹ Artiklen bygger på en presentation vid konferensen Why Folkloristics, Visby 10–12 juni 2015. Jag har tidigare antytt området i min bok *Folklorens former* (1999 s. 116 ff.). Tack till Roger Bergner vid Svenskt visarkiv, Johan Jarlbrink, Ulf Palmenfelt samt två anonyma läsare för hjälp i olika former!

visor (1814–1816) brukar räknas som starten för 1800-talets intresse, och medeltidsballader var länge den inom forskning prioriterade diktformen. Därutöver har genrer som trollformler (af Klintberg 1965), »gaturim» (af Klintberg 1981), vällingklocksramsor (Rehnberg 1967) och måltidsrim (Bringéus 1986, Swahn 1986) belysts. Härtill kommer mer populärt hållna utgåvor (af Klintberg & Zetterholm 1971), ofta direkt redovisande en specifik insamling som böner (Gustafsson 1970) eller broderade bonader (Augustsson 1999).

Rim, ramsor och visor har alltså både dokumenterats och diskuterats vetenskapligt i relativt stor utsträckning, men dikter som skapats (eller använts) som läsestycken (för deklamation eller tyst läsning) har inte uppmärksammats nämnvärt. Ett undantag är det särskilda mediet minnesalbum, som diskuterats av Bengt af Klintberg (1978, med textutgåva 2018) och Blanka Henriksson (2007). Trots den relativt höga läskunnigheten inom svensk bondeklass, som kan beläggas från 1600-talet och framåt, har handskrivna och tryckta texter haft en andrangsposition inom forskningen (om de inte värderats som källa till någonting annat). Intresset för handskrivna visböcker är här ett undantag (Ternhag 2008; se även Kvideland 1995). Den literacy-forskning som tagit fart efter millennieskiftet har framför allt uppmärksammat dagböcker, brev, memoarer och visböcker (Kuismin & Driscoll 2013, Edlund, Ashplant & Kuismin 2016). Rudolf Schenda framstår här som en föregångare i att lyfta mediehistoriska perspektiv i folkloristik (1970, 1993). Annika Nordström (2002 s. 202–220, 243–247) har i sin avhandling om syskonen Svensson diskuterat både deras tillfällighetsdiktning till familjehögtider och deras publicering av andra dikter i veckotidningar och *Göteborgs-Postens* »Skaldevrån».

Vid sidan av en folklig praxis där dikter är till för att sjungas, och där en rimmad text förväntas kunna sjungas fram på någon känd melodi, uppstår under 1800-talet deklamation av dikter som ett annat sätt att förhålla sig till texten, och som tänkt situation för nyproducerade texter även utanför de bildade salongerna. Som bakgrundsfaktorer kan först nämnas införande av allmän folkskola, med läs- och skrivkunnighet som mål, och läseböcker där dikter ingick som en genre och högläsning som en situation för användning av dikter. Folkrörelserna skapade både lokala scener för deklamation av dikter, och specifika gemenskaper där diktning var en resurs för att skapa och uttrycka delad identitet. Sedan 1937 har Radiotjänst, senare Sveriges Radio, sänt »Dagens dikt» som stående programpunkt och gjort deklamation av dikter till en del av vardagens strukturering.

Folkliga estetiska uttryck är också av intresse för litteratur-, musik- och konstvetenskap samt andra estetiska vetenskaper. Här finns en tendens att enbart originella folkliga genrer med distinkta stildrag uppmärksammas medan genrer som kan definieras som mer konventionella och allmänt kända bedöms efter högkulturkriterier och då saknar intresse – eller avfärdas, inte bara som amatörverksamhet utan också med den estetiska värderingen »amatörmässig». I detta sammanhang bör det påpekas att texterna jag presenterar nedan innehåller vad som kan uppfattas som nödrim, klichéer, rytmiska fel,

plattityder; det är möjligt att diktarna skulle uppskattat råd och påpekanden från någon diktarkollega. Här är det dock inte brister eller finesser i tekniken som står i centrum, utan istället att innehållet har betydelse för diktaren, och att dikten lämnas ut till och används av en publik som den angår. Det är den subjektsposition som diktaren talar ifrån, som en av sin tänkta publik, som är det intressanta. (Att några av dem kanske också har positionen av lokala experter, som kan anlitas för att skriva tillfällighetsdikter eller uppläsning av egna alster, kanske också ger ut diktsamlingar och uppmärksammas inom litterära sammanhang, är ett intressant förhållande som inte tas upp här; se Furuland 1977.)

Dikter som cirkulerar

1986, inom ramen för mitt avhandlingsarbete om musicerande i sågverksamheten i Holmsund, intervjuade jag Henry Lindgren. Han var 84 år vid tillfället. Han tillhörde den krets av sågverksarbetare som varit verksamma i IOGT och folkbildningsrörelse, och var särskilt uppskattad som uppläsare av dikter och berättelser (Albert Engström-berättelser var bland hans specialiteter; se presentation av Lindgren i Ambjörnsson 1988). Jag hade frågor om sång och musik på orten och i föreningslivet, och han visade mig en pärm med texter. En av dem fick honom att tala om *diktarförmågan* som en särskild egenskap, som introduktion till texten.

Det kan finnas de som ha diktargåvan men/och kan vara av enkla människor. Det var en gumma här, som hade, hon var änka, och hade två pojkar, hon skulle försörja sig genom att tvätta kläder åt folk. Och hon hade diktarförmåga. Och då hade vi tvättstuga nere mot sjön, utmed kursgården, vet du var den är? Och nedanför där nedemot sjön där var det tvättstuga då, med fyra kokgrytor, och så då skulle dom tvätta kläder där då, och både vinter och sommar skulle hon vara där och tvätta kläder samma vad väder det var. Och då den tvättstugan skulle läggas ner, så då skrev hon en dikt och satte på dörren där. Och disponent Enström, han kom och såg den där. Och han ville inte ta den för att det var ju, den tiden var det ångbåtar där och folk å. Då skicka han ner gårdskarlen och han var och tog den där, men då var det dom som hade sett det där, och då fick jag höra talas om det också så då var jag till gumman och fick den. Och då skrev hon så här om den gamla tvättstugan:

I köld och snö och dåligt väder
vi gingo hit och tvätta kläder
när stormen ven kring stugans knut
så mången tordes knappt gå ut
När solen sken från himlen blå
Då var det dock en fröjd att gå
till stugan ned en sommardag
och tvätta efter ens behag
Hur många steg som trampats här
i backen stenig brant och tvär
och mången fot nu tröttnat här

som strävat där i sina dar
 Ett sista tack du gamla stuga
 nog tycker jag du kunnat duga
 för oss ännu i många år
 men allt till sin förvandling går.

[Skratt] Gumman, gumman, man ser 'na, hon hade ett stort säckförkläde runt midjan, hon var tjock och pom-pumsigt så där då men glad jämt och, ja, fantastisk människa.

Kvinnan, vars namn var Anna Nyström, mindes och reflekterade över sitt arbete, sitt och sina barns försörjning och den förändring som nu skedde. Att formulera sig i diktens form, att sätta sig ned och fästa orden på prant, låta ett radslut genom rimassociationer leda texten vidare, använda vardagens och litteraturens språkliga konventioner och metaforer, blev ett sätt att uttrycka vad hon kände och hur hon förstod situationen. Men det är inte enbart sina personliga upplevelser hon sätter i centrum; hon tänker också på sina kollegor som arbetat strävsamt, kanske slitit ut sin kropp i detta och andra hårda kroppsarbeten. I avslutningen placerar hon in nedläggningen av tvättstugan i en större generell moderniseringsdiskurs, där allt går »till sin förvandling», och gör den därigenom begriplig i ett längre perspektiv.

Axel Enström (1893–1960) var disponent för Svenska Cellulosa AB:s (SCA) sågverk i Holmsund 1934–1946. Han representerade den period då bolaget var som mest dominant på orten och klarade sig genom 30-talets lågkonjunkturer. Det är inte tydligt varför Enström ville »ta» dikten – för att bevara den, eller möjligen för att den andas en svag kritik över nedläggningen? Den respekt och vördnad många visade inför Enströms minne talar för det första.

En annan dikt som flera refererade till, och ibland citerade rader ur, under mitt fältarbete i Holmsund under 1980-talet var »Obbolalukt». Dikten kommenterade humoristiskt pappersmassefabriken i Obbola, mitt emot Holmsund tvärs över Umeälvens mynning.²

1. Vem har icke känt odören
 från Obbolapipans rök,
 den ju nästan kan förstör en
 värre än mång kaffegök.
 Då den kommer lömsk på kvällen,
 när man krupit i sin koj;

² Här ska bara erinras om minnesregeln »sulfat luktar fan, sulfit luktar inte» (flera varianter finns, bland andra den slutrimmade »sulfat luktar mat, sulfit luktar skit» som förväxlar processernas olfaktoriska upplevelser). Nya produktionsmetoder har minskat lukterna även i sulfatprocessen (se <https://www.sca.com/sv/om-oss/Detta-ar-sca/vara-verksamheter/obbola-pappersbruk/nyheter-obbola/2017-05/lukt-fran-fabriksomradet/>; hämtad den 16 december 2019). Några ordförklaringar: *Obbolapipan*: den höga fabrikksskorstenen, *tev*, (eg. *täv*) 'lukt', här särskilt 'stark kroppslykt', eller som beteckning för den svettbemängda luften i ett begränsat utrymme som en arbetsbarack. Jämför afroamerikanska *funk*. *Gissnat*: eg. *gistnat*.

och har glömt att stänga spjällen
kväljningar man får oj, oj.

2. Ej nog med att den är gräslig
med sin unika atmosfär,
lömska tankar för den med sig,
stundom, då den kommer tvär.
Och man strax ej hinner fatta
vad som sig i luften rör,
så måste om en stund man skratta,
ack, de rådde ingen för.

3. Än är det gräl i arbetslaget,
nu »Karljohan» tror jag visst
att Du bestämt stått uti draget,
Din unkna tev, blir mig så trist.
Håll Du klaffen »Jompapelle»,
magen min är frisk och sund,
kanske att Du själv i ställe
gissnat i Ditt gamla sprund.

4. Än man tror, det saknas folkvett
i ett slutet sällskapslag,
en ann' gång skylles uppå fotsvett
man svär sig fri, båd Du och jag.
Ack ja, så visst vi ej förstår
var doften kommer från
men så, till sist ett ljus uppgår
den kommer över ån.

Denna version är återgiven efter en maskinskriven fotostatkopia som jag fick av en sagesperson – vilket vittnar om cirkulationen av avskrifter som folklig praxis, att till exempel jämföra med »målaräkningen» som både Ulf Palmfelt (1986 s. 18 f.) och Bengt af Klintberg (2007 s. 181–185) uppmärksammat, de kombinationer av bild och text som Ulf Palmfelt kallat »folkhumor i fotostat» (även känt som xeroxlore; 1986) och de livliga visbokstraditioner som gett underlag till visforskningen (Ternhag 2008). En studiecirkel kan också vara forum för utbyte av dikter (Arvidsson 2008). Att en dikt som upplevs som lyckad och träffande och fångar många känslor skrivs av och cirkulerar (jämför delning på internet) är en folkloreprocess. Att sätta upp en dikt på en dörr, eller på anslagstavlor, väggar etc., är både att ge den offentlighet och erkännande, att hävda dess betydelse för andra och att definiera rummet och dess förväntade verksamhet.

Båda dikterna förväntas ha en införstådd publik. I det förstnämnda exemplet ovan är också den fysiska platsen där dikten offentliggjordes en specifik kontext. Den andra dikten har giltighet i ett större geografiskt rum samtidigt som »över ån» ger en positionsbestämning. Namnen som anges har dessutom sannolikt endast igenkänningseffekt för en avgränsad skara. Även om båda

dikterna är begripliga och kan uppskattas utan lokal kännedom, så finns en närhet till en tänkt publik som en drivkraft för koncipierandet av dikten.

Lokalpress som arena

Det är inte bara den fysiska miljö som finns tillgänglig för enskilda som erbjuder möjligheter att cirkulera texter. Jag vill här poängtera lokalpressens karaktär av offentlig arena där allmänheten har kunnat ta plats.³ Även om redaktörer och journalister varit ansvariga för att producera tidningen som helhet, och fylla den med innehåll, har möjligheterna att delta i och ta initiativ till lokal offentlig debatt och bidra med rapportering (särskilt från föreningsliv och sport) varit viktiga funktioner där allmänheten varit delaktig.⁴ Enskilda personer har kunnat medverka kontinuerligt med kåserier eller i brevform. Denna aspekt har inte uppmärksammats i någon större grad i etnologisk forskning, inte heller i massmedie- och presshistorisk forskning där fokus legat på nationell opinionsbildning och journalistikens professionalisering. Där dikter och kåserier uppmärksammats är det som genrer ur pressperspektiv (Rydén & al. 2006) eller specifikt dagsvers som litterär form med etablerade författare som Alf Henrikson och Stig Dagerman eller yrkesverksamma journalister i centrum (Björck 1978).

Vissa dagstidningar, särskilt utanför storstäderna, har ibland återkommande publicerat insända dikter under gemensam rubrik.⁵ Här har odlats något som kan kallas »periferins centrallyrik»: dikter om årets och livets gång, med naturens årstidsväxlingar, glädjen över barn och barnbarn, minnen av tidigare generationer och platsens skönhet som huvudämnen. Att det funnits möjlighet att få dikter publicerade kan ses som en drivkraft och uppmuntrande faktor för folklig diktning. Men det finns också en mer kontextualiserad diktning, som kan ses som del av vardagligt socialt liv, och som därtill har publicerats bland vanliga insändare, och inte under någon särskild poesirubrik.

Innehållsligt kan tre återkommande modi nämnas: tacksägelse, hyllning, kritisk granskning – vilka har gemensamt att dikterna blir till offentliggjorda utsagor av diktaren som subjekt om någon annan eller några andra (i andra eller tredje person, ja även i första person plural) eller deras aktivitet. Denna »någon annan» kan vara snävt definierad till namngivna personer eller sammanslutningar, eller vara en mer generaliserad aktör: »vi», samhället, politikerna. Dikten används för att kommentera någons gärningar och attityder, och tidningsmediet gör att denna bedömning blir tillgänglig för en allmänhet. Det är vanligtvis lokala kontexter och situationer som omtalas, men ibland

³ I vilken utsträckning storstadstidningar kan fungera som lokaltidningar, och ge utrymme åt allmänheten, när de samtidigt har ambitioner att ha rikstäckande spridning, är en problematik som jag inte går in på här.

⁴ Jag använder mig av perfektformer för att understryka att det är 1900-talets presssituation jag åsyftar, även om praktikerna fortfarande tillämpas.

⁵ Andra dagstidningar har haft en »idiotlåda» på redaktionen där man slängt ej beställda bidrag, se Rydén 2006 s. 18.

sätts de in i större samhälleliga sammanhang där landsbygds- och glesbygdsproblematik formuleras som politiskt ansvar på högre nivåer.

Det tydliga syftet att säga något om aktuellt socialt liv påverkar frågan om diktarens identitet. Många dikter av alla sorter publiceras med signatur; här finns antagligen en blygsamhet där signatur blir ett sätt att avsäga sig förväntningar om att räknas bland de erkända diktarna, ett uttryck för egen självkritisk hållning eller ett skydd för att inte bli utsatt för hån av elaka grannar och bekanta. För flera av de dikter jag uppmärksammar gäller dessutom att de tillkommit från någon insiderposition och påtalar missförhållanden eller kanaliserar missnöje; här är anonymitet ett skydd och kanske en förutsättning för att inte bli bemött som illojal, drabbas av repressalier eller förlora sociala kontakter och relationer. Å andra sidan kan i vissa situationer författarens riktiga namn utskrivet ge tyngd och auktoritet åt texten, både för den autenticitet personen kan ge till texten eller för den tendens inom en aktuell fråga som texten förmedlar.⁶

Ett återkommande tema är offentlig äldre-, hälso- och sjukvård. Förutom ålder, hälsa och utsatthet bearbetas också avstånd mellan politiker och allmänhet och vårdinstitutioners betydelse för en fungerande landsbygd. Sjukvårdens knytning till landstingskommuner gör också att inlägg talar till en länstäckande dagstidnings hela läsekrets.

En vårdorganisation som klarar av att bemöta äldres behov är ingen självklarhet. Att det är uppskattat av vårdtagare formulerades i en dikt som har karaktär av både tack och hyllning.

Vår bästa Geriatrik

Hit kommer vi en dag vi ej kan gå,
När vi blir riktigt gamla och även ganska grå.
Här har vi bara bra på skilda sätt.
Hit kommer alltid någon och hälsar på ibland,
vi mår väl si och så men alltid är vi mätt.

Den ene har så ont, ja både här och där,
alla får nån hjälp av någon vänlig hand,
och den varma blicken är nog från annat land.

En droppe i Ume älv kan inte flyta av sig själv,
dropparna flera hjälper droppen fram.

Himmelska droppar tag nu emot
nog är det bra för både huvud och fot.
Vi drabbas ju alla så tag det med ro,
sist blir det bra för det må du tro.

Gymnastens mjuka händer
går som en ängel till en och var,
förnyar vårt inre och gör oss glad.

⁶ Inför utarbetandet och publiceringen av denna artikel har jag försökt identifiera namngivna skribenter och söka deras tillstånd, men det har inte alltid varit möjligt. Jag återger dikterna med signaturer som de ursprungligen publicerades.

Maten god förmedlas till vårt bord,
för vi som främling och gäst,
är var dag en fest.

Sköterskor med ansvar stort,
ögon som strålar av fröjd och
händer som får mycket gjort.
Villigt och troget ger oss vår dos,
med klapp och kram från ömmande hjärta
delar de vår smärta.

För doktorn är var sjukdom svår,
och doktorn grät men inte underlät,
ett leende med tiden.

Tack för omvårdnad hos er... Geriatriken avd. 5

Signe Hörnkvist, 89 år⁷

I dikten skisserar Signe Hörnkvist de problem hon och andra i liknande situation har. Hon förklarar sin uppskattning av tillvaron på geriatriken, benämner de olika yrkesgrupperna, deras arbetsinsatser och medkänsla. Hennes tack är inte bara personligt utan ger en röst till patientkollektivet, och gör personalens insats uppskattad och synlig för sjukhusledning, landstingspolitiker och allmänhet. Att berömma och tacka vårdpersonal är för övrigt också vanligt inom dagspressgenren »Dagens ros» (Palmenfelt 2005).

1990-talet var annars en period då inskränkningar, nedskärningar och prioriteringar blev vanliga, efter den långa expansionen av det svenska välfärdssystemet. Den maktlöshet som en vårdbehövande (och anhöriga) kan känna inför en tillvaro där politiker är de enda som har möjlighet ta ansvar formuleras nedan i form av en bön – inte till herren Gud men till »budgetansvarig politiker», vilket ger en bild av hur maktförhållandena kan upplevas.

Bön till budgetansvarig politiker

Allsmäktige politiker!
Se till mig som har speciella önskemål
så att du kan tro på
att jag själv är den som bäst vet hur jag mår
och vad jag behöver.
Du som besitter Makten
att handskas med Medlen
borde åtminstone se till
att Du bereder marken
inför Ditt eget åldrande.
Då kanske smulor av detta
även kommer att falla på mitt bord.
Jag ber Dig:
Bygg inte bort mångfalden.

⁷ Västerbottens-Kuriren 1999-04-06.

Använd i stället den fantasi
som jag vill tro att Du besatt
den dagen Du valdes
för att representera mig,
gamla värnlösa människor

Jag har gett hela mitt yrkesverksamma liv
till vårt gemensamma hem på jorden.
Nu när inte min ork längre räcker
borde jag därför själv få bestämma
hur jag vill bo!
Utan att bli överklagad av Kommunen!
Det, Allsmäktige Politiker
är ett försök att idiotförklara, med stöd av lagen.
Är det ett sånt samhälle jag har varit med och byggt?

Min tro på Dig är svårt sargad.
Vägar har man råd att bygga,
och broar, i den Heliga Infrastrukturens namn,
men inte ett boende där gamla
kan känna sig trygga sina sista år i livet.
Skam vare med Dig.
Amen.

Ingrid Maria Jacobsson ansvarig anhängig⁸

Otillräckliga resurser, nedskärningar och nedläggningshot i sjukvården upprör och skapar engagemang. Mindre, lokala enheters vara eller icke vara är ett ständigt orosmoln – särskilt med tanke på att de ger vård på nära håll och därigenom utgör en viktig del av samhällets geografiska infrastruktur. En längre dikt som upptog en halv sida av signaturen EL-94 har formen av en dagsrapport från ett lasarett där besparingsinsatser resulterat i överbeläggning och underbemanning. Liksom i Ingrid Maria Jacobsons ovan citerade dikt uppmärksammas politikernas makt att prioritera och besluta.

Livet på lasarett...

Nu är det dags att reagera
och högljutt protestera
på vad som inom vården händer nu
Skall vi verkligen acceptera
att de som styr och tycks regera
skall få handla utan det huvud de fått
och förstöra allt som är uppbyggt
i både stort som smått. [– –]

Spariverns låga bländande lyste
likt fullmånen, man riktigt ryste
kirurgen I:s patienter
flyttades minsann

⁸ Västerbottens-Kuriren 1999-01-28.

till kirurgen 2, både kvinna som man
gående, liggande, döende, spelade ingen roll
med patienter och personal man spelar boll
En man fick ligga i en stor toalett
ett sämre öde man sällan sett
en döende lades i sekreterarnas rum
det är så man blir stum [— —]

Tänk er bara, när två avdelningar blir en
och personalstyrkan ej större än för en avdelning, men
hur skall de hinna passa och sköta om alla
när alla dessa patienter på dem kalla
tabletter dit, bäcken hit
tvättning, bäddning, vändning, torka skit
trösta, förklara, hinna säga något ord
även dela mat och bära till bord
dessutom hinna svara när telefonerna ringer
personalen går inte, nej de springer
likt oljade blixtar de ilar fram
man undrar: hur länge de orka kan? [— —]

Sjukvården är till för patienterna säger Bo Könberg helt visst
men menar och står han för det, till sist?
Undrar just, har vi verkligen råd
med brutaliserat nedskuren vård?
Nu stupar omvårdnaden rakt ner
den får stryka på foten och ej finnas mer
för i dagens Sverige är ej vården hel
och det är helt politikernas fel
De ser vården som en industri
där du och jag (patienter) befinner oss i
Om vi blir gamla, så skrotas vi ner
vi ses som en produkt, som behövs ej mer
och om vi är av yngre sort
sorteras vi ändå bort!
vi skall vara som vår sjukvårdsminister
som tycks tro att han aldrig hälsan mister
Många frågar nog: kan verkligheten vara så här illa
Är detta något som vi måste gilla?
Ja, tyvärr är sjukvården så här bisarr
ty de som bestämmer, gör av de sjuka narr
Så vad är egentligen en människa värd
i denna nu så förruttnade värld?
När spariverns låga ur makthavarnas ögon lyser
de gnuggar sina fina händer och myser
för viktigt är till Danmark en bro
och fallskärmsavtal, så de kan sitta med ro
sedan borde vi undra: hur mycket de spara
på att var tredje helg en avdelning avvara.

Stå på er! se till att lasarettet blir kvar
Säg stopp! så att vården och tryggheten ni har
för ingen av er vet varken dag eller stund
förrän ni ligger där och är sjukhuskund⁹

Motsättningen mellan politiker å ena sidan, allmänheten (som potentiellt vårdbehövande eller anhöriga) å andra sidan med en kunnig, engagerad men överbelastad sjukvårdpersonal klämd mellan direktiv och behov i mitten, drivs fram med tydlighet. I dikten framställs politiker som några som ser vården som en skrotningsindustri och som säger att målet är att minska kostnaderna, fastän deras egentliga intressen handlar om mer spektakulära satsningar och egennyttan. Personalens arbetssituation beskrivs med uppräkningsav mängder av uppgifter och bilden att de »går inte, nej de springer» för att klara situationen. För patienter är människovärdet ifrågasatt och »de som bestämmer» gör narr av dem. Som inramning vänder sig dikten direkt till allmänheten i appeller om att agera i form av protester för att hindra nedmonteringen av sjukvården.

Om sjukvårdstemat exemplifierar hur det personligt upplevda utgör en kritik av den offentliga politikens skeenden och beslut, så kan temat älgjakt stå för hur de vardagliga kollektivens kulturella mönster och praktiker markeras, hyllas, kommenteras och kritiseras.

I Västerbottens län, som på många andra håll i landet, har älgjakten en stor betydelse som årlig rit för långt flera än aktiva jägare och de byar och skogsområden som direkt berörs.¹⁰ Släkt-, vänskaps- och affärskontaktband produceras och binder samman stad och landsbygd, lokalsamhällen och nationell förskingring. Offentliga myndigheter och företag justerar sina verksamheter för att hantera bemanningsunderskott på grund av semestrar och ledigheter för älgjakt. Fördelning av antalet älgar som olika jaktlag får skjuta har i sig ett nyhetsvärde och publiceras varje år som helsida i lokalpress. Stolthet eller grämelse över jaktens faktiska utfall (antalet faktiskt fällda, fördelningen tjurar, kor och kalvar) finns i botten för en förtegenhet mellan de olika jaktlagen, vilket Assar Fager fångade i en dikt med verklighetsbakgrund.

Töstnadplikt ti älgjakten

Ti älgjakten jere viss konkurrens mellan de olika laga
Radion hörs över lagets gräns,
ti kommunikén bäst att int tala!

Men säg man n kod så skvaller man int,
3:an je tjur, 2:an jer ko, å kalven var ju n etta
å lärsä dehära gå ju gesvinnt,
kommendere n kurt ve hetta.

⁹ *Västerbottens-Kuriren* 1994-03-21, här förkortad. Bo Könberg som nämns var folkpartist och sjukvårds- och socialförsäkringsminister i Carl Bildts regering 1991–1994.

¹⁰ Se Ekman 1991 för en längre diskussion av älgjaktens betydelse på Hälsinglands landsbygd.

Order ha ga, på passa gick man ut
 hä vart töst däri storskogens rike.
 Så hördes e skall, hä börje på skjut
 å här small utan dess like.

På jaktstola göbba höjde e bryn
 –Vem jere söm skjut på de vise?
 Man hört, å vardere, å titte mot skyn
 då radion skrie n borta hea.
 –Ja ha skutte n storhimmelns tjur
 –Nä, jag me'n ju förstås n 3:a!

Assar Fager¹¹

Enligt telefonintervju med Fager avspeglar dikten ett hemlighetsmakeri som tagit fart i slutet av 1980-talet då idén om att använda koder i kommunikationsradion under älgjakten lanserades. Fager har ofta medverkat i lokalpress, använder både dialekt och standardspråk, och har publicerat samlingar på eget förlag, till exempel *Utblickar från Brattvall* från 1992 där flera dikter om älgjakt ingår.

Ett vanligt sätt att avrunda en älgjaksperiod är att ordna någon form av fest kring det nedlagda bytet, där familjer och ortsbefolkning kring jaktlaget är inbjudna. En sådan fest gavs ett offentligt tack i form av en dikt som också utgör ett referat av festen.

I fredags var det fest och förtäring
 där var vi både barn »gubbe och käring».
 På oss alla våra tomma magar »skrala»
 för en ringa slant vi maten betala.
 Kroksjö-Söderviks jaktlag bjöd på jättegod soppa
 av älgkött – grönsaker och klimp som »hoppa».
 Jaktlagets »fruar» nog var de väl ändå ni
 som soppan kokat, så festen skulle bli.
 Lotteri på entré fina vinster – så smart
 av älgkött från frysen packat och klart.
 Vi gäster tyckte de var en vacker »gest».
 Byastugan behållningen får, efter kvällens fest.
 60 personer tackar för sig.
 God mat och en trevlig kväll.

Mätta och belåtna¹²

Att den stora plats älgjakten kan få i en jägares tillvaro kan vara påfrestande för omgivningen uttrycks i en annan dikt. Även här används bönegenren för att gestalta en position av maktlöshet.

¹¹ *Västerbottens-Kuriren* 1998-10-29. Ordförklaringar: *Ti*: 'uti'; *jere* 'är det'; *kommunikén* 'kommunikationsradion'; *n* 'en'; *je, jer* 'är'; *lärsä* 'lära sig'; *vardere* 'värdera, utvärdera'; *hea* 'heden'.

¹² *Västerbottens-Kuriren* 1999-01-29.

Älgjägerhustruns bön

Gud! hör min bön.
Låt alla älgar försvinna från vår jord
tag upp dem i din himmel.
Eller låt älgarna få gröna skogar,
ängar och vatten där de
fridlysta får vara i ro.
Befria jägaren från villfarelsen
att han har den bästa hunden
och är den bästa skytten
Skänk mig nåden, att med tålmod
höra samma berättas gång på gång
Skänk jägaren den underbara insikten
att det kan vara möjligt
att ha fel.
Gör mig lagom saktmodig
att umgås med människor
där ondska, illvilja, avundsjuka
ja, alla dåliga och destruktiva krafter
kommer i omlopp.
Gör i stället jägaren hjälpsam,
generös och omtänksam
det finns alltför mycket ondska
och prestige i jägaren i dag.
Låt älgjägaren O Herre, förstå
att han behöver ha några vänner
kvar till slutet.

Hustru¹³

Avslutning

De tre dikterna om sjukvården skapar olika positioner: vårdbehövande, sjukvårdspersonal och politiker står fram som centrala, med allmänheten som direkt eller indirekt adressat och moralisk domare. Älgjaktsdikterna förmedlar på motsvarande sätt jägare, berörd allmänhet, och jägarhustrur som positioner. (Och, särskilt i den sista, älgar.) Att temana ägnas dikter visar att de är betydelsefulla i de sociala sammanhang skribenterna är verksamma. Dikterna hjälper till att uttrycka hur temana är omstridda, och vilka ståndpunkter som är förknippade med olika positioner. Valen av genre (bön, tacksägelse, lovprisande, anklagelse etc.) förtydligar diktarposition och tendens och kan genom intertextuella associationer ge ytterligare tyngd till budskapet.

Mer generellt kan sägas att dikten (liksom även berättelsen) ger talutrymme. Den som deklamerar en dikt har fördelen av att en dikt måste få framföras till slut. Den ger också skriftutrymme; en dikt har dignitet av att vara mer

¹³ Västerbottens Folkblad 1993-10-21.

genomarbetad än vardagsprosa (fångar redaktörens öga) och får vanligen en typografisk avvikande utformning (fångar läsarens öga). En dikt kan användas för att påstå sammanhang som i löpande tal skulle avbrytas med invändningar, och som i skriftlig form skulle framstå som otydliga. Det i förväg genomtänkta och formulerade har en argumentatorisk tyngd.

Jag har här velat peka på flera olika fenomen som har relevans för samtida dokumentation av och forskning om folklig kultur, såväl inom arkiv och museers verksamhet som inom avgränsade forskningsprojekt. Jag vill särskilt framhålla vikten av att uppmärksamma följande omständigheter:

- Diktning kan vara en form av folklig praxis för att uttrycka sig om vardagen och tillvaron – eller vardagens och tillvarons små och stora frågor som drivkraft för konstfulla uttryck.
- Diktning kan vara en lokal specialisering, med eller utan ambitioner att ta plats i eller etablera lokala litterära cirkulationer. Här kan jämföras med spelmansmusiken och spelmannens roll som estetisk specialist (se Lundberg & Ternhag 2000, Arvidsson 2008).
- Dagspress kan vara en offentlig arena där den professionella journalistiken och publicistiken samsas och tävlar med »folkets röst». Skilda ämnesområden, genrer och perspektiv ger professionella och allmänhet olika grad av autenticitet; att skriva dikter är en genre som ger allmänheten större möjlighet att ta plats. För fältet »mediernas kulturhistoria» är allmänhetens delaktighet i produktionen ett utvecklade spår.
- Produktionen av skrifter för lokal cirkulation (handskrivna tidningar, föreningsblad, lokala jultidningar, hembygdstidskrifter, personaltidningar, etc.) är en viktig del av 1900-talets folkliga kulturhistoria, med funktioner av liknande art som dagens sociala medier för att väcka och diskutera frågor, ge perspektiv, skapa rörelser, motrörelser och maktpositioner.

Dikter och andra texter har stor potential i etnografiskt arbete och kulturanalytiska projekt. De är något att identifiera i intervjuer, i formella och informella situationer under fältarbete, på väggar, dörrar, skärmar och förpackningar. Det är värt att tänka på att dikter och andra bundna former kan vara genrer som uttrycker det som inte sägs i andra sammanhang – det som inte blir sagt i intervjuer eller i svar på frågelistor, det som bara antyds eller förutsätts uttalat i vardagliga situationer. Det är lättare att »ge röst» åt andra då man uppmärksammar att de redan yttrat sig i genrer de själva valt. Dagspress på 1900-talet och digitala medier idag erbjuder stora möjligheter att träna den folkloristiska uppmärksamheten.

Källor och litteratur

- Afzelius, A. Aug. & E. Gust. Geijer, 1814–1816: *Svenska folkvisor*. 1–3. Stockholm.
- Ambjörnsson, Ronny, 1988: *Den skötsamme arbetaren. Idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880–1930*. Stockholm.
- Arvidsson, Alf, 1999: *Folklorens former*. Lund.
- 2008: Kontextualisering av visböcker. Ledtrådar och tolkningar. I: Gunnar Ternhag (red.), *Samlade visor. Perspektiv på handskrivna visböcker*. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 105.) S. 35–50.
- Arvidsson, Alf (red.), 2009: *I rollen som spelman... Uppsatser om svensk folkmusik*. [Webbadress: <https://musikverket.se/svensktvisarkiv/publikationer/online/publikationer/i-rollen-som-spelman/>. Hämtad den 16 december 2019.]
- Augustsson, Noomi, 1999: *Broderade bonader från sekelskifte till sekelskifte*. Hägersten.
- Björck, Staffan, 1978: *Dikter för dagen*. Stockholm.
- Bringéus, Nils-Arvid, 1986. Om leverrim. I: *Norveg*, s. 71–82.
- Edlund, Ann-Catrine, T. G. Ashplant & Anna Kuusmin (red.), 2016: *Reading and Writing from Below. Exploring the Margins of Modernity*. Umeå.
- Ekman, Ann-Kristin, 1991: *Community, Carnival and Campaign. Expressions of belonging in a Swedish region*. Stockholm.
- Fager, Assar, 1992: *Utblickar från Brattfall*. Umeå.
- Furuland, Lars, 1977: *Skrivare i Skaraborg. En bok om amatörförfattare*. Vara.
- Gustafsson, Berndt (red.), 1970: *Svenska folkets böner*. Stockholm.
- Henriksson, Blanka, 2007: »Var trogen i allt». *Den goda kvinnan som konstruktion i finlandssvenska minnesböcker 1800–1980*. Åbo.
- af Klintberg, Bengt, 1965: *Svenska trollformler*. Stockholm.
- 1978: Förgät ej mig! Om albumpoesin i Sverige. I: Bengt af Klintberg, *Harens klagan. Studier i gammal och ny folklöre*. Stockholm. S. 48–72.
- 1981: *Hallå där – köp blåbär!* Stockholm.
- 2007: *Folkminnen*. Stockholm.
- 2018: *Verser i svenska poesialbum 1820–1970*. Uppsala. (Acta Academiae Gustavi Adolphi 151.)
- af Klintberg, Bengt & Finn Zetterholm, 1971: *Svensk folkpoesi*. Stockholm.
- Kuusmin, Anna & M. J. Driscoll (red.), 2012: *White Field, Black Seeds. Nordic Literacy Practices in the Long Nineteenth Century*. Helsinki. (Studia Fennica. Litteraria 7.)
- Kvideland, Reimund, 1995: Das handgeschriebene Liederbuch zwischen mündlicher und schriftlicher Tradition – ein Beitrag zu Geschichte und Funktion von Liederhandschriften. I: Ursula Brunold-Bigler & Hermann Bausinger (red.), *Hören Sagen Lesen Lernen. Bausteine zu einer Geschichte der kommunikativen Kultur. Festschrift für Rudolf Schenda zum 65. Geburtstag*. Bern. S. 411–426.
- Lundberg, Dan & Gunnar Ternhag (red.), 2000: *The Musician in Focus. Individual perspectives in Nordic ethnomusicology*. Stockholm. (Publications issued by the Royal Swedish Academy of Music 91.)
- Nordström, Annika, 2002: *Syskonen Svensson. Sångerna och livet*. Göteborg.

Palmenfelt, Ulf, 1986: *Folkhumor i fotostat*. Stockholm.

— 2005: Dagens ros. Ett litet stycke folklig offentlighet. I: Malan Marnersdóttir, Jens Cramer & Anfinnur Johansen (red.), *Eyðvinur. Heiðursrit til Eyðun Andreassen*. Tórshavn. S. 33–41.

Rooth, Anna Birgitta, 1965: *Folklig diktning. Form och teknik*. Stockholm.

Rydén, Per, 2006: På sista versen? Tunga hot mot lätta sidor. I: Per Rydén, Birgitta Ney, Jarl Torbacke & Kajsa Olsson, *Kåserierna – var tog de vägen?* Stockholm. S. 9–51.

Schenda, Rudolf, 1970: *Volk ohne Buch. Studien zur Sozialgeschichte der populären Lesestoffe 1770–1910*. Frankfurt am Main.

— 1993: *Von Mund zu Ohr. Bausteine zu einer Kulturgeschichte volkstümlichen Erzählens in Europa*. Göttingen.

Swahn, Jan-Öjvind, 1986: *Grötrim på skämt och allvar*. Höganäs.

Västerbottens Folkblad. 1917 ff.

Västerbottens-Kuriren. 1910 ff.

»Jag ser väl inte färger på det sättet»

Interaktionella resurser i samtal om ras

Av Erika Jönsson och Jenny Nilsson

Abstract

This study focuses on how informants talk about *race*, a concept surrounded by taboo and usually avoided in a Swedish context (e.g. Hübinette et al. 2014, pp. 83 f.; Hübinette & Tigervall 2008). The aim is to investigate how this problematic subject is dealt with in conversation and how the informants orient towards and socially position themselves in relation to the concept of race. We use interactional analysis (see e.g. Ochs, Schegloff & Thompson 1996, Selting & Couper-Kuhlen 2001), alongside the theory of social positioning (Davies & Harré 1990). The data comprises 13 arranged interviews with white, Swedish-speaking adults. The analysis reveals repeated use of interactional resources to deal with the problematic subject, as well as creating and maintaining the speaker's social position as non-racist. The informants use interactional resources such as mitigating devices and hedges, and make positive evaluations of non-white people. Furthermore, they tend to account for their answers and why they talk about race at all. The informants also tend to dismiss the concept of race as irrelevant, and colour-blindness is the preferred stance. The study contributes to research on pragmatic resources for dealing with trouble in talk, and how such interactional resources assist in displaying a social position. Hopefully, our results shed light on the disinclination to talk about race in Sweden, and on the way colour-blindness is treated as something positive by this group of informants.

Keywords: race talk, social positioning, interaction, interviews, Sweden.

1. Inledning

I samtal är det inte alltid helt oproblematiskt att tala om vissa ämnen och begrepp.¹ I en svenskspråkig samhällskontext verkar *ras* vara ett sådant begrepp, och många svenskspråkiga personer undviker begreppet när de talar om andra människor (se t.ex. Hübinette & al. 2014 s. 83 f., Hübinette & Tigervall 2008, Osanami Törngren 2011, Ågren 2016).² Även begreppet etni-

¹ Varmt tack till Inga-Lill Grahn, Tobias Hübinette, Charlotte Hyltén-Cavallius och Maria Löfdahl som kommit med kloka synpunkter på tidigare versioner av föreliggande text. Tack också till deltagarna på 1st International symposium on race talk and silence liksom på Svenskans beskrivning 36 för kommentarer och idéer i ett tidigare skede. Tack också till tre anonyma granskare som kommit med konstruktiva förslag till förbättringar.

² Att skriva ordet *ras* medför en del ställningstaganden, och olika författare väljer att behandla ordet på olika sätt: en del kursiverar det eller markerar det med enkla eller dubbla citationstecken, andra låter det stå som det är. Vi har i den här artikeln, i samråd med redaktörerna, för läsbarhetens skull valt att inte kursivera eller sätta citationstecken runt ordet *ras* annat än när vi talar om det på en metaspråklig nivå, men det skall inte förstås som att vi bortser från problematiken med användningen av begreppet.

citet kan i viss mån vara ett sådant begrepp och bära på samma konnotationer som *ras*, då *etnicitet* kommit att ersätta termen *ras* (Hübinette 2012 s. 44).

Historiskt sett har Sverige gått från att vara ledande inom rasbiologi till att ha en officiell hållning som ett icke-rasistiskt land (Hübinette & Tigervall 2008 s. 229, se även Sandberg 2017, Malmsten 2007). Detta syns inte minst i hur termen *ras* rensats ut ur lagtexter och offentliga dokument, liksom ur många vetenskapliga kontexter (Ågren 2016). Samtidigt visar flera studier att svenskar ogärna talar om ras (se t.ex. Hübinette & Tigervall 2008, Håkansson Bolve & al. 2017). Vår uppfattning är att detta skifte även borde ta sig uttryck på olika sätt interaktionellt. I denna studie har vi undersökt hur en grupp informanter interaktionellt hanterar och positionerar sig till begreppen ras och etnicitet i arrangerade intervjuer.

Bakgrunden till den här undersökningen är ett större internationellt samarbete mellan forskare i England, Holland, Sverige, Sydafrika och USA som alla intresserar sig för hur vi talar, eller inte talar, om ras i olika länder och kulturella kontexter (Giles & Nilsson 2016). Materialet till föreliggande studie samlades alltså in i syfte att bidra till en ökad förståelse för skillnader och likheter mellan skilda språksammanhang och kontextuella faktorer, där diskursen i exempelvis USA behandlar rasindelningar och tal om olika raser (eng. *race*) som något, på samhällsnivå, relativt oproblematiskt, medan det i Sverige hanteras mycket mer komplext, både på samhälls- och individnivå. Som en del i det här samarbetet gjorde etnologen Marja Ågren (2016) en omfattande översikt över hur begreppet ras använts och används i Sverige. Av rapporten framkommer att Sveriges rasbiologiska historia medfört att begreppet idag är tabubelagt i många svenska kontexter (se även Malmsten 2007), och att en vanlig position idag är att konstruera sig som icke-rasist. När vi genomfört den empiriska undersökning som redovisas i den här artikeln är det mot bakgrund av Ågrens rapport, och annan tidigare forskning (t.ex. Hübinette & al. 2014 s. 83 f., Hübinette & Tigervall 2008), som konstaterar att ett sådant tabu finns på samhällsnivå i Sverige (se vidare i avsnitt 2).

Syftet med föreliggande studie är att undersöka hur några svenskspråkiga vita individer förhåller sig till detta samhällsliga tabu genom hur de interaktionellt hanterar och socialt positionerar sig i samtal om ras och etnicitet. Studiens syfte är alltså inte att argumentera för eller emot det tabubelagda begreppets existens, utan snarare att undersöka hur informanter gör när de ombeds att tala om ett tabubelagt ämne. Det ska också påpekas att vi inte heller är ute efter att kartlägga hur individer använder sig av termerna i vardagligt tal eller vilka termer individer eller olika grupperingar väljer att använda i sammanhang utanför en forskares kontroll. I så fall hade ett annat material med fördel kunnat användas – till exempel hur deltagare i chattar och olika webbforum diskuterar och uttrycker ståndpunkter kring de begrepp som vi undersöker (se t.ex. Hagren Idevall 2014, 2015, 2016, Landqvist 2015, Ågren 2016).

Artikeln har följande upplägg: i avsnitt 2 görs en kort genomgång av tidi-

gare forskning som är central för vår studie och det teoretiska ramverk undersökningen vilar på. Därefter beskrivs vårt material och metod i avsnitt 3. I avsnitt 4 presenterar vi undersökningens resultat och exemplifierar de fenomen vi funnit. I avsnitt 5 sammanfattar vi och diskuterar hur studiens informanter interaktionellt hanterar samtal om ras, och vilka sociala positioner de intar.

2. Tidigare forskning och teoretiska utgångspunkter

Inom fälten socialpsykologi och antropologi har en rad studier behandlat hur ras kategoriseras och diskuteras. Det finns också flera studier som antagit ett kvalitativt interaktionellt perspektiv, ofta med avstamp i antropologin. En av de första som undersökte och beskrev medlemskapskategoriseringar (eng. *membership categorization*) var Harvey Sacks (1992; se även Schegloff 2007) och med inspiration från honom har flera forskare studerat sådana kategoriseringar med fokus på just ras och hudfärg (se t.ex. Bucholtz 2001, Buttny 1997, Stokoe & Edwards 2007, Trechter & Bucholtz 2001 och Whitehead & Lerner 2009). Dessa studier har visat hur vithet är den omarkerade normen, och belyser hur rasomnämmanden i interaktion sätter fingret på fördomar och invanda föreställningar.

I några av de här studierna analyseras spontant tal och exempel på hur ras behandlas som kategori i sådant (både av talare och genom rapporterat tal). I andra har materialet samlats in genom att deltagare fått diskussionsfrågor eller intervjuats. För den här undersökningen kunde vi inte finna något material med spontant tal där ras diskuteras, vilket inte förvånar oss med tanke på att det torde vara relativt kontroversiellt i många grupper i Sverige, och därför inte ofta fångas på band (även om det givetvis går att finna belägg för vithet som norm i andra samtalsämnen, se t.ex. Landqvist 2014, Whitehead & Lerner 2009). Istället har vi själva genomfört intervjuer (se avsnitt 3 nedan).

På svenskt håll har få språkvetenskapliga studier på området gjorts, men ett par undantag undersöker hur rasism tar sig uttryck i olika medier, särskilt kommentarsfält på olika nätforum och sociala medier (Landqvist 2015, Hagren Idevall 2014, 2015, 2016). Däremot har en rad studier inom andra discipliner, särskilt inom sociologi och antropologi, undersökt och problematiserat förhållningssätt till vithet och icke-vithet och konstaterat att en sådan diskussion är omgärdad av tabun i Sverige. Hübinette & Tigervall (2008) undersökte utlandsadopterades erfarenhet av rasifiering i Sverige, och fann att ett vitt utseende är normen, men att det finns en stor motvilja att diskutera detta i en svensk diskurs. Deras tolkning av denna motvilja är att det är tabu att tala om etniskt-rasliga skillnader och icke-vithet i dagens Sverige. Håkansson Bolve & al. (2017) beskriver i rapporten *Kunskapshöjande åtgärder om afrofobi* att de frågor i deras studie som innehöll begreppet ras upplevdes som avsevärt mer kränkande och obehagliga av dem som de kallar för »majoritetssvenskar» och personer födda i Europa, än personer från andra delar av världen.

Att begreppet ras är tabubelagt bland många svenskspråkiga lyfter också Osanami Törngren (2011) fram, som framhåller den färgblindhetsdiskurs som råder. Informanterna i hennes studie ger uttryck för en oförmåga att prata om och se hudfärg – istället framhåller de att rasbegreppet är irrelevant (Osanami Törngren 2011 s. 60, se även Omi 2001 s. 162). Som ett led i detta ersätts ofta begreppet ras med etnicitet eller ursprung (Osanami Törngren 2011:60). Att uttrycka sig i »färgblinda termer» tycks alltså ha kommit att bli ett vedertaget angreppssätt till rasbegreppet i en svenskspråkig kontext (Osanami Törngren 2011 s. 60).

Även Bonilla-Silva (2014) diskuterar hur vita personer i USA ger uttryck för en färgblind diskurs. I en sociologisk studie har han låtit intervju vita personer och ställt frågor om ras (eng. *race*). I studien visar han hur dessa personer undviker att använda ett explicit rasistiskt språkbruk, trots att de ibland framför vad han anser vara rasistiska och kontroversiella åsikter (2014 s. 101–121). Vidare visar Bonilla-Silva att de intervjuade i hans studie ofta uttryckte sig osammanhängande och rörigt, särskilt när de skulle prata om personliga relationer till svarta (2014 s. 116). Intervjusamtalen präglades av långa pauser, repetitioner och självkorrigeringar och han menar att den typen av osammanhängande tal är »a part of the linguistic modalities of color-blind racism» (Bonilla-Silva 2014 s. 119).

Vår studie är interaktionell till sin karaktär och vi fokuserar alltså på att undersöka hur språkliga resurser används av samtalsdeltagare i ett socialt samspel. Vi inspireras av den interaktionella lingvistikens, och ser samtal som sekventiella och organiserade, och att allt som yttras är av potentiell betydelse (se t.ex. Ochs, Schegloff & Thompson 1996, Selting & Couper-Kuhlen 2001, Steensig 2001, och på svenska Lindström 2008, Bockgård & Nilsson 2011, Norrby 2014). Det innebär att vi i analysen har ställt oss frågan varför något sägs på det sätt det sägs vid just det tillfället.

Vår ansats är inte att beskriva hur våra informanter förhåller sig till rasbegreppet rent åsiktsmässigt, eller att undersöka hur rasism tar sig uttryck i dagens Sverige. Vårt fokus ligger istället på det interaktionella arbete som krävs när ett kontroversiellt ämne som ras diskuteras. Inom samtalsanalytisk forskning har flera studier behandlat just detta. Harvey Sacks menade att vissa ämnen är kontroversiella, eller helt enkelt pinsamma. I dessa fall kan samtalsdeltagare »ta sig ur ämnet» – med andra ord krävs ett interaktionellt arbete för att avsluta en sådan topik (Jefferson 1984 s. 191). Även Jefferson (1984) framhåller att en lösning på att ta sig ur en pinsamhet kan vara att påbörja ett avslut av samtalet. I vårt material är detta svårt för deltagarna: att tala om det kontroversiella är ju syftet med inspelningen. Det gör att informanterna tenderar att orientera sig mot ett så kallat förklaringsansvar (eng. *accountability*) för varför de alls talar om ämnet. Med *förklaringsansvar* avses att talare konstruerar sig som ansvariga för sina talhandlingar och att de tämligen omgående ger en förklaring till att de gör vissa typer av yttranden (Sacks 1992 s. 3–11, 72–80).

Eftersom våra samtal är arrangerade och informanterna ställt upp på att låta sig intervjuas, har de också antagit rollen som den som blir utfrågad och svarar. Samtalsanalytisk forskning har kunnat konstatera att den prefererade följden på en fråga är ett svar,³ liksom att det är prefererat att samtal löper på utan längre avbrott (se t.ex. Sack, Schegloff, Jefferson 1974, Pomerantz 1984, Stivers & Robinson 2006). Vi har alltså satt våra informanter i en situation där de inte kan ta sig ur ämnet så lätt (utan att avbryta intervjun) och de följer också preferensstrukturen svar följer på en fråga, men använder sig av strategier för att handskas med ett problematiskt ämne. Eftersom intervjuerna är löst strukturerade kan man möjligen tänka sig att informanterna, för att ta sig ur ämnet, skulle kunna göra ett ämnesbyte under intervjuns gång. Då informanterna redan informerats om intervjuns syfte och mål, och till viss del förberett sig inför intervjun, skulle ett sådant ämnesbyte dock te sig märkligt.

För resonemanget i föreliggande studie lånar vi termen *social positionering* från socialpsykologin. Termen myntades ursprungligen av Bronwyn Davies och Rom Harré (1990) som ansåg att begrepp som roll och identitet var alltför statiska. Att tala om positioner kan istället synliggöra vad en individ gör i olika sammanhang för att vara en person, och hur olika positioner skapas och förhandlas i interaktion med andra. I varje given situation finns en mängd olika handlingar och förhållningssätt att välja mellan, och det alternativ en person väljer skapar den individens sociala positionering i just den situationen (se även Aldrin 2011).

På svenskt håll har termen *social positionering* använts av bland andra Mats Landqvist som studerat hur poliser positionerar sig i relation till diskriminering och undersökt hur dessa använder benämningar och beskrivningar av både sig själva och andra. Han studerade också bland annat evalueringar, vilka kan skapa positioner både för den som värderar och den som blir värderad (Landqvist 2014 s. 89). Även Emilia Aldrin (2011) använder sig av begreppet i sin undersökning av hur föräldrar resonerar i namngivningen av sina barn. Aldrin talar om de språkliga medel som samtalsdeltagare använder för att skapa sociala positioner som *resurser*, och vi ansluter oss till henne i denna studie och diskuterar just de interaktionella resurser som våra informanter använder sig av för att inta sociala positioner. Aldrin fann att hennes informanter använde sig av olika pronomen (som *man*, *vi* och *de*) för att positionera sig till olika grupper, inte sällan för att förstärka motsättningar mellan talaren och andra. På samma sätt användes s.k. extremfallsformuleringar (*alla*, *ingen*, *alltid* och *aldrig*) vid avståndstaganden, liksom dramatiseringar och stiliseringar av olika slag. För att tona ned yttranden och minska avstån-

³ Vi talar här om preferensstruktur i den mening som samtalsanalytisk forskning inom CA-tradition brukar göra, d.v.s. den omarkerade strukturen som inte nödvändigtvis sammanfaller med vad individer egentligen föredrar eller önskar. Istället innebär prefererade mönster i samtal det återkommande fallet – till exempel att en fråga följs av ett svar, en hälsning av en hälsning och att samtalsdeltagare turas om att ha ordet. Med andra ord handlar preferensstruktur om hur ett yttrandes utformning inbjuder till ett språkligt passande svar (se t.ex. Schegloff 1988 s. 445, Atkinson & Heritage 1984 s. 53 f., Pomerantz 1984, Pillet-Shore 2017).

det mellan den egna och andras åsikter användes olika modala adverb (som *kanske*, *liksom* och *nog*) och turtillägg (av typen *eller jag vet inte* och *tror jag*). Skratt användes också ibland för att minska allvaret i det sagda.

En social positionering uppkommer i samtalets här och nu, och hur en person tolkar eller inte tolkar sin position måste inte alls överensstämma med hur andra deltagare eller observatörer uppfattar den, och måste inte heller vara medveten (Davies & Harré 1990). I vårt fall skulle det alltså kunna vara så att våra informanter inte menar att inta den position som vi tillskriver deras handlingar. Det kan vara en tolkning utifrån vår egen position, och vår vilja att se återkommande mönster utifrån tolkningsramen att våra informanter ser samtalsämnet som problematiskt. Samtidigt ska det påpekas att informanterna kommunicerar att de ser ämnet som just problematiskt, och att vi funnit en rad återkommande interaktionella resurser som förstärker den bilden.

Ytterligare några centrala begrepp som används i det följande kräver ett förtydligande. Begreppet ras kan ses på (minst) två olika sätt. I en första betydelse som 'biologisk ras' i den mening som rasbiologin använde begreppet (d.v.s. att människor kan delas in i olika raser beroende på geografisk hemvist, utseende och mentala karaktäristika). I den andra betydelsen är ras en kulturellt konstruerad kategorisering. Vi har inte explicit talat om för våra informanter vad vi avser med begreppet ras i vår undersökning, utan valt att låta dem själva diskutera utifrån sina tolkningar och associationer. I analysen använder vi oss också av termerna *färgblind* och *icke-rasist*. Vi använder *färgblind(het)* i enlighet med Hübinette (2012 s. 44), d.v.s. att färgblindhet är en typ av icke-rasistisk hållning enligt vilken utseende inte spelar någon roll. Inom den färgblinda diskursen har begreppen etnicitet, kultur och religion kommit att ersätta begreppet ras (Hübinette 2012 s. 44, Osanami Törngren 2011 s. 60). Med *icke-rasist* menar vi, i enlighet med O'Brien, en person som inte medvetet agerar rasistiskt och vid en direkt fråga skulle säga sig vara emot rasism, men som inte nödvändigtvis »reflekterar eller agerar kring frågorna i sin vardag och inte heller har, eller söker, någon djupare kunskap om rasismens problematik» (O'Brien 2001 s. 4, se översättning i Jämte 2013 s. 29). O'Brien gör alltså åtskillnad på *icke-rasist* och *antirasist*, där hon definierar det senare som en person som »i tanke och handling engagerar sig för att demontera rasism» (O'Brien 2001 s. 4, se översättning i Jämte 2013 s. 30). Gränsen mellan icke-rasist och antirasist är inte knivskarp och det bör påpekas att somliga av våra informanter faktiskt reflekterar, och har reflekterat, kring frågorna i sin vardag, till exempel via utbildningar och partipolitiskt intresse. Vi har ändå valt att diskutera informanternas yttranden i förhållande till icke-rasism, eftersom ingen av dem aktivt engagerar sig i någon organisation vars främsta intresse är att demontera rasism.

3. Metod och material

För att undersöka hur individer interaktionellt hanterar de tabubelagda begreppen ras och etnicitet har vi intervjuat totalt 13 vita personer som spelats in på band under sommaren och hösten 2016. Informanterna intervjuades i

allmänhet enskilt (med ett par undantag) på platser som de själva fick välja. Alla intervjuer har följt samma modell där intervjuaren läst upp samma discussionsfrågor till alla informanter, till exempel »Talar du någonsin om ras, etnicitet och kulturell bakgrund?» (samtliga frågor återfinns i bilaga 1). Varje intervju pågick i genomsnitt i 45 minuter och genomfördes av Erika Jönsson, även hon vit.

När vi sökte efter informanter till studien frågade vi vänner och bekanta i vårt närmaste nätverk om de ville intervjuas. Flera av våra tillfrågade informanter tackade nej med hänvisning till ämnets känsliga karaktär, vilket vi ser som ytterligare en bekräftelse på att ämnet är tabubelagt. De som ställde upp gjorde det i allmänhet under förutsättning att materialet anonymiserades i ett tidigt skede, något vi aldrig tidigare ombetts göra i andra intervjubaserade studier (också det ett tecken på ämnets problematik). Således har allt material behandlats med en programvara för röstförvrängning. Informanterna fick alltså veta vad intervjun skulle handla om innan den genomfördes och att den skulle ingå i en större, internationell studie. En informant ställde upp under förutsättning att hon fick ta del av frågorna i förväg, vilket hon också fick via mejl. Den initiala kontakten med informanterna skedde via telefonsamtal eller sms. Oftast hann det gå några dagar mellan det att intervjun bokades och att intervjun genomfördes, vilket innebär att informanterna haft tid på sig att fundera på intervjun och dess ämne. Informanterna fick själva välja plats för intervjun och de flesta valde att bli intervjuade hemma hos sig själva eller hemma hos intervjuaren. Ingen ersättning, bortsett från fika, utgick till informanterna.

Tre av informanterna var män, resten kvinnor. Tio av informanterna var mellan 23 och 26 år gamla, resten var 65, 69 och 72 år gamla vid intervjutillfället. Alla informanter (utom en) befann sig i sysselsättning. Antingen var de universitetsstudierande eller yrkesarbetande. Alla informanter hade tidigare studerat på universitet eller högskola. Den informant som var sysslolös vid intervjutillfället hade precis tagit examen från sin universitetsutbildning. De två äldsta informanterna, 69-åringen och 72-åringen, var pensionärer, gifta och bodde ihop.

Alla informanter var beresta och hade besökt flera länder i Europa – endast tre informanter hade inte rest utanför Europas gränser. Alla informanter utom tre beskriver sig själva som intresserade av samhällsfrågor som exempelvis mänskliga rättigheter, jämlikhet, miljö och feminism. Endast tre informanter bodde på mindre tätort eller landsbygd. Resterande informanter bodde i en storstadsregion, även om de flesta var uppvuxna på mindre tätort eller landsbygd. Typiska fritidsintressen som informanterna uppgav var att läsa, spela spel, träna och vara ute i naturen.

I samband med arbetet med denna artikel kontaktade vi informanterna på nytt för att fråga hur de definierar sig själva i relation till intervjuens tema. Sju informanter svarade att de skulle definiera sig som vita, oftast med ett tillägg som »cis-man» eller »medelklass». Resterande sex informanter svarade utifrån andra, mer övergripande, kategorier, till exempel »människa» och »dagdrömmare». På följdfrågan om de skulle definiera sig själva som vita

svarade två informanter ja och tre informanter nej, med tillägget att de enbart skulle göra det om någon explicit frågar om hudfärg. Den sista informanten i denna grupp beskrev sig inte som vit utan som »väldigt ljus» samtidigt som hon poängterade att hon inte menar det som »någon rasistisk grej». Självklart är det möjligt att informanterna svarat annorlunda på denna fråga om vi ställt den i samband med intervjutillfället. Några av informanternas svar visas nedan.

- a) Jag är emot begreppet ras om människor. Vi tillhör alla människorasen. Förmodligen betraktas jag som vit medelklass. [Kvinna född 1944.]
- b) Människa är väl det första ordet som dyker upp. [Följdfråga: skulle du beskriva dig själv som vit?] Nej, bara om någon frågar om hudfärg. [Kvinna född 1991.]
- c) Om man bara ser till kulör är jag ju väldigt ljus. Men jag vill inte mena det som någon rasistisk grej. [Kvinna född 1992.]
- d) Jag skulle definiera mig som en vit man. [Man född 1991.]

Sammanfattningsvis verkar majoriteten av våra informanter själva identifiera sig som vita, eller åtminstone mena att omgivningen identifierar dem som vita, medan några endast verkar identifiera sig som vita om de blir ombedda att beskriva sin hudfärg i relation till en för informanten avvikande sådan. Vi tolkar informanternas svar mot bakgrund av att det i Sverige råder en vithetsnorm (Ågren 2016). Att några informanter därför endast definierar sig som vita om någon frågar om hudfärg ser vi som en spegling av denna norm. En informant understryker också att hon inte menar något rasistiskt med att beskriva sig själv som väldigt ljus, vilket vi tolkar som ett sätt för henne att socialt positionera sig som icke-rasist.

Sammantaget utgör informanterna en relativt homogen grupp vita svenskspråkiga med hög sysselsättningsgrad. Alla har tagit del av högre utbildning och alla får även sägas vara beresta. Majoriteten rapporterar även att de har ett intresse för samhällsfrågor.

Samtliga informanter är bekanta till oss sedan tidigare och vi tror oss veta att de alla ser sig som icke-rasister. Informanterna vet troligen också att vi som genomfört studien är icke-rasister och på så vis utgör icke-rasism ett slags bakgrundsfond till samtalet. Samtidigt är informanterna givetvis medvetna om att de spelas in, kanske mer medvetna än i intervjuer om mer neutrala ämnen (de har ju till exempel i flera fall bett att få sina röster anonymiserade), och inspelningsutrustningen fungerar här som en tredje part där framtida lyssnare inte kan känna till informanternas förhållningssätt till rasistiska åsikter. Därmed förhåller sig våra informanter till obekanta lyssnare och positionerar sig enligt vår bedömning återkommande i intervjuerna som icke-rasister, som vi ska se i det följande.

Alla intervjuer har grovtranskriberats i sin helhet i ett ordbehandlingspro-

gram. De exempel som presenteras nedan ska förstås som representationer av återkommande fenomen som vi funnit i materialet som helhet.

4. Resultat

Vi har i vårt material funnit flera återkommande språkliga resurser för att handskas med att tala om det tabubelagda begreppet ras. I det följande exemplifierar vi hur våra informanter tar avstånd från begreppet ras, använder för mildrande och gardering resurser som pauser, omstarter, diskurspartiklar, skratt och modala uttryck, uttrycker positiva evalueringar, gör jämförelser med det vi kallar trygga kategorier samt orienterar sig mot ett förklaringsansvar.

I många fall påtalar informanterna att raser inte finns, ett fenomen som även Osanami Törngren (2011) lyft fram. Detta illustreras i exempel 1a–d, som återger utdrag från fyra olika unga informanter i materialet.

Exempel 1. Raser finns inte

- a) nej det finns ju inte olika raser vi är samma ras allihop [Kvinna född 1991.]
- b) jag skulle inte säga att det finns olika raser jag skulle säga att det finns en människoras [Kvinna född 1992.]
- c) etnisk grupp är inget uttryck jag använder så mycket heller och inte ras heller jag ser väl inte färger på det sättet [Man född 1992.]
- d) jag tycker inte att det finns raser och oavsett om det gör det är det egentligen bara ett påhitt [Kvinna född 1991.]

Informanterna i vårt material tycks tolka begreppet ras på lite olika sätt – en del i den biologiska bemärkelsen, en del i den kulturella (se avsnitt 2). I exempel 1a och 1b tycks informanterna förhålla sig till den biologiska tolkningen av begreppet ras. I 1c och 1d tycks informanterna snarare förhålla sig till den nyare kulturella diskurs som uppstått kring rasbegreppet, och informanten i exempel 1c förklarar att han inte använder begreppen eftersom han »väl inte ser färger på det sättet». Här tycks alltså informanten mena att färgblindhet är något positivt och det är möjligt att informanten använder sig av detta som ett sätt att konstruera den sociala positionen icke-rasist åt sig själv. Uttalandet belyser den färgblindhetsdiskurs som exempelvis Hübinette & al. (2012) menar finns i dagens Sverige och vi återkommer till detta i diskussionen. Informanten i 1d problematiserar den kulturella konstruktionen ras, dels genom att uttala sig om det i termer av tyckande »jag tycker inte att det finns raser», dels genom att lyfta fram att det bara är »ett påhitt».

Alla informanter i vårt material framhåller att den biologiska förståelsen av rasbegreppet varken bör eller kan användas när man talar om människor. Majoriteten av informanterna problematiserar också användandet av begreppet ras utifrån en kulturell förståelse och menar att de själva aldrig skul-

le uttrycka sig i termer av ras, däremot kan de flesta använda begrepp som etnicitet och ursprung. Informanternas avståndstagande av den biologiska, och delvis kulturella förståelsen av ras, är alltså ett sätt för informanterna att förhålla sig till det tabubelagda ämnet ras på samma sätt som det svenska samhället i stort gör. Samtidigt försätter intervjufrågorna informanterna i en omöjlig sits – de har blivit ombedda att diskutera ras när de själva menar att ras inte finns och därmed inte går att diskutera. Detta leder i sin tur till många garderande yttranden.

Exempel 2 nedan illustrerar hur besvärligt det är för informanterna att diskutera ras och hur en rad förmildrande och garderande resurser utnyttjas i samtalen. I detta exempel har informanten (man, 25 år) precis fått följande fråga: »I till exempel USA pratar man om olika människoraser och delar in USA:s befolkning i white american, black american, native american, alaska native, asian american, native hawaiian and other pacific islander and people of two or more races. Hur gör vi i Sverige?» Informanten Fredrik betecknas med F, intervjuaren med I (för övriga transkriptionsprinciper, se bilaga 2).⁴

Exempel 2. Olika interaktionella resurser

01 F: hh. e:h (2.5) *hur fan gör vi* (1.5) ja vi säg- vi
 02 använder **ju** begreppet et- etnicitet **istället i alla fall**
 03 **skulle** jag **vilja** säga (1.0) men sen (2.0) man pratar **väl**
 04 aldrig om blandningar och sådär eller det hh.
 05 I: ne:j
 06 F: **liksom**
 07 (2.0)
 08 I: ja du menar som [two or more]
 09 F: [ja men man **skulle** inte säga **såhär**] **ba**
 10 ja han är **såhär** (.) han är ha- **i och för sig** (.) de de
 11 (.) nej det **kanske** de inte säger där heller och **sådär**
 12 eller *jag vet inte* (.) mixed couple **eller nåt kanske** de
 13 **skulle** säga där *jag vet inte* men (1.5) man **skulle ju**
 14 **kunna** säga (1.0) eh (1.5) *hur fan skulle man säga* det
 15 är svårt
 16 I: mm du menar typ halv[tysk]
 17 F: [halv]tysk **liksom**
 18 I: ja
 19 F: **såhär**
 20 (1.0)
 21 F: eh
 22 I: ja precis att man använder nationaliteten
 23 F: ja exakt inte (1.0) inte ras [**liksom**] *jag vet inte fall=*
 24 I: [nej]
 25 F: =det finns ord för det (1.5) det enda **liksom** jag kan
 26 tänka på då (.) förutom folk som **kanske** är *rasister*
 27 så är det **typ såhär** att folk brukar säga att de har
 28 vallonblod [och sådant **såhär**] att man pratar om att=
 29 I: [*ja just det*]
 30 F: =man är av en viss **liksom** (.) härkomst [det är just]=
 31 I: [ja du menar]
 32 F: =vallonblod som är väldigt populärt eh *jag vet inte*

⁴ Samtliga namn är fingerade.

Fredrik inleder sitt svar med en suck (markerat med *hh.*) och ett tvekljud (*e:h*) på rad 1. Därpå följer en relativt lång paus om 2.5 sekunder (se även Bonilla-Silva 2014) innan han yttrar *hur fan gör vi*, vilket kan tolkas som så kallat *self-talk* (Goffman 1981), d.v.s. riktat till honom själv, men också som en signal till intervjuaren att ett svar är på gång (se även rad 14). Som påpekades i avsnitt 2 ovan är den prefererade strukturen i samtal att en fråga följs av ett svar, och att den som blivit nominerad att ta över turen också gör det. Notera att intervjuaren formulerat frågan med pronomenet *vi* (*hur gör vi i Sverige*) och Fredriks svar är utformat i enlighet med detta där han alltså beskriver hur *vi i Sverige* gör. Svaret är emellertid rätt så komplext utformat – Fredrik suckar återigen på rad 4 och yttrar också flera tvekljud (förutom på rad 1 också på raderna 14 och 32) – vilket vi tolkar som tecken på att ämnet är besvärligt, eller åtminstone att frågan är svår att besvara.

Intrycket att ämnet är besvärligt förstärks av ett par avbrott (markerade med divis på r. 1 och 10) och Fredriks skratt (markerat med asterisk på r. 26). Skrattet yttras vid ordet *rasister*. Här tolkar vi det som att skrattet är en resurs för informanten att handskas med det tabubelagda, d.v.s. att det har en modal funktion som tonar ner laddningen i ordet och minskar allvaret i det sagda (se Jefferson 1984, se även Aldrin 2011, Petitjean & González-Martínez 2015).

Fredrik använder även rikligt med diskurspartiklar som *ju*, *typ*, *liksom* och *såhär* (t.ex. r. 6, 17 och 25), liksom modala hjälpverb (*skulle*, *vilja*, *kunna*) och adverb (*kanske*, *i och för sig*, *i alla fall*) som tonar ned och garderar (t.ex. r. 3, 12, 13, 14 och 26, samtliga fetstilta). Även hela inskjutna garderande fraser av typen *jag vet inte* eller *hur fan gör vi* (kursiverat på r. 1, 12, 13, 14, 23 och 32) används, i vår tolkning med funktionen att signalera att ämnet är besvärligt och för att nedgradera säkerhetsgraden i uttalandet. På rad 10 dramatiserar också Fredrik med en direkt anföring. Vidare används det generiska pronomenet *man* (r. 13, 14, 28 och 30), vilket vi ser som olika sätt för informanten att distansera sig från det tabubelagda genom att signalera att de egna handlingarna delas av en större grupp. Samtliga dessa resurser fann även Aldrin i sin studie med liknande funktioner (Aldrin 2011).

I exemplet framkommer det också att intervjuaren orienterar sig mot informantens svårigheter att svara, och återkommande bidrar med tolkningar, eller så kallade formulationer (se Grindsted 2004 s. 137), av informantens svar. På raderna 8 och 16 bidrar intervjuaren med hjälp att svara, i båda fallen med formuleringen *du menar [...]* (se även r. 31). Även på rad 22 bidrar intervjuaren med ett förslag på tolkning med *ja precis att man använder nationaliteten*. Formulationer av den här typen kan vara ett sätt att implicera någonting som den intervjuade måste ta ställning till (Grindsted 2004 s. 137) och driver på så vis intervjun framåt.

Ett svar på en fråga från en intervjuare, oavsett vilket ämne som behandlas, kan innehålla en rad av dessa fenomen – istället för ett tvärsäkert svar uttrycks ofta trolighet med många garderingar och förmildrande språkliga resurser (se t.ex. Nilsson 2005 s. 198 ff.). Vi menar ändå att vårt insamlade material särskilt utmärks av det omfattande bruket av sådana förmildrande

och garderande uttryck, och att det är ett utslag av det problematiska i själva ämnet som diskuteras. Även Bonilla-Silva (2014 s. 101), som intervjuat vita amerikaner om begreppet ras, menar att hans informanter utmärker sig genom att svara ambivalent, använda nedgraderingar av olika slag och frasen »Jag vet inte» (eng. *I don't know*).

I exempel 3 förekommer flera av de fenomen vi såg prov på i förra utdraget. Dessutom används positiva evalueringar (fetstilta i exemplet). I utdraget får ett gift par, 69 respektive 72 år gamla, frågan om de nämner hudfärg när de beskriver en persons utseende för någon annan (K = Kerstin; B = Bertil).

Exempel 3. Positiv evaluering

01 I: om ni ska beskriva en persons utseende för någon annan
 02 nämner ni hudfärg då och varför eller varför inte
 03 (3.0)
 04 B: [nej]
 05 K: [jag] är inte säker på det alltså nej
 06 (2.0)
 07 K: nej man säger om man nu ska beskriva om man ska göra en
 08 värdering då eh **jättesöt tjej** eller en [**snygg kille**]=
 09 B: [.hh eh]
 10 K: =eller liksom .hh eller vad det nu ha- det beror ju
 11 [alldeles på]
 12 B: [jag säg-] jag säg- jag skulle säga var han kommer ifrån
 13 alltså [eh] **jättehäftig kille han är frå- från uganda**
 14 I: [mm]
 15 I: ja [just det ja]
 16 K: [om du inte vet] det
 17 B: nej men om jag vet det
 18 K: om nej men om du in- [om du bara ser en kille] som är=
 19 B: [om jag int- vet nej okej ja]
 20 K: =mörk[hyad] då [eller] svart eller vad vi nu ska=
 21 B: [ja] [ja]
 22 K: =använda för uttryck (.) så kan man ju inte vet var han
 23 kommer ifrån
 24 B: .hh [nej]
 25 I: [nej]
 26 (1.0)
 27 K: man kan ju säga (.) att han är svart [*då*] ((SKRATTAR))
 28 I: [mm]
 29 K: men det är inte så himla lätt alltså [men] det är inte=
 30 I: [nej]
 31 K: =alltid man är medveten om heller hur man faktiskt säger
 32 (1.0)
 33 K: men man försöker ju [undvika och] säga något nedsättande=
 34 B: [°tänka efter°]
 35 K: =de- det kan man ju utgå ifrån
 36 B: ja
 37 K: ibland blir det ändå fel på nåt sätt

Efter en paus (r. 3) svarar Kerstin att hon inte gör den sortens beskrivningar utan hellre beskriver en annan person som en *jättesöt tjej* eller *snygg kille*.

Av Kerstins exempel framkommer alltså att hon beskriver andra med positiva evalueringar (jfr Landqvist 2014). Bertil svarar (r. 12–13) att han istället skulle säga var personen kom ifrån. Han exemplifierar detta (r. 13) med *jättehäftig kille han är frå- från uganda*, där han alltså lägger till den positiva evalueringen *jättehäftig* när han talar om en person från Uganda – vilket vi menar är en strategi för att positionera sig själv som icke-rasist.

Värt att notera är även Kerstins ordval på raderna 20 och 22. Hon målar här upp ett scenario för Bertil för att poängtera att det inte alltid går att lösa problemet på det sätt som han föreslår, nämligen att tala om var en person kommer ifrån. Kerstin påpekar att det finns tillfällen då Bertil inte kan känna till en persons geografiska härkomst och att en person *är mörkhyad då eller svart eller vad vi nu ska använda för uttryck*. Kerstin ger med sitt yttrande uttryck för osäkerhet kring det korrekta ordvalet. I utdraget förekommer också ett exempel på hur Kerstin skrattar när hon säger ordet *svart* (r. 27), på samma sätt som informanten i exempel 2 skrattade vid det laddade ordet *rasister*. Precis som i vår tolkning av exempel 2 ser vi skrattet som ett sätt att tona ned laddningen i ordet, och ett sätt att förhålla sig till att ordet används överhuvudtaget. Kerstin påpekar också att det inte är så *himla lätt* (att navigera rätt i ordval) men att *man undviker att säga något nedsättande* och verbaliserar alltså den osäkerhet och den vilja att göra rätt som vi återkommande ser hos alla våra informanter i materialet.

Ännu en strategi vi funnit i materialet är när informanter använder sig av det vi kallar för *trygga kategorier* i sitt resonemang, vilket innebär att informanten tenderar att jämföra ett obekvämt och tabubelagt begrepp med ett bekvämt. Med *bekvämt begrepp* menar vi ett avgränsat och okontroversiellt begrepp som är enkelt att förstå för både intervjuare och informant. Exempel 4 illustrerar hur informanten Hanna (kvinna, 26 år) använder sig av denna resurs.

Exempel 4. Trygga kategorier

01 I: nästa fråga är då om det finns olika raser eller olika
 02 etniska grupper
 03 (1.5)
 04 H: nu kommer vi till det där förvirrande området nej vi är
 05 inte olika om man ska se det som jag ser det som är det
 06 carl von linnésättet
 07 I: ja
 08 H: ser jag det på liksom att raser är ickebesläktade
 09 varelser **typ katt och hund** är två olika raser alltså jag
 10 ser det väldigt så uppklassat så jag skulle inte säga
 11 att det finns raser på det sättet vi är alla liksom
 12 I: människor
 13 H: människor sen kan vi ha genetiska skillnader till
 14 exempel **kvinnor** kan eh kvinnor kan på grund av deras
 15 sammansättning så östrogenet skyddar oss mot vissa
 16 cancerformer bättre än **män** eller till exempel

Utdraget börjar med att frågan följs av en paus (r. 3). Informantens svar innehåller ett avfärdande av den biologiska förståelsen av begreppet ras (*jag skulle inte säga att det finns raser på det sättet*, r. 10–11, och *vi är alla liksom människor*, r. 11–13, jfr exempel 1 ovan). I utdraget använder Hanna definitionen av *art* för att beskriva ras, liksom jämför med skillnader mellan könen, och drar en parallell till olikheter mellan katt och hund (r. 9), liksom mellan kvinnor och män (r. 14–16). Vår tolkning är att det är mindre problematiskt att tala om trygga kategorier (t.ex. djur eller kön) än en otrugg och tabublagd kategori som ras. Genom att uttrycka sig i trygga kategorier riskerar inte informanten att säga något som kan misstolkas som till exempel rasistiskt eller på andra sätt problematiskt. På så vis hotas inte den sociala positionen icke-rasist, som vi menar att informanten intar under intervjun.

Det sista fenomen från materialet vi vill exemplifiera är när informanterna tycks orientera sig mot ett förklaringsansvar. Nedanstående exempel med informanten Gina (kvinna, 24 år) illustrerar detta. Utdraget inleds med att intervjuaren frågar om det är möjligt att tala om svarta och vita i Sverige.

Exempel 5. Förklaringsansvar

- 01 I: eh nästa fråga då (.) kan vi tala om svarta och vita i
02 sverige
03 (3.0)
04 G: *det beror på vem man frågar* (.) jag tycker att eller
05 jag kän- när jag skulle beskriva jag kanske inte säger
06 svart utan jag säger att man är mörkare
07 I: mm
08 G: i huden eller hudfärgen
09 I: mm
10 G: och då säg- då menar jag inte att det är något illa i
11 det utan att det är bara (1.5) är beskrivande och att
12 det (.) ja men det finns mörka (.) mörka personer och så
13 finns det de som har som är ljusa personer alltså inte
14 att det är något illa menat liksom
15 I: nej att det är mer som signalement liksom
16 G: ja (.) så: ja det är min tanke om det

I utdraget följs intervjuarens fråga av en lång paus på tre sekunder (r. 3). Därefter svarar Gina skrattande, på ett avvärijande sätt, *det beror på vem man frågar*, och att hon hellre säger *mörkare i huden eller hudfärgen*. På rad 10–14 förklarar hon sitt svar: *då menar jag inte att det är något illa i det och inte att det är något illa menat liksom* (jämför Kerstins kommentar i slutet av exempel 3) när hon säger att vissa personer är mörkare i huden, utan att det *bara är beskrivande*. Gina kopplar på så sätt ihop begreppet mörkare hudfärg med något problematiskt, och att det skulle kunna innebära att *mena något illa*. Detta tolkar vi som att Gina ser vithet som det omarkerade, vilket tyder på en rådande vithetsnorm. Vi tolkar det vidare som att Gina genom sin förklaring verbaliserar en åsikt som inte får vara osagd i rummet. Det går inte att tala om hudfärg och svarta utan att förklara, både för sig själv och för intervjuaren,

att man inte menar någonting som skulle kunna tolkas som rasistiskt, vilket alltså blir ett sätt att upprätthålla positionen »icke-rasist». Genom att förklara sina yttranden legitimeras också diskussionen av det tabubelagda ämnet.

Det verkar alltså som om informanterna tar ansvar för att förklara varför de talar om ett tabubelagt begrepp (trots att det är intervjuaren som introducerat ämnet), och att de förklarar hur och varför de svarar som de gör.

5. Slutsatser

I denna studie har vi undersökt hur informanter talar om det i en svenskspråkig samhällskontext tabubelagda ämnet ras i arrangerade intervjuer. Vid en analys av materialet har vi hittat återkommande interaktionella resurser som informanterna använder sig av för att hantera ett problematiskt ämne och också positionera sig som icke-rasister. Ovan har vi beskrivit hur informanterna tenderar att avfärda rasbegreppet, hur de använder olika interaktionella resurser som förmildrande och garderande uttryck, bruket av positiva evalueringar och jämförelser med trygga kategorier, liksom hur informanter orienterar sig mot ett förklaringsansvar. Kort sagt så krävs det en hel del interaktionellt arbete för att kunna tala om ett obekvämt och tabubelagt ämne som ras.

Inledningsvis påpekade vi att syftet med den här studien inte var att undersöka hur informanter förhåller sig till olika raser, eller hur rasism kan ta sig uttryck i en svensk kontext, utan hur de förhåller sig till begreppet ras och också hur de talar om ett problematiskt och tabubelagt ämne. Vår analys tyder på att det interaktionella arbete som utförs i intervjuerna, både av informanter och intervjuare (minns de formuleringer intervjuaren bistår informanten med i exempel 2), bidrar till att skapa och upprätthålla den sociala positionen »icke-rasist».

Hur våra informanter väljer att positionera sig och uttrycka sig i en styrd samtalssituation med en närvarande forskare och inspelningsutrustning speglar troligtvis hur de skulle välja att konstruera sig även i flera andra sammanhang. Vår studie kan visserligen inte med säkerhet svara på hur vår informantgrupp talar om dessa frågor i allmänhet, men den visar åtminstone hur informanterna socialt positionerar sig i den här intervjukontexten.

I sin rapport om rasbegreppet i Sverige beskriver Ågren (2016) fyra förhållningssätt till begreppet i dagens Sverige. En del har aldrig reflekterat över begreppet och kan tro att termen är harmlös. Andra tycker att ras bör ligga till grund för indelning av människor (d.v.s. rasister). Ingen av våra informanter ger uttryck för att tillhöra dessa förhållningssätt. Som framkommit tycks samtliga informanter se sig som icke-rasister, och de vet sannolikt också att intervjuaren är det. Samtliga informanter konstruerar sig också tydligt som icke-rasister i intervjuerna och undviker termen *ras* – vilket är det tredje förhållningssätt som Ågren beskriver. Att de behandlar begreppet ras som problematiskt syns i det interaktionella arbete som görs i intervjuerna. Däremot är det endast i undantagsfall som informanterna problematiserar undvikandet av termen *ras*.

Enligt Ågren förekommer ytterligare ett förhållningssätt i den svenska diskursen, som är mycket kritisk till att man med hjälp av att sopa undan obekväma begrepp också vägrar att se och tala om de skilda förhållanden som råder för personer med en hudfärg som avviker från vithetsnormen (Ågren 2016). Förgrundsfigurer inom denna position påtalar hur den här färgblinda ideologin är ett utslag av en antirastisk hållning där man på ett närmast utopiskt sätt framhärdar i att utseende inte spelar roll (se Hübinette m.fl. 2012 s. 45). Icke-vita rapporterar samtidigt om ett Sverige där hudfärg ständigt är synligt och där vita återkommande kategoriserar människors tillhörighet just utifrån hudfärg (se t.ex. Lundström 2007, Osanami Törngren 2011, Hübinette & Tigervall 2008).

I intervjuerna tenderar informanterna att konstruera sig själva som icke-rassistiska personer. Den sociala positioneringen som en sådan person görs genom användandet av de interaktionella resurser vi diskuterat i denna studie. Som vi visat är det vanligt att informanter inte vill kännas vid rasbegreppet, eller att se olika hudfärg. Inom det ovan beskrivna fjärde förhållningssättet skulle detta alltså ses som ett uttryck för en typ av färgblindhet som är problematisk, d.v.s. att man bortser från det faktum att folk de facto gör skillnad på olika människor baserat på hudfärg (se t.ex. Hübinette & al. 2012). På så vis skulle man kunna se våra informanters motvilja att diskutera ras och hudfärg som del i en större struktur där färgblindhet är att föredra framför att angripa det många gånger omedvetna skillnadsgörande som vithetsnormen innebär.

Sammantaget har vi med den här studien visat hur några individer handskas interaktionellt med det tabubelagda ämnet ras. Studien bidrar således till forskningen om språkliga resurser för att handskas med problematiska ämnen, och hur interaktionella resurser bidrar till att upprätta en viss social position i ett samtal. Vi hoppas också att vår studie kan bidra till att belysa oviljan att diskutera ras i Sverige, och att färgblindhet konstrueras som något positivt, åtminstone i vår informantgrupp. Fortfarande är forskningen på svensk mark mycket begränsad när det gäller hur olika grupper och individer talar om problematiska ämnen i allmänhet och ras i synnerhet. Det vore således av vikt att fortsätta studera hur ras, färgblindhet och vithet omtalas och hanteras i olika svenska kontexter, inte minst i andra grupper än dem som våra informanter tillhör.

Litteratur

- Aldrin, Emilia, 2011: *Namnval som social handling. Val av förnamn och samtal om förnamn bland föräldrar i Göteborg 2007–2009*. Uppsala.
- Atkinson, J. Maxwell & John Heritage, 1984: Preference organization. I: J. Maxwell Atkinson & John Heritage (red.), *Structures of social action. Studies in conversation analysis*. Cambridge. S. 53–56.
- Bockgård, Gustav & Jenny Nilsson, 2011: Dialektologi möter interaktionsforskning. I: G. Bockgård & J. Nilsson (red.), *Interaktionell dialektologi*. Uppsala. S. 7–50.

- Bonilla-Silva, Eduardo, 2014: *Racism without Racists. Color-Blind Racism and the Persistence of Racial Inequality in America*. 4 uppl. Lanham.
- Bucholtz, Mary, 2001: The Whiteness of Nerds. Superstandard English and Racial Markedness. I: *Journal of Linguistic Anthropology* 11: 1, s. 84–100.
- Buttny, Richard, 1997: Reported Speech in Talking Race on Campus. I: *Human Communication Research* 23: 4, s. 477–506.
- Davies, Bronwyn & Harré Rom, 1990: Positioning. The discursive production of selves. I: *Journal for the Theory of Social Behaviour* 20: 1, s. 43–63.
- Giles, Howard & Jenny Nilsson, 2016: The Swedish Taboo – From Race talk to Silence? [Opulicerat föredrag vid 1st International symposium on race talk and silence, London 2016-10-24.]
- Goffman, Erving, 1981: *Forms of talk*. Pennsylvania.
- Grindsted, Annette, 2004: Interactive resources used in research interviewing. I: *Hermes. Journal of Linguistics* 32, s. 117–144.
- Hagen Idevall, Karin, 2014: »Politiskt korrekt» och normalisering av rasism. En diskursanalys av positioneringar och underliggande perspektiv i ett kommentarsfält. I: *Språk & stil* 24, s. 101–132 .
- 2015. I ett antirasistiskt rum. En språkvetenskaplig analys av vithet och maktrelationer på en antirasistisk och feministisk plattform på Instagram. I: *Tidskrift för Genusvetenskap* 36: 3, s. 7–28.
- 2016: *Språk och rasism. Privilegering och diskriminering i offentlig, medierad interaktion*. Uppsala.
- Hübinette, Tobias, Helena Hörnfeldt, Fataneh Farahani & René León Rosales (red.), 2012: *Om ras och vithet i det samtida Sverige*. Tumba.
- Hübinette, Tobias, Samson Beshir & Victoria Kawesa, 2014: *Afrofobi. En kunskapsöversikt över afrosvenskars situation i dagens Sverige*. Tumba.
- Hübinette, Tobias & Carina Tigervall, 2008: Erfarenheter av rasifiering hos adopterade och adoptivföräldrar. Om betydelsen av ett icke-vitt utseende i den svenska vardagen. I: *Socialvetenskaplig tidskrift* 15: 3–4, s. 220–238.
- Håkansson Bolve, Matilda, Karim Jebari, Måns Magnusson, Gina Manzizila & Irina Vartanova, 2017: *Kunskaphöjande åtgärder om afrofobi. En pilotstudie*. Stockholm. (Institutet för framtidsstudier. Forskningsrapport 2017: 1.)
- Jefferson, Gail, 1984: On the organization of laughter in talk about troubles. I: J. Maxwell Atkinson & John Heritage (red.), *Structures of social action. Studies in conversation analysis*. Cambridge. S. 346–369.
- Jämte, Jan, 2013: *Antirasismens många ansikten*. Umeå. (Statsvetenskapliga institutionens skriftserie 2013: 6.)
- Landqvist, Mats, 2014: Positionering och validitet i enkäter och fokusgruppssamtal. I: A.-M. Karlsson & H. Makkonen-Craig (red.), *Analysing text AND talk. Att analysera texter OCH samtal*. Uppsala. (FUMS-rapport 233.) S. 83–98.
- 2015: Vad är språklig diskriminering?: En analytisk prövning av några pejoreringsteorier. I: M. Landqvist (red.), *Från social kategorisering till diskriminering. Fyra studier av språk och diskriminering och ett modellförslag*. Huddinge. S. 97–121.
- Lindström, Jan, 2008: *Tur och ordning. Introduktion till svensk samtalsgrammatik*. Stockholm.
- Lundström, Catrin, 2007: *Svenska latinas. Ras, klass och kön i svenskhetens geografi*. Göteborg.

- Malmsten, Jenny, 2007: *Den föreningsdrivna antirasismen i Sverige – antirasism i rörelse*. Malmö–Linköping. (Malmö Studies in International Migration and Ethnic Relations 6; Linköping Studies in Arts and Science 406.)
- Nilsson, Jenny, 2005: *Adverb i interaktion*. Göteborg. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 4.)
- Norrby, Catrin, 2014: *Samtalsanalys. Så gör vi när vi pratar med varandra*. Lund.
- O'Brien, Eileen, 2001: *Whites Confront Racism. Antiracists and Their Paths to Action*. Lanham.
- Ochs, Elinor, Emanuel A. Schegloff & Sandra A. Thompson (red.), 1996: *Interaction and grammar*. Cambridge. (Studies in Interactional Linguistics 13.)
- Omi, Michael, 2001: Rethinking the Language of Race and Racism. I: *Asian American Law Journal* 8, s. 161–167.
- Osanami Törngren, Sayaka, 2011: *Love ain't got no color? Attitude toward interracial marriage in Sweden*. Malmö–Linköping. (Malmö studies in international migration and ethnic relations 10; Linköping studies in arts and science 533.)
- Petitjean, Cécile & Esther González-Martínez, 2015: Laughing and smiling to manage trouble in French-language classroom interaction. I: *Classroom Discourse* 6: 2, s. 89–106.
- Pillet-Shore, Danielle, 2017: Preference Organization. I: *Oxford Research Encyclopedia of Communication*. [Tillgänglig via <https://communication.oxfordre.com>. Hämtad 2019-11-18.]
- Pomerantz, Anita, 1984: Agreeing and disagreeing with assessments: Some features of preferred/dispreferred turn shaped. I: J. M. Atkinson & J. Heritage (red.), *Structures of social action. Studies in conversation analysis*. Cambridge. S. 57–101.
- Sacks, Harvey, Emanuel A. Schegloff & Gail Jefferson, 1974: A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. I: *Language* 50: 4, s. 696–735.
- Sacks, Harvey, 1992: *Lectures on conversation. Edited by Gail Jefferson. With an introduction by Emanuel A. Schegloff*. 1–2. Oxford.
- Sandberg, Christin, 2016: Antirasister tvistar om ordet ras. I: *Språktidningen*, januari 2017. [Tillgänglig via <http://spraktidningen.se/artiklar/2016/12/antirasister-tvistar-om-ordet-ras>. Hämtad 2018-01-03.]
- Schegloff, Emanuel A., 1988: On an actual virtual servo-mechanism for guessing bad news. A single case conjecture. I: *Social problems* 35: 4, s. 442–457.
- 2007. A tutorial on membership categorization. I: *Journal of Pragmatics* 39: 3, s. 462–482
- Selting, Margret & Elizabeth Couper-Kuhlen (red.), 2001: *Studies in interactional linguistics*. Amsterdam.
- Steensig, Jakob, 2001: *Sprog i virkeligheden. Bidrag til en interaktionel lingvistik*. Århus.
- Stivers, Tanya & Jeffrey D. Robinson, 2006: A preference for progressivity in interaction. I: *Language in Society* 35: 3, s. 367–392.
- Stokoe, Elizabeth & Derek Edwards, 2007: Black this, black that. Racial insults and reported speech in neighbour complaints and police interrogations. I: *Discourse & Society* 18: 3, s. 337–372.
- Trechter, Sara & Mary Bucholtz, 2001: Introduction. White noise. Bringing language into whiteness studies. I: *Journal of Linguistic Anthropology* 11: 1, s. 3–21.

Whitehead, Kevin A. & Gene H. Lerner, 2009: When are persons 'white'? On some practical asymmetries of racial reference in talk-in-interaction I: *Discourse & Society* 20: 5, s. 613–641.

Ågren, Marja, 2016: Ras i Sverige. Hur ser fältet ut? [Institutet för språk och folkminnen, Göteborg. Opublicerad rapport.]

Bilaga 1. Intervjufrågor

Några bakgrundsfrågor om dig själv (endast enskilda intervjuer):

- Var är du född? Var bor du?
- Vad gör du på fritiden?
- Vilka länder har du besökt?
- Vilken inställning har du till att folk från andra länder bosätter sig i Sverige?
- Har du några vänner som är födda i ett annat land än Sverige?
- Är du med i någon förening?
- Är du intresserad av samhällsfrågor?
- Vilka medier brukar du följa? Dags-/kvällstidningar/blogg/Facebook/Twitter etc.?

Frågor om ras, etnicitet och kulturell bakgrund

- I till exempel USA pratar man om olika människoraser och delar in USAs befolkning i White American, Black or African American, Native American and Alaska Native, Asian American, Native Hawaiian and Other Pacific Islander, and people of two or more races. Hur gör vi i Sverige?
- Finns det olika raser? Finns det olika etniska grupper?
- Hur ska man beskriva olika människor?

Hur gör du själv?

- Talar du någon gång om ras, etnicitet eller kulturell bakgrund?
- Hur då? Vad kallar du det? Kan vi tala om svarta, vita etc. i Sverige?
- Om du ska beskriva en persons utseende för någon annan, nämner du hudfärg då? Varför/varför inte?
- Kan du prata om detta med kompisar? Dina föräldrar? Far- och morföräldrar? Någon du inte känner?
- Finns det någon du skulle vara extra obekvämt att tala med om ras och etnicitet? Vem? Varför?

Bilaga 2. Transkriptionsnyckel

(.)	paus
(1.0)	pauslängd i sekunder
n:u	förlängning av föregående ljud
nu	sägs skrattande
°nu°	sägs viskande
hh.	utandning

.hh	inandning
[]	överlappande tal
he-	avbrutet ord
=	yttranden sammanbundna utan paus
SKRATTAR	talaren skrattar eller fnissar

»Inte kunde jag veta att det här skräpet hade något värde»

Föremål, materialitet, autenticitet och demokratiska ideal i Antikrundan

Av Agneta Lilja

Abstract

Antikrundan – the Swedish version of the *Antiques Roadshow* – is a popular programme shown on Swedish television since 1989. On the programme, antiques experts examine and value a variety of (old) objects: anything from 18th-century glass and painted folk-art cupboards to weapons and toys. The items in question may have been inherited, found or bought. This article discusses the programme from the standpoint of materiality. That is to say, it studies the objects' origins and place in a wider picture – their provenance and context – together with narratives about the objects and how they interact with people. The focus of the programme is on the monetary value of the objects, but this is undercommunicated because, I would argue, no one wishes to come across as a capitalist. According to participants' narratives, the items have often been kept in unsuitable places and/or their owners have not appreciated their value. They have been found by chance. The fact that chance is involved means that no prior knowledge is required, and that anybody – regardless of social background – can make such a find. Chance thus reflects the democratic ideals of justice and equality. On *Antikrundan*, no one wishes to appear greedy. Someone whose object is given a high valuation is expected to take the news calmly and say something like: 'Oh I see, that much. That's more than I thought,' so as not to risk being seen as crowing about their good fortune. According to an old folk notion, a person who receives a windfall should not boast about it, as it may then cause envy and be lost.

Keywords: *Antiques Roadshow, expert, object, provenance, envy, materiality, chance, justice, equality, democratic ideals, authenticity.*

Inledning

En viktig del av det vi människor hanterar är materiella produkter, fysiska ting med inbyggda avsikter: pennan att skriva med, kniven att skära bröd med eller grepen att lassa dynga med. Ibland har de – utöver sin inbyggda betydelse – andra avsedda kulturella betydelser, såsom en friargåva som har avsikten att leda till äktenskap. I ett sådant sammanhang är en målad räfsa eller en broderad näsduk mycket mer än ett föremål. Ibland är tingens inbyggda, avsedda användning fördold för oss. Vi förstår inte hur de ska användas. Vi gör kanske arkeologiska fynd av fragmentariska föremål och måste – ibland – gissa hur föremålet en gång sett ut och vad det använts till. Det kan också hända att föremålets avsedda användning blivit obsolet: det finns inte längre kängor

som behöver knäppas med en kängknäppare, men det finns fortfarande kängknäppare. Vi ger ting med inbyggda betydelse nya användningsområden och tillför dem därmed nya betydelse: vi sätter parkeringsboten under vindrutetorkaren, gör typkassen till prylhylla och ställer paraplyer i smörkärnan. Det är tillfälliga omdefinitioner som i vissa fall skulle kunna bli permanenta. Delvis har det redan hänt: typkassen har ju spelat ut sin roll på tryckerierna.

Äldre etnologisk forskning undersökte gärna materiella produkter, främst sådana som var knutna till landsbygden och jordbruket: majstänger, tröskslagor, träkärl, sädesuppsättningar, torkhus. Inte minst satte karteringsprojekten under 1930- och 1940-talen föremål i fokus. Den första atlasdelen, *Atlas över svensk folkkultur*, som utkom 1957 under redaktion av Sigurd Erixon, ägnades materiell och social kultur och innehöll studier av bland annat årder, skärar och räfsor, rännknutar, halmtak och träskor. Merparten av de frågelistor som producerades vid Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala (ULMA) under perioden 1914–1940 ägnades det materiella, exempelvis fäbodväsen, mjölkhushållning, hägnader och träslöjd.¹ Etnologerna framstod, som Orvar Löfgren påpekat, som sakletare med intresset riktat mot form hos och utbredning av fysiska föremål som på olika sätt knöt ihop oss med det förflutna (Erixon 1957 s. 20 ff., Lilja 1995 s. 11 ff., Löfgren 1996 s. 130 f.). Intresset för de materiella studierna avtog successivt under 1950- och 1960-talen, då etnologin närmade sig sociologin och antropologin. Kring 1970 ägnade sig etnologer alltmer åt undersökningar av sociala förhållanden och dimensioner. Den föremålskunskap som de dittills haft – och som var önskvärd och nödvändig för till exempel arbete på museer – blev därför allt ovanligare eftersom utbildningen och forskningen under 1980- och 1990-talen fokuserade andra, till exempel metodologiska och teoretiska, kunskaper (Arnstberg 1986 s. 7, Daun 2003 s. 9 ff., 86 ff., Löfgren 1996 s. 49 ff.).

Syfte, material och metod

På 2000-talet kom vad som kallats en »materiell vändning» inom humaniora att åter fokusera de materiella studierna, men nu under benämningen *materialitet*, innebärande interaktion mellan människa och ting, associationer och känslor som ting väcker och hur vi erfar dem med våra sinnen och våra kroppar. Som perspektiv har materialitet inneburit en ny ingång till studiet av det materiella genom att betona samspelet mellan människa och ting, bland annat manifesterat i berättelser. Det är i den betydelsen jag här använder termen *materialitet*.

De kulturhistoriska museernas samarbetsorgan för samtidsdokumentation och insamling, Samdok, definierade 2002 materialitet på följande sätt:

Med materialitet åsyftas den materiella dimensionen av mänskligt liv och mänskliga relationer, d.v.s. de föremål och den fysiska miljö vi omger oss med. Mate-

¹ Idag Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala (DFU) vid Institutet för språk och folkminnen (Isf).

rialitet handlar om hur vi låter den materiella världen representera värden och värderingar, minne och mening [...] Det är inte bara människorna som gör något med tingen, tingen kan också sägas göra något med oss. Vi funderar på varför de ser ut som de gör och varför de finns där de finns, vi hanterar dem, anskaffar och avyttrar dem. Vi tvingas till och med anpassa våra rörelser efter dem – vi sitter, står och går på olika sätt beroende på hur möbler och fordon, kläder och skor är utformade. Materialitet handlar om villkor, något som människor både skapar och skapas av. (*Samtid & museer* 2002: 1–2.)

Samdoks formulering »materialitet handlar om hur vi låter den materiella världen representera värden och värderingar, minne och mening» överensstämmer väl med mitt syfte att studera hur berättelser om föremål i Sveriges Televisions program *Antikrundan* tydliggör samspelet med människan och uttrycker samhällseliga värderingar. I programmet diskuteras och värderas (gamla) föremål av en grupp antikexperter. Programmet sändes första gången 1989 från Malmö och Helsingör i samarbete med BBC. Det har blivit mycket folkkärt. Våren 2019 sågs det i genomsnitt av 1,5 miljoner svenska tittare. Förebilden är BBC:s *Antiques Roadshow*, som började sändas redan 1977.² Den engelska versionen visas också i svensk television. Jag gör i min artikel vissa jämförelser mellan de olika programmen.

Min empiri har jag åstadkommit genom att följa *Antikrundan* under inemot femton år. Jag har också tagit del av några av de äldsta avsnitten på SVT:s Öppet arkiv och på YouTube samt gjort återkommande besök på programmets hemsida. Under senare år har jag då och då fört anteckningar, dels över de föremål som valts ut och hur högt de värderats, dels över experternas och besökarnas utsagor om föremålen. Stommen i min artikel är en föreläsning om kulturarv, som jag hållit på kurser vid Södertörns högskola och vid offentliga föreläsningar inom och utanför universitetet.

Teoretisk inspiration och tidigare forskning

I äldre forskning om materiell kultur var informantens roll att leverera fakta till forskaren, inte att komma med egna tolkningar eller värderingar (Lilja 1996 s. 235). En berättelse om ett föremål hade knappast någon relevans för den som skulle kartera och endast behövde ett belägg. Idealet var länge att kultur skulle beskrivas, inte berättas. Det skulle dröja till 1970-talet innan detta förändrades (Lilja 1999 s. 115 ff.). I min studie är berättandet om och utifrån föremål i fokus. Jag undersöker vilken mening och vilka värderingar berättelserna tydliggör i samspelet mellan expert, besökare och föremål.

En tidig etnologisk studie av hur ting får representera värden och värderingar, minne och mening är Åsa Ljungströms avhandling *Öster om Arlanda* (1997). Hon erfor vid en hemslojdsinventering hur föremål inspirerade människor till att berätta och uttolla värderingar, livssammanhang och mo-

² Se Wikipediaartikeln »Antiques Roadshow» (Webbadress: en.wikipedia.org/wiki/Antiques_Roadshow. Hämtad den 28 januari 2020.) Programmet spelas in i England, på Irland och i Skottland.

raliska problem. Hennes perspektiv är inne på samma spår som materialitetsstudierna, nämligen att ting frammanar minnen och mening (Ljungström 1997 s. 11 ff.).

Att föremål kan ses som historiska aktörer är ett perspektiv som de senaste åren gjort sitt intåg i humanvetenskapen, skriver historikern Terese Zachrisson i sin avhandling *Mellan fromhet och vidskepelse* (2017). Hon undersöker materialitet och religiositet i det efterreformatoriska Sverige. Ett av hennes exempel på interaktionen människa–föremål är de medeltida helgonskulpturerna. Dessa skulle inte bara betraktas, de skulle i mötet med den troende beröras, kyssas, slickas, luktas på. Den människa som rörde vid en skulptur förändrades och blev tillsammans med skulpturen ett slags tillfällig entitet. Människa och föremål blev ett. Föremålen, sammanfattar Zachrisson, var således aldrig passiva utan ingick i interaktion med människan (Zachrisson 2017 s. 14 ff.).

Berättelser och materialitet är också temat i antologin *Talande ting* (Ek-Nilsson & Meurling 2014). Där skriver tolv etnologer om kulturell identifikation, om ett tänkt förflutet och om berättad, levd och förkroppsligad erfarenhet. Bidragen handlar till exempel om hur interaktionen mellan fågelskådare, utrustning och fågel ser ut, hur färöiska kvinnor utformar sina folkdräkter som personliga projekt och inte som nationella symboler, berättelser om kultiverad och okultiverad fylla i studentmiljöer och hur prästkläder kan få konsekvenser för hur man rör sig i kyrkorummet. Om kopplingen mellan människa och föremål i exemplet prästkläder skriver Birgitta Meurling: »Vi projicerar minnesbilder på artefakter och fysiska miljöer, men dessa bidrar också till att producera och väcka minnen hos oss» (Meurling 2014 s. 69, jfr Waldén 2014 s. 41 ff., Petersen 2014 s. 73 ff., Lundquist 87 ff.).

För att bättre förstå experternas roll i Antikrundan har jag begagnat mig av forskning om professionalisering såsom den gestaltas i antologin *Kampen om yrkesutövning, status och kunskap* (1989), d.v.s. hur en yrkesgrupp fått sina samhällseliga fördelar och sitt tolkningsföreträde inom sitt speciella kunskaps- och yrkesområde (Selander 1989 s. 111).

Jag har också inspirerats av Pierre Bourdieus studier av sociala fält och de strider om dominans och subordination som där pågår inom och mellan fälten. Inom »antikvitetsfältet» strider de dominerande auktionshusen (Bukowskis, Stockholms auktionsverk, Uppsala auktionskammare), professionella antikhandlare, auktionister och utopare om den legitima kunskapen om antikviteter tillsammans med (amatör)verksamheter som (vissa) nät-auktioner, loppmarknader och bakluckeloppisar. Striden gäller den legitima kunskapen om antikviteter. Experterna i Antikrundan tillhör de mest ansedda auktoriserade antikhandlarna och auktionisterna, som med sitt symboliska kapital i form av vetenskapligt belagd kunskap om antikviteter får erkännande både av det egna och av andra fält. Erkännandet av dem tar sig bland annat uttryck i att de har »rätten att rätta» och är betrodda med förmågan att särskilja (exempelvis skilja original från kopia) (Bourdieu 1992a s. 46 ff., 143 ff., 1992b s. 131 ff., 1994 s. 260 ff., Broady 1990 s. 11 ff., 270 ff.).

Materialitet tar – till skillnad från studiet av materiell kultur – fasta på att tingen inte endast har inbyggda betydelser utan att de också bär på symboliska betydelser och på berättelser och värderingar som vi dels får med dem när vi övertar dem, dels tillför dem när vi hanterar dem (jfr Ek-Nilsson & Meurling 2014). Det är berättelser om de olika sammanhang där tingen figurerar och om de människor som använt eller använder dem. Det är berättelser där tingen inte längre bara är fysiska föremål utan aktörer med förmåga att vara något utöver sig själva, en tid, ett händelseförlopp.

Antikrundan och Antikmagasinet

Modenycker dikterar priserna på antikmarknaden. En matsalsmöbel i nyrokoko som är iskall i dag blir snabbt superhet när någon trendguru hyllat stilen i ett inredningsreportage. Så släng inte bort antikviteter i gott skick, även om värdet i dag är lågt. Var inte rädd att gå och värdera gamla grejer i hemmet som du inte riktigt har koll på. (*Expressen* 2014-03-21.)

I Antikrundan står en grupp om tjugo antikeexperter till förfogande för dem som vill ha kunskap om företrädesvis gamla föremål, få dem identifierade och daterade och samtidigt värderade. Experterna är specialister var och en på sitt område. Varje år besöker Antikrundan ett antal platser i Sverige, där programmen spelas in. Vanligen lockar detta till sig en mycket stor lokal publik, ca 1 000 personer per gång, som tagit med sig i genomsnitt fem föremål var för värdering (*Expressen* 2017-08-16). Alla får samtliga sina medförda föremål värderade, även om det sker bakom kulisserna. Ytterst få hamnar i strålkastarljuset. De föremål som vanligen förekommer där är speglar, målade skåp, 1700-talsglas, mattor, smycken, leksaker, vapen och kinesiskt porslin. Under de senaste två till tre åren har också kläder, (hand)väskor och populärmusikprylar (affischer, skivomslag, kändisautografer o.d.) blivit vanliga objekt. Urvalet av föremål för de tv-sända värderingarna tycks vara gjort för att visa olika sorters antikviteter, säkert för underhållningsvärdets skull. Smärre förändringar av hur programmet i övrigt läggs upp äger rum varje säsong.

När tv-programmet börjar hälsar programledaren Anne Lundberg tv-tittarna välkomna, varefter hon kort berättar om den plats rundan befinner sig på. Därefter går hon och/eller antikexperten Knut Knutson längs med kön av besökare och bekantar sig lite med dem, tjuvtittar på vad de har med sig och ger en del smärre kommentarer.³ Stämningen är lättsam och familjär.

Till Antikrundan hör i Sverige Antikmagasinet som är ett tematiskt fördjupande program men avsett för en publik med viss för- eller specialkunskap. Det består av ett samtal mellan programledaren och inbjudna experter

³ Knut Knutsson är chefsintendent vid Uppsala Auktionskammare samt specialist på modernt konsthantverk, konstglas, möbler och allmoge.

om en konstriktning (-ism), en föremålskategori eller enskild upphovsperson och har ambitionen att öka kunskapen inom ett avgränsat område. Det kan vara allt ifrån Märta Måås Fjetterströms mattor till graffiti.

Antikrundan innehåller som programidé både fakta, pedagogik, spänning och underhållning. För att skapa spänning kan experten påbörja en värdering, där hen antyder att föremålet har unika och värdefulla egenskaper. Experten kan också ställa frågan om föremålet är äkta eller falskt. Därefter avbryts värderingen för att återupptas i slutet av programtiden. Programmets pedagogiska incitament manifesteras med små faktarutor som, ackompanjerade av ett ljudligt »pling», dyker upp när experterna talar med dem vars föremål värderas, men också i en tävling där deltagare får rangordna tre föremål efter deras förmodade penningvärde. Ibland visas små korta filmer om en konstnär, en konstriktning eller liknande som fördjupning.

Antikrundan och proveniensen

I Antikrundan har på senare år begreppet *proveniens* blivit ett nyckelord. I Antikmagasinet däremot, där man talar med och till sina själsfränder, förekommer det nästan aldrig. I Antikrundan används ordet i betydelsen 'ursprung, härkomst, bakgrund'. Ordet är bildat till stammen i *proveniens*, presens particip av det latinska verbet *provenire* 'komma fram, uppkomma' (SAOB P 2149). Inom arkiv- och museivärlden är *proveniens* ett inarbetat begrepp. Det handlar om ett geografiskt ursprung, en tidlig förankring, en koppling till en upphovsperson och en tillkomstsituation. Ju mer *proveniens* som föreligger om exempelvis ett arkivmaterial, desto värdefullare är det.

Antikrundan vänder sig till en bred publik och har därför ett folkligt tilltal. Programmet lär ut provenienstanken i ett slags (folk)fostrande syfte. Den ymniga förekomsten av begreppet tyder på att deltagarna och tv-publiken inte förväntas vara bekanta med termen, men i behov av att känna till den och förstå dess innebörd. När antikexperten och Antikrundans huvudfigur Knut Knutson uttalar ordet artikulerar han övertydligt och tar hela kroppen till hjälp. Ty så avgörande är proveniensen, att utan den riskerar föremålen att förlora viktiga dimensioner och kanske bli värdelösa om de inte har ett materialvärde, d.v.s. ett objektivt bruksvärde som guld eller diamanter.

Proveniensen i Antikrundan står emellertid inte bara för uppgifter om vem, var, hur och när utan också – och viktigast – för berättelsen om föremålet; den relation mellan föremål och människa, som inbegrips i begreppet materialitet. En av experterna, Bo Knutsson, poängterar detta, när han säger: »Det bygger ju på att vi ska ha en bra pryl, en person som förmedlar nånting och att vi kan tillföra nåt».⁴

Föremålsberättelsen kan vara knapphändig: »den här tavlan har köpts på auktion på 1970-talet för ungefär 300 kronor. Jag vet inte så mycket om den,

⁴ Webbadress: www.youtube.com/watch?v=UIP4vP2zFwg. (Hämtad den 28 januari 2020.)

men den sägs ha hängt på XX slott» eller den kan vara utförlig: »den här näsduken fick min mormors mor NN av den kände målaren NN när hon var passagerare på det första tåg som gick mellan X och Y år 1879. Hon var på väg till sin mormor, då tåget blev stående på en station. Hon blev så ledsen över att bli försenad att hon började gråta. NN gav henne då näsduken för att hon skulle torka tårarna» o.s.v.⁵

Sådana utförliga provenienser kan inte sällan tillföra ett föremål ett värde det i sig inte har, d.v.s. en enkel hemgjord smörkniv eller en virkad grytlapp som visar sig ha en intressant historia att berätta tillförs genom att proveniensen är känd ett värde den annars inte skulle haft. Föremålet intar därför en annan plats än bara utifrån sin praktiska funktion eller sin upphovsort eller upphovsperson.

Inom kristen kultursfär är reliket det bästa exemplet på hur »värdelösa» föremål laddats med kraftfull symbolisk betydelse. Mest känd är väl Veronikas svetteduk: ett tygstycke med vad som sägs vara Jesu ansikte i avtryck, men annars egentligen bara en bit tyg utan värde.⁶ Ett annat exempel är ben från helgons döda kroppar och träflisor av Jesu kors (Zachrisson 2017 s. 134 ff.). Modernare reliket kan vara bitar av Berlinmuren eller kanske hårlockar från Justin Bieber. De har i sig inget materiellt värde (bruksvärde) och vi har inga bevis för att de är äkta, men laddade med kulturella, symboliska betydelser är dessa föremål – i vissa fall och för somliga – ovärderliga.

Föremålsberättelser, folk- och forskarmodeller

Ett par plåtåskor i ormskinn från 1940-talet som användes som bokstöd blev begärliga för Sörmlands museum, inte i första hand för att sådana skor saknades i museets samlingar utan för att det fanns en berättelse till dem: de hade köpts av en ung kvinna som arbetade i en skoaffär till hennes mor. Kvinnan hade fått ett särskilt bra pris eftersom skohandlaren, som var en äldre man, var förälskad i henne och ville att hon skulle vara välvilligt inställd till honom. Skorna var lite för små för den som skulle ha dem, men hon ville ha det så av fåfänga (Muntl. uppgift, Maud Karlsson, 2010). Berättelsen om föremålet var viktig och museitjänstemannen underströk att den måste vara med om skorna skulle lämnas in, detta trots att den egentligen inte säger någonting alls om själva föremålet, d.v.s. skorna (Muntl. uppgift, Gudrun Anselm, 2014).

Berättelser ger föremål en kulturell dimension som inte är immanent, in-

⁵ Exemplet konstruerade, men baserade på vanliga berättelsetyper i programmet.

⁶ När Jesus bar korset till Golgata befann sig enligt legenden Veronika bland dem som såg hans lidande. Hon lät honom torka svett och blod från sitt ansikte med sin slöja. Den brukar kallas Veronikas svetteduk och är ett tunt genomskinligt tygstycke, 17 x 24 cm, med ett ansikte som syns både fram- och bakifrån. Det har förvarats av kapucinmunkar i ett kloster i Manoppello i de apenninska bergen nära Italiens östkust sedan 1600-talet. Duken förvaras under glas i ett relikskrin och har inte öppnats sedan 1600-talet. (Webbadress: www.alltombibeln.se/bibelfragan/veronica.htm. Hämtad den 28 januari 2020.)

tentionell eller ursprunglig utan tillkommen eller tillskriven. Det kan vara positiva berättelser om frieri, fester och yrkesmässiga framgångar, men också negativa berättelser om kvinnomisshandel, flyktingskap eller svält. Dessa symboliska betydelser innebär att föremålet laddas med och bär på berättelser om människor, platser, tider och händelser som förädlar det. Föremålet blir liksom människan en historisk aktör (jfr Zachrisson 2017 s. 17). Särskilt värdefullt blir föremålet också ibland – åtminstone i Antikrundan – om det kan knytas till någon socialt eller samhälleligt (er)känd och respekterad person: en kunglighet, en idrottare eller en rocksångare som alla känner till, eller om föremålet kan kopplas till en historisk händelse av viss dignitet: kårhus-ockupationen 1968, melodifestivalen 1974 eller göteborgskravallerna 2001. Värdet – både det ekonomiska och det symboliska – är således relativt och relationellt, d.v.s. bestämt av situationen och av att andra erkänner det. Utan anknytningen till personen eller händelsen skulle föremålet kanske vara anonymt och ointressant (Bourdieu 1992a s. 41 ff.). I Antikrundan bokstavligen ryser experterna av välbehag när de får kunskap om dessa dimensioner. Man bör dock i det sammanhanget inte glömma att tv-programmet är tänkt inte endast som informativt och dokumentärt utan också som underhållning för en stor publik. Referenser som görs bör därför ha förankring hos folkflertalet.

Jag har valt att använda begreppen *folk-* och *forskarmodeller* som analytiska begrepp. Med *modell* avses »en tankestruktur som skapas genom erfarenhet och som sedan används och ständigt anpassas för att verkligheten ska bli begriplig» (Arnstberg 1986 s. 9). Berättelser om ett föremåls historia är en del av folkmodellen om det. I folkmodellen ingår att föremålet har en känd historia: det här är en brosch min mormor fick på 60-årsdagen eller den här Dinky Toys-bilen hade farbror Gösta med sig när han kom hem från Amerika. Folkmodellen betonar det som berättats om föremålet och knyter det till namngivna personer, platser eller händelser, oftast i den lokala miljön (Arnstberg 1986 s. 8 ff.). Det kan exempelvis handla om konstnären som inte hade råd att betala sin skuld till lanthandlaren och därför lämnade en tavla som ersättning. När sedan konstnären blev erkänd fick tavlan ett stort pekuniärt värde. I sådana berättelser är föremålets funktion viktig, ofta viktigare än dess estetik. Berättelserna om tingen behöver inte vara sanna och kunna bevisas. De bär på sin egen sanning, eftersom de egentligen inte handlar om föremålet utan om de människor eller sammanhang föremålet ingår i. Det är ett föränderligt sammanhang som omförhandlas beroende på yttre omständigheter.

Antikrundans granskningar kan ibland leda till omförhandling och omdefiniering av föremål. Det kan visa sig att ett föremål som uppfattats vara ett saltkar i själva verket är ett krutetui. Då tingen kommer från så helt skilda kontexter (mat och skjutvapen) blir det kanske nödvändigt att justera berättelsen om föremålet. Hur går det till? Gör man kanske en lustig poäng av sitt misstag? Förtigs Antikrundans expertis så att föremålet får behålla sin tidigare tillskrivna mening? Adderas Antikrundans expertutlåtande till berättelser-

Fig. 1. Rättfälla från Näliden i Jämtland, tillverkad före 1917. Kamé och Höganäskrus som tillhört Hilda Ekman (1877–1962), född i Östra Vingåker samt brännvinsflaska som tillhört Carl Magnus Eriksson (1856–1942) i Sankt Ilian, Västmanland. Foto: Agneta Lilja 2019.

na om tinget eller ersätter den nya berättelsen den gamla? Det är ett intressant problem som inte kan undersökas inom ramen för min artikel.

Ett annat problem rör diverse »förbjudna» ting. Det kan röra sig om föremål som är så unika att de nästan inte får hanteras av »oss vanliga dödliga», låt oss säga ting av samma dignitet som bildkonst av Leonardo da Vinci. Det kan även röra sig om föremål i »förbjudna» material som elfenben eller leopardskinn. Det kan också handla om fornfynd i ädelmetall. Den 13 februari 2014 dök ett sådant föremål upp i Antikrundan. Det var ett forntida dräktspänne, som, trots att det är ett oomtvistat gemensamt arv reglerat i en lag från 1666, lagstridigt befann sig i privat ägo. Det hanterades i Antikrundan som vilket annat föremål som helst. Det värderades till 50 000 kronor. Protester kom omedelbart från arkeologer som påpekade att ett seriöst program som Antikrundan kan driva på plundring och illegal handel med fornfynd – ett redan stort problem – genom sitt sanktionerande agerande. Man undrade även vad antikexperten jämfört dräktspännet med när det värderades.

Det är dock inte första gången Antikrundan värderar fornfynd. Det är något de gjort sedan starten för 25 år sedan. Många arkeologer minns fortfarande en värdering i Ulricehamn för 10 år sedan, då ett vendeltida svärdshjalt i guld och granater prissattes. Inslaget kritiserades hårt, men nu på 25 års jubileet sändes det igen! (6 februari 2014). Svärdshjaltet är enligt Antikrundans expert att betrakta som en

riksklenod. Ska ett sådant föremål gömmas i en byrålåda i Ulricehamn eller säljas på den internationella marknaden?⁷

I de här speciella sammanhangen kan det faktum att fornyfynd av det här slaget är relativt sällsynta få människor att betona att det är ett *gemensamt* arv. Ingen enskild individ ska inneha föremål och/eller tjäna pengar på något som vi alla har ärvt tillsammans. Spännet hör därför hemma på ett museum, där alla kan se det. Och enligt lagen ska uppgrävda eller upphittade forntida metallföremål lämnas till staten eftersom de är statens (d.v.s. vår) egendom. Att som enskild inneha sådana föremål är inte bara olagligt utan också oetiskt och omoraliskt. Att sanktionera den felaktiga behandlingen genom en värdering i Antikrundan blir därmed ytterst förkastligt. Här blir föremålet åter igen en historisk aktör, bärare av moraliska implikationer och värderingar som manar: fornyfynd tillhör oss alla och ska i rättvisans namn vara tillgängliga för alla. På museum!

Experterna i Antikrundan företräder en forskarmodell. Den innebär bland annat att de förstår det studerade som något de själva inte deltar i, som ett forskningsproblem att lösa (Arnstberg 1986 s. 9). Expertis förutsätter andras okunnighet och osäkerhet (Beckman 1989 s. 71), så även om experterna saknar den lokala kännedomen om föremålen och de människor som brukat dem, har de annan kunskap att bidra med. Den kunskapen är svårtillgänglig för gemene man, men efterfrågad och förbunden med hög status (Brante 1989 s. 44). Den är resultatet av yrkesgruppens strävan efter att uppnå exklusiva samhällseliga fördelar och tolkningsföreträde, d.v.s. bli professionella (Brante 1989 s. 32 f., s. 44, Selander 1989 s. 111).

Vid identifiering och värdering av (antika) föremål bidrar experterna med vetenskapligt grundad kunskap om funktion, användningsområde, tillverkare, tillkomsttid, tillkomstplats och ekonomiskt auktionsvärde hos föremålen. Denna kunskap har de fått genom (akademiska) studier, men inte minst genom långvarigt yrkesarbete med antikviteter (Brante 1989 s. 45). För att kunna bedöma ett föremål ser de på former, dekorationer, stildetaljer, stämplor, namnskiffer, träslag, limfogar och färgnyanser för att avgöra var, när och av vem en byrå, ett glas eller en tennkanna tillverkats eller för att bedöma ålder eller skilja original från kopia. Experterna har inte bara dessa kunskaper; de har också särskilda arbetsmetoder som skiljer dem från icke-experterna. Oftast består deras expertis i att granska det dolda och oansenliga: insidan av byrålådor, baksidan på speglar, undersidan på tallrikar och skålar (inte ytan och framsidan som icke-experten ser på). Utifrån denna okulärbesiktning kan experterna likt detektiver eller kriminaltekniker avslöja viktig kunskap om tingen, kunskap som inte lekmannen kan avslöja eftersom den kräver just vetenskaplig expertis och lång erfarenhet.

Det är inte endast experternas arbetsmetoder som minner om kriminalteknik. Det gör även deras arbetsredskap. Dessa är, förutom erfarenhetsbaserat

⁷ Webbadress: www.upplandsmuseet.se/vara-bloggar/blog-start/2014/antikrundan--sluta-vardera-fornfynd/. Hämtad den 28 januari 2020.

kunnande, också handböcker, infraröda kameror, borstar, penslar, pincetter, förstoringsglas, luppur och vita skyddsvantar. Redskapen signalerar professionalitet. I Antikrundan får publiken dock inte se examinationerna av föremålen. Av praktiska skäl äger de – utom en del granskningar med lupp – rum utanför kameran.

Experterna kan även bidra med kontextuell kunskap om huruvida föremålet är unikt eller vanligt förekommande: »Sådana här ser jag ofta» eller »Av dessa har det endast dykt upp en de senaste fem åren». De kan sätta in föremålen i ett sammanhang utanför eller ovanför den enskilde individens lokala perspektiv: »Vasen hör hemma i en tradition av växtdekorerad keramik från Toscana» eller »NN:s tidiga 20-talsmålningar bygger på en stram kolorit inom konstnärgruppen». ⁸ Att kunna uttala sig om sådana större historiska och internationella sammanhang är ett tecken på yrkesgruppens kompetens. Det är också en följd av att experterna ingår i världsomspännande nätverk, läser samma tidskrifter i Stockholm, New York och Tokyo och träffas på samma mässor. Internet spelar idag också en viktig roll för kunskapsutbytet och kunskapsproduktionen mellan experter världen över (Beckman 1989 s. 71). ⁹

»Jaså, så pass, det var mer än jag trodde...» – konsten att inte förhäva sig

Experterna visar således sin professionalitet genom att kommunicera så mycket detaljkunskap som möjligt om föremålet men också genom att underkommunicera det ekonomiska värdet och i stället betona proveniensen: att ha kringkunskap om föremålet är mera värt än att veta dess ekonomiska värde. Angående en sjömanskista från Smögen sade experten Knut Knutson 2013 exempelvis att det inte endast är höga (penning)värden som lockar utan även intressanta personer kopplade till föremålet (Antikrundan 2013). Ändå är just det ekonomiska värdet centralt i Antikrundan, även om det förnekas och underkommuniceras både av experterna och av dem som tagit med föremålet i fråga. En typisk dialog kan se ut så här:

Experten: Vad tror du den är värd?

NN: Ingen aning!

Experten: Ska du sälja den?

NN: Nej, barnen ska ha den.

Experten: Ett försäkringsvärde vore...

NN: Så pass. Det var mer än jag trodde...¹⁰

⁸ Exempelen konstruerade av författaren.

⁹ Ett mer folkligt tilltal för att betona exklusivitet och/eller unicitet hos föremål använder en av experterna, Jan Ribbhagen, när han kallar dem för »rysare», en term som hänvisar till den i vår tid mycket populära deckar- och kriminalromanvärlden.

¹⁰ Webbadress: www.bukowskis.com/sv. Hämtad den 28 januari 2020.

Förnekandet av det ekonomiska värdets betydelse fungerar, menar jag, nästan som en besvärjelse mot att framstå som kapitalist, som närig eller girig och därmed mindre seriös. Kommers och ekonomisk spekulation har ingen plats i programmet. Föremålen som värderas är vanligen gåvor eller arvegods. Annars är de inköpta eller upphittade utan någon tanke på framtida profit. Programledaren säger att det är inte de dyraste föremålen som syns i tv. Andra aspekter är lika viktiga. Det kan vara personen som är intressant, eller historien kring föremålet som är spännande, eller att det är ett jätteexklusivt eller ovanligt föremål (*Expressen* 2017-08-16).

När jag började följa Antikrundan kring 2005 hände det inte sällan att både ekonomiskt värdefulla och »värdelösa» föremål granskades och bedömdes. Den överraskningseffekt som kunde bli följden av sådana värderingar är ovanlig idag. Dock slår experten Knut Knutson fast att även de värdelösa tingen är »gjorda av någon, för någon, för länge sen» (Antikrundan 2013). Men somliga besökare blir besvikna om deras föremål värderas lågt. En kvinna i Lysekil, som köpt ett mahognybord för 30 000 kronor stönade högljutt när Knut Knutson värderade det till 20 000. »Åh, det var inte mycket», sa kvinnan och ifrågasatte Knutsons omdöme (Antikrundan 2014-02-13).

De besökare som får sina föremål högt värderade använder gärna berättelser som på olika sätt visar att »materialitet handlar om hur vi låter den materiella världen representera värden och värderingar, minne och mening» (*Samtid & museer* 2002: 1–2). För att betona den ringa betydelse det ekonomiska värdet har för besökarna använder dessa berättelser om att (värdefulla) föremål inte väckt deras nyfikenhet eller intresse. En kvinna som just fått sin medhavda urna värderad till 120 000 konstaterar lakoniskt att den inköpts av hennes morfar i Stockholm 1955 för 420 kronor. »Under alla år», säger hon vidare, »har jag ju sett den stå där hemma hos dem, men inte tänkt så mycket på den» (*Dala-Demokraten* 2015-01-27).

Andra och vanligare berättelser handlar om hur föremål inte endast nonchalerats utan på olika sätt behandlats vårdslöst och/eller felaktigt. De har nästan gått förlorade därför att man vanvårdat dem och negligerat deras ålder, unicitet eller pekuniära värde: en empire-spegel har legat i ett skjul, i en källare, på en vind eller under en bil i ett garage, ett diamanthalsband har hittats i en skräplåda i uthuset eller bland tänger och skruvmejslar i en verktygs-låda, en Aalto-stol har varit på väg till soptippen för att den ansågs ful eller obekvämt. Ibland verkar deltagarna närmast kokettera med sin försummelse gentemot föremålens ekonomiska och symboliska värde.

Ett av de märkligaste – och äldsta – fynden i »Antikrundans» historia är ett skrin som funnits i kyrkomiljö på 1400-talet [...] hade fått skrinet i kärleksgåva av sin nu bortgångne man. Hon bestämde sig i sista stund för att ta med lådan som mest stått och samlat damm i ett olåst garage. Hon förvarade spik i den. Expertens Bo Knutsson värderade den till 40 000 kronor. (*Expressen* 2014-03-21.)

Kvinnans berättelse om att hon haft skrinet med spik i förvarat i ett olåst garage är ytterligare ett exempel på hur besökarna vill undvika att förhäva sig och att väcka andras avund. Det olåsta garaget är ett mycket olämpligt och riskabelt ställe att förvara gamla föremål i.¹¹

Min tolkning är att alla dessa berättelser är uttryck för det negativa med att förhäva sig. Genom att visa sitt ointresse eller sin okunnighet visar deltagarna också ödmjukhet. De har inte bett om att få hitta ett värdefullt föremål, det bara hände. De yvs heller inte över det, men kan utbrista: »Och jag som har mina klädnypor i den här vasen!». Att »vanhelga» fyndet på detta sätt är att visa omvärlden att man kan behålla sans och distans trots sin nyvunna förmögenhet. Om berättelserna om det egna ointresset eller den egna okunnigheten används för att undvika andras avund, gäller detsamma motviljan mot att gissa värdet på sitt föremål. När någon väl gissar tar de därför oftast till riktigt rejält i underkant. Ett skäl till det kan naturligtvis vara att ingen vill bli besviken över en låg värdering. Men viktigare är, menar jag, att ingen vill framstå som närig, ingen vill förhäva sig. Tänkesätt som dessa, menar den finska folkloristen Leea Virtanen (1976 s. 255 f., 259),

bottnar i magi, nämligen fruktan för olycka, väckt på grund av framgång eller tur och försök att gardera sig mot denna olycka [...] man bör undvika att skryta, att visa sig säker i förtid, att verka alltför säker på sig själv [...] det känns snopet om man skryter eller verkar självsäker inför någonting som sedan inte går att genomföra.

De försummade och illa behandlade föremålen hamnar alltså på olika vägar i Antikrundan och visar sig vara både kostbara och skyddsvärda. Det är med skräckblandad förtjusning experterna då tar del av berättelserna om hur nära det var att föremålet gick förlorat. Genom berättelserna får experterna sin professionalitet bekräftad. Men den felaktiga behandlingen har samtidigt tillfört föremålet en ny dimension som predestinerat att överleva trots de ytterst svåra påfrestningar det varit utsatt för. Berättelserna kan jämföras med sådana där någon måste gå igenom svåra prövningar för att bli hjälte och kunna utföra sitt uppdrag (Lilja 2017 s. 70 ff.). Prövningar ger föremålen i Antikrundan nimbus, exklusivitet och utvaldhet och förhöjer deras symboliska värde.

I Antiques Roadshow tycks mig berättelserna om hur föremål behandlats felaktigt mycket färre, även om de förekommer. Oftare handlar det om ett

¹¹ Den här berättelsen innehåller intressanta detaljer. Det är i Antikrundan ovanligt med föremål som är äldre än från 1600-talet, varför åldern gör föremålet speciellt värdefullt. Det första och sista, det som börjar och slutar någonting är särskilt magiskt kraftfullt enligt folktron. Här kommer skrinet med i »sista stund», vilket skulle kunna ha betydelse (von Sydow 1926 s. 68). Skrinet har stått i ett olåst garage (med uppenbar risk för stöld), men ändå bevarats, vilket tyder på att det är något särskilt med det. Och sist: spik (stål) har varit ett vanligt sätt att skydda sig mot stöld eller förgöring.

föremål som någon annan har slängt i en sopcontainer och som hittats där av den som har med det till programmet. Ett exempel är en stol från Stanley Kubricks's film 2001 – ett rymdäventyr (1968) som räddades från lågorna ur en container. Sophanteringen på de brittiska öarna är mer »öppen» än i Sverige. De små husen rymmer inga soprum utan sopor kastas i tunnor och containrar utomhus.

I de här berättelserna om (plötslig) insikt i ett föremåls pekuniära värde finns dock också något mer, nämligen ett slags demokratisk potential enklast uttryckt som: Detta kan hända dig! Slumpen kan hjälpa dig när du städar i lådor och skåp eller röjer i uthuset. Kanske hittar du också ett föremål värt en mindre förmögenhet. Antikrundans expert Bo Knutsson menar att det finns möjlighet att göra fynd överallt. Ofta görs de på loppmarknader. Ett exempel är ett glas inköpt för 30 kronor på en loppmarknad i Gävle. Glaset visade sig vid Antikrundans granskning vara från 1700-tales mitt och värt 3 000 kronor (Antikrundan 2014). Händelsen är inte unik. Knut Knutson berättar om ytterligare ett loppisfynd:

Inte sedan min tid på Kulturen i Lund har jag känt sån puls som när en man kommer med bland annat en flaska från Henrikstorp. Ägaren hade köpt den på loppis för 40 kronor något halvår tidigare. Jag värderade den upp till 70 000 kronor. Sedan såldes den på auktion för något i den stilen. (*Expressen* 2014-03-21.)

Berättelserna om värdefulla loppisfynd är legio och en del av den pågående fältstriden om den legitima kunskapen om antikviteter. Berättelserna om föremål som inköpts för ringa summor på loppmarknader och sedan visat sig vara mycket dyrbara, innehåller misskännande gentemot den dominerande loppmarknadens bristande expertis och oförmåga att särskilja (Bourdieu 1994 s. 240 ff.).

Budskapet från Antikrundan är dock att ingen behöver vara rik, socialt erkänd eller sakkunnig för att göra ett fynd. Även den fattigaste, minst erkända eller inflytelserika kan ha tur eller erhålla ett tillskott utifrån. Alla kan vara med. Slumpen avgör.

En typisk berättelse om slumpens betydelse ges i *Hemmets Veckotidning* (2007: 47 s. 8 f.), där Asta Karlsson berättar hur hon på en semester i Nice 1954 köpte en litografi av Marc Chagall. Hon hade turen att träffa på konstnären och få litografien signerad av honom. Hon visste då inte att han var en mycket berömd konstnär och hon tyckte inte att litografien var särskilt märkvärdig, men hon behöll den fast hon blev erbjuden dubbla priset för den. Den blev med tiden mycket värdefull.

Asta Karlsson är ett gott exempel på en helt vanlig kvinna, som alla kan jämföra sig med. Kunde det hända henne, kan det hända vem som helst. Berättelser av detta slag är vanligt förekommande i Antikrundan. Ett exempel är en kvinna som berättar att hon köpte några underlakan för 100 kronor på en auktion. När hon skulle tvätta dem fann hon bland dem en brosch, som hon tog med till Antikrundan. Den visade sig bestå av briljanter och värderades

av en av experterna till 25 000 kronor.¹² En annan kvinna fick en hundraårig drakbrosch värderad till 150 000 av experten Jan Ribbhagen (*Expressen* 2014-03-21). För att betona att vem som helst kan sitta på en förmögenhet skrev *Expressen*:

Ärvida målningar och andra konstverk kan också vara en dold guldgruva. Ta mannen som hade en målning av 1800-talskonstnären Hugo Birger (samtida med Carl Larsson men inte lika känd) hängande hemma. Mannen hade hört att den skulle kunna vara värd 60 000. Döm om hans förvåning när »Antikrundans» konstexpert värderade tavlan till 500 000 kronor. (*Expressen* 2017-08-16.)

The Limited Good

I det äldre svenska bondesamhället fanns en föreställning om att tillgångar bara existerade i ett visst mått. Måttet var fördelat så att vissa hade mer, vissa hade mindre. För att öka måttet som helhet krävdes tillskott utifrån. Denna, ännu levande, föreställning, som på engelska brukar kallas »the limited good» (Foster 1965, Virtanen 1976 s. 265) tog sig till exempel uttryck i berättelser om häxor och gårdstomtar. När häxorna tjuvmjolkade korna eller gårdstomten bar bort sädesax fick någon mer på någon annans bekostnad (Schön 2008 s. 191 ff., 2002 s. 46 ff.). För att öka sin tillmätta tillgång utan att någon annan fick reducerade resurser kunde man söka efter skatter. Det var en lönande men ytterst svår konst. Den som sökte efter en skatt måste först hitta den exakta platsen där skatten fanns. Det kunde till exempel vara där regnbågen tog i marken. Hen måste dessutom hålla sig allvarlig och tyst under sökandet, trots att hen utsattes för lustiga och märkliga s.k. gyckelsyner och kanske såg en halt höna dra ett vagnslass med hö el. dyl. (Schön 1998 s. 174 f.). Motivet med den som fått minst men som får tillskott utifrån finns också i folksagans värld. I Mästerkatten i stövlar får den yngste mjölnarsonen det sämsta arvet: en gammal katt. Med den går han ut i världen och upptäcker att katten kan tala, vilket leder till stora förändringar för mjölnarsonen, som till slut får både gods och guld och prinsessans hand. En upphittad empirespegel förvarad på en olämplig plats är att likna vid en sådan »skatt», ett tillskott utifrån som inte drabbar någon annan negativt, men som ger upphittaren extra tilldelning.

Den demokratiska potentialen eller betoningen av slumpen i Antikrundan gör programmet inkluderande och speglar väl de grundvärderingar som en demokrati idealt bygger på: jämlikhet och rättvisa. År 1954 hände det Asta, nu kan det hända dig. De hänvisningar till kungligheter och andra »kändisar» som görs i Antikrundan är inte till för att skryta eller exkludera. Tvärtom används de, menar jag, av berättarna för att visa att även kändisar är folkliga, att de är som vi.

Den demokratiska potentialen tar sig också uttryck i att mycket av det som

¹² Webbadress: viralking.se/svensk-tant-koper-lakan-och-hittar-en-konstig-brosch-fryser-till-is-nar-detta-avslojas-i-antikrundan. Hämtad den 28 januari 2020.

värderas i Antikrundan är brett förankrat i svensk folkkultur: målade skåp och kistor, olika redskap, glas, leksaker och brukstextilier är sådant många känner igen och kan identifiera sig med och kanske också har hemma. Åtminstone har de sett sådana föremål på hembygdsgården eller i det lokala museet. Ett markant inslag utgörs av porslin, framför allt kinesiskt. Såväl den enkle sjömannen som hans befälhavare har köpt sådana numera värdefulla föremål när de seglat på Kina. Mer exklusiva konsthantverk, stilmöbler, tavlor och dyrbara smycken förekommer, men är mindre vanliga om än på frammarsch.

De riktigt exklusiva, unika tingen, värda kolossalt mycket pengar och därför »reserverade» för en ekonomisk eller social elit, finns inte riktigt med i Antikrundan i Sverige. Ett undantag var väl tavlan av Henri Matisse som värderades till flera miljoner i Antikrundan 13 mars 2014 eller den värdefulla dopskålen som orsakade debatt i januari 2018. Dessa föremål ägdes dock inte av privatpersoner utan tillhörde en konsthall respektive en kyrka.

Jämfört med den engelska Antiques Roadshow, är skillnaden stor. I Sverige var programmen länge inspelade i olika slags lokaler: alltifrån slott till nedlagda fabriker, tomma hangarer, tennishallar eller folkhögskolor. I Antiques Roadshow håller man alltid till i slott och herresäten eller i välrenommerade internatskolor, miljöer dit allmänheten normalt sett har ringa eller ingen tillgång.

I urvalet av föremål som värderas märks att Storbritannien varit en välbeställd kolonialmakt. Föremålen är ofta exklusiva och dyrbara och kopplade till den yppersta överklassen: Cartier-fickur värda 40 000 till 80 000 kronor, en stol av Francis Bacon värd 150 000 kronor eller en byrå från Queen Annes tid värd 300 000 kronor.

Storbritanniens deltagande i 1900-talets stora krig blir också tydligt: många föremål, brev, fotografier, vapen, medaljer och utmärkelser är direkt knutna till kriget, framför allt till andra världskriget. Där finns en bred folklig förankring eftersom kriget berörde alla och varje flygare eller motståndsmän var en potentiell hjälte. Många krigsminnen har dock främst affektionsvärde (»sentimental value»). Det gäller till exempel en bild föreställande mor och dotter målade av en partisan på en apelsinlåda. Han var en av sju bröder som alla var konstnärer. Bilden hade målats i Italien i samband med slaget vid Monte Cassino 1944. Penningvärdet (»the commercial value») bedömdes vara mindre än 1 000 kronor, medan affektionsvärdet var gränslöst (Antiques Roadshow 13, 2013).

Tilltalet i Antiques Roadshow är betydligt mer riktat till antikvitetskunniga än i Antikrundan och inslaget av folkbildning är mycket mindre. De ibland lite förnumstiga, skolmästaraktiga experterna i Antikrundan har förvisso auktoritet i egenskap av att vara erkända experter, men auktoriteten är otydligt uttryckt. Experterna – särskilt huvudfiguren Knut Knutson – skojar och skämtar när de gör sina värderingar. Träffar de på besökare som är kunniga, lämnar de ibland över sin expertisroll till dem och säger: »Det här kan

du ju redan» eller »Ska vi byta plats? Du har helt rätt! Jag kan gå hem!» (Antikrundan Visby 2014).

Detta otydliga sätt att framställa sin auktoritet på är sannolikt en effekt av den informaliseringsprocess i Sverige som skildrats av Orvar Löfgren och Jonas Frykman m.fl. i boken med det passande namnet *Hej, det är från försäkringskassan!* (Löfgren 1988a s. 11 ff., 1988b s. 174 ff.). Processen började på 1960-talet bland annat med *du*-reformen. Informaliseringen hade det demokratiska målet att göra kontakterna mellan folket och myndigheterna mer jämställda genom att göra de senare mindre formella. Informaliteten, vare sig det rör försäkringskassan eller Antikrundan, riskerar dock aldrig att bli intim. De som »duar» nedåt behåller ändå övertaget (Frykman 1988 s. 17 ff.). De informella inslagen i Antikrundan är av ganska ungt datum. I de första programmen från 1989 tog experterna upp det mesta talutrymmet (Antikrundan 1989).

I Antiques Roadshow är formalitetsgraden betydligt högre än i Antikrundan. Värderingarna har endera karaktären av bildade samtal mellan någorlunda likvärdiga parter, exempelvis när en Fabergéblomma värderades till en miljon pund i Antiques Roadshow i april 2018, eller »föreläsningar» – inte tillrättavisningar – om föremålen där besökarens roll är att bara lyssna. Oavsett vilket är expertens auktoritet tydligare i Antiques Roadshow än i Antikrundan, men stämningen är lika välvillig och inkluderande som i Antikrundan. Artighet präglar samtalen i Antiques Roadshow.

Ett annat exempel på kampen inom fältet är en kvinna som på en antikmässa i Hudiksvall köpt en vas signerad av den franske glaskonstnären Émile Gallé (1846–1904). Hon tog med sig vasen till Antikrundan i hopp om att den skulle vara lika värdefull som ett par andra vaser av samme konstnär, vilka Antikrundan tidigare värderat till mellan 60 000 och 80 000 kronor. Experten Joakim Bengtsson kunde dock konstatera att vasen var falsk. Han avslöjade det genom att vasen inte var tillräckligt skickligt gjord för att vara en Gallé. Den var full av blåsor och prickar. Inte heller var den fransk. Händelsen är ett gott exempel på uppfattningen om expertens förmåga att via okulärbesiktning kunna särskilja (Bourdieu 1994 s. 240 ff.).

Striden om den legitima kunskapen om antikviteter pågår också mellan olika fält. Det händer att bedömningar av experterna på antikvitetsfältet utmanas och ifrågasätts av experter från andra fält. I Antikrundan 22 januari 2015 värderade experten Rickard Thunér en unik urna i åsbydiabas, en, hävdade han, sällsynt variant av porfyr. Han menade att den var värd 125 000 kronor. Bara några dagar senare skrev en geolog i *Dala-Demokraten* att urnan inte alls var gjord av någon sällsynt variant av porfyr. Porfyr och diabas är nämligen två helt skilda bergarter, påpekade han (*Dala-Demokraten* 2015-01-27). Om detta fick några konsekvenser för besökaren med urnan förtäljer inte historien.

Rör ingenting! Föreställningen om det orörda arvet

För att återvända till det jag började med: »En viktig del av det vi människor hanterar är materiella produkter». En väsentlig del av dessa ting är arv som knyter ihop oss med det förgångna. I den anknytningen är *autenticitet* ett centralt begrepp. Ordet betyder 'ursprunglighet' eller 'äkthet'. Begreppet har bismak av hög kvalitet och långa historiska rötter. Det används knappast i Antikrundan, i stället talar experterna om tingen som »orörda» eller »original». Autenticitet är ett värde som inte finns nedlagt i föremålet i sig utan som måste tillföras av någon som har auktoritet att göra det. Den auktoriteten har experterna. De har samtidigt rätten att beröva föremålen autenticitet. Det kan de göra om ett par ljusstakar eller ett halvdussin kristallglas delats mellan två arvingar, om ett bord är avlutat, ett spegelglas utbytt eller en stol omklädd. Det kan de även göra om ett lådbeslag är ersatt, ett dekorerat skåp ommålat, en målad duk monterad i en alltför modern ram eller en mässingsstake rengjord med Häxans putsmedel.

Föremålet som berövas sin autenticitet förlorar både ekonomiskt och kulturellt värde. Det är enligt Antikrundan inte »tillåtet» att hantera tinget efter eget skön. När experterna i folkbildande syfte läxar upp oss alla är stridsropet: Rör ingenting! Föremålen ska bevaras i så ursprungligt skick som möjligt för att vara de vittnesbörd de är och hela tiden blir om det förflyttna.

Balansgången mellan att föremålet mister sin funktion, därför att det är så ekonomiskt värdefullt, eller att det används och nöts är ibland svår. Ytterligheterna är att föremålet gör tjänst och sedan kasseras eller att det ställs undan – i extremfallet i ett bankfack i Schweiz.

Det är naturligtvis en tillfällighet vad som har råkat bevaras och i vilket skick det då var. Det autentiska är därför ett flyktigt värde. Det är resultatet av en urvalsprocess som förflyttat ett föremål och gjort det tillgängligt för autenticitetsdiskussionen. Det är den diskussionen som förs i Antikrundan. Men när är föremålet autentiskt? Är det när det är nytillverkat, i det ögonblick det inköps, när det lämnas över som arv, när det »hittas» i garaget eller när det värderas i Antikrundan? Och hur autentiskt är urvalet av föremål som »blev kvar» till eftervärlden? Det autentiska går inte att fånga eller tidfästa, föremålets ständiga förändring är oundviklig. I alla tider har människor delat, kasserat, återanvänt, förändrat, förbättrat och lagat föremål. De fattiga har alltid måst reparera och återanvända, de mer välbeställda har kunnat följa modeväxlingarna och till exempel ersätta de omoderna rokokoborden med empirebord. Många har målat om skåp, gjort broscher till örhängen och lutat av furumöbler trots att träet i dessa möbler valts för att de skulle bemålas för att dölja kvisthål och andra skönhetsfel. Tingen är använda, de är i bruk och får sitt värde av det, något som även Antikrundans experter då och då erkänner. Särskilt gäller det smycken, där experterna nästan alltid uppmanar besökarna att använda dem.

Genom att berätta om tingen upprättar vi människor kulturella band med det förgångna, med dess människor, platser och tillstånd. Tingen är konkreta

vittnesbörd om att förfäderna levat och föregått oss, men de är också aktörer som hjälper oss att konstruera bilden av det förgångna och av nuet. Tillskrivna betydelser och berättelser är viktiga för människors identifikation och tillhörighet till en plats och en tid. Att tinget tillverkats av NN och tummats på av förfäderna ger det ett värde i samtiden och länkar det till det förflutna. Föremålen bär på berättelser som aktualiseras i situationer (Ljungström 1997 s. 189 ff., Hansen 2009 s. 48).

Avslutning

Många av Antikrundans besökare säger sig länge ha nonchalerat det föremål de tar med sig för att få värderat av experterna. En förklaring till det skulle förstås kunna vara att de har en kunskapsbrist (som de möjligen inte vill ventilera i ett tv-program). De är okunniga och känner inte igen en Karl Johansoffa eller en Hauptbyrå när de ser en. De vet inte om att kinesiska urnor betingar höga priser eller att en samling autografer av idrottsmän eller musiker kan säljas för dyra pengar på en auktion.

Andra besökare berättar, när de fått veta att deras medhavda föremål är värt en del pengar, att de behandlat sitt föremål på ett felaktigt sätt eftersom de endera inte visste om dess existens (när det låg under bilen i garaget) eller inte hade något begrepp om dess ekonomiska värde. Min tolkning är att den starka betoningen av hur ointressanta och felbehandlade föremålen varit kan ses som ett positivt värde som signalerar att besökaren inte är en egoistisk kapitalist utan en god, ödmjuk demokrat som värnar jämlikhet och rättvisa och av en slump råkat erhålla ett extra tillskott. Ödmjukheten bör förstås utifrån folkliga föreställningar om att lycka eller tillgångar bara finns i ett begränsat mått. Lyckan är svår att få men lätt att förlora och man ska därför inte skryta om eller på annat sätt förhäva sig över den, ty då kan man dra på sig andras avund och därmed löpa risk att drabbas av olycka.

När människan har uppnått lycka och framgång, blir hon lätt beklämd och börjar frukta att hennes tillfredsställelse, självsäkerhet, oförsiktiga ord eller känsloläge förorsakar, drar till sig eller åtminstone förebådar olycka [...] Om man hade hållit tyst hade allt gått väl. (Virtanen 1976 s. 255 ff.)

Sammantaget säger Antikrundans hantering av föremål en hel del om styrande värderingar i det svenska samhället. Programmet är inkluderande och betonar det demokratiska, rättvisa och jämlika idealen genom att välja ut inte alltför luxuösa och unika föremål för bedömning. Genom besökarnas berättelser om hur föremålen behandlats oförsiktigt understryks att vem som helst kan inneha ett värdefullt föremål. Det krävs inte vare sig pengar, socialt upphöjd position eller förhandskunskap. Det är slumpen som avgör i de allra flesta fall. Alla kan ha tur.

Tingen interagerar med människor och görs genom berättelserna till bära-

re av värderingar och mening. Berättelserna förbjuder människor att förhäva sig (»Inte kunde jag veta att det här *skräpet* hade något värde!») eller att gissa värdet på sitt föremål med risk att ta i för mycket. Därför svarar de flesta att de »inte har en aning om» storleken på värdet. När de väl får höra värdet gapar de stort av pur förvåning och svarar – för att inte framstå som kapitalister – »det var mer än jag trodde» eller »jaså, så pass». Svaret ges inte endast då de, liksom en kvinna i Värnamo, just fått en signerad litografi av Picassos Flickorna i Avignon värderad till 400 000 utan också när ett par ljusstakar betingar ett par tusenlappar.

I Antikrundan den 20 januari 2019 sade programledaren Anne Lundberg att det är ett program om drömmar. Hon avsåg, förmodar jag, drömmar om att hitta det värdefulla föremålet, »skatten» som är värd en mindre förmögenhet. Men Antikrundan handlar inte bara om drömmar. Min tolkning är att under den glättiga ytan är programmet ett samtal med det förgångna om vårt gemensamma ansvar för ett arv, som ska övertas av dem som kommer efter oss. Den starka betoningen på att vi ska vårda föremålen är ett viktigt inlägg i det samtalet. Antikrundan måste därför betraktas som ett djupt moraliskt program som problematiserar den fundamentala frågan: Är vi ägare till eller förvaltare av föremålen?

Litteratur

- Arnstberg, Karl-Olov, 1986: Forskarmodeller och folkmodeller. I: Per Peterson (red.), *De talade och sade. Provföreläsningar för professuren i etnologi i Uppsala 3 sept. 1986*. Uppsala. (Etnologiska institutionens småskriftserie nr 35.) S. 7–17.
- Beckman, Svante, 1989: Professionerna och kampen om auktoritet. I: Staffan Selander (red.), *Kampen om yrkesutövning, status och kunskap. Professionaliseringens sociala grund*. Lund. S. 57–88.
- Bourdieu, Pierre, 1992a: *Texter om de intellektuella*. Stockholm.
- 1992b: *Kultur och kritik*. Göteborg.
- 1994: *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. London.
- Brante, Thomas, 1989: Professioners identitet och samhälleliga villkor. I: Staffan Selander (red.), *Kampen om yrkesutövning, status och kunskap. Professionaliseringens sociala grund*. Lund. S. 37–55.
- Broady, Donald, 1990: *Sociologi och epistemologi*. Stockholm.
- Dala-Demokraten*. 1917 ff.
- Daun, Åke, 2003: *Med rörligt sökarljus. Den nya etnologins framväxt under 1960- och 1970-talen*. Eslöv.
- Ek-Nilsson, Katarina & Birgitta Meurling (red.), 2014: *Talande ting. Berättelser och materialitet*. Uppsala.
- Erixon, Sigurd, 1957: *Atlas över svensk folkkultur. 1. Materiell och social kultur*. Uppsala.
- Expressen*. 1944 ff.
- Foster, George M., 1965: Peasant Society and the Image of Limited Good. I: *American Anthropologist, New Series*, 67: 2, s. 294–315.

- Frykman, Jonas, 1988: Fördelen med att vara informell. I: Orvar Löfgren (red.), *Hej, det är från försäkringskassan! Informaliseringen av Sverige*. Stockholm. S. 17–35.
- Hansen, Kjell, 2009: Kulturarv – berättande materialitet. I: *Kulturella perspektiv 2009*: 1, s. 43–56.
- Hemmets Veckotidning*. 1929 ff.
- Lilja, Agneta 1994: *Dialekt- och folkminnesarkivets frågelistor 1914–1994*. Uppsala.
- 1996: *Föreställningen om den ideala upppteckningen. En studie av idé och praktik vid traditionssamlade arkiv – ett exempel från Uppsala 1914–1945*. Uppsala. (Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala B: 22.)
- 1999: Kollektiva beskrivningar och individuella berättelser. I: Magnus Bergquist & Birgitta Svensson (red.), *Metod och minne. Etnologiska tolkningar och rekonstruktioner*. Lund. S. 115–134.
- 2017: »Det är ett sår som aldrig kommer att läka helt» – en estlandssvensk kvinnas levnadsberättelse. I: *SvLm 2017*, s. 67–87.
- Ljungström Åsa, 1997: *Öster om Arlanda. En etnologisk studie av berättelser om föremål i en hemslojdsinventering*. Uppsala. (Etnolore 18.)
- Lundquist, Elin, 2014: Mellan fåglar, ting och människor. Hur fågelskådarnas seende formas. I: Katarina Ek-Nilsson & Birgitta Meurling (red.), *Talande ting. Berättelser och materialitet*. Uppsala. S. 87–101.
- Löfgren, Orvar, 1988a: Omskolade svenskar. Perspektiv på informalisering. I: Orvar Löfgren (red.), *Hej, det är från försäkringskassan! Informaliseringen av Sverige*. Stockholm. S. 11–16.
- 1988b: En svensk kulturevolution? Kampen mot soffgruppen, slipsen och skåltalet. I: Orvar Löfgren (red.), *Hej, det är från försäkringskassan! Informaliseringen av Sverige*. Stockholm. S. 174–206.
- 1996: Ett ämne väljer väg. I: Billy Ehn & Orvar Löfgren (red.), *Vardagslivets etnologi*. Stockholm. S. 13–87.
- Meurling, Birgitta, 2014: Bland prästkappor, albor och kaftaner. Om minnen, materialitet och performans. I: Katarina Ek-Nilsson & Birgitta Meurling (red.) 2014, s. 57–71.
- Petersen, Marsanna, 2014: Folkdräkter som personlig och levd materialitet. I: Katarina Ek-Nilsson & Birgitta Meurling (red.) 2014, s. 73–86.
- Samtid & museer*. Stockholm 1997–2009.
- SAOB = Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien. 1 ff. Lund 1898–.
- Schön, Ebbe, 1998: *Svensk folketro A–Ö. Hur vi tänkt, trott och trollat*. Stockholm.
- 2002: *Folketro om ödet och lyckan*. Stockholm.
- 2008: *Häxkonster och kärleksknep*. Stockholm.
- von Sydow, Carl Wilhelm, 1926: Det ovanligas betydelse i tro och sed. I: *Folkminnen och folktankar 1926*, s. 53–70.
- Waldén, Susanne, 2014: Guldklämningen som sprack. Om kultiverad fylla i studentmiljöer. I: Katarina Ek-Nilsson & Birgitta Meurling (red.) 2014, s. 41–53.
- Virtanen, Leea, 1976: Lagom lycka är bäst. I: *Fataburen 1976*, s. 255–268.
- Zachrisson, Terese, 2017: *Mellan fromhet och vidskepelse. Materialitet och religiositet i det efterreformatoriska Sverige*. Göteborg.

The Dialect of Gammalsvenskby: An Outline of its Phonology

By Alexander Mankov

Abstract

The purpose of this article is to present new material on the phonology of the present-day dialect of Gammalsvenskby, the only surviving Scandinavian dialect in the territory of the former Soviet Union. The data presented here was obtained during fieldwork carried out by the author in the village from 2004 to 2013. The article describes the principles of transcription devised by the author and compares them with transcriptions used in previous studies; establishes the inventory of consonant and vowel phonemes and describes features of allophonic distribution; studies suprasegmentals; and provides examples, the bulk of which are taken from interviews with three fluent speakers of the dialect.

Keywords: Gammalsvenskby, Swedish dialects of Estonia, endangered language, dialect phonology.

1. Introduction and aims

The aim of this paper is to give a description of the phonological system of the dialect of Gammalsvenskby, i.e. to establish the synchronic inventory of its phonemes, describe their occurrence and features of allophonic distribution, describe suprasegmentals (stress and quantity), and provide a sufficient number of examples. I also describe the articulation of sounds and their auditory perception, where these are not readily obvious. In certain cases I take the diachronic dimension into account and make historical digressions, though a detailed historical phonology and a systematic comparison with cognate dialects are not my immediate aims here; an acoustic analysis of the recordings is also a task for the future. Data for this article was obtained during my ten visits to the village (2004–2013), from interviews with Anna Lyutko (AL), Lidia Utas (LU) and Melitta Prasolova (MP),¹ who were the most knowledgeable and fluent speakers of the dialect at the time of my fieldwork. Practically all the interviews were recorded and later transcribed. The largest proportion of examples was provided by LU. In the following sections, I do not give her initials after examples of her speech; otherwise the initials of the informants are given. My current study is concerned with the present-day dialect, and therefore I do not include in the primary data any information from earlier descriptions of the dialect of Gammalsvenskby or of

¹ Interviewees' names are given by permission.

other Estonian Swedish dialects. Those descriptions belong to totally different periods and cannot be used as primary sources in a study of the contemporary dialect. The article is based on my earlier account of the phonology of the dialect (Mankov 2010, pp. 12–26); some sections have been added and some rewritten, with the addition of new examples obtained during my later fieldwork and processing of the interviews.

At least three systems of transcribing the dialect have been used in published studies. The earliest is the system developed by Herman Vendell and applied in the *Ordbok öfver estländsk-svenska dialekterna* (Freudenthal & Vendell 1886). This is a mixture of the Swedish and Icelandic alphabets, with the addition of specific characters, including some from the Swedish Dialect Alphabet (*Landsmålsalfabetet*). Transcription according to the Swedish Dialect Alphabet is used by Anton Karlgrén (1924; 1953) and in Vendell's *Ordbok över de östsvenska dialekterna* (Vendell 1907). Later studies use a system that is as close as possible to Standard Swedish orthography (Tiberg 1962; E. Lagman 1979; E. Lagman 1990; H. Lagman 1971). Initially, I used the International Phonetic Alphabet, but as the data expanded, I decided to abandon writing down examples and texts in IPA and developed a special system of transcription. The reason for this was practical. In the later stages of the fieldwork relatively large quantities of lexical material and narratives had to be dealt with and transcribed, and doing this in IPA proved to be inconvenient. Tables 1 and 2 show the correspondences between the system used in this article (the first column) and the three systems mentioned above (see also Mankov 2013, pp. 68–70).²

In developing the system of transcription, I followed these principles:

1. Obviously, all characters should be non-ambiguous, i.e. the same character should not refer to different phonemes and, conversely, the same phoneme should not be expressed by different characters. The writing system is thus predominantly phonological. In the case of the vowels, it does not express the differences between the following allophones: [i] and [i̟], allophones of /i/; [ɛ] and [ɛ̟], of /ɛ/; [ɛ̟] and [æ̟], of stressed /ɛ/; [eː] and [ɛː], of /eː/; [ɔ̟] and [oː], of /oː/; [ŋ] in front of /k/ is written as *n*. If it is necessary to specify the pronunciation in such cases, I use the IPA transcription. On the other hand, the following allophones are consistently expressed by distinct characters: [l] – *l* and [ɫ] – *l̥* (allophones of /l/); [ɛ̟] – *ä* and [œ̟] – *ö* (of stressed /ɛ/); [ɛ̟] – *ā* and [œ̟] – *ō* (of /ɛː/); [i] – *i* and [ɛ̟] – *e* (of unstressed /i/); [ɛ̟] – *e*, [ɛ̟] – *ä*, [œ̟] – *ö* (of unstressed /ɛ/); [u] – *u* and [ɔ̟] – *o* (of unstressed /u/); [y] is expressed by *y*, though it is a (very rare) allophone of stressed /i/.

² It should specifically be noted that in phonetic transcriptions in this article in accordance with IPA I use [ɟ, ɟ̟, ɟ̟] rather than [d, t, ŋ] for the postalveolars because in the current version of IPA the latter symbols refer to retroflex consonants (retroflex *d, t, n* are not found in the present-day dialect). The consonant *ʃ* is [ʃ] (2.2.1), not [ʃ̟].

Table 1. Representation of vowels in different transcription systems.

Present paper	Freudenthal & Vendell 1886	Vendell 1907; Karlgren 1924, 1953	H. Lagman 1971	IPA
<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	a
<i>ā</i>	<i>á</i>	<i>ɑ</i>	<i>ā</i>	a:
<i>e</i>	<i>e</i>	<i>e</i>	<i>e</i>	e
–	<i>é</i>	–	<i>i, e</i>	ɛ̥
<i>ē</i>	<i>é</i>	<i>ɛ̄</i>	<i>ē</i>	e:
<i>i</i>	<i>i</i>	<i>ɪ</i>	<i>i</i>	i
<i>o</i>	<i>o</i>	<i>o</i>	<i>å</i>	o
<i>ō</i>	<i>å</i>	<i>ɔ</i>	<i>ā̄</i>	o:
–	–	<i>ɑ, ɔ̄</i>	<i>å, ā̄</i>	ɔ, ɔ:
<i>u</i>	<i>u</i>	<i>o</i>	<i>o</i>	u
<i>ū</i>	<i>ó</i>	<i>ɔ̄</i>	<i>ō</i>	u:
<i>ä</i>	<i>ä</i>	<i>e</i>	<i>ä</i>	ɛ
–	–	<i>æ</i>	<i>ä</i>	ɛ̥
<i>ā̄</i>	<i>æ</i>	<i>ǣ</i>	<i>ā̄</i>	ɛ:
<i>ö</i>	<i>ö</i>	<i>ɑ</i>	<i>ö</i>	œ
<i>ō̄</i>	<i>ɑ</i>	<i>ɔ̄</i>	<i>ō̄</i>	œ:
–	<i>ø</i>	–	–	ø:
<i>ü [ɔ]</i>	<i>ü [ɔ/ɣ]</i>	<i>u [æ/ɔ]</i>	<i>u [ɔ/u]</i>	Misc.
<i>ü [ɛ]</i>	<i>ü [ɔ/ɣ]</i>	<i>u [u]</i>	<i>u [ɔ/u]</i>	Misc.
<i>ū̄</i>	<i>ú</i>	<i>u</i>	<i>ū</i>	u:
–	<i>ə</i>	<i>ə</i>	–	ə
<i>äi</i>	<i>äi</i>	<i>eɪ</i>	<i>äi</i>	ɛi
<i>öü</i>	<i>öu</i>	<i>œu</i>	–	œu

2. Single sounds should not be expressed by a combination of two or more different characters, though doubling the same letter is allowed since this is necessary to show the consonant length.

3. The number of special characters and diacritics should be minimised.

4. The system should not require considerable effort to memorise it; it should be intuitively understandable, not only to specialists but also to those who do not have linguistic training, including the residents of the village.

5. It should not break too radically with existing tradition and cause too much surprise; my transcription is thus quite close to the one used by Herbert Lagman (Lagman 1971 pp. 23–24, 166–168). The use of the letters *o*, *u*, *ü* (and the long *ō*, *ū*, *ǖ*) instead of the Swedish *å*, *o*, *u* might seem doubtful to the Swedish scholar. The reason for employing *o* and *u* for [o] and [u] was to avoid ambiguity, because the use of the letters *o* for [u] and *u* for [ɯ] could of course be misleading to non-Swedes. But if we choose to express [o] by *o* and [u] by *u*, a special character needs to be found for [ɯ], as it can no longer be expressed by *u*. I decided to use *ü*, which, I admit, can cause unnecessary association with a totally different German sound. However, this seems to cause less ambiguity than if we were to follow the Standard Swedish spelling. Furthermore, *ü* was already used by Vendell for the same vowel (though the corresponding long vowel is expressed as *ú* in Vendell's dictionary, which is inconsistent).

6. Finally, it should not require the installation of a special font and should not be technically difficult in publication.

In addition, the system of transcription should not be oriented exclusively to the Swedish user, since descendants of speakers of the dialect live not only in Sweden, but also, for example, in Canada. In the village itself, far from all the residents are familiar with the Swedish language. In practical terms, this affects [u] and [o] (see above). The letters *ä* and *ö* in my transcription refer to the same types of vowels as in Swedish. The consonants that correspond in the dialect to Sw. *rd*, *rt*, *rn*, *rs* are expressed by *d*, *t*, *n*, *s*.³ If these consonants are long, the letters are doubled. The character *l* refers not to a postalveolar *l* (Sw. *rl*; postalveolar *l* does not occur in the dialect), but to a retroflex flap ('thick' *l*). Thus, if we disregard the letters *ä*, *ö*, *ü* and the macron for vowel length, the only diacritic is the dot under a letter and the only character absent from the standard Latin alphabet is *ŋ*. However, there is one exception to the rule 'one sound = one letter'. In such dialect words as *djūr* 'animal', *gjūd* 'did, made', *sjūn* 'person', *tjānd* 'off, away', the combinations *dj*, *gj*, *sj*, *tj* do not refer to the consonants thus spelt in Standard Swedish, but to palatalised *d*, *g*, *s*, *t*. They are expressed by two different characters: *d* + *j* etc., which creates ambiguity, but still seems more convenient than introducing a special diacritic or a symbol.

³ 'Sw.' here and elsewhere refers to Standard Swedish.

Table 2. Representation of consonants in different transcription systems.

Present article	Freudenthal & Vendell 1886	Vendell 1907; Karlgren 1924, 1953	H. Lagman 1971	IPA
<i>b</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	b
–	–	<i>β</i>	–	β
<i>d</i>	<i>d</i>	<i>d</i>	<i>d</i>	d
<i>d̥</i>	<i>d</i>	<i>d̥</i>	<i>d̥</i>	ɖ
–	<i>d</i>	<i>d̥</i>	<i>d̥</i>	ɖ̥
–	<i>ð</i>	<i>ð</i>	–	ð
<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	f
<i>g</i>	<i>g</i>	<i>g</i>	<i>g</i>	g
<i>ŋ</i>	<i>g</i>	<i>g</i>	<i>ng</i>	ŋ
<i>h</i>	<i>h</i>	<i>h</i>	<i>h</i>	h
<i>x</i>	–	<i>x</i>	–	x
–	–	<i>ʃ</i>	–	ç
<i>j</i>	<i>i</i>	<i>ɰ</i>	<i>i</i>	j
<i>k</i>	<i>k</i>	<i>k</i>	<i>k</i>	k
<i>l</i>	<i>l</i>	<i>l</i>	<i>l</i>	l
<i>l̥</i>	<i>l</i>	<i>l</i>	<i>l̥</i>	ɽ
–	<i>λ</i>	–	<i>hl</i>	ɭ
<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	m
–	–	<i>w</i>	–	ɱ
<i>n</i>	<i>n</i>	<i>n</i>	<i>n</i>	n
<i>n̥</i>	<i>n</i>	–	<i>n̥</i>	ɳ
–	<i>n</i>	<i>ʀ</i>	–	ɳ̥
<i>p</i>	<i>p</i>	<i>p</i>	<i>p</i>	p
<i>r</i>	<i>r</i>	<i>r</i>	<i>r</i>	r
–	<i>ř</i>	–	–	ʀ
<i>s</i>	<i>s</i>	<i>s</i>	<i>s</i>	s
<i>ʃ</i>	–	–	–	ʃ
–	<i>s</i>	<i>ʂ</i>	<i>ʃ</i>	
–	<i>s</i>	<i>ʂ</i>	–	ʂ
<i>t</i>	<i>t</i>	<i>t</i>	<i>t</i>	t
<i>t̥</i>	<i>t</i>	<i>t̥</i>	<i>t̥</i>	ɸ
–	<i>t</i>	<i>ʈ</i>	–	ɸ̥
<i>v</i>	<i>v</i>	<i>v</i>	<i>v</i>	v
–	<i>w</i>	–	–	w
<i>z</i>	<i>z</i>	–	–	z
<i>ʒ</i>	–	–	–	ʒ

2. Consonants

Consonant phonemes and their principal realisations: /p/ [p], /t/ [t], /t̥/ [t̥], /k/ [k], /b/ [b], /d/ [d], /d̥/ [d̥], /g/ [g], /f/ [f], /v/ [v], /s/ [s] ([z] when voiced by assimilation (see 2.4.8); [x] in front of *l* in word-internal position (2.2.7), /ʃ/ [ʃ] ([ʒ] when voiced by assimilation), /h/ [h] (occasionally [x]), /m/ [m], /n/ [n] ([ŋ] in front of *k*), /ŋ/ [ŋ], /l/ [l, ɾ], /r/ [r], /j/ [j]. The phonemes /p/, /t/, /k/, /b/, /d/, /g/, /s/, /ʃ/, /m/, /n/, /ŋ/, /l/, /r/, /j/ can be both short and long. The phonemes /d̥/, /f/, /v/, /h/ are usually short, while /t̥/ is usually long (but cf. 2.1.6). In word-final position long consonants can shorten: ka[m̥] ‘comb’, but between vowels the length is preserved: *kammen*, *kammar*, *kamma*. On the phonological status of quantity in the dialect, see 4.2.

As for the status of *d*, *t*, *s*, the following solution may be proposed: within morphemes they are phonemes, whereas at morpheme boundaries they are realisations of /rd/, /rt/, /rs/, /ld/, /lt/ (see 2.1.5 and 2.2.1–3). In favour of the phonemic status of *d*, *t*, *s* within morphemes speaks the fact that the quality of final consonants in e.g. *būd* ‘table’, *kott̥* (of *kott̥är* ‘short’), *miss̥* ‘mix’ (postalveolar in *d*, *t* and alveolopalatal in *s*) is non-conditioned in synchrony and is the only means to distinguish the sense, cf. *būd* (preterite and supine of *bū* ‘lay an egg’), *kott* ‘where’, *miss* ‘knitted hat’. What is more, *d*, *t*, *s* within morphemes have lost all connection with *rd*, *rt*, *rs* in synchrony because the former sounds are never replaced with the latter. Therefore, *d*, *t*, *s* within morphemes cannot be regarded as realisations of /rt/, /rt/, /rs/. Postalveolar [ŋ] (2.3.4) at morpheme boundaries is a realisation of /rn/ and /ln/, and in forms such as *gōd̥n̥* def. sing. of *gōd̥* ‘yard’, it is an allophone of /nl/.

2.1. Stops

2.1.1. The consonants *p*, *t*, *k* are not aspirated, which is a shared feature of all Swedish dialects of Estonia and is considered to be due to Estonian influence (E. Lagman 1979, p. 84).

2.1.2. The consonants *g*, *k* before front vowels are pronounced as [g, k]: *girm* ‘through’, *gits* ‘think’, *gära* ‘do, make’, *gäva* ‘give’, *gäi* ‘to bark’, *gölandär* ‘yellow’, *göük* ‘cuckoo’, *kēk* ‘kitchen’, *kimb* ‘trough’, *kirke* ‘church’, *känn* ‘to touch’, *kätt* ‘meat’, *skära* ‘to cut’, etc. Compare also *Gēsēs* ‘Jesus’, where [g] may have appeared by association with *Gū* ‘God’, as *Geses* could have conflated with *Gū* in the expression *Ge* ¹*sinne-de* ‘God bless you’, which can be interpreted both as *Geses sinne-de* and as *Gū sinne de*.

The combinations *rg*, *lg* are always pronounced [rg], [rg]: *argär* ‘angry’, *bärg* ‘riverbank’, *märg* ‘brain’, *Svärge* ‘Sweden’, *hölg* ‘holiday’, *talg* ‘tal-low’, etc.

2.1.3. In a number of disyllabic stems the alternations *d~t*, *g~k*, *b~p* occur. Compare *blädär* LU and *blättär* AL ‘bladder’, *blötär* MP AL and *blödär* LU ‘to boil’, *botär* MP and *bodär* LU ‘to run with a rustling sound’ (e.g. of mice), *gnatär* MP AL and *gnadär* LU ‘to roar with laughter’, *fladär* and

flatär ‘to rustle, flap wings, flutter, shiver’, *flodär* and *flotär* ‘to splash’, *hita* and *hida* ‘heat’ (the second variant occurred only in interviews with LU), *klotär* and *klodär* ‘to bubble’ (when boiling), *kütär* and *küdär* ‘to bubble’. As can be seen, it is LU in particular who is inclined to use the pronunciation *d* instead of *t*.

Examples of *g~k*: *diken* MP, *dikn* AL and *digen* LU ‘twenty-four hours’, *vikn* AL and *vigu* LU ‘week’, *hargöl* LU, *hargl* AL and *harkäl* MP ‘to bark and try to bite’, *hako* ‘chin’, *kaku* ‘cake’, *tiköl* ‘brick’ and *hagu*, *kagu*, *tigäl* in the dialect of Dagö (Freudenthal & Vendell 1886, pp. 76, 98, 232). Compare also other forms from Vendell’s dictionary: *nägu* and *näku* ‘looks, appearance’ in the dialects of Nuckö and Vippal (pp. 157, 158); *stäka* and *stäga* ‘glass for drinking’ in Gammalsvenskby (p. 219); *spikar* Gammalsvenskby, Nuckö, Ormsö, Rågö, Vippal and *spigar* Dagö (p. 206). A special case is the preposition *bait* ‘after’ < **baget* < **bak-ätt* (see 3.3.3).

The alternation *b~p* occurs in *kabet* AL and *kapet* LU ‘sock’.

It could be argued that the distinction between voiced and voiceless stops (especially short ones) is neutralised in intervocalic position, and that free allophonic variation is taking place here.⁴ However, this tendency is not universal in the available data, as the list of alternating forms given above is almost exhaustive, and there are many examples where this variation has never been recorded, e.g. *bita* ‘bit, piece’, *bítal* ‘pay’, *blíken* ‘wither’, *boka* ‘bake’, *djüpär* ‘deep’, *driköl* ‘dribble’, *dripöl* ‘drip’, *foitär* ‘run quickly’ (of cockroaches and mice), *froka* ‘smell’ (noun), *fädär* ‘feather’, *vädär* ‘wind’, etc. Interestingly, most words with *d~t* refer to the production of some kind of sound and involve an element of onomatopoeia.

2.1.4. In interviews with LU, there are a few examples of a non-intervocalic *d* instead of or alongside *t*. These are *drüff* ‘meet’ (cf. Sw. *träffa*), *böt~böd* ‘boat’ (only *böt* in interviews with AL), *öd* instead of *öt* (preterite of *jäta* ‘eat’). There is one example of alternation of *k~g* in word-initial position: *kraböl~graböl* ‘to rummage’. Compare also *hidd* Rågö, Vippal and *hitt* Dagö, Gammalsvenskby, Nuckö ‘kennel’ (Freudenthal & Vendell 1886, pp. 81, 82); in my interviews only *hitt* occurred.

2.1.5. Postalveolar *ʈ*, *ɖ* go back to the following combinations of consonants:

1) *rt*, *rd*: *boʈʈ* ‘away’, *sjäʈʈa* ‘heart’, *skjoʈʈ* ‘shirt’, *ditt*, *stutt*, *svott*, *sütt*, *toʈʈ*, neuters of *dīran* ‘expensive’, *stūran* ‘big’, *svōran* ‘heavy’, *sjūran* ‘sour’, *torran* ‘dry’; *gōd* ‘yard’, *hōdär* ‘tight; stale’, *hēd*, *īd*, *lād*, *mīd*, *ōd*, *rēd*, preterites of *hēr* ‘hear’, *īr* ‘whirl’ (of snow), *lār* ‘learn’, *mīr* ‘build from stone’, *äre* ‘plough’, *rēr* ‘mix’. Examples with *ʈ* in loanwords: *kuʈka* ‘coat; jacket’, *soʈʈ* ‘sort’. Note that the noun for ‘potato’ is pronounced [‘kaɖff] by AL, [‘katʂff] by LU. At morpheme boundaries both *ʈ* and *rt* occur: *ōr-tītas* and *ō-tītas* ‘for years’.

2) *lt*, *ld* at morpheme boundaries: *jüttrā* ‘Christmas tree’, *boʈʈ*, *fatt*, *fütt*,

⁴ I am grateful to an anonymous reviewer of the article for this observation.

neuters of *bōlan* ‘blunt’, *fālan* ‘beautiful’, *fūlan* ‘bad’, *skjōd*, *svōd*, *tjōd*, preterites of *skjōle* ‘rinse’, *svölge* ‘swallow’, *tjölge* ‘carve wood’. As for *lt*, *ld* within morphemes, see 2.3.1 (3). The noun *svād* ‘valley’ is related to Sw. *svalg* in the sense ‘precipice, chasm’ and, according to Tiberg, contains the ‘suffix’ *-d*, i.e. **svalg-d* (Tiberg 1962, p. 63). Another noun in the dialect that has the same element is *bōd* ‘hearse’ (Sw. *bår*). Similar examples from the cognate dialects cited by Tiberg are *gānd* ‘yarn’ Vippal (Sw. *garn*), *ūd* < **ygl*d Runö (Sw. *ögla* ‘loop’). Compare also *skōd* ‘spatula’, recorded by Vendell in Dagö alongside *skōl* Gammalsvenskby, Ormsö, Vippal and *skūl* Vippal (Freudenthal & Vendell 1886, pp. 194, 197); however, the form **skūd* never occurred in my interviews. I think that this final *d* is not a suffix but a parasitic consonant; compare the tendency to add a homorganic stop to final sonorant consonants in cognate dialects: *Spitamb* ‘Spithamn’ (name of a village), *äisand* ‘lonely’ (Sw. *ensam*), *lokand* ‘bedsheet’ (Sw. *lakan*); see H. Lagman 1971, p. 86. In the dialect of Gammalsvenskby, this *d* also occurs in *fiḡrendar*, pl. of *fiḡär* ‘finger’, in such adjectives as *grēndär* ‘green’, and in verb forms such as *hälldär* and *lōndär*, present sing. of *häll* ‘pour’ and *lōn* ‘loan’, respectively; it is ultimately the same phenomenon as the insertion of *d* and *b* in Old Swedish (Wessén 1968, pp. 47–48).

2.1.6. The consonant *ṭ* is almost always long, *ḍ* short. There are just a few exceptions: *atoṭa* (alongside *aṭōta*) ‘eighteen’, *aṭetande*, *aṭōtande* ‘eighteenth’, neuters *bāt*, *bōṭ*, *hāt*, *svāt*, *gammāt*, *vakāt* of the adjectives *bāran* ‘bare’, *bōlan* ‘blunt’, *hālan* ‘slippery’, *svālan* ‘cool’, *gamlan* ‘old’, *vakran* ‘kind’. In such neuter forms, fluctuations are possible, e.g. [ha:ṭ] alongside [ha:ṭ:] and [ha:ṭ:] (neuter of *hālan*), likewise *boṭṭ*~*bōṭ* (of *bōlan*). The adverb meaning ‘soon’ also fluctuates: *snāt*~*snatṭ* LU. A long *ḍ* only occurred in the preterite and supine of *fēr* ‘lead’ in interviews with AL, i.e. [fē:ḍ] (but [fē:ḍ] LU, MP).

2.2. Fricatives

2.2.1. The consonant *ʃ* is the alveolopalatal [ʃ] and sounds identical to Russ. *š* (Cyrillic *u*). It goes back to *rs* and *ls*. Examples of *ʃ* < *rs*: *bōʃt* ‘brush’, *buʃʃ-klē* ‘tablecloth’, *de ánoʃ* ‘till next year’, *foʃʃ* ‘rapid flow in a river’, *foʃt* ‘hallway’, *fäʃt* ‘first’, *Káʃon* ‘Cherson’ (capital city of the region where Gammalsvenskby is located), *silkesbäʃʃ-trē* ‘mulberry tree’, *toʃta* ‘thirsty’, *ättast* ‘last’, *stēʃt*, superlative of *stūran*. Examples of *ʃ* < *ls*: *hāʃ* ‘neck’, *skjōʃ* (< **skjōʃls*) pres. sing. of *skjōles* ‘be washed off’, *tjō-ʃe* < *tjōl se* in the expression *kuma tjō-ʃe* ‘regain consciousness’.

The consonant *ʃ* can become voiced in regressive assimilation: *Ja kann änt mäiär kuma ehōne*, *hü[ʒ] ve kalla-dom*, *hö[ʒ]-dom häittest* ‘I can’t remember any more what we call them, what they were called’.

Note that in the adverb *soʃʃ* ‘so; thus’, *ʃʃ* was probably added by analogy with *hōʃʃ* ‘how’. In *Šlanedoʃʃ* ‘Schlangendorf’ (German village near Gammalsvenskby), *ʃʃ* replaced the foreign combination *rf*.

2.2.2. At morpheme boundaries in compounds *r + s* gives both [ʃ] and [rs], and occasionally [rʃ]: *ēr-snipa* ‘earlobe’, *finstäs-klē* ‘curtain’, *fō-šokk~fōr-skokk* ‘flock of sheep’, *färspäl~färspäl* ‘to lose’ (in a game), *fäštēr~färštēr~färštēr* ‘disturb; bother’, *färsáin se* ‘be late’, *giftä-še, gā-še* pres. sing. of *gift se* ‘get married’, *gära se* ‘be made’, *petärsilljar~petärsilljar~petärsilljar* ‘parsley’, *pipaškäi~pipar-skäi* ‘pepper pod’.

2.2.3. *l + s* at morpheme boundaries in compounds is pronounced [ʃs] and [rʃ], e.g. *hāl-stikke* ‘hailstone’, *kōl-strunk* ‘cabbage head’, *man(η)öl!-stukk~man!-stukk* : *man!-štukk* ‘rolling pin’ (also *manη-štukk*).

2.2.4. There are a number of loanwords with an initial *ʃ*: *šaff* ‘get out’ (i.e. *Ša[v:]de fron hēr-fron* ‘Get out of here!’), *šarf* ‘scarf; shawl’, *šipp* ‘scoop’, *šitt* ‘shit; filth’, *šlaiär* ‘veil’, *šlay* ‘hosepipe’, *Šlajedošš* ‘Schlangendorf’ (formerly German village near Gammalsvenskby), *šmäls* ‘to fry’, *šrōt* ‘grist’, *štīl* ‘pen’, *štup(p)l* ‘to glean, pick up leftover crops after the harvest’, *štäkk* ‘to infect’, *štäjäl* ‘stick, pole; onion leaf’.

Interestingly, in several cases *šl-* occurs in words with a clearly pejorative meaning: *šlabär* ‘to chat’ (e.g. *Hon gōr o šlabrar mä sin dumm tuηη* ‘She goes around chatting with her silly tongue’; *Tom jaxt mäseäitt opō, šlabär mä tom tuηηana* ‘They’re always making a noise, chatting with their tongues’), *šlappatär* ‘untidy’, *šlindär* ‘to shuffle’, *šlijär* ‘to swing, twist, fling carelessly’, *šlomm* ‘to swing open’ (*Sätt !fast dänna bra, än-on änt šlomm* ‘Close the door properly, so that it isn’t left swinging open’),⁵ *šlondär* ‘to hang about’ (*Hon gōr o šlondrar opō, hon drikks-bitta MP* ‘She’s always hanging about, that pisshead’; *Hon hār stonde boŧt-tappa, hon kann gō o šlondär um häila bīn* ‘She’s lost her senses, she can go hanging about the whole village’), *šlonkär* ‘to shuffle’ (*Han šlonkrar mä bäine, kastar bäine ot sia* ‘He shuffles his leg, throws his leg to the side’), *šlops* ‘to swipe’ (*To ja hāv kvastn, som ja sūpa hēr !hūp-e, so šlopsa ja-on* ‘As I had a broom that I was sweeping with here, I swiped her’), *šlorr* ‘to shuffle’, and the proper noun *Šlorr-Karlīna* (*Ve hāv Šlorr-Karlīna, hon kunt klē pō se än stöve! o än skū o komm inn milla folke de fō arbet MP* ‘We had *Šlorr-Karlīna*, she could put on a boot and a shoe and go among the people to work’), *šlūr* ‘to hang about’ (*Hon gōr o šlūrar opō um bīn MP* ‘She’s always hanging about the village’).

2.2.5. In native words (and also in loanwords), *ʃl/* as a phoneme only occurs in initial position and in front of *t* within morphemes, but never intervocally: *aftar* ‘evening’, *ansüft* ‘cheek’, *daftiη* and *daft* ‘to chat’, *doftor* ‘doctor’, *froka* ‘smell’ (noun), *gift* ‘poison’, *gift se* ‘get married’, *grift* ‘funeral feast’, *häft* ‘notebook’, *käft*, rude word for ‘mouth; face’, *lüft* ‘attic’, ‘air; smell’, ‘to smell’ (transitive), ‘to lift’, *maft* ‘power’, *oft* ‘often’, *skaft* ‘shaft’, *slaft* ‘to slaughter’, *saft* ‘juice’, *sāfta* ‘slow(ly)’, *slāft* ‘relatives’, *vaft* ‘to guard’, *viŧt* ‘scales; scale weight’, ‘to weigh’, *väift* ‘to shake, flutter’, in the suffix *-aftndär* (*fä!lafndär* ‘silly; crazy’, *stūraŧndär* ‘stuck-up’). Inter-

⁵ Compare also *fl-* in *floμμ* ‘to bang a door’: *Tom floμμ opō mä hon dänna, som tom dumm* ‘They’re banging that door like crazy’.

vocally and word-finally, /f/ only occurs in loanwords from German and Standard Swedish, e.g. *grifel~grifl~griffl* ‘slate pencil’, *katüfl* [-fəl] ‘potato’, *täfl* ‘school blackboard’, *tsifär* ‘number’, *tüfl* ‘slipper’, *brif* ‘letter’.

At synchronic morpheme boundaries, [f] is an allophone of /g/, /k/, /p/, /v/ which occurs in front of *t*, i.e. this is a position of neutralisation for these phonemes. This happens in the neuter form of adjectives, preterite of weak verbs, several adverbs and the ordinal numeral *tolft*.⁶ Examples:

/g/ [f]: *argär* ‘angry’ : neuter *arft*; *lögär* ‘low’ : *lōft*; *svägär* ‘weak’ : *svāft*.

/k/ [f]: *bräkär* ‘fragile’ : *brāft*; *märkär* ‘dark’ : *mārft*; *rikär* ‘rich’ : *rīft*; *starkär* ‘strong; healthy’ : *starft* (also, as an adverb, ‘loudly’), *bräke* ‘bleat’ : preterite *brāft*; *nōkas* ‘reach’ : *nōftest*; *sēke* ‘look for’ : *sēft*; *släike* ‘lick’ : *slāift*; *spörke se* ‘stumble’ : *spōft se*; *stirke* ‘starch’ : *stirft*, *strike* ‘do the ironing’ : *strift*; *stärke* ‘strangle’ : *stārft*; *värke* ‘hurt’ : *vārft*.

/p/ [f]: *djūpär* ‘deep’ : *djūft*; *skarpär* ‘hard’ : *skarft*; *hölp* ‘to help’ : *höft*; *kēp* ‘buy’ : *kēft*; *lööp* ‘fade’ : *lööft* (and *lööpt*); *stölpas* ‘stumble’ : *stölftest* (and *stölptest*).

/v/ [f]: *skäivär* ‘crooked’ : neuter *skāift*; *stivär* ‘stiff’ : *stīft*; *halv-ändär* ‘one and a half’ : *halft-ána*; *tolv* ‘twelve’ : *tolft* ‘twelfth’.

If *k* and *p* are preceded by a consonant other than *r* and *l*, the development is different: *bäskär* ‘bitter’ : *bässt*; *falskär* ‘evil’ : *falst*; *friskär* ‘fresh; healthy’ : *frisst*; *dämper* ‘stuffy’ : *dämmt*; *umpär* ‘dumb’ : *ummt* MP and *umft* AL; *dämp* ‘choke; stew’ : preterite *dämmt* and *dämft* (cf. the medio-passive preterite *dämptest* with an analogical *p*).

If /k/ is preceded by *n*, it is realised as [f] as above, but /n/, in turn, is realised as [m], due to the following labial consonant, i.e. *nk + t > mft*: *klänke* ‘hang’ (transitive) : *klämft*, likewise *dränke* ‘drown’, *skänke* ‘give as a present’, *tänke* ‘think’.

The neuter forms *döüft* and *höüft* (of *döüär* ‘deaf’, *höüär* ‘high, tall’) may go back directly to **dauft*, **haugt* (cf. Sw. *dövt*, *högt*) and, if so, represent the same situation as the examples above. In *snöüft* (from *snöüär* ‘mean, greedy’, cf. Sw. *snöd*), *f* is caused by the influence of *döüft*, *höüft*. An alternative explanation for *f* in these forms is consonantisation of the glide [w] which is clearly heard in the intervocalic position: [ʰœ:æwɛr].

As for /f:/, it occurs as a phoneme only in the loanwords *šaff se* ‘get out’ (Ger. *schaffen sich* in the meaning ‘see off’),⁷ *gaffl* ‘fork’, *skiffl* (also with a short [f]) ‘spade’, *raff* ¹*hūp* ‘to snatch’, *sküff* ‘to push’,⁸ *straff* ‘to judge’,⁹

⁶ In *säfta*, *f* should probably be interpreted as a phoneme, not an allophone of /k/, because there is no morpheme boundary between *f* and *t*; *säfta* cannot be analysed as *sāf-ta* as there is no adverb suffix *-ta* in the dialect.

⁷ By assimilation of voicedness it is realised as [v:] in e.g. *Šaff-de* [-v:-] *fron hēr-fron* ‘Get out of here!’

⁸ E.g. *Ijen sküffa-en änt, han foll soļe* ¹*nēr* ‘No one pushed him, he fell down himself’, *Tässa jär som kumär sküffande* ‘This is the one that comes pushing (his crutches)’, etc.

⁹ E.g. *Hon straffar allar, po allar hittär-on nōat* ‘She judges everybody, in everybody she finds something’.

äffnast [-f(:)-] ‘hardly’.¹⁰ *Gaffl* and *skiff* were either borrowed directly from Sw. *gaffel*, *skyffel* or were transformed under the influence of Standard Swedish; a clear indication of a borrowing is [l] instead of [ʈ] (see 2.3.3). More dialect-like forms are *gafäl* and *skifäl* (l = [ʈ]) recorded in Gammalsvenskby by Vendell (Freudenthal & Vendell 1886, pp. 64, 190), but these forms never occurred in my interviews. As for *äffnast*, Vendell compares it with Danish *effen* adv. ‘just; hardly’ (*äfnast* in Freudenthal & Vendell 1886, p. 264; *äfnast* in Vendell 1907, p. 168, with the meaning ‘only’); cf. also Sw. dial. *effen* ‘just now’, *äffen* ‘hardly’ (Rietz 1962, pp. 114, 844). Interestingly, Vendell recorded this adverb only in Gammalsvenskby.

In native words, [f:] occurs as an allophone of /k:/ and /p:/.

/k:/ [f:]: *tjokkär* ‘thick’ : neuter *tjofft*; *räkke* ‘hold out’ : preterite *räfft*, *släkke* ‘turn off (the light), put out (a fire)’ : *släfft*; *spräkke* ‘burst’ : *spräfft*, *täkke* ‘cover’ : *täfft*; *väkke* ‘wake up’ : *väfft*.

/p:/ [f:]: *klipp* ‘cut with scissors’ : *kliff*; *släpp* ‘leave; let go’ : *släfft*.

The long [f:] can also be a realisation of /k/ after *äi* and *ü*: *läike* [-ɛ·i-] ‘play’ : preterite [l[ɛi:f]:t]; *mäike* ‘bend’ : *mäi*[f:]:t, *bläikär* ‘pale’ *bläi*[f:]:t, *mnjü-kär* ‘easily bent’ : *mnjü*[f:]:t; *säikär* ‘wet’ : *säi*[f:]:t, *sjükär* ‘sick, ill’ : *sjü*[f:]:t. This is not a strict regularity because pairs such as *släike* ‘lick’ : *släift*, *djüpar* ‘deep’ : *djüft* were also recorded.

2.2.6. The phoneme /v/ occurs both word-initially, intervocalically and word-finally and in the latter two positions it is short in most examples (word-initially, of course, it can only be short): *vagg* ‘cradle’, *vita* ‘know’, *vrist* ‘ankle’, *vädär* ‘wind’, *räven* ‘rain’, *räv* ‘fox’, *gräv* ‘to dig’, *räv* ‘boundary’,¹¹ etc.; in a number of loanwords, e.g. *viņš* ‘to sing Christmas carols’ (Ger. *wünschen*), *mävđ* ‘maidservant’ (Ger. *Magd*), *višne* ‘cherries’ in a collective sense (Rus. *višnâ* ‘cherry’).

[v] can also be an allophone of *gg* in front of *d* at a morpheme boundary: *bigge* ‘build’ : preterite *bēvd*; *dägge* ‘breastfeed’ : *dävđ*.¹²

¹⁰ In e.g. *Mälitta tola, än-on bröüt 'girm se üte he jokke, än-on äffnast komm 'üt se fron tērfron* ‘Melitta was saying that she fell into that marsh, so she could hardly get out of there’, *Än svägär gübb, han gör äffnast* ‘A frail old man, he hardly walks’, *Äffnast hänaš dütär fölga 'üt-on, hēr komm-on ötär debäks* ‘Hardly had her daughter seen her out than here she came back again’.

¹¹ In this word, *v* goes back to a glide [w] of the same kind as in *öüa* ‘eye’ (see 2.3.7). A regular paradigm in Gammalsvenskby would be **rō, rō(w)e, rō(w)ar, rō(w)ana*. The correlation **rō* sing. : *rō(w)ar* pl. was superseded by **rā : *rō(w)ar* under the influence of *dā* ‘day’ : pl. *dōar*; *w*, originally the glide in the intervocalic forms, was added to *rā* by analogy with the other forms of the noun and changed to *v* because the combination *āw* is not allowed word-finally in the present-day dialect. This gave rise to the correlation *rāv* : **rōvar*, where **ō* in the plural was replaced with *ā* by analogy with the singular, hence *rāv* : *rāvar*. The cognate dialects show alternative developments. Karlgren (1953, p. 20) recorded *raō* ‘båtshake; stång’ in Gammalsvenskby. Vendell (Freudenthal & Vendell 1886, pp. 170, 175, 178) recorded *raw* ‘rå, gräns’ in Dagö, Gammalsvenskby, Rågö, Vippal, *row* ‘rå, segelrå’ in Dagö, *rå* ‘rå, segelrå’ in Nuckö, Ormsö. Danell (1951, p. 333) recorded *rō* in Nuckö. The original meaning is ‘pole’ (> ‘yard’ on a mast); the meaning ‘boundary’ developed from ‘pole used to mark a boundary’ (Hellquist 1980, p. 669).

¹² Compare also *ävnar* ‘chaff’, *räven* ‘rain’ (noun and verb), where *v* goes back to *g*. For the vowel length in these forms, see 4.2.1, 1c.

/v/ is realised as [v:] in the verb *ri[v:]las* ‘squabble’ (of dogs).

2.2.7. The velar fricative [x:] should be regarded as an allophone of /s:/ that occurs in front of *l*. The examples are *gnixl* ‘to whine’, *kixl* ‘flat round cake’,¹³ *knixl* AL LU or *knixxel* MP ‘swelling (e.g. caused by the cold), bump’,¹⁴ *mäxliŋ* ‘smallpox’ (*mäxliŋs-ärratär*, *mäxl-ärratär* ‘with scars from smallpox’),¹⁵ *näxlar* ‘nettle’. A regular form of the word for ‘eyelid’ may have been **öüx-lokk* < *öüs-lokk* (from *öü* ‘eye’), with *xl* < *sl* at a morpheme boundary, though this form never occurred in my interviews. The attested forms are *öüxs-lokk* (with a secondary *s* under the influence of such compounds as *arbets-mann* ‘workman’), *öüs-lokk* (with restored *sl*), *öüks-lokk* (with a transition from *xs* to *ks*?).

As for initial *sl-* (in e.g. *slaft* ‘to slaughter’, *släft* ‘extended family’, *slāa* ‘sledge’, *slō* ‘to beat, mow’, etc.), it is never pronounced [ʃ], i.e. with a voiceless initial *l*, in clear contrast to the data of Vendell, who systematically writes *ʃl-* (Freudenthal & Vendell 1886, pp. 137 ff.). Overall, the consonant [ʃ] never occurred in any position in my interviews.

2.2.8. *h* is sometimes pronounced [x] in front of *j*: *hjōl* and *xjōl* ‘to death’. The adverb meaning ‘today’ is sometimes pronounced *hedá*, but more commonly *edá*.

2.3. Sonorants

2.3.1. /l/ is realised as [l] and [ɾ]. The first allophone is identical to Standard Sw. *l* in *lära*, *mål*, while the second is a retroflex flap (occurring in other Swedish dialects as well). [l] occurs in the following positions:

1) Word-initially: *lās* ‘bench in the house’, *lassas* ‘resemble, look like’, *larm* ‘make a noise’, *lē* ‘laugh’ (verb), ‘joint’ (noun), *lilldär* ‘small’, *lī* ‘to tolerate, stand, suffer’, ‘scythe’, ‘riverbank’, *līas* ‘listen; obey’, *līs* ‘to shine’, *lōgär* ‘low’, *lägge* ‘put’, *läike* ‘to play’ (of children); ‘to mate’ (of animals), *läiv* ‘to leave’, etc.; in the suffix *-läik*: *brēläik* ‘breadth’, *djūpläik* ‘depth’, *höüläik* ‘height’, *lōŋläik* ‘length’.¹⁶

2) When long: *allan* ‘all’, *bill* ‘uncle’, *bällat* ‘pregnant’, *milla* ‘between’, *päll* ‘apron’, *skall* ‘skull’, *vallar* ‘herdsman’. Historically, *bilk* [-l:k] ‘aunt’ < **bill-kunu* (cf. *bill*; Danell 1951, p. 24) and *älva* [-l:v-] ‘eleven’ (OSw. *ällivu*) also belong here. If *ll* is shortened, it continues to be pronounced *l* rather than *ɾ*: *alastáll* ‘everywhere’ (alongside *allastál*), *ale* ‘of all’ (with superlatives: *ale fäst* ‘first of all’, *ale bäst* ‘best of all’, *ale länst* ‘longest of all’), *aláina* ‘alone’ (Sw. *allena*), *bommül*, *bümül*, *bümäl*, *bummel*, *bumml* ‘cotton’ (cf. *üll*

¹³ Cf. Sw. *kyss*, *-en*, *-er* in the sense ‘small round cake’ (SAOB K 3565). The dialect form *kixl* probably contains the diminutive *-l-*, i.e. *kixl* < **kyssel*. On the diminutive *-l-* in Swedish, see Tamm 1897, p. 73, Olson 1916, pp. 248–253, Wessén 1992, p. 58.

¹⁴ Cf. Sw. *knyttel* ‘bludgeon; stick; rolling pin’ (SAOB K 1710).

¹⁵ Also *mäxliŋ* [-x;ɾ-] by association with other nouns in *-liŋ* (*armliŋ*, *kikliŋ*, etc.)

¹⁶ [l] instead of [ɾ] in *-läik* (compare *-liŋ* below) is probably due to fact that this suffix used to carry secondary stress (though in synchrony nouns with *-läik* are pronounced with no audible secondary stress on the suffix), whereas [ɾ] does not occur at the beginning of stressed syllables.

‘wool’), *väliŋ* ‘soup’ (Sw. *välling* ‘gruel’). Another example is *brülop* (alongside *bröllop*) ‘wedding’. The only exception to the regular pattern of *ll* giving *l* is the compound *bümöl-täkke* (alongside *bumml-täkke*) ‘cotton blanket’.

3) Before and after *d* and *t*: *baldär* ‘to rattle’, *föld* ‘to fold’, *färald* ‘butterfly’, *möld* ‘orache’, *müld* ‘mould, dry loose earth’, *täld* ‘bedsheet’; *bält* ‘belt’, *filt* ‘light thin blanket’, *hölt* preterite of *höld* ‘hold’, *salt* ‘salt’; *fräidlendär* ‘cheerful’, *nüdlar* ‘noodles’, *bittle* ‘early’.

4) After *s*, *x*: *slit* ‘to tear’, *slō* ‘to beat’, *släiv* ‘ladle’, *aksl* ‘axe’ (if it is not a Standard Swedish loanword, cf. Sw. *axel*), *krüslatär* ‘wavy’ (of hair); *gnixl* ‘to whine’ (of dogs).

As for *l* before *s* within morphemes (i.e. *ls#* and *ls* + vowel), examples are lacking in native words because in such cases *ls* has given *ʃ* (2.2.1). However, *l* does occur in front of *s* + consonant: *bülstär* ‘duvet’, *hälstär* ‘willow’, *älsk* ‘wish’. In *gälvsiŋn* (response to *ge-kvöldär* ‘good evening’), metathesis of *l* has taken place, cf. Sw. *Gud välsigne dig* ‘God bless you’.

5) After *i*, *i*, *äi*: *fila* ‘to wag one’s tail’, *filas* ‘quiver’ (of grass or wheat), *fil* ‘file’ (tool), *kvil* ‘rest’, *kvilas* ‘have a rest’, *sil* ‘sieve’, *silar* ‘colander’; *däil* ‘divide’, *fäilas* ‘lack’, *färfäil se* ‘be mistaken’.

6) Instead of historical *rl*: *felótäls* ‘permission’, *höle* ‘very’ (corresponding to Sw. *hårdligt*; Danell 1905–1934, p. 183), *käliŋ* ‘woman’ (cf. Sw. (obsolete) *kärliŋ*). Probably, *āles* ‘otherwise’ also belongs here, if it goes back to **ār-lēds* ‘in a different way’; cf. Sw. *annorledes* (SAOB A 1633).

For *rl* at morpheme boundaries, see 2.3.5.

2.3.2. [ɾ] occurs:

1) Between vowels and word-finally after vowels: *bōlan* ‘blunt’, *fālan* ‘beautiful’, *koŋe* ‘who’, *skūl* ‘spatula’, ‘school’, *soŋe* ‘self’, *suŋo* ‘sole’ (of foot), *svalŋo* ‘swallow’ (bird); *fūl* ‘bird’, *nāl* ‘fingernail’, *nōl* ‘needle’, *nōl* ‘to darn’, etc.

2) Before *k*, *g*, *p*, *m*, *v*, *f*: *folk* ‘people’, *kalk* ‘lime’, *soŋkatär* ‘dirty’; *fölge* ‘to follow’, *svölge* ‘to swallow’, *talg* ‘wax’; *hölp* ‘help’, *stölpas* ‘stumble’; *bölm* ‘shake up’, *halŋm* ‘straw’, *svalŋm* ‘vapour’; *goŋv* ‘floor’, *halv-* ‘half-’, *kaŋv* ‘calf’, *toŋva* ‘twelve’ (non-attributive form of the numeral); *hölft* preterite of *hölp* ‘help’. A notable exception is *mülken*, *mülknas* ‘decay, rot’ (of trees), *boŋt-mülkna*, *mülkendär* ‘decayed, rotten’; these forms were confidently pronounced with a distinct *l* by the speakers.¹⁷

3) After *k*, *g*, *p*, *b*, *v*, *f*: *hankl* ‘mitten’, *klē* ‘cloth’, *klipp* ‘to cut’, *klüstär* ‘to whitewash’, *klukst* ‘to cackle’, *klänke* ‘to hang’, *liklendär* ‘happy’, *nikl* ‘ball of thread’, *tikkle* ‘often’; *glās* ‘glass’, *glē se* ‘be glad’, *glēm* ‘forget’, *sorglendär* ‘sad’, *öügl* ‘owl’; *plant* ‘plant’, *äpl* ‘apple’; *bŋu* ‘blood’; *fŋū* ‘fly’; *gnavlar* pres. sing. of *gnavöl* ‘gnaw’.

4) In the suffix *-liŋ*: *armliŋ* ‘poor fellow’, *dimliŋ* ‘mist’, *tumliŋ* ‘thumb’.

2.3.3. In loanwords or words altered under foreign influence (Standard

¹⁷ As suggested by Mathias Strandberg, *mülken* is probably a blend of two verbs corresponding to Sw. *multna* and *murkna*, with [l] from the former (the combination *lt* is phonetically regular, see 2.3.1,3) and *k* from the latter.

Swedish, German, Russian, Ukrainian or Estonian), *l* usually occurs instead of *l̥*: *ablkōs* ‘apricot’, *alesk* ‘dumpling’, *apls̄in* ‘orange’, *balk* ‘beam’, *blūd* ‘saucer’, *butl* ‘big bottle’, *bälet* ‘face’, *dōlendär* ‘sickly’ (cf. Sw. *dålig*), *ēklatär* ‘disgusting’, *ēkel se* ‘be disgusted’, *grībešmalts* ‘fried pork rinds’, *himmäl*, *himl* AL ‘sky’ (alongside the dialect forms *himmäl* [‘him:æɹ] LU, *himmöl* [‘him:œɹ] MP), *kađfl* [‘kađf̥l] AL ‘potato’ (cf. *katüfl* [‘katɔf̥l] LU), *kälküin* ‘turkey’, *kittl* ‘jacket’, *klats* ‘click’, *klēb* ‘to glue’, *klots* ‘log’, *kolb* ‘corn cob’, *Malmas* surname (instead of *Małmas*,¹⁸ under the influence of the Russian pronunciation with *l*), *plats* ‘place’, *plitt* ‘cooker’, *pruddl* ‘to mumble’, *prätsl* ‘pretzel’, *pülk* ‘peg’, *Sigalet* surname, *sikk(äl)* ‘bicycle’, *silke* ‘silk’, *silvär* ‘silver’, *skäl* ‘stallion’,¹⁹ *späl* ‘to play’ (a game, a musical instrument), *štuppl* ‘to glean, pick up leftover crops after the harvest’, *täf(ä)* *l* ‘blackboard’, *tilk* ‘drop’, *trokkl* (alongside *trokköl*) ‘to tack; sew with long stitches’, etc. There are, however, words that are likely to be loanwords in which *l̥* rather than *l* is pronounced: *flagg* ‘flag’, *hēkl̥* (alongside *hēkl*) ‘to crochet’.

2.3.4. In the contemporary dialect, instead of *rn* within morphemes only [n] is heard, never [ŋ].²⁰ The words for ‘child’, ‘horn’, ‘barley’ (Sw. *barn*, *horn*, *korn*), for example, are always pronounced [bɔ:n], [hu:n], [ku:n], whereas *kirke-tūn* ‘belfry’ should be regarded as a Standard Swedish loanword. The commonest definite plural ending of nouns is *-ana*, though *-ana* is also occasionally heard.

Generally, postalveolar *n* (instead of *rn* and *ln*) occurs only at morpheme boundaries, though even here a transition to a dental *n* or a fluctuation of *n~n* takes place. Most often, postalveolar *n* is heard in the definite singular of monosyllabic masculine nouns with roots terminating in *r* and *l*, e.g. *būn*, *fūn*, *spūn*, *tjūn*, def. sing. of *būr* ‘cage’, *fūl* ‘bird’, *spūl* ‘mirror’, *tjūr* ‘bull’. The verbs *sjūn* and *sjūnas* ‘go sour’ also belong here. In these examples the fluctuation of *n~n* is absent; the only exception is the verb *klān* alongside *klān* ‘become clear’.

In the definite singular of di- and polysyllabic nouns with stems in *-ar*, *n* is also more frequent than *ŋ*, e.g. *arbetan* rather than **arbetan*. The following nouns only occurred with *-n* in the def. sing.: *blū-sūar* ‘leech’, *būtar* ‘doctor’, *drikkjar* ‘drunkard’, *fiskjar* ‘fisherman’, *hakk-spikkar* ‘woodpecker’, *kērar* ‘driver’, *lārar* ‘teacher’, *mołar* ‘miller’, *monnar* ‘morning’, *mūrar* ‘mason’, *post-bārar* ‘postman’, *sīlar* ‘colander’, *vaftar* ‘watchman’. Words found both with *-n* and with *-ŋ* were *biggjar* ‘builder’ (*biggjaŋ* AL, *biggjan* LU), *bokar* ‘baker’, *komar* ‘room’, *kūkar* ‘cook’, *källar* ‘cellar’, *spikar* ‘pantry’, *vallar* ‘herdsman’. *Homar* ‘hammer’, *sjōljjar* ‘seller’ only occurred with *-n*.

¹⁸ Vendell recorded *Malmas* (Freudenthal & Vendell 1886, p. 142).

¹⁹ Vendell recorded *skæl* (= *skāl*) in Dagö and Gammalsvensky; from Ger. *Schälhengst* (Freudenthal & Vendell 1886, p. 200).

²⁰ There are no examples of *ln* within morphemes.

Disyllabic nouns with stems in *-är*, *-äll-öl* occur with both *η* and *n* in the def. sing.: *brūän* : *brūän* (of *brūär* ‘brother’), *kvärvän* : *kvärven* of *kvärvöl* ‘door bolt’.

2.3.5. Postalveolar *l* did not occur in my interviews. Judging by the available examples, *rl* within morphemes has become *l*: compare *käliη* [‘keliη] ‘woman’ and older Sw. *kärling*. At morpheme boundaries *rl* occurs alongside *l*, but not a postalveolar *l*: *Hon jār lāt* [-rl-] ‘She’s lazy’. Compare also *färlót me* ‘I’m sorry’ and *felótäls* ‘permission’, *färlít se* alongside *fälít se* ‘to hope’.

2.3.6. /η/ is always realised as a short [η] after long vowels, but as both [η] and [η:] after stressed short vowels (after unstressed vowels only [η] is of course possible). The long and short allophones after short vowels are in free variation, though the long one is more frequent. Some words occurred only with [η:]: *añjär* ‘to regret’, *kliηη* and *kliηjär* ‘to ring, to sound’, *riηηe* ‘to ring’, ‘to fence’, *sjöηη* ‘to sing’, *sprīηη* and *sprīηηe* ‘to burst, blow up’, *stañη* and *stañηe* preterite and supine of *stiηη* ‘sting’, *unηjär* ‘young’ (and *iηηre*, *iηηst*), *viηη* ‘wing’ (but *kvēn-viηη* ‘mill sail’), *viηηl* ‘to whirl’. Some show variation: *riηη* [-η(:)] ‘ring’, *ēr-riηηar* indefinite pl. and *ēr-riηηa* definite pl. of the noun meaning ‘earring’ (but only *arm-riηη* ‘wrist’), *luηη* [-η(:)] ‘lung’, likewise *goη(η)* ‘time; walkway’, *huη(η)ra* ‘hungry’, *läη(η)äre* comparative of *lōηär* ‘long’, *moη(η)* (but *moηa* pl.) ‘many’, *pāη(η)ar* ‘money’, *stiη(η)är* present sing. of *stiηη* ‘to sting’. Some words occurred only with a short [η]: *dīηe* ‘dung’, *fiηär* ‘finger’ (but *fiηηäs-tjökkär* ‘finger-thick’ and *fiη(η)äs-lē* ‘knuckle’), *huηär* ‘hunger’, *iηa* ‘no’ (pronoun), *iηatiη* ‘nothing’, *iηen* ‘nobody’, *kliηäl* ‘bagel’, *šlanη* ‘hosepipe’, *Šlanηedošš* ‘Schlangendorf’, *šliηär* ‘to swing, fling’, *štāηäl* ‘stalk’.

This variation in quantity can be explained by the fact that *η* goes back to /ng/, where *n* [η] was frequently pronounced long (as is usually the case with the first consonant in the structure VCC; see 4.2.1d), but this length was not phonological, which manifested itself in the possibility of [η:] being interchangeable with [η] after the loss of the final *g*. At the time of Karlgren’s study, i.e. in 1905–1906, *g* was still pronounced, as he writes *loggär* (1953, p. 24). Tiberg in his comments on Karlgren’s article gives the pronunciation without *g* in all such cases, i.e. *logär*. The loss of *g* therefore took place between 1906 and 1929, when Tiberg interviewed immigrants from Gammalsvenskby in Sweden.

A specific realisation of /η/ is [m]. This occurs at a morpheme boundary in front of *d* (in the preterite of weak verbs). Examples are *dēηe* ‘hit, beat’ : *dēmd*, *hēηe* ‘hang’ (transitive and intransitive) : *hēmd*, *plāηe se* ‘strain’ : *plāmd se*, *sprāηe* ‘explode, blow up’ (transitive) : *sprāmd*, *trāηe ütär kvaťana* ‘unseam’ : *trāmd*; *riηηe* ‘ring’, ‘fence’ : *rēmd*. In fact, *m* here goes back to *n*, this development being parallel to *nk-t > mft* (2.2.5). The difference is that *g* after *n*, and also [v] as its realisation, were lost in the dialect, i.e. /ng/ +

/d/ [mvd] or [ɱd] > [md].²¹ However, the combination [mvd] occurred once in the preterite *dēmvd* (pronounced distinctly as [mvd] rather than [ɱd]) in an interview with MP. One would expect such forms as **dēɲd*, **hēɲd* in the dialect, but in fact they never occurred in the interviews.

If /ng/ ended up in front of *t* at a morpheme boundary, the synchronic result is different in that the labiodental consonant is voiceless. Unlike [mvd] > [md], *f* is preserved, i.e. *uɲɲär* ‘young’ : neuter *umft*, *lōɲär* ‘long’ : *lōmft*, *strōɲär* ‘strict’ : *stromft* LU (and *strōɲt* AL MP), *trāɲär* ‘narrow; tight’ : *trāmft*.

2.3.7. There are two glides in the dialect, [j] and [w]. The former occurs before and after front vowels, e.g. *brä[j]a* ‘board’, *finstär-br[æj]a* EU ‘window sill’ (*brāa* AL LU), *brü[j]är* ‘broad’, *fō[j]e* imperative pl. and supine of *fō* ‘get’, *före-[j]en* ‘because of him’,²² *hontā[j]e* def. sing. of *honta* ‘handle’, *ive-en* [‘ivejən] in *Hon lēär ive-en* ‘She laughs at him’, *lī[j]as* ‘obey’, *nī [j]a* ‘nine’ (non-attributive form of the numeral), *skrije* imperative pl. of *skri* ‘to yell’, *skäi[j]a* def. sing. of *skäi* ‘pod’, *tijande* ‘tenth’ (but usually *tīar* ‘a ten’, noun), *trätt[j]ande* ‘thirtieth’, *träsk-lī[j]en*, *-lī[j]ar*, *-lī[j]ana* (forms of *träsk-lī* ‘riverbank’). This glide is particularly prominent in the imperative plural of weak verbs with stems in *a*: *lōaje* [‘lō:aje] imp. pl. of *lōa* ‘cook’, *rokaje* (*roka* ‘bathe; shave’), *skokaje* (*skoka* ‘shake’), *skoļaje* (*skoļa* ‘peel’), *skōaje* (*skōa* ‘watch’), *toļaje* (*toļa* ‘speak’).

The presence of neither of these glides is obligatory in all instances; they are purely phonetic means of avoiding a hiatus such as [oaɛ] or [œ:æa], though the pronunciation with hiatus is also heard.

2.4. Palatalisation and other assimilation processes

2.4.1. The combinations *dj*, *gj*, *kj*, *nj*, *sj*, *tj* are pronounced as palatalised consonants, e.g. *djūr* [dj-] ‘animal’, likewise *vīdje* ‘withy’, *gjūd* preterite of *gāra*, *kjōd* ‘cold’ (noun), *sjānd* ‘since’, *sjūn* ‘person’, *sjōl* ‘soul’, *bissje* [‘bisjɛ] ‘kennel’, *tjānd* ‘off, away’, *tjāro* ‘tar’, *tjōlge* ‘carve wood’. Cf. also *atjé* [a’tjɛ] ‘goodbye’. As for palatalised *n*, it often alternates with dental *n*, e.g. *njōl!~nōl!* ‘darn’, *njörk~nörk* ‘croak’. In the numeral *sjäks* ‘six’ and its derivatives, [sj] is clearly heard, though a pronunciation with [sʲ] is also possible.

2.4.2. In front of *ü*, the consonants *t*, *s*, *n* are usually palatalised regardless of whether they go back to *tj*, *sj*, *nj* or not: *tjū* ‘thief’, *tjū* ‘twenty’, *tjū* ‘to throw with a pitchfork’, *tjūl* [tjʷ:ɛɽ] ‘to winnow (grain); swirl (of snow, dust)’, *tjūr* ‘bull’, *stjū* ‘house’, *stjū-fār* ‘stepfather’, *stjū-mūär* ‘stepmother’; *sjū* ‘to hum; hiss’, *sjū* ‘to suck’, *sjūa* (numeral, non-attributive form) ‘seven’.

²¹ Vendell recorded such forms as *hégge* : preterite *héggd*, *rigge* : *réggd* (Freudenthal & Vendell 1886, pp. 80, 172). Karlgren recorded *degge* : *dɛɣvd*, *rigge* : *rɛɣvd* (Karlgren 1953, p. 27), which shows that the development [ɲgd] > [ɱd] took place approximately between the times of their studies, i.e. at the end of the 19th century (Karlgren’s article was written in 1906).

²² E.g. *Än hund gū hälla nöte, än-de änt kann söa före-[j]en* ‘Some dog was barking all night, so you couldn’t sleep because of him’.

blū-sjūar ‘leech’, *sjūl* ‘wheel’, *sjūran* ‘sour’; *njūr* ‘kidney’, *njūs* ‘to sneeze’, *knjūt* ‘knot’. According to LU, the numeral *tjū* ‘twenty’ is pronounced identically to *tjū* ‘pitchfork’ and differently from *tū* ‘two’ (neuter of *tō*), though the latter word is also very often pronounced with [tʰ].

2.4.3. As for an original *d*, it is not palatalised in front of *ū*, whereas an original *dj-* is pronounced [dʲ]. Compare, for instance, *djūr* [dʲɥ:ʳ] ‘animal’ and *dū* [dɥ:] ‘pigeon’. Other examples are *dūas* ‘be fit’, *dūk* ‘kerchief’, *dūn* ‘down, soft feathers’.

2.4.4. The combinations *skj*, *snj*, *spj*, *stj* are pronounced [skʲ] etc. (cf. 2.1.2): *skjott* ‘shirt’, *skjūt* ‘to shoot’, *snjū* ‘snow’, *spjūt* ‘sting’ (of insects), *stjēn* ‘star’, *stjätt* ‘tail’, *stjōla* ‘to steal’. In all these examples, a more or less distinct [j] can be heard, i.e. *skjott* with [skj-] alongside [skʲ-]. As for *spj-*, it can lose *j* in front of *ū*, i.e. *spjūt* [spʲɥ:t] and *spūt*.

2.4.5. The combinations *lj*, *llj* are usually pronounced [ʎ], [ʎ:] or, more rarely, [lj] with an indistinct *j*: *ljū* [ʎɥ:] ‘to lie, deceive’,²³ *ljūsär* [ʎ-] ‘light’ (adj.), *familla* [-ʎ-] def. sing. of *famille* ‘family’, *ballje* [-ʎ:ɛ] ‘bathtub’ and def. sing. *ballja* [-ʎ:a], pl. *balljar* [-ʎ:ar]. The noun *ljūs* ‘candle’ is pronounced [ʎɥ:s] by AL, [ʎ:s] by LU. The noun *lūs* ‘louse’ is always pronounced [ʎ:s].

2.4.6. The combinations *nj*, *nnj* are usually pronounced [ɲ], [ɲ]: *banje* [-ɲɛ] ‘sauna’, *dinnja* [-ɲ:a] def. sing. of *dinne* ‘watermelon’.

2.4.7. The combination *hj*, if it is original (i.e. the result of Proto-Nordic breaking) and not the result of East Swedish breaking, has become *sj*, e.g. *sjūn* [sʰu:n] ‘person’ (cf. Sw. *hjon*), *sjätta* ‘heart’, but compare *hjöl* ‘heel’ with breaking (Sw. *hāl*).

2.4.8. Due to regressive assimilation, /s/ in front of voiced consonants is often realised as [z]: *arm[z]-bōa* ‘elbow’, *bürjan[z]-büsk* ‘bush of tall weed’, *gädij[z]-bū* ‘wasps’ nest’, *Nibi[z]-gatna* literally ‘the street of the new village’, name of a street in pre-revolutionary Gammalsvenskby, *rū[z]-büsk* ‘rose bush’, *rāven[z]-bōa* ‘rainbow’, *vínagrad[z]-büsk* ‘grape bush’, *Ja vār e fárošt nā[zd]-dom* (also ...*nā[st]-tom*) ‘I stayed with them last year’, *He drā[z]-do rāi tjōl hēste* ‘It’s already drawing towards the autumn’.

Other examples of voicing caused by regressive assimilation: *Ō[d]-de rāi nōat?* ‘Have you already eaten something?’, *sō[b]-bita* ‘bit of soap’, *öü[gz]-brūn* ‘eyebrow’, *Hö[z] de kēr tit?* ‘How to get there?’

Regressive devoicing takes place in *vínagra[ts]-klips* ‘bunch of grapes’,²⁴ *öü[k]-stāin* ‘pupil of the eye’.

2.4.9. Examples of progressive assimilation of voicelessness are *tīstan* ‘Tuesday’, *tūštan* ‘Thursday’, *unstan* ‘Wednesday’ (cf. *mondan* ‘Monday’, *fřīdan* ‘Friday’, *lōūdan* ‘Saturday’). Progressive assimilation of (post)alveolarisation, i.e. *ɖn > ɖ̥n*, takes place in *gōɖ̥n* def. sing. of *gōɖ* ‘yard’, *būɖ̥na* def. pl. of *būɖ* ‘table’, *ūɖ̥nar* pl. of *ūɖ* ‘word’.

²³ The supine is *lūe* [ʎɥ:ɛ] AL or *lōe* [ʎɥ:ɛ] MP LU.

²⁴ But *vínagra[dz]-büsk* ‘grape bush’, cf. *vínagrad* ‘grapes’, pronounced with a distinctly voiced *d* (it is a Slavonic loanword).

2.4.10. In two nouns which historically are compounds, the combination *tʃ* occurs: *notʃor* ‘mole cricket’, *atʃol* ‘backside, bottom’. The former noun probably goes back to **not-skorr*, where the first component is *nōt* ‘night’ and the second is probably related to Sw. *skorra* ‘to creak’, referring to the sounds that the insects make. Compare also Sw. *nattskärra* ‘nightjar’ (bird), the second element of which is related to Sw. *skärra* ‘creak, squeak, clatter’ (Hellquist 1980, p. 513). As for *atʃol*, it is originally **ats-hol* (compare *ats*-in *ats-klink* ‘buttock’). Judging by these two examples, the combinations *t-sk* and *ts-h* at a morpheme boundary have the reflex *tʃ* in the dialect. There are no other examples of this development.

Another unique development at a morpheme boundary is seen in *fiʃstjätt* ‘big centipede’ (*Scolopendra*), pronounced [ʃiʃ:tjet̚] LU, [ʃiʃ:tjet̚] AL, [ʃis:tjet̚] AA. The first element may be related to Icel. *fiś* neut. ‘wound’, e.g. in compounds *fiśhell* or *hælfis* ‘sore heel’ (Böðvarsson 1993, p. 206), the second is *stjätt* ‘tail’. If we assume that the original form was **fiś-stjätt*, a change of *s* > [ʃ] in front of [t̚] should be assumed.

2.5. Non-native consonants

In Slavonic and German loanwords (as well as forms influenced by these languages), [ʒ], [ʎ], [ç], [x], [z] occur: *bädd-zaxe* ‘bedclothes’²⁵ (Ger. *Bett-sachen*), *bokle[ʒ]áne* ‘tomato’ (South Russ. or Ukr. *baklažán* in the sense ‘tomato’), *stro[ʒ]ak* AL, *strö[ʒ]ak* LU and *štrözak* LU ‘mattress’ (Ger. *Strohsack*; note the metathesis and voicing of Ger. [ʃ]), [ʎ]oste ‘visitors’ (South Russ. *gósti* or Ukr. *gostì* ‘guests’), [ʎ]armónika ‘harmonica’ (Russ. *garmónika*), *gez[ç]t* ‘face’ (Ger. *Gesicht*), *ansux* ‘suit’ (Ger. *Anzug*), *bázar* (LU, compare *bássar* AL) ‘open-air market’ (Russ. or Ukr. *bazár*), *ri[ç]t* ‘to judge’²⁶ (Ger. *richten*), *tūzn* ‘thousand’ (alongside *tūsn/tūsen*; the form *tūzn* has [z] from Ger. *Tausend*), *vázent* ‘noise’ (cf. Ger. *Wesen*), *äxta* ‘real’²⁷ (a blend of Sw. *äkta* and Ger. *echt*).

3. Vowels

Phonologically relevant features of vowels are height and backness. Labialisation is not phonologically relevant because there are no examples of minimal pairs differentiated by it. Correlating short and long vowels are of the same quality, except for *ü* [ø] vs *ū* [œ].

²⁵ E.g. *Ja här änt inja räin tãldär, ja här räi 'hüp-samla äin ruka klënar de vask, änt bara bädd-zaxe* ‘I don’t have clean bedsheets, I have now gathered a heap of clothes to wash, not only bedclothes’.

²⁶ E.g. *Före ko ri[ç]tar-on allar; hittär nōat po sjüne?* ‘Why does she judge everybody, finds something in the person?’

²⁷ E.g. *Hüšš ska-de säi, än-e jār räint näst-tom, to he jār ala-stáll som äin äxta solk-stupp?* ‘How can you say that it’s clean in their place when everywhere it’s like one real mass of dirt?’

	Front	Central	Back
High	<i>i</i> /i/ [i, i̯, e̯, y]	<i>ü</i> /ø/ [ø, ø̯]	<i>u</i> /u/ [u]
Mid	<i>ä</i> /ɛ/ [ɛ, œ]		<i>o</i> /o/ [o]
Low	<i>a</i> /a/ [a]		

Fig. 1. Short stressed vowel phonemes in the dialect of Gammalsvenskby.

3.1. Short vowels

There are six short stressed vowel phonemes (see fig. 1).

3.1.1. /i/ is usually realised as [i]. A rarer realisation is [i̯], a more back *i* which resembles Russ. *y* [i̯] (Cyrillic *ы*). According to the speakers, *i* in *diję* ‘dung’ is the same sound as *y* in Russ. *dynâ* ‘melon’. [i̯] occurred in e.g. *r[i̯]ŋŋ* ‘ring’, *r[i̯]ssje* ‘fish trap; withy’, *r[i̯]ss* ‘Russian’,²⁸ *R[i̯]sslant* ‘Russia’, *r[i̯]st* ‘slit; crack; cut’, *skr[i̯]ll-skūar* ‘skates’, and in the Slavonic loanwords *d[i̯]nne* ‘melon’, *kr[i̯]ss* ‘rat’, *d[i̯]sl* ‘shaft’ (to which a horse is harnessed).

3.1.2. In a few words /i/ is realised as [e̯], a close *e* resembling *i*: *b[e̯]re* ‘begin’ (in interviews with MP; cf. *b[i̯]re* AL and *byre* LU), *skr[e̯]ve* LU supine of *skrīv* ‘write’, *sl[e̯]ve* ‘plum’ (alongside *slive*). The word for ‘live’ in interviews with AL and LU is pronounced with [e̯], in interviews with MP with [i]. The forms of this verb that occurred in the interviews were:

infinitive: [ˈlɛva] AL LU, [ˈliva] MP,
 present sing.: [ˈlɛvɐ] AL LU, [ˈliver] MP, [ˈleːvɐr] LU,
 present pl.: [ˈlɛva] AL, [ˈliva] MP,
 preterite: [leːvɔd] AL LU MP,
 imperative sing.: [lɛv] AL, [leːv] MP,
 imperative pl.: [ˈlɛvɛ] AL MP.

3.1.3. Stressed *i* [i] does not occur in open monosyllables, where [e̯] is used. The examples are the pronouns *me*, *te* (object forms of *ja* ‘I’, *tö* ‘you’), *se* ‘-self’, *ve* ‘we’, *ne* ‘you’ (pl.) and *he* ‘it’. These forms should be distinguished from the enclitics *-de* (object form of *tö*), *-e* ‘it’ with a close [e̯], typical of unstressed syllables (3.4.2).

3.1.4. /i/ in front of *re* < **rj* can be realised as [y], particularly in interviews with LU: *byre* ‘begin’, pres. sing. *byrjar*, preterite and supine *byrja* (*b[i̯]re*

²⁸ Danell also gives *rɪs* alongside *res* (1951, p. 333).

AL, *b[ɛ]re* MP), medio-passive *byrjas* (infinitive, present sing. and pl.), *byrja* ‘beginning’. Likewise, in interviews with LU, *ö* and *y* occur in front of *re*, whereas the other speakers have the pronunciation *e*. The preposition meaning ‘in front of’ has the following phonetic variants: *före*, *fyre* LU and *fere* MP, AL. Compare also the adverb *framföre* LU and *framf[ɛ]re* AL ‘in front’. In addition, a pronunciation typical of LU is *mörft* neut. of *märkär* ‘dark’; the other speakers pronounce the word *märft*. In all these examples, the labial vowel is preceded by a labial consonant, but it is impossible to regard it as the only trigger for labialisation, as in the absence of a following *r* labial consonants do not cause this change: cf. *bittle* ‘early’, *bind* ‘to tie’, *bigge* ‘to build’, *bill* ‘uncle’, *mike* ‘many’, *miss* ‘knitted cap’, etc.

3.1.5. In front of *l*, */ɛ/* is realised as [œ] (see 3.1.7), in other positions as [ɛ], e.g. *gädd* ‘pike’, *gässär* pl. of *gös* ‘goose’, *hänt* ‘to bring’, *mä* ‘with’, *änt* ‘not’, *ätt* ‘after’. In the vicinity of *l*, *l*, *r* (particularly in AL’s speech), */ɛ/* tends to be realised as a more open [æ], which is similar to Standard Swedish (Riad 2013, p. 23): *kr[æ]ll* ‘necklace’, *p[æ]ll* ‘apron’, *fl[æ]kk* ‘spot’ (and *fl[ɛ]kk*, in interviews with LU only *fl[ɛ]kk*), *[æ]pl* ‘apple’, *h[æ]ra* AL, *h[ɛ]ra* LU ‘hare’, *h[æ/ɛ]rv* ‘skein’, *[æ]rm* ‘sleeve’, *lüft-v[æ/ɛ]rk* ‘ceiling’, *m[æ]rr* ‘mare’, *pr[æ]st* ‘priest’, *tr[æ]sk* ‘river’.

3.1.6. */ə/* is usually realised as [ə], an open–mid rounded central vowel. In contrast to Standard Swedish short *u*, the lips protrude considerably; in addition, [ə] is more open.²⁹ Examples of words pronounced with [ə]: *lüft-värk* ‘ceiling’, *nürr* ‘to snarl’, *rüll* ‘to roll’, *slütt* MP ‘to finish’, *spütt* ‘to spit’. However, this vowel can also be pronounced [ɥ], which eliminates the difference in quality between *ü* and *ǖ*, particularly in interviews with LU: *b[ɥ]lstär* (alongside *b[ə]lstär* AL) ‘duvet; feather bed’, *b[ɥ]sk* (*b[ə]sk* AL) ‘bush’, *b[ɥ]tn* (*b[ə]tn* AL) ‘bottom’, *b[ɥ]ss* ‘old clothes’, *l[ɥ]kk* AL LU ‘small door’.

3.1.7. In front of *l*, the vowels *ä* and *ü* have coalesced in *ö*, thus coinciding with the old *ö*, which, in turn, has been preserved only in this position. Examples of *ä > ö*: *hölg* ‘holiday’, *hölp* ‘to help’, *stjöl̥k* ‘stalk’, *sjöle* ‘to sell’, *ölg* ‘elk’ (Sw. *helg*, *hjälp*, *stjälk*, *sälja*, *älg*). Examples of *ü > ö*: *gölandär* ‘yellow’, *mölendär* ‘cloudy’ (Sw. *gul*, *mulen*); an exception is *güla* ‘yolk’.³⁰ An example of the original *ö* is *mölk* ‘milk’.

The closest cognate of *bölm* ‘to stir; shake’ (a liquid) and the adjective *bölmätär* ‘turbid’ is probably Sw. dial. *bälma* ‘look surly, angry; go about with hidden anger without saying anything’, cf. also *bolma* ‘blow out eddies of smoke or steam; steam or smoke a great deal’ (Rietz 1962, p. 71a). On the other hand, there are forms with *u*: Icel. *bullu* ‘bubble up, boil with bubbling;

²⁹ Earlier studies of the dialect do not clearly describe the articulation of this vowel. Vendell (Freudenthal & Vendell 1886, p. 8) states that it is between Sw. *u* and *y* (*u–y*). Karlgren (1953, p. 11) distinguishes it from both Sw. *u* and Sw. *ö*, its quality being approximately between these two vowels.

³⁰ Nominalised weak adjective, cf. *Tom bräs ägge, o so vënd-dom 'umm-e ot ä-šia, än-e änt rinn-där ütär kvačána, he güla* ‘They fry the egg and turn it to the other side so that it doesn’t flow apart, the yolk’.

dabble, splash' (Árni Böðvarsson 1993, p. 116), Far. *bulla* 'bubble, gush up; simmer' (Young & Clewer 1985, 68), Norw. dial. *bylma* 'vera oppøst; ha ei trugande, morsk oppsyn; (om himmelen) skya over med mørke, tunge skyer; tjukna til' (NO I, p. 1152; Torp 1919, p. 51).

3.1.8. Judging by a few examples, *ä* and *ü* have coalesced in *ö* not only in front of *l* but in open syllables as well. Examples of *ä* > *ö* in open syllables: *aṭöta* 'eighteen', *aṭötande* (and *aṭetande*) 'eighteenth'.³¹ Examples of *ü* > *ö* in open syllables: *nö* 'now', *tö* 'you', *röbäl* 'rouble', *fjörete* 'forty', *fjöretände*, *fjöretande* 'fortieth', *e fjödeṣt* (and *e fjödeṣt*) 'last year' (cf. Sw. *i fjol*). With fluctuation: *üte~öte* 'in' (preposition), *ütär~öter* 'out of'; the pronunciation with *ü* is more frequent. The same fluctuation is observed in several supines: *br[œ]te* LU MP and *br[ø]te* LU (supine of *brüt* 'break'), *dröpe* MP LU and *drüpe* LU (*drüp* 'drip'), *flöte~flüte* (*flüt* 'float'), *löpe~lüpe* (*löüp* 'fade', of fabric), *skjöte~skjüte* (*skjüt* 'shoot').

Historically, forms with an *ö* that goes back to *ü* > *ö* lengthened in an open syllable also belong here: *flöu* [-œu] LU 'a fly' (*flüu* AL; Sw. *fluga*), *flüu-gü* 'fly agaric', *döas* 'be fit, be suitable' (alongside *düas*; Sw. *duga*), *röo* 'scab' (Sw. *ruva*). The verb *flü* 'fly' has the supine [ʰfœ:ɛ] and [ʰfœ:ɛ]; the verb *dräa* 'pull, draw' has the supine [ʰdrœ:ɛ] MP LU alongside [ʰdrœ:ɛ] AL, LU.

The noun meaning 'boot' occurred as *stüväl*, *stüvöl*, *stöväl*, with the root vowel fluctuating between [ø] and [œ]. This seems to be a special case, because judging from previous studies the root vowel here was originally *i* rather than *ü*. Vendell recorded the following forms: *stiväl* Dagö, Gammalsvenskby, Rågö, Vippal, *stivul* Nuckö, Ormsö (Freudenthal & Vendell 1886, p. 214). Danell gives *stivöl* (Danell 1951, p. 405). H. Lagman cites *stiväl* for Dagö and Gammalsvenskby, considering it a loan from Baltic German (Lagman 1973, p. 46); cf. Ger. *Stiefel* m. Compare also Sw. *stövel* 'boot,' *klöver* 'clover' (from Middle Low German *stevel*, *klēver*), where *ö* instead of *e* may be due to the following rounded consonant (Wessén 1968 § 34). Another fluctuating form is *hövöl* [ʰhœvœɾ] LU MP, *hävöl* [ʰhevœɾ] LU, *häväl* [ʰhevɛɾ] AL 'to plane', while the corresponding noun is *hävöl-läst* and *hävöl-läst*; cf. Sw. *hyvel*, *hyvla* and its cognates (SAOB H 1685).

3.1.9. The vowel [œ], then, normally occurs only in front of *l* and in open syllables. However, there are a number of words with [œ] in other positions. These are *höṣṣ* 'how' (and *hüṣṣ*), *njörk* 'croak', *sjöṣṣ* 'to sing', *slöft* (neut. of *slikär* 'such', a more frequent pronunciation being *slüft*), *tröṣka-kväit* 'maize'. The noun *träi* 'cardigan' has a doublet *tröjj*, where *ö* is due to association with Sw. *tröja*.

³¹ In interviews with AL, *atoṭa* (sic) and *aṭotande* also occurred.

	Front	Central	Back
High	<i>ī</i> /i:/ [i:]		<i>ū</i> /u:/ [u:]
Mid-high	<i>ē</i> /e:/ [e: ⁱ , e:]	<i>ī̄</i> /ɨ:/ [ɨ:]	<i>ō</i> /o:/ [o:]
Mid-low	<i>ā̄</i> /ɛ:/ [ɛ:, œ:]		
Low	<i>ā</i> /a:/ [a:]		

Fig. 2. Long vowel phonemes of the dialect of Gammalsvenskby

3.2. Long vowels

There are seven long vowel phonemes (see fig. 2).^{32, 33}

3.2.1. /e:/ has two realisations. The first is the diphthongoid [e:ⁱ], which occurs within morphemes, in both closed and open syllables: *h[e:ⁱ]n* ‘hen’, [e:ⁱ]ra ‘ear’, *f[e:ⁱ]tär* pl. of *fūt* ‘foot’, *sēke* [‘se:kə] ‘to look for’, [e:ⁱ]nd ‘end’, *kv[e:ⁱ]ldär* ‘evening’.³⁴

If in inflection *ē* ends up in front of a long consonant or group of consonants, it is usually realised as a short close *e* or a short diphthongoid [e]: *bēt* ‘change’: preterite *b[e:]tt* (alongside [betʰ] and *bēt* [be:t]); *blē* [-e:] ‘bleed’: *b[e:]dd* LU (*b[e:ⁱ]d* AL MP); *dēär* ‘dead’: neuter [de:t, de:t]; *fēr* ‘to lead’: *f[e:]dd*; *gl[e:ⁱ]m* ‘forget’: *gl[e:]md* (though compare *hēne* [‘he:ne] ‘to hang’: preterite [he:imd]); *grēndär* ‘green’: neut. *gr[e:]nt*, *hēgre* (comparative of *höüär* ‘tall, high’): superlative *h[e:]kst*; *klē* ‘to dress’: supine *klēdd* [-e:ɪd]; *lēgre* (comp. of *lōgär* ‘low’): *l[e:]kst*, *lētär* ‘light, cheap’: neut. *l[e:]tt*; *rēras* ‘to move’: pres. sing. *r[e:]sš* (< *rērs*); *slētär* ‘smooth’: neut. *sl[e:]tt*; *stēre* (comp. of *stūran* ‘big’): *st[e:]št* (and *st[e:]st*); *tētär* ‘dense’: neut. *t[e:]tt*.

3.2.2. The second realisation, [e:] (close *ē*), occurs at the end of morphemes: *brē* ‘bread’, *brēär* pl. of *brūär* ‘brother’, *dēär* ‘dead’, *kē* ‘chain’, *klē* ‘cloth’, *knē* ‘knee’, *lē* ‘laugh’, *sē* ‘seed’, *smē* ‘blacksmith’, the supines *gnēe*, *rēe*, *vrēe* of *gnī* ‘rub’, *rī* ‘ride’, *vrī* ‘twist, turn’. Within morphemes, [e:] is heard after *j*, *stj*, *tj*: *jēn* ‘iron’, *stjēn* ‘star’, *tjēn* ‘serve’, *tjēnar* ‘hired worker’.

3.2.3. In a few cases fluctuation of *ē* and *ā̄* occurs: *fēr~fār* (also *färr*) ‘earlier’, *sēη~säη* ‘bed’, *vēg~väg* ‘road’, *sēt~sät* ‘small stool’.

3.2.4. /ɛ:/ also has two main realisations, i.e. [œ:] in front of *l* (see 3.2.5) and [ɛ:] in other positions. Examples of [ɛ:]: *brāa* ‘board’, *bāa* ‘ask’, *drāη* ‘servant’, *fādes* ‘ready’, *hād* ‘shoulder’, *jār* pres. sing. of *vara* ‘be’, *rāt* ‘cor-

³² *ū̄* is realised in rare instances as [œ:] in interviews with AL and MP, see 2.3.6.

³³ Occasionally *ā̄* is realised as [ø:], particularly in interviews with LU.

³⁴ The pronunciation *kv[e:ⁱ]ldär* is typical of LU, whereas AL pronounces this word with [ɛ], both short and long: [‘kvelder], def. sing. [‘kve:ldn].

rectly', *räv* 'fox', *räven* 'rain', *släp* 'to pull', *trä* 'tree', *än* 'even, still' (adverb). Occasionally, e.g. in the vicinity of *r* (particularly in interviews with AL), *ä* tends to be given a more open pronunciation: *br[æ:]a* 'board', *br[æ:]disk* 'plate for bread'.

3.2.5. In front of /l/ [ɫ], the vowels *ē* and *ā* have coalesced in *ō*, coinciding with the old *ō*, which, in turn, regularly occurs only in this position. Examples of *ē* > *ō*: *tjōl* 'for, to',³⁵ *spōl* 'mirror' (cf. Sw. *spegel*); example of *ā* > *ō*: *sjōl* 'soul'; examples of the original *ō*: *f(j)ōl* 'foal', *jōl* 'beer', *mōl* 'flour'.

3.2.6. As a rule, the vowel [œ:] only occurs in front of *l*. However, it also occurs in several forms where *l* merged with *d*, resulting in *d*: *kjōd* 'cold' (noun), *skjōd*, *svōd*, *tjōd*, preterites of *skjöle* 'rinse', *svölge* 'swallow', *tjölge* 'carve wood'. In the verb *dūas* 'be fit' (in interviews with AL and MP; preterite *dōdest*), *ō* goes back to *ū* > *ö* with lengthening. In interviews with LU the change of *ū* to *ö* is absent; she has the pronunciations *dūas*, *dūdest*.³⁶ It should also be noted that LU tends to use a closer *ō*, i.e. *hj[ø:]l* 'to death', whereas AL's pronunciation is clearly more open, *hj[œ:]l*.

3.2.7. *ū* [ʷ:] is of the same quality as Standard Sw. *u* in *hus*. Before *l*, *ū* is not fronted and lowered to *ō* (unlike *ū* > *ö*), e.g. *fūl* 'bird' etc.

3.2.8. In front of final *r*, *l*, the vowels *ū*, *ō*, *ī*, *ē* are often pronounced as diphthongoids: [ʷ^e], [œ^e], [i^e], [e^e], e.g. *mūr* [mʷ^er] 'stone wall' (but pl. *mūrar* [mʷ^erər], with a non-final *r*), *tjūl* [tjʷ^eɫ] 'to winnow; swirl', *jōl* 'beer', *īr* 'to swirl' (of snow), *mīr* 'to build from stone', *h[e^e]r* 'here', *rēr* 'to move, touch', *snēr* 'rope' (but *snērär* [sne:rər]). The same vocalic element occurs after the diphthong *öü* in front of final *r*, *l*: *böül* [bœ:ʷ^eɫ] 'to roar', *möür* 'ant'. The vowels *ā* and *ō* are not subject to this process, e.g. *vōl* [vø:ɫ] 'to roar'.

3.2.9. The most typical realisation of /o:/ is [ø:], a close *ō*. It occurs in the following positions:

1) In front of *mb*, *nd*, *ld*, as well as *ŋ*: *d[ø:]mb* 'dust', *l[ø:]mb* 'lamb', likewise *blōnd* 'to mix', *bōnd* 'lace', *lōndär* pres. sing. of *l[ø:]n* 'loan', *ōndas* 'breathe', *sōnd* 'sand', *rōnd* 'edge'; *fōld* 'to fold', *hōld* 'to hold', *mōld* 'orache'; *sprōŋ* 'to run, of animals', *stōŋas* 'to butt'.

2) In an open syllable in front of unstressed *a*: *d[ø:]ar* pl. of *dā* 'day', likewise *hōa* 'have', *lōa* 'to cook', *mōa* 'stomach', *skōa* 'to watch', *sōa* 'to sleep', *tōa* 'to take'.

3) In open monosyllables: *f[ø:]* 'to get', *fl[ø:]* 'to strip', *gō* 'to go', *kō* 'resin', *lō* preterite of *ligge* 'to lie', *sō* 'to sow', *sō* preterite of *sōa* 'sleep' and *sī* 'see', *stō* 'stand', *strō* 'straw', *tō* 'fuse'. In addition, [ø:] occurs without any apparent regularity in individual words: *bōn* 'child' (here *ō* is particularly close, resembling *ū*), *grōt* 'to weep', *hōn* 'female' (noun), *hōr* 'hair', *kōl*

³⁵ **til* > **tel* > **tēl*, with *e*, lengthened in a closed syllable (Wessén 1968, p. 56 (§ 35)).

³⁶ *ō* cannot be regarded a phoneme here. Phonologically, *d* in *skjōd* is /ld/, i.e. /l/ + /d/ at a morpheme boundary, see 2.1.5. Therefore [œ:] is bound to a position in front of /l/, similar to the examples given in 3.2.5. In *dōas*, [œ:] is a realisation of /ʷ/.

‘cabbage’, *lōn* ‘to loan’, *lōs* ‘lock’, *mōl* ‘to paint, draw’, *nōt* ‘night’, *sōg* ‘saw’.³⁷ Alongside the close allophone, *ō* is often pronounced as a more open *ō*, i.e. *blōär* ‘blue’ with [o:] and [o:].

A close *ō* cannot be regarded as a separate phoneme because in all the examples the pronunciation [o:] would sound normal.

3.2.10. In inflection, when *ō* ends up in front of a long consonant or a group of consonants, it shortens, e.g. *rōär* ‘raw’ : neut. *r[ō]tt*.

3.3. Diphthongs

3.3.1. These are *äi* [ɛ:i] and *öü* [œ:ʏ].³⁸ In distinct, careful speech, the auditory perception is that the first element of *äi* is pronounced shorter than that of *öü*, but not as short as in the case of extra-shortness (see 3.3.2). Below are full lists of words with diphthongs that occurred in the interviews.

The diphthong *äi*: *aläina* ‘alone’, *bläikär* ‘pale’, *bläim* ‘blister’, *bläit* ‘to soak’, *bräi* ‘to spread’, *bräivār* [—] ‘near’ (adverb and preposition), *bräür* ‘broad’, *bäin* ‘leg; bone’, *bäias* ‘to ask’, *dräi* ‘to dawdle, put off’, *däi* ‘dough’, ‘to die’, *däil* ‘part’, *fläi* ‘to rise, of water in the river during a flood period’, *fläit* ‘to weave (and *fläita-gōd* ‘wattle’), *fräi* ‘seed’, *fräist* ‘test, try on’, *fäil se* ‘be mistaken’, *fäil* ‘reason’ (only in *hōa fäil* ‘have a reason for something’), *fäit* ‘fat’ (noun), *fäitär* ‘fat’ (adj.), *gräin* ‘branch’, *gräit* ‘porridge’, *gräivar* ‘pork rinds’, *gäi* ‘to bark’, *gägöl* ‘gill’, *gäisp* ‘yawn’, *gäit* ‘goat’, *häi* ‘hay’, *häildär* ‘whole’, *häils* ‘to greet’, *häim* ‘home’ (adverb), *häis* ‘to scoop, pour’, *häisär* ‘coarse’, *häit* ‘be called’, *häitär* ‘hot’, *kväit* ‘wheat’, *läike* ‘to play; to mate (of animals)’, *läiv* ‘to leave’, *läiär* ‘clay’, *mäike* ‘to bend’, *mäitje* [-t-] ‘to fish’, *mäiär* [ˈmɛj̥.ɨer] ‘more’, *näi* ‘no’, *näitas* ‘be worn out’, *räi* ‘already’, ‘reed’, *räig* in *räig upp se* ‘become upset’, *räik* ‘smoke’, *räike* ‘to smoke’, *räim* ‘leather strip’, *räindär* ‘clean’, *räip* ‘rope’, *räiv se* ‘to creep’ (of plants), *skäi* ‘pod’, *skäivär* ‘crooked’, *släike* ‘to lick’, *släim* ‘slime’, *släiv* ‘ladle’, *snäitt* ‘askance’, *stäin* ‘stone’, *stäit* ‘to push’, *sväit* ‘sweat’, *säi* ‘to say’, *säikär* ‘wet’, *säindär* ‘late’, *träittär* ‘tired’, *täi* ‘rubber’, *täias* ‘to stretch’, *täin* ‘reel’, *täis* ‘their’, *väift* ‘to shake; flutter’, *väis* ‘mud; marsh’, *väit* present sing. of *vita* ‘know’, *äi* ‘to damage; waste; destroy’, *äia* [ˈɛj̥.ɨa], *äik* ‘horse’, *äild* ‘fire’ (noun and verb), *äiles* ‘anyway, in any case’, the numeral ‘one’, indefinite pronoun ‘some’, indefinite article *äin* (fem.), *äit* (neut.); in the suffixes *-häit*, *-läik*. Preterites of the verbs *bīt* ‘bite’ (*bäit*), *blī* ‘become’ (*bläi*), *drīv* ‘drive, make someone move’ (*dräiv*), *fīs* ‘fart’ (*fäis*), *gnī* ‘rub’ (*gnäi*), *grōt* ‘weep’ (*gräit*), *lī* ‘suffer’ (*läi*), *rī* ‘ride’ (*räi*), *rīv* ‘grate’ (*räiv*), *skīt* ‘shit’ (*skäit*), *slīt* ‘tear’ (*släit*), *stīv upp* ‘get up’ (*stäiv*), *svī* ‘sing; remove feathers over a fire’ (*sväi*), *vrī* ‘twist’ (*vräi*).

³⁷ Fluctuation between the close and open pronunciations of *ō* is reflected by Vendell, who in Gammalsvenskby recorded *blōär* with [u:] (*ó* is [u:] in Vendell’s transcription) alongside *blåär* (Freudenthal & Vendell 1886, p. 26).

³⁸ Most often (but by no means always) they go back to Proto-Nordic **ei*, **au* and correspond to *e* and *ö* in Standard Swedish.

In a few instances it is not easy by auditory perception to draw a distinction between the diphthong *äi* and *ē* [e:ⁱ]. These are *käiköl* ‘to wobble, be unsteady’ (but in the medio-passive form with the same meaning, [e:ⁱ] is clearly heard: *kēk_llas*), *knäivöl* ‘to wear out shoes; to dangle one’s feet’, *skäint* ‘enough (but *skēn* ‘quite’, e.g. *skēn djūpär* ‘quite deep’).

The diphthong *öü*: *blöütär* ‘soft’, *böül* [bœ:^æɥ] ‘to rake apart’, ‘to low, below’, *böün* ‘bean’, *döüär* ‘deaf’, *flöürak* ‘branches, beams, trees, etc., floating in the river during the flood period’, *göük* ‘cuckoo’, *höüär* ‘high, tall’, *klöü* ‘hoof’, *kröüm* ‘to swarm’, *kvit-löük* ‘garlic’ *köüs* ‘ladle’, *löü* ‘leaves’, *löüdan* ‘Saturday’, *löül* [lœ:^æɥ] ‘to sing loud (when drunk)’, *löüp* ‘fade’, *löüsär* ‘loose’, *möür* [mœ:^æɥɾ] ‘ant’, *pöüt* ‘pick out’, *röü-bäin* ‘rib’, *röüt* ‘to moo’, *snöüär* ‘mean, greedy’, *söüm* ‘to sew’, ‘seam’, *töümar* ‘reins’, *töüt* ‘to honk’, *öüa* ‘eye’, *öügl* ‘owl’. Preterites of the strong verbs *bjū* ‘invite’ (*bjöü*), *brüt* ‘break’ (*bröüt*), *drūp* ‘drip’ (*dröüp*), *flū* ‘fly’ (*flöü*), *flūt* ‘float’ (*flöüt*), *frūs* ‘freeze’ (*fröüs*), *klū* ‘cleave’ (*klöü*), *ljū* ‘tell a lie’ (*löü*), *njūs* ‘sneeze’ (*njöüs*), *rūk* ‘smoke’ (*röük*), *sjū* ‘hum, hiss’, ‘boil’ (*sjöü*), *skjūt* ‘shoot’ (*skjöüt*), *strūk* ‘wipe’ (*ströük*), *tjūt* ‘howl’ (*tjöüt*).

3.3.2. The diphthongs usually shorten in front of a long consonant or a group of consonants, their second element becoming extra-short. Compare the forms of the adjective ‘whole’: *h[ɛi]ldär* masc. and *h[ɛi]l* fem. Compare also *äitt* [ɛi:^t] ‘the same’, a form that is always stressed, and the neuter indefinite article *äit* [ɛ:ⁱt], always unstressed and pronounced with a short *t*, in front of which the diphthong does not shorten. Other examples: *g[ɛi]glär* ‘gills’, *äild* [ɛi:^ld] ‘fire; light’, [œ:^ä]ks-brün ‘brow’.

The diphthong *öü* in the second syllable has changed to *ö* in *brülöp* ‘wedding’ (cf. Icel. *brúðhlaup*). The word for ‘garlic’ occurs with the following variants: *kvit-l[œ:^ä]k*, *kvitt-l[ø]k*, *kvüt-l[ɛ]k*; ‘head of garlic’ is *kvitlöks-hū* AL, *kvittleks-hū* LU.

3.3.3. The diphthongs *ai*, *au*, *oi* occur only in *laitär* ‘to skim milk’, *raim* ‘*upp-e*’ ‘do the cleaning’, *šlaiär* ‘veil’, *blauzl* ‘blueing’ (noun), ‘add laundry blue’, *braux* ‘to treat using folk medicine’, *tšau* ‘vat, tub’, *loik* ‘coffer’, *poike* ‘boy’, *lopagoi* ‘chatty woman’,³⁹ in the onomatopoeic verb *mjauk* ‘miaow’, and, finally, in *bait* ‘after’ (preposition and verbal particle in e.g. *drikk* ‘*bait*’ ‘to wash down’, e.g. a medicine). In my interviews *bait* was always pronounced as a single-syllable word; Karlgren (1953, p. 12) also cites *baüt* with a diphthong. Vendell, however, cites it as a disyllabic form, *bàèt* (Freudenthal & Vendell 1886, p. 19),⁴⁰ which is a key to the analysis of this word. Originally, it is most likely to be a compound “bak-efter” (Vendell 1907, p. 29), i.e. **bak-ätt* > **bak-ät* > **baet* > *bait*. Its cognates in East Swedish dialects are *bakätär*, *bakätär*, *bákät*, *bákät*, *bákít* (ibid.). The preposition *ätt* ‘after’

³⁹ *Hon jár äin bra lopagoi, hon väit all ljū-hätär, all ni-hätär fron häila bin* ‘She is a good chatterbox, she knows all the gossip, all the news from the whole village’.

⁴⁰ This is an adverb and preposition; accent 2 shows that *a* is not part of a diphthong. The superlative is *bàétast* ‘furthest back, last’. Vendell recorded these forms only in Gammalsvenskby and Dagö.

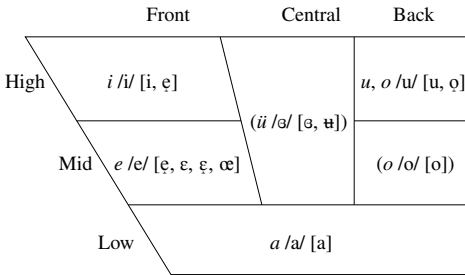

Fig. 3. Unstressed vowels in the dialect of Gammalsvenskby

does occur in Gammalsvenskby, but the loss of the intervocalic *k* is totally unique for the dialect. It can be explained as a result of voicing and lenition, particularly if the vowel after *k* was stressed; there are examples of *k* > *g* in the dialect (2.1.3),⁴¹ but the intervocalic consonant never disappears there.

3.4. Unstressed vowels

In native words, four vowel phonemes occur in an unstressed position (see fig. 3); /ø/ and /o/ are limited to specific cases (see 3.4.10–11).

3.4.1. Unstressed /i/ has two realisations, [i] and [ɛ]. The former occurs in closed syllables, e.g. *kibik* ‘Gypsy caravan’, *rädik* ‘radish’, in the suffixes *-ij*, *-liŋ*, *-niŋ*: *kikliŋ* ‘chicken’, *kuniŋ* ‘king’, etc. The latter realisation, [ɛ] (which is always close), occurs in open syllables, e.g. *brigge* ‘bridge’, *kirke* ‘church’, *lärke* ‘lark’, *risse* ‘type of fishing net’. In these words the unstressed *e* goes back to *i* (compare the def. sing. of these nouns: *briggja*, *kirkja*, *lärkja*, *rissja*). One can note that in unstressed closed syllables there is an opposition of /i/ : /e/ (e.g. *rädik* : *brifen* ‘the letter’), whereas in unstressed open syllables only [ɛ] occurs, which in this particular case eliminates the opposition /i/ : /e/. Borrowed nouns that go back to Slavonic nominative plurals ending in *-y* (i.e. retracted [ɨ] in Russian) also end in [ɛ] rather than [i] in the dialect: *bokležáne* ‘tomato’, *goste* ‘guests’, *sleve* ‘plum(s)’. Even the place name ‘Komi’ is often pronounced *Kome*. Furthermore, even in closed syllables, the unstressed *i* is occasionally realised as [ɛ], e.g. in *bräd[ɛ]sk* (alongside *bredisk*, *bräde-disk*) ‘plate for bread’, *pält[ɛ]k* and *pältik* ‘toilet’. Similar fluctuation is also seen in cognate dialects. Vendell cites *taldrik* Vippal ‘plate’, *täldrikk* Nuckö vs *taldr[e]k* Rågö, *tallr[e]k* Dagö; Danell gives *taldrek* for Nuckö (Freudenthal & Vendell 1886, pp. 229, 230, Danell 1951, p. 426).

3.4.2. Unstressed /e/ also has two main realisations, close (*e*) and open (*ä/ö*). The former, [ɛ], occurs in all positions except before *r*, *t*, *ŋ*, *l*, e.g. *kabet* ‘sock’, *krävet* ‘crayfish’, *arbetar* ‘worker’; forms of the def. sing. of nouns, e.g. *brifen*, *sjöle*, *böne* etc. The preposition ‘with’ occurs as both *mä* and *me*.

3.4.3. In front of *r*, *t*, *ŋ*, /e/ is realised as a distinctly pronounced [ɛ]: *brüär* ‘brother’, *kvēldär* ‘evening’, *vintär* ‘winter’. Before *ŋ* and *t*, the unstressed

⁴¹ Cf. also Sw. *bagare* from *bakare* (see Wessén 1968, pp. 83–84).

ä is usually more open, e.g. *bug*[ɛ]n def. sing. of *bugär* ‘type of plough’. If *n* is replaced with *n* (2.3.4), the unstressed *ä* usually changes to *e*, i.e. *liken* alongside *likän* (def. sing. of *liköl* ‘key’). Compare also the forms of the word for ‘sky’ in interviews with AL and MP: [‘him:æɾ] LU, [‘him:æɾ] MP, def. [‘him:ɛn, ‘him:æɳ, ‘him:ɛɳ] LU, [‘him:ɛn] MP.

3.4.4. In front of *l*, /*e*/ is realised as [œ] and [ɛ, ɛ], with no apparent regularity in their distribution. Originally, it may have depended on the quantity of the preceding part of the word, namely [ɛ, ɛ] after a short root, [œ] after long (E. Lagman 1979, p. 47). Even if this was in fact the case, for the present-day dialect it cannot be stated with certainty because [œ] is often heard after both heavy and light roots, which implies that unstressed [œ] and [ɛ, ɛ] are in free variation; the same word often occurs either with [œ] or with [ɛ, ɛ]. Auditorily, the unstressed [ɛ, ɛ] and [œ] before *l* cannot be very clearly distinguished. When speakers pronounce the examples below, there is often an impression of either a slightly rounded open *ä* or an insufficiently rounded open *ö*.

Examples of *ö* (after a long root): *bummö!* ‘door bolt’, *ēñöl!* ‘maggot’, *gammöl!* fem. of *gamlan* ‘old’, *gävöl!* ‘gable’, *grummöl!* ‘to grumble’, *hum-möl!* ‘hops’ (plant), *kvärvöl!* ‘latch’ (also *kvärväl*, *kvärvär*), *käiköl!* ‘to wobble’, *püspöl!* MP ‘to whisper’ (cf. *püspär* LU), *rammö!* ‘to roll’ (also *ramöl!*), *raspöl!* ‘rasp’ (tool), *skimmöl!* ‘mould’, *summöl!* ‘certain’, *trokköl!* AL ‘to tack, sew with loose stitches’ (cf. *trokkl* LU MP), *tvivöl!* ‘to doubt’, *änkö!-mann* ‘widower’.

Examples of *ö* (after a short root): *buböl!* ‘bubble’, *dimöl!* ‘make or give off smoke’, *djävöl!* ‘devil’, *hävöl!-läst* ‘plane’ (tool), *papöl!* AL LU (and *papp(e)* MP LU) ‘to babble’, *stüivöl!* (and *stüiväl!*) ‘boot’, *tapöl!* ‘to tap’, *tiköl!* ‘brick’, *änjö!* ‘maggot’.

Examples of *ä*: *babäl!* MP, *baböl!*, *-äl!* LU ‘to chat’, *harkäl!* MP (*hargöl!* LU) ‘bark and try to snatch’, *himmäl!* [‘him:æɾ] LU and [‘him:æɾ] MP ‘sky’, *häväl!* AL, *höväl!* MP (alongside *hövöl!*, *hävöl!* LU, *hövöl!* MP) ‘to plane’, *kriñäl!* ‘bagel’, *likäl!*, *-öl!* ‘key’, *dripäl-räven* ‘drizzling rain’, *papöl!* ‘to babble’, *rokäl!* ‘phlegm’ (but the verb occurred with *ö*: *roköl!* ‘to cough phlegm’).

3.4.5. Unstressed [œ] in positions other than before *l* is extremely rare. It occurred in front of *t* (which goes back to *l* + *t* at a morpheme boundary) in *dübö!* (alongside *dübät!*) ‘in two; in two layers’, *dübö!-finstär* ‘double window frame’, *gammöt!* (more frequently *gammät!*) neut. of *gamlan* ‘old’, *summöt!* (and *summät!*) neut. of *sumlan* ‘some; certain’. In the latter two cases, [œ] may have been due to association with the feminine forms *gammöl!*, *summöl!*.

3.4.6. In a couple of cases, /*ə*/ [ə] and /*a*/ occur in front of *l*: *bub[ə]!* LU (alongside *bub[æ]!* AL) ‘bubble’, *bítal!* ‘pay’ LU MP (in interviews with AL the infinitive is [‘bitə/ɛɾ]; present [‘bitaɾ] and [‘bitə/ɛɾ], preterite and supine [‘bitaɾ:]), *hankal!*, *hank!* AL LU ‘mitten’ (but before the vocalic endings only *hank!e*, *hank!är*, *hank!ena*).

3.4.7. The vowel [ɛ] can occur epenthetically in front of sonorant con-

sonants, particularly in interviews with LU, e.g. [ˈdɪŋeja] def. sing. of *dinje* ‘dung’), cf. [ˈdɪŋja] in AL’s pronunciation.

3.4.8. The unstressed /u/ in a closed syllable is realised as [u], e.g. in the suffix *-uŋ*: *bjūnuŋ* ‘bear cub’, *bonuŋ* ‘cub’, *fūluŋ* ‘young bird’, *grisuŋ* ‘piglet’, *gäituŋ* ‘young goat’, *hundaŋ* ‘puppy’, *kattuŋ* ‘kitten’, *paŋtuŋ* ‘duckling’, *skrattuŋ* ‘naughty child’, *täkliŋsuŋ* ‘young sparrow’, *varguŋ* ‘young wolf’.⁴²

3.4.9. In an open unstressed syllable, /u/ is realised as [u] and [o] which are in free variation, e.g. *rōo* ~ *rōu* ‘scab’. As far as one can judge, [u] is more typical of AL and MP, [o] of LU. Compare *kaku* ‘cake’, *sulu* ‘sole of foot’, *blu-sinu* ‘vein’ AL and *kak[o]*, *blū-sino*, *näsa-büro* ‘nostril’ LU. The same speaker can also show this fluctuation, e.g. *näsa-büru*, *-o*, *flāo*, *-u* ‘dandruff’, *sinu*, *-o* ‘sinew’ AL. Some words, by contrast, never fluctuate in the interviews, e.g. *hako* ‘chin’, *kvüsu* ‘pimple’, *olljo* ‘vegetable oil’.

3.4.10. Unstressed /ɔ/ occurs only in loanwords: *kalkün* with [ɔ] AL, [ʌ] LU ‘turkey’, *kástrüll* ‘saucepan’, *kátüfl* ‘potato’, *rüsínar* (and *rösínar*) ‘raisins’. As for native words, unstressed /ɔ/ occurs in *sürüst* ‘cottage cheese’ (alongside *sürest*, both forms LU), historically a compound.

3.4.11. Unstressed /o/ is also typical of loanwords: *doftor* (and *doftär*) ‘doctor’, *doftošk* ‘female doctor’, *kán[o]p* ‘sofa’, *sírop* ‘jam’, *skórop* ‘carp’ (fish), *vólok* ‘type of fishing net’. In addition, it occurs in the second element of compounds or words that are compounds historically: *inonde* ‘under’ (and *innunde*), *inot* ‘towards the inside’, *mado* ‘probably’, *tittot* ‘in that direction’ (alongside *titet*), *ütom* ‘except’, *ütot* ~ *ütot* ‘towards the outside’. In a few cases, unstressed [o] occurs at the end of the first element of compounds: *bädo-stukk* ‘beam in the roof to which rafters are attached’ (MP AL; cf. *bäd-de-stukk* LU), *bäro-fis* ‘type of beetle’ (AL; *bäre-fis* LU),⁴³ *käpo-bäin* ‘cheekbone’, *rako-knīv* (and *roka-knīv*) ‘razor blade’, *spiko-läiär* ‘type of clay’, *strjüko-slarv* ‘towel’.

4. Suprasegmentals

4.1. Stress

4.1.1. The stress in native non-compound words falls on the first syllable. There is no tonal word accent in the dialect. In compounds, the primary stress usually falls on the first syllable of the first component, while the first syllable of the second component carries a secondary stress; this is the case throughout the paradigm.⁴⁴ Examples (components of compounds with primary

⁴² Originally, these were compounds, but in the present-day dialect they have lost phonetic features of compounds, i.e. they do not have secondary stress on the second component and do not shorten the long vowel in the first component (with the exception of *bonuŋ*).

⁴³ Words that only occurred with *e* rather than *o* were *bäre-kün* ‘berry’ (and *bär-kün*), *bäre-trä* ‘fruit tree’, *bäre-värke* ‘wood of fruit tree’

⁴⁴ E.g. *arm-bönd* [ˈarm.ɔ̃nd] ‘bracelet’ in interviews with AL: def. sing. *arm-bönde* [ˈ-ɪ-], pl. *arm-böndär* [ˈ-ɪ-], def. pl. *arm-böndena* [ˈ-ɪ-].

and secondary stress are divided with a hyphen): *arm-riy* ‘wrist’, *ask-bakk* ‘pile of ash’, *bār-futatār* ‘barefoot’ (also *bar-fūta*), *blum-hatt* ‘sunflower’, *gamal-fār* ‘grandfather’, *gamal-mōn* ‘full moon’, *gamal-mūār* ‘grandmother’, *golv-matt* ‘doormat’, *golv-tække* ‘floor carpet’, *gon-nikl* ‘ball of thread’, *gos-hann* ‘gander’, *gos-hōn* ‘she-goose’, *grann-fār* ‘neighbour’, *grann-mūār* ‘female neighbour’, *gräss-sprint* ‘grasshopper’, *gäit-bukk* ‘he-goat’, *gäss-gōd* ‘“goose-yard”, part of the yard where geese are kept’, *runnt-jezichtatār* ‘round-faced’, *sōnd-grīn* ‘grain of sand’, *stüdünte-blummar* ‘marigolds’, *Svänsk-bīn* ‘the Swedish village’, i.e. Gammalsvenskby, *vinagrads-klips* ‘bunch of grapes’. This group also includes past participles of verbs with particles: *sundār-klämdār* [‘- - -], past participle of *klämm* ‘sundār’ ‘squeeze to pieces’, likewise *boṭṭ-kēdār* of *kēr* ‘boṭṭ’ ‘drive away’, *boṭṭ-mülkna* of *mülken* ‘boṭṭ’ ‘rot completely’, *fast-frūsndār* of *frūs* ‘fast’ ‘freeze over’, *fast-spikka* of *spikk* ‘fast’ ‘fasten with nails’, *girm-brütestār* of *brütas* ‘girm’ ‘break through’, *hüp-blōnda* of *blōnd* ‘hüp’ ‘mix together’, *hüp-krapša* of *krapš* ‘hüp’ ‘mix’, *hüp-miššat* of *mišš* ‘hüp’ ‘entangle’, *hüp-rülla* of *rüll* ‘hüp’ ‘roll up, fold up’, *inn-bläittestār* of *bläitas* ‘inn’ ‘be soaked’, *ō-gnāvla* of *gnāvöl* ‘ō’ ‘gnaw bare’, *ō-rüttna* of *rüttn* ‘ō’ ‘rot completely’, *upp-kūkat* of *kūk* ‘upp’ ‘brew’, *upp-lēntār* of *lēn* ‘upp’ ‘melt’, *upp-torrkast* of *torrkas* ‘upp’ ‘get dry’.

If a compound becomes an element of another compound, the secondary stress usually moves to the last element, e.g. *blum-hatt* [‘- -] ‘sunflower’ and *blumhatts-kēn* [‘- -] ‘sunflower seed’, *blumhatts-olljo* ‘sunflower oil’. Likewise *gragoḍš-putṭn* ‘graveyard gate’ (on *gragoḍš-*, see 4.1.2), *Gragoḍš-svāde* ~ *Gragoḍš-svāde* name of the small valley where the village cemetery is situated, *kvast-rīs* ‘sorghum’ (plant from which besoms are made) and *kvast-ris-fräi* ‘sorghum seeds’, *kvit-löük* ‘garlic’ and *kvitlöks-hū* ~ *kvittleks-hū* ‘head of garlic’, *kvittlöks-bitā* ‘bit of garlic’, *riggebäins-svīga* ‘spinal bones’ (def. pl.), *sväll-stikk* ‘match’ and *svällsti[k]s-karp* ‘matchbox’, *tē-kann* ‘tea kettle’ and *tēblums-blā* ‘petal of tea rose’. This is not a strict rule, as the second component in a longer compound can retain the secondary stress, e.g. *hāvār-grīn* ‘oatmeal’ and *hāvārgrīns-gräit* [‘- - -] ‘oat porridge’, likewise *kūn-grīn* ‘barley groat’ and *kūngrīns-gräit* ‘barley porridge’, *rīsgrīns-gräit* ‘rice porridge’, alongside *kväitsgrīns-gräit* [‘- -] ‘wheat porridge’. Apart from *Svänsk-bīn* [‘- -], the name of the village also occurred as *Gamöl-svänskbīn* [‘- - -]. The longest compound recorded, *sjürmölkš-aleskväliṅ* ‘soup with sour milk and dumplings’, was pronounced [‘- - - -], with the secondary stress on *alesk* being stronger than on *väliṅ*.

4.1.2. In some compounds the main stress on the first component is especially strong and is much stronger than the secondary stress. This creates an impression that the secondary stress is partially or completely reduced, though the length of the vowel in the second component is still heard. Examples include *gon-strō* ‘thread’, *gon-täin* ‘reel of thread’, *grā-god* [‘gra:god] AL (but with a distinct secondary stress in an interview with LU, *gra-gōdṅ* [‘gra:go:dṅ]), *gräss-sprintašk* ‘grasshopper’, *grūs-stäin* [‘græ:stein] ‘gravel’,

gädingz-bū ‘wasps’ nest’, *hins-skūr* [ˈhinskæ:r] AL LU ‘hen coop’, *hins-stall* AL ‘hen coop’, *hoströ* [ˈhoʃtrɔ(:)] ‘a hair’, *hād-blā* ‘shoulder blade’, *innunde* ‘under; underneath, below’, *innot* ‘to the inside’, *inüte* ‘within’, *iver-more* ‘the day after tomorrow’, *kol-hū* AL LU ‘cabbage head’, *framföre* LU and *framf[ɛ]re* AL ‘in front of’.

4.1.3. There are compounds (or words that are either historically compounds or go back to phrases) where the primary stress does not fall on the first component.⁴⁵ These are: *al(D)a-stáll*, *all-stáll* ‘everywhere’, *all-däiles* ‘completely, altogether’ (alongside *áll-däils*), *allhunda-sláss* ‘of various kinds’, *bräi-vār* (and *bräi-vär*) ‘beside’, *de-frámm* and *de-frámmet* ‘forward’, *dätér* ‘there’, *edá* ‘today’, *egór* ‘yesterday’, *fere-fáraldrar*, *förä-fáraldär*, *förä-fáraldrär* ‘ancestors’ (cf. *före-toġar* [ˈ--_--] ‘interpreter’), *ge-kvældär* ‘good evening’, *ge-míddar* ‘good afternoon’, *ge-mórren* ‘good morning’, *grād-níst* ‘just now’, *jūl-kvældär* [jʷ:ɛːɫˈkvældɛr] AL, *jūl-aftar* [jʷ:ɛːɫˈaftar] AL ‘Christmas Eve’ (but *jūl-bukken* [jʷ:ɛːɫˈbukçɛn] ‘Santa Claus’, *jūl-nōt* [jʷ:ɛːɫˈnoːt] AL ‘Christmas night’), *halv-ándär*, *halv-ār*, *halft-ána* ‘one and a half’, *halv-tím* [ˌ_ˈ-] LU ‘half an hour’ (but *halv-rokk* [ˌ_ˈ-] LU ‘skirt’), *iväráins* (in *kuma se iväráins* ‘become friends again’), *katüft-büsk* ‘potato haulm’, *kon-före* ~ *kom-före* ‘why’, *kvašana* in *ütär kvašana* ‘apart’, *loŋaġtär* (occasionally *lōŋaġtär*) ‘for a long time; a long time ago’, *mäseáitt*, *mäseáint* ‘always’, *trōška-kvüit* ‘maize’, *ánt-án* ‘not yet’.

If a word is no longer easily understood as consisting of two components, it usually loses the secondary stress throughout the paradigm, e.g. *atşol* ‘backside’, *fişşjtjät* ‘big centipede’, *notşor* ‘mole cricket’, *sunukunu* ‘daughter-in-law’.

In the following ordinal numerals (which are historically compounds), the stress does not fall on the first syllable either: *trättiände* ‘thirtieth’, *fjōretiände* ‘fortieth’ (but *fjōretande*), *fämmtiände* ‘fiftieth’, *sjäkstiände* ‘sixtieth’, *sjüt-tiände* ‘seventieth’, *otttiände* ‘eightieth’, *nitttiände* ‘ninetieth’, and the same goes for such compound numerals as *tjū-óttande* ‘twenty-eighth’, *tjū-níjande* ‘twenty-ninth’.

4.1.4. The first components of compound adverbs – *där-* (*tär-*, *ter-*), *her-*, *hit-*, *tít-* – are also often unstressed, e.g. in *ter-ínn*, *tär-ínn* ‘inside’, *där-üt*, *ter-üt*, *tär-üt* ‘from there’, *tänér*, *teñér* ‘below’, *ter-háim*, *tär-háim* ‘at home’, *her-hítt* and *hit-hér* ‘here, in this direction’, *her-ínn* ‘in here’, *hit-úpp* ‘up here’ (of direction), *tít-úpp* ‘up there’, *titt-tér* ‘in that direction’.

However, *tär-fron*, *tér-fron* ‘from there’ occurred only with the first component stressed; *hér-fron* ‘from here’ occurred alongside *her-frōn*. Cf. the use of these adverbs: *Ja vatna trāna, o vatne rinndär o rinndär, inn-ot äit hōl, o*

⁴⁵ This is possibly due to the fact that some of these forms go back to phrases where the first word was unstressed and which became compounds rather late preserving the main stress on the second component (Kock 1884–85, p. 87). Cf. Sw. *kanhända*, *halvannan*, *ifrågakomma*, etc. Compare also the same accentuation of *julafton* in Skåne as in Gammalsvensky (with the first component unstressed; OSw. *jula aptan*).

sänn komm där-*ūt* än fišstjätt frōn tår-frōn ‘I was watering the trees, and the water is running and running into the hole, and then a big centipede came out of there’; *O* frōn tēr-frōn, frōn būe, rēmd-dom hitt-hēr ‘And from there, from the shop, they phoned here’; Mälitta tola, än-on bröüt ‘girm se üte he jokke, än-on äffnast komm *ūt* se frōn tēr-frōn ‘Melitta was saying that she fell into that marsh, so she could hardly get out of there’; Tēr jār äit söld, he falldär ‘nēr po he söld, so falldär tēr-frōn *ūt*-e, he rän sē ‘There is a sieve (in the winnowing machine), it falls on that sieve, so it falls out from there, the clean grain’; Sänn frōn tērfrōn jāga-dom ötar *ūt* oss ‘Later they kicked us out from there again’; Tāt klē-sköpe fō ve bāra *ūt* frōn hēr-frōn ‘This wardrobe we need to carry out from here’; Tjöl! vintän flū svaluna ‘boṭt frōn hēr-frōn ‘By the winter, the swallows fly away from here’. Judging by these examples, the adverbs with the stressed first component are used if the sentence contains another spatial adverb, i.e. där-*ūt* ... frōn tår-frōn, frōn tēr-frōn ... hitt-hēr, *ūt* ... frōn tēr-frōn, tēr-frōn ... *ūt*, *ūt* frōn hēr-frōn, ‘boṭt frōn hēr-frōn. In these cases the context implies a certain contrast between the adverbs, which is reflected in placing the stress on the first component of one of the adverbs. Compare a sentence with her-frōn where there is no such contrast: Hon gī frōn her-frōn, girm folkes rigōḍḍ ‘She went from here, through the people’s garden’.⁴⁶

4.1.5. The prefixes *be-*, *fär-*, *ge-*, typical of Standard Swedish or German loanwords, are unstressed: *bedråg* ‘deceive’, *befäll* ‘to order’, *begräv* ‘bury’, *begrävniḡ* ‘funeral’, *bekántär* ‘familiar’, *bekímmär se* ‘bother; be anxious’, *bemärke* ‘notice’, *besēke* ‘visit’, *betí* ‘to mean’, *bevār* ‘defend’; *färfåil se* ‘be mistaken’, *färbí* ‘past’, *färgift* ‘poison’, *färgō* ‘go by’ (and the participle *fär-gōe* ‘last’; the pronunciation *fär-gōe* also occurs), *fär-lförkíl se* ‘catch a cold’, *färkílande* ‘cold’, *fä(r)lít se* ‘hope’, *färlótälse* ‘forgiving’, *färlōra* ‘bad, spoilt, lost’, *färmán* ‘warn’, *färmínnar* ‘sexton’, *färsōa* ‘oversleep’, *fär-spál*, *färspál* ‘lose in a game’, *färstráff se* ‘be to blame’, *färsvinn* ‘disappear’, *färsáin se* ‘be late’, *färtjén* ‘earn’, *fäštēr*, *färštēr*, *färstēr* ‘disturb’, *fäštō* ‘understand’; *gefájnisse* ‘prison’, *gehēras* ‘need; be necessary’. However, the following words always carry the stress on *fär-*: *e fárošt* ‘last year’, *fáraldär*, *fáraldrar* ‘parents’, *färgör* ‘the day before yesterday’, *fär-vigu* ‘last week’.

⁴⁶ Interestingly, most usage examples of adverbs with the second syllable stressed do not have any contrast between adverbs, e.g. *De gō jār-e än löjār vāg frōn Šlajedošš ända hüthēr ot Svānsk-bīn* ‘To go, it’s a long way from Schlangendorf up here to the Swedish village’; *Ve häv äitt slík kār, tēr hölt ve sē tār-ínn* ‘We had such a barrel, there we kept grain inside’; *Ve kēft kaska üte būe, to ve lēvd tār-úpp üte Komi* ‘We bought fur coats at a shop when we lived up there in Komi’; *Färr po holmen jāga-dom *ūt* buskan de väll se, tom vār häila sumaḡ tār-ūt* ‘Earlier, they drove out the cattle to the island to graze, they were out there the whole summer’; *Där vār trī stikke där-ínn üte he būe* ‘There were three of them (hedgehogs) in that nest’; *Tēr e korgen hā-ḡe hałm terínn* ‘There in the basket you have straw inside’; *Umm-där änt jār ija ägg ter-ínn üte däen, so kann-e blätas ütär kvaṡána* ‘If there’s no egg in the dough inside, it can become mushy’, etc.

4.2. Quantity

As for the status of quantity in the dialect, the following circumstances should be taken into account. In monosyllabic words, the quantity of a vowel or consonant does not exist per se, but is conditioned by the prosodic structure of the morpheme, e.g. a long vowel is only possible in open monosyllabic stems (*bū* ‘shop, ‘nest’, ‘to lay an egg’, *blā* ‘leaf’, etc.) or in front of a short consonant (*grāv* ‘grave’, ‘to dig’, *hād* ‘shoulder’). Likewise, a long consonant is only possible after a short vowel (*brinn* ‘to burn’, *ärr* ‘scar’). The only example of a potential difference in meaning due to the consonant quantity in a monosyllabic form is *kät* ‘meat’ vs. *kätt* ‘front garden’, though the former is pronounced with [t] as often as with [t:]. The contrast of *ot* ‘to’ (preposition) vs. *ott* ‘eight’ is insufficient to constitute a true minimal pair because the preposition is normally unstressed; besides, it is often pronounced with [t:]. The same is true of *so* ‘so’ (often with [o:]): *sō* ‘to sow’; *to* ‘then’ : *tō* ‘wick’ (in a lamp); *de* object of *tō* ‘you’ (sing.): *dē* ‘death’; *se* reflexive pronoun : *sē* ‘grain’; *vār* ‘near’ : *vār* ‘to defend’; *än* indefinite article : *ān* ‘still, yet’. However, the situation is made more complicated by numerous words with a short stressed syllable: *kroka* ‘to climb’, *bläse* ‘forehead’, *homar* ‘hammer’, etc. (see 4.2.2,3b). This creates the possibility of quantity distinguishing meanings. Compare the following minimal pairs that were attested in the interviews:

kuna ‘can’ (infinitive) : *kūna* definite pl. of *kūn* ‘grain’,
vare supine of *vara* ‘be’ : *vāre* definite sing. of *vār* ‘pus’,
fila ‘to wag’ (a tail) : *fila* preterite of *fil* ‘sharpen with a file’,
kroka ‘to climb’ : *krōka* def. sing. of *krōk* ‘crow’ (bird),
bukas ‘to bend’ : *bukkas* ‘to butt’,
hita ‘heat’ : *hitta* preterite of *hitt* ‘find’,
kita ‘to tickle’ : *kitta* preterite of *kitt* ‘to putty’,
kupar ‘copper’ : *kuppar* pl. of *kupp* ‘pot’,
napa ‘navel’ : *nappa* preterite of *napp* ‘pick’,
nätär ‘nuts’ : *nättär* pl. of *nätt* ‘net’,
roka ‘to swim’ : *rokka* def. pl. of *rokk* ‘dress’,
ruka ‘heap’ : *rukka* preterite of *rukk* ‘clean’
runar pl. of *runa* ‘hog’ : *runnar* non-attributive pl. of *runndär* ‘round’ (adj.),
skokar present sing. of *skoka* ‘shake’ : *skokkar* pl. of *skokk* ‘flock’,
spikar ‘pantry’ : *spikkar* pl. of *spikk* ‘nail’,
vila ‘to want’ : *villa* preterite of *vill* ‘lose one’s way’.

In *kuna* : *kūna* and *vare* : *vāre* quantity is the only means to differentiate the meaning, otherwise these forms are completely identical from a phonological

point of view.⁴⁷ This allows us to regard short and long vowels and consonants as separate phonemes.

Only a stressed syllable can be long. The types of stressed syllables occurring in the dialect are listed below.

4.2.1. Closed syllables:

1a) V:C, e.g. *grāv* ‘to dig’, *hād* ‘shoulder’, *pik* ‘girl’, *skīn* ‘shine’, *svād* ‘valley’, *svōd* preterite of *svölge* ‘swallow’, *sāj* ‘bed’, etc.

1b) VC:, e.g. *brinn* ‘burn’ (intrans.), *nakk* ‘back of head’, *ränn* ‘run’, *still* ‘feed’, *ärr* ‘scar’, etc.

1c) V:CC, e.g. a long vowel within morphemes occurs in front of the following groups of consonants:

ld: *bīld* AL ‘photograph’ (cf. *bi[l:]d* LU), *hōld* ‘hold’ (but present sing. *ho[l:]där* MP alongside *hōldär*), *sōld* ‘sieve’. However, short *a* is not lengthened: *baldär* ‘to rattle’.

lt: *hōlt* preterite of *hōld*; no lengthening in *bolt* ‘bolt’.

nd: *blōnd* ‘to mix’, *bōnd* ‘ribbon’, *būnd* ‘owner’, *ēnd* ‘end’, *hōnd* ‘hand’, *sōnd* ‘sand’, *ōndas* ‘breathe’. There is no lengthening in *band* (preterite of *bind* ‘tie’), *bländär* ‘browse’, *handl* ‘to trade’, *land* ‘land’, and *blindär* ‘blind’. The word for ‘devil, bastard’ is pronounced with both a long and a short *a*: *ānd* and [an:d]. The form with *ā* may have appeared instead of the unattested **ōnd* under the influence of Sw. *ande*; compare the native verb *ōndas*. The same change of the root vowel took place in *land* (instead of the phonetically regular **lōnd*) under the influence of Germ. *Land* or Sw. *land*.

mb: *dōmb* ‘dust’, *lōmb* ‘lamb’.

sk: *tisk* ‘German’, *risk* ‘withy’, but *fisk* ‘fish’, *friskär* ‘healthy’, *riska* adj. ‘Russian’; again, short *a* is not lengthened: *ask* ‘ash’, *blask* ‘splash’, *brask* ‘chaff’.

st: *blīstär* ‘whistle’, *klīstär* ‘whitewash’, *tīstan* ‘Tuesday’, but *gist* ‘at once’, *gnist* ‘spark’, *kist* ‘coffin’, *nist* ‘to wind (a ball of thread)’, *brist* ‘breast’, *vrist* ‘ankle’.

št: *bōšt* ‘brush’, as well as *bōšt*; the corresponding verb occurred only with a short vowel: *bošt*).

vd: *māvd* ‘female servant’.

A long vowel also occurs in front of *md* and *vd*, with a morpheme boundary between these consonants: *rēmd*, *bēvd*, *dāvd* preterite forms of *riñje* ‘to

⁴⁷ They are also identical in their morphological structure because both are bimorphemic, i.e. *kun-a*, *var-e* and *kün-a*, *vār-e* (cf. the preterite *kun-t*, infinitive *var-a* and the indefinite sing. *kün*, *vār*). In the other examples the pairs are not identical in terms of morphology, e.g. *fila* is synchronically a monomorphemic form, *fila* is bimorphemic, but at the prosodic level quantity serves to differentiate the meanings here as well. It is easy to see that in this list all word forms with long vowels or long consonants are bimorphemic. This is because the structure VC:V or V:CV, i.e. with a long vowel or a long consonant + unstressed vowel within a morpheme, is not frequent in the dialect because of the rule of apocope which requires unstressed vowels to disappear if the preceding part of the word is long. This, among other things, caused the split of the infinitive of the first conjugation into two subtypes, e.g. *boka* ‘bake’ and *vānt* ‘wait’.

fence', *bigge* 'build', *dägge* 'breastfeed'; for details, see 2.2.6 and 2.3.6. The long *ā* in *āvñar* 'chaff' probably also belongs here (cf. Sw. *agn*). Similarly, in *rāven* 'rain', *ä* lengthened in front of **vn*, cf. *rævn*, where *æ* = *ā* (Freudenthal & Vendell 1886, p. 181); the unstressed *e* appeared later as an epenthetic vowel; it is also heard in *āvens-skūr* AL 'shed for chaff' (alongside *āvn-skūr* LU). As for the word for 'oven', Sw. *ugn*, it is *ū* in the dialect. Its possible development is **ugn* > **uvn* > **ūvn* > **ūn*, reanalysed as a definite singular *ū-n*, hence *ū*.⁴⁸

Finally, *a*, *e*, *o*, *ä* can lengthen in front of *η* (it goes back to *ng*):⁴⁹ *lāηs* 'along', *hēη* LU (but *heη* and *heje* AL) 'hinge', *sprōη* 'to run' (of animals), *stōη* 'to butt', *drāη* LU (but *drāη* AL) 'servant, especially groom', *strāη* 'jet' (of water), *sāη* 'bed', *tōη* 'fuse'. In inflection, the length is preserved throughout the paradigm: *drāηen*, *drāηjar*, *drāηjana*, *sāηe*, *sāηjar*, *sāηjana*, etc.

Lengthening of *ä* is absent in *sprāηη* 'blow up' (cf. *sprāηe*), *stāηäl* 'stalk', *lāηäre* comparative of *lōηär*, *pāηar* 'money'. As for *i*, *u*, *ö* they never lengthen in front of *η*, in either a closed or an open syllable: *fīηär* 'finger', *fliη* 'patch, piece of cloth', *riηη* 'ring', *sprīηη* 'to burst', *stiηη* 'to sting', *sjōηη* 'to sing', *uηηär* 'young'.

1d) VCC; the first consonant is usually long, but in this case its length is not expressed by doubling the letter: *bi[n:]d* 'to tie', *da[m:]p* 'to praise', *da[n:]s* 'dance', *prä[s:]t* 'priest', *smä[l:]t* 'melt', *ta[l:]drik* 'plate', *ta[r:]v* 'to need', etc. Other examples include forms with diphthongs: *frāüst* [-*ēis:t*] 'to try (clothes)', *blōüüt* [-*œät:*], *häitt* [-*ēit:*] neut. of *blōütär* 'wet', *häitär* 'hot'.

4.2.2. Open syllables:

2a) V#: *blā* 'leaf', *bō* 'both', *fē* 'feed; give birth', *äi* 'do harm, spoil'.

2b) V:-: *blāe*, *blānar*, *blāna* inflected forms of *blā*; *grāvar*, *grāva* of *grāv* 'dig'; *ēηöl* 'maggot', *lōηär* 'long', *dēηe* 'to hit, beat', *hēηe* 'hang', *plāηe se* 'to strain', *sprāηe* 'to blow up', *trāηe* 'to unseam', *trāηär* 'narrow, tight' (with a long vowel throughout the paradigm). The forms with *η* historically belong to the type described in 4.2.1 because *η* goes back to *ng* (e.g. *traηgär*), the vowel thus being in a closed syllable.

3a) V#. This type systematically occurs in *ja* 'I', *tō* 'you', *me*, *te* object forms of *ja*, *tō*, *he* 'it', *se* '-self', *ve* 'we', *ne* 'you, pl.', *nō* 'now', and *ja* 'yes'. In addition, a short vowel is occasionally heard in the following open monosyllables: *dā* (and *dā*) 'day', also (*h*)*edā* 'today', *blū* AL 'blood' (but def. sing. *blūen* AL), *mā* 'may' (defective verb), *tḥō* 'two' (but *tḥōa*, non-attributive form of the same numeral). The word *brā* occurs with both a long and a short vowel in the senses 'good' and 'well', but in the sense 'okay, all right' the

⁴⁸ The final *n* in monosyllables is not apocoped in the dialect, cf. *bjūn* 'bear', which implies that *ū* is not a phonetically regular form, but a result of reanalysis. Cf. *ún*, where *ú* is [u:] (Freudenthal & Vendell 1886, p. 250). However, in this word *ū* may have appeared due to compensatory lengthening after the loss of *v* after a labial vowel.

⁴⁹ Vowel length appeared when *g* was still intact; see the corresponding forms recorded by Vendell and Karlgren: *lāggär* (*ä* is [o:]) (Freudenthal & Vendell 1886, p. 133), *lōggär* (Karlgrén 1953, p. 24).

form with the short vowel is common (influenced by *ja* ‘yes’?). Such cases as the subjunctive marker *a*, the infinitive particle *de*, *e* ‘in’, *mä* ‘with’, *o* ‘and’ do not belong here, as they are normally unstressed.

3b) V-: *brika* ‘handle’ (e.g. of a bucket), *bläse* ‘forehead’, *buböl* ‘bubble’, *finu* ‘fin’, *froka* ‘smell’, *fädär* ‘feather’, *gruba* LU ‘stove’ (alongside *grüba* AL), *homar* ‘hammer’, *hära* ‘hare’, *küda* ‘cow’, *roka* ‘swim, bathe’, *räken* ‘count’, *sugär* ‘sugar’, *sunukunu* ‘daughter-in-law’, *svola* ‘make cool’.

4.2.3. A stressed closed syllable is practically always long. Exceptions are some words in *-ŋ* (see 2.3.6) and the indefinite singular form of some neuter nouns with stems ending in a voiceless consonant, which may have the structure VC#: *gräs* LU ‘grass’ (and *gräss* AL LU), *kät(t)* ‘meat’, *lok(k)* ‘lock’, *skäp* ‘ship’. The shortness of a closed syllable is hardly an archaic feature here; rather, it appears secondarily, under the influence of disyllabic inflected forms such as *käte*, *loke* (4.2.6).

4.2.4. In syllables ending in two or more consonants, only the vowel can be phonologically long. Forms with the structure CV:C#, i.e. terminating in a long vowel or long diphthong + long single consonant (not a group of consonants), are extremely rare. There are no such structures making up a single morpheme, at least in my interviews. The verb *glēas* ‘smoulder’ occurred with a preterite *glēdest* (alongside *glēdest* and *gl[ē]sstest*) in interviews with LU; pres. sing. is *gl[ē:]s* or *glēs* [-ç-~eⁱ]. However, all other verbs with stems ending in *ē* occur with either *-dd* or *-d* in the preterite and supine, and *ē* is always shortened in front of *dd*: *kl[ē:]* ‘dress’ – *kl[ē]dd-klēd*, likewise *blē* ‘bleed’ (*bl[ē:]d* AL MP; *bl[ē]dd*), *glē* se ‘be glad’; *skē* ‘happen’ is known only with *skēd*, but *skēas* with *skeddest*; *fē* ‘give birth; feed’ and *fēas* ‘be born’ occurred only with *fēd*, *fēdest*.⁵⁰

4.2.5. An open syllable can be both long (type 2) and short (type 3). Open monosyllables are in most cases long (type 2a). Di- and polysyllabic forms with a long open syllable (type 2b) usually arise through the addition of vocalic affixes to stems of types 1a and 2a. However, there are a number of non-monosyllabic forms with a stressed long open syllable which are non-derived from a synchronic point of view, e.g. *brūär* ‘brother’, *brāa* ‘board’, *dūtär* ‘daughter’, *hävär* ‘oat’, *mūär* ‘mother’, *rāven* ‘rain’, *stāvär* ‘pole’, *vāvär* ‘cart’, *vidje* ‘withy’, *vōa* ‘wave’, etc.; infinitives such as *klōa* ‘complain’, *skōa* ‘watch’. But short stressed monosyllables (type 3a) are rare, the list given above being practically exhaustive.

4.2.6. A short open stressed syllable (type 3b) is typical of disyllabic stems.

⁵⁰ The only example of a verb with the root vowel *ī* and the same fluctuation is *lias* ‘listen, obey’: preterite and supine *līdest* or *līddest*. As for other weak verbs with stems terminating in *ī*, *ō*, *ū*, *ü*, the preterite/supine ending is invariably *-d*, and the root vowel remains long, e.g. *rū* ‘row’ – *rūd*, likewise *betī* ‘mean’, *brī* se ‘bother’, *brū* ‘husk’, *bū* ‘lay an egg’, *dī* ‘suckle’, *dūas-dōas* ‘be suitable’, *flō* ‘skin’, *gnī* ‘rub’, *īas* ‘be eager’, *krīas* ‘wage war’, *snī* ‘snow’, *sō* ‘sow’, *spī* ‘vomit’, *strīas* ‘quarrel’, *trū* ‘believe’, etc. Verbs with stems in *āi* invariably have *-dd*, before which the diphthong never remains long, i.e. *str[ē:]i* ‘straw’ – *str[ē:]idd*, likewise *brāi* ‘spread’, *bāias* ‘ask’, *flāi* ‘rise’ (of water in a river), *āi* ‘spoil’.

What is more, if due to the addition of a vocalic ending a disyllabic form arises, it – at least in a few cases – shortens the long vowel or a long consonant, i.e. V:C, VC:# → VCV. This applies to the following word forms: *gräss* AL LU (and *gräs* LU) : def. sing. *gräse* LU (also *grässe* LU, *gräse* AL), *katüfl-möļ* LU ‘potato flour’ : *katüfl-möļe*, *kätt* ‘meat’ : *käte*, *nätt* ‘net’ : *näte*, pl. *nätär*, def. pl. *nätena*. Strikingly, all these nouns are neuter. The only known masculine example is *tri-pigg* ‘thorn’ – pl. *tri-pigar*, though this alternation is absent in *pigg* ‘thorn’. In other nouns, such alternation was eliminated (or maybe never occurred at all) owing to analogical preservation of the length or its analogical spread across the whole paradigm.

4.2.7. There is a different case of alternation of short and long *k*, *b*, *p*, *d*, *t*, *m*: short when intervocalic, long when in front of a sonorant consonant. This is usually seen in the inflection of disyllabic stems. Examples:

b~bb: *graböl* ‘rummage’ : pres. sing. *grabblar*.

d~dd: *gnadär* ‘roar with laughter’ : *gnaddrar*.

t~tt: *flätär* ‘rustle’ (of leaves) : preterite *flättra*.

k~kk: *bliken* ‘wither’ : supine *ō-blikkna*; *kakäl*, *kaköl* ‘cackle’ : *kakklar*; *liköl* ‘key’ : def. pl. *likkla*, *likla*; *sluken* ‘üt’ (of fire) : *slukkna* ‘üt’, supine *üt-slukkna*; *tiken* : *tikknas* ‘become covered in mist’.

m~mm: *dimöl* ‘make smoke’ : *dimmlar*.

p~pp: *dripöl* ‘drip’ : *dripplar*, pret. *drippla*; *knäpöl* ‘rattle’ : *knäpplar*.

This regularity is not strict, cf. *blikknas* *ō* alongside *bliknas* *ō* ‘wither completely’, *grabblar* but pret. *grabla*, *knop(p)latär* [-p:ɾ~pɾ-] ‘bumpy’, *vakkna* and *vakna* preterite of *vaken* ‘wake up’. Similarly, a long consonant can often occur intervocalically, e.g. *drippöl* and *dripöl* ‘drip’, *Neppär* and *Nēpär* ‘Dnieper’, *sumar* and *summar* LU ‘summer’ (AL only *summar*).

4.2.8. Long vowels in the first component of a compound are often shortened, not necessarily before a group of consonants: *bon-vaftašk* ‘nanny’ (alongside *bōn-vaftašk*), *bon-uj* ‘cub’ (cf. *bōn* ‘child’), *bre-disk* ‘plate for bread’ (also *brädisk*, *brädedisk*), *bre-stump* ‘crust around a freshly baked loaf, particularly on its ends’ (*brē* ‘bread’; compare *brē-skīv* with a long *ē*), *bumann* ‘salesman’ (alongside *bū-mann*; *bū* ‘shop’), *gon-nikl* ‘ball of thread’, *gon-strō* ‘thread’, *gon-täin* ‘reel of thread’ (*gōn* ‘thread’), *gos-hann* ‘gander’, *gos-hōn* ‘she-goose’ (*gōs* ‘goose’), *goš-štāvär* ‘pole in a fence’ (*gōd* ‘enclosure’), *gra-gōdñ* LU (but *grāgōd* AL) ‘graveyard’ (*grāv* ‘grave’), *gr[i]s-snürr* ‘piglet’s snout’ (*grīs*), *gro-stäin* ‘granite’ (but *grō-hōratär* ‘grey-haired’, *grō-lētätär* ‘greyish’), *hoštrō* [‘hoʃtrō(:)] ‘a hair’, *koļ-gōd* ‘flood meadow’, *koļ-hū* AL LU ‘cabbage head’ (*kōļ* ‘cabbage’), *kvit-löök* ‘garlic’, *kv[i]t-brē* ‘white bread’ (*kvītär*), *skū-grīs* ‘hedgehog’ (*skū* ‘forest’), *te-spōn* ‘teaspoon’ (but *tē-blūmmar* ‘petals of tea rose’, *tē-kann* ‘kettle’), *trā-goļv* ‘wooden floor’, *tfo-slass* ‘of two types’, *vin-gōd* ‘vineyard’, *vin-drū* ‘grape’ (*vīn* ‘wine’).

A special case is *riggōd* ‘garden by the house’ (i.e. not in the fields outside the village).⁵¹ Here, the initial consonant of the second component length-

⁵¹ E.g. *Ve hāv do tfo grīsar; ännan bläi sjükär; o so släfft ja* ‘üt-n de *gō* ot *riggōdñ* de buka LU ‘We

ened, which made the first syllable closed. *Nägođ* ‘enclosure for cattle’, *trägođ* ‘garden’, *gragođ* ‘graveyard’ represent a historically different case because in these words the first syllable was originally closed; all three words occurred only with a short [g].

4.2.9. Shortening of the vowel in the first component of a compound does not occur with regularity, and forms with a long vowel in the first component seem to be more frequent, e.g.: *āvn-skūr* LU, also *āvens-skūr* AL ‘shed for chaff’, *bāka-po* ‘behind’ (and *baka-pō*), *bāk-bäin* ‘back leg’ (of a cow), *bāk-dänn* ‘back door’, *bāk-ēnd* ‘back part’, *bāk-lōr* ‘back haunch’, *bāk-stjū* ‘back room’ AL (but *bak-stjū* LU), *bāk-toĶa* ‘to gossip’, *bākum*, *bākom* ‘behind’, *blū-ōdär* ‘blood vessel’, *blū-sinu* ‘blood vessel’, *bōn-hūs* ‘kindergarten’, *bōn-tīn* ‘childhood’, *bōn-täkke* ‘child’s blanket’, *brē-skīv* ‘piece of bread’, *hū-brī* ‘hassle’, *kōĶ-strunk* ‘cabbage head’. The word for ‘cotton’, historically a compound, occurs with a whole range of variants, with both a long and a short vowel in the first element: *bommül*, *bummel*, *bumml*, *bümüil*, *bümäl*.

4.2.10. In the second component, vowel length is usually preserved: *bušš-klē* ‘tablecloth’, *frama-stū* ‘living room’, *hona-krūn* ‘cockscorn’, *kvitlöks-hū* ‘head of garlic’, *räi-tāk* ‘rush-thatched roof’, *vill-svīn* ‘wild boar’. However, in names of weekdays the vowel in the second element is short: *mondan*, *fīstan*, *unsdan*, *tūštan*, *frīdan*, *löüdan*, *sundan*. In addition, a short vowel in the second component occurs in the following compounds: *blū-fräs* AL ‘furuncle’ (but *blū-fräs* LU), *grā-gođ* AL (but *gra-gōđn* LU), *höĶ-da* ‘holiday’ (cf. *namms-dā* ‘name day’), *hoštrō* AL ‘a hair’, *koĶ-gōđ* [‘koĶgođ] AL, [‘koĶgo:đ] LU ‘flood meadow’, *kväll-vōđ* [‘kvel;vođ] AL, [‘kvel;vo:đ] LU ‘supper’, *nā-gođ* ‘enclosure for cattle’, *rīv-jen* ‘grater’ (*jēn* ‘iron’), *svinsti* ‘pigsty’ (but *svin-stīa* def. sing., *-stīar* pl., *-stīana* def. pl.). *Gritū* ‘oven’ (cf. *ū* ‘oven’) occurred with [-u] in interviews with AL, [-ø] with LU. The def. sing. is *grit-üen* and *grit-üen* LU; other forms only occurred with a short *ü*: *grit-üar* pl., *grit-üa* def. pl.

Preserving their length at the end of the second element of a compound is also typical of consonants. However, there are examples where a long consonant shortens in a compound in word-final position: *krōk-ha[n]* ‘raven’, *katt-ha[n]* ‘tomcat’, but intervocalically the length remains intact: *katt-hannar*, *katt-hanna*.

5. Concluding remarks

The dialect of Gammalsvenskby has a number of features which make it rather different from Standard Swedish. In the system of consonants, these are non-aspirated *p*, *t*, *k*; the presence of ‘thick *l*’; the absence of postalveo-

had two piglets, one fell ill, so I let him go in the garden to root’. The variant *rigōđ* also occurred in interviews with the same speaker (but never **rigōđ*). Vendell recorded *rigād* ‘enclosed part of the yard where grain is threshed’ only in Gammalsvenskby (Freudenthal & Vendell 1886, p. 172). See *ria* (SAOB, R 1703).

lar *l*; the phonemic status of *d*, *t*, *ʃ*; dental *n* instead of postalveolar *n* within morphemes; [x:] as a realisation of /s:/ in front of *l*; preserved *g*, *k* before front vowels as well as preserved *sk*, *st*, *sn*, *sp* + *j*; the consonant *z* < *s* due to assimilation. In the vowel system, key differences are the absence of the phonemes /y/, /ø:/ and /œ/; the mid-open rounded realisation of /ɜ/; and frequent diphthongs and diphthongoids. In prosody, characteristic features are the absence of tonal word accent, the existence of short stressed syllables and a phonological distinction of long and short vowels and consonants.

Work on the description of this dialect is still in progress. One of the immediate aims is to produce a dictionary and provide its online edition with audio files, which, it is hoped, will facilitate further study of the dialect.

Acknowledgements

This study was carried out with support from the Royal Society for Swedish Culture Abroad (Sverigekontakt), Sweden, and St Tikhon's University for the Humanities (Moscow, Russia). I am grateful to Bo Ralph, Henrik Rosekvist and Anna Hannesdóttir for their help in the project. I am also grateful to the anonymous reviewers of the article for their suggestions and to Mathias Strandberg for his meticulous editorial work.

References

- Árni Böðvarsson, 1993: *Íslensk orðabók*. Reykjavík.
- Danell, Gideon, 1905–34: *Nuckömmålet*. Stockholm. (Swedish Dialects and Folk Traditions B: 33.)
- 1951: *Ordbok över Nuckömmålet*. Uppsala–Copenhagen.
- Freudenthal, Axel, & Herman Vendell, 1886: *Ordbok öfver estländsk-svenska dialekterna*. Helsinki [reprinted in 1982 by Kulturföreningen Svenska Odlingens Vänner].
- Hellquist, Elof, 1980: *Svensk etymologisk ordbok*. Lund.
- Karlgren, Anton, 1924: *Gammalsvenskby: Land ock folk* (Swedish Dialects and Folk Traditions B: 27). Uppsala.
- 1953: *Gammalsvenskby: Uttal och böjning i Gammalsvenskbymålet* (Swedish Dialects and Folk Traditions B: 56). Stockholm.
- Kock, Axel, 1884–85: *Språkhistoriska undersökningar om svensk akcent*. 2. Lund.
- Lagman, Edvin, 1979: *En bok om Estlands svenskar*. 3 A. *Estlandssvenskarnas språkförhållanden*. Stockholm.
- Lagman, Edvin (ed.), 1990: *En bok om Estlands svenskar*. 3 B. *Estlandssvenskar berättar: Dialekttexter med översättning och kommentar*. Stockholm.
- Lagman, Herbert, 1971: *Svensk-estnisk språkkontakt: Studier över estniskans inflytande på de estlandssvenska dialekterna*. Stockholm.
- 1973: Tyska lånord i estlandssvenska mål. In: *Swedish Dialects and Folk Traditions* 1973, pp. 11–57.
- Mankov, Alexander, 2010: Dialekt sela Starošvedskoe. In: *Vestnik PSTGU*. III: *Filologija*, 19, pp. 7–26.
- 2013: Skandinavskij ostrov v slavjanskij jazykovoj srede. Dialekt sela Staro-

- švedskoe: imâ sušestvitel'noe. In: *Slovene: International Journal of Slavic Studies* 2(1), pp. 60–110.
- NO = *Norsk ordbok*. 1–12. Oslo 1966–2016.
- Olson, Emil, 1916: *De appellativa substantivens bildning i fornsvenskan: Bidrag till den fornsvenska ordbildningsläran*. Lund.
- Riad, Tomas, 2013: *The Phonology of Swedish*. Oxford.
- Rietz, Johan Ernst, 1962: *Svenskt dialektlexikon*. Lund.
- SAOB = *Svenska Akademiens ordbok över svenska språket*. 1–. Lund 1898–.
- Tamm, Fredrik, 1897: *Om avledningsändelser hos svenska substantiv: Deras historia och nutida förekomst*. Uppsala.
- Tiberg, Nils, 1962: *Estlandssvenska språkdrag*. Uppsala–Copenhagen.
- Torp, Alf, 1919: *Nynorsk etymologisk ordbok*. Kristiania.
- Vendell, Herman, 1907: *Ordbok över de östsvenska dialekterna*. Helsinki.
- Wessén, Elias, 1968: *Svensk språkhistoria*. 1. *Ljudlära och ordböjningslära*. 8:e uppl. Stockholm.
- 1992: *Svensk språkhistoria*. 2. *Ordbildningslära*. Stockholm.
- Young, G. V. C., & Cynthia Clewer, 1985: *Faroese-English Dictionary*. Peel, Isle of Man.

Sammanfattning

Syftet med denna artikel är att redogöra för Gammalsvenskbydialektens fonologi. Undersökningen bygger på material som samlats in under fältarbete i byn 2004–2013. I artikeln redogörs för och används ett nytt transkriptionssystem för dialekten, och jämförelser görs med system som använts i tidigare studier. I artikeln beskrivs vidare Gammalsvenskbydialektens vokal- och konsonantfonem och dessas allofoni. En översikt av prosodiska företeelser (betoning och kvantitet) lämnas också. De flesta exempel är tagna ur intervjuer med tre talare som talar dialekten flytande.

I jämförelse med standardsvenskan har Gammalsvenskbydialekten en rad karaktäristiska drag. I konsonantsystemet är dessa genomgående oaspirerade /p/, /t/ och /k/, tjockt *l* ([ɾ]), en allofon av /l/, fonematisk status hos de post-alveolara /d/ och /t/ och det alveopalatala /ʃ/, dental i stället för postalveolar realisation av /n/ inom morfem, [x:] som allofon av /s/ framför /l/; bevarat /g, k/ framför främre vokaler samt bevarat /sk, st/ framför /j/ och den assimilatoriskt betingade allofonen [z] av /s/. I vokalsystemet är dialektens viktigaste drag frånvaro av /y/, /ø:/ och /œ/, den mellanöppna rundade realisationen av /ə/ och diftongerna /ei/ och /œw/. I prosodin kännetecknas dialekten av frånvaron av tonaccent, talrika former med en kort betonad stavelse och den fonologiska distinktionen mellan korta och långa vokaler och konsonanter.

Arbetet med att beskriva dialekten är långt ifrån avslutat. Ett av de närmaste målen är att utarbeta en ordbok med en digital version försedd med ljudfiler, vilket förhoppningsvis skall underlätta studiet av dialekten.

Ja, må han leva – en skålvisa med rötter i 1700-talet

Av Christina Mattsson

Abstract

The birthday song 'Ja, må han/hon leva' is one of the best-known of Swedish songs, so well known that it has rarely appeared in print. The lack of documentation makes it difficult to determine the age of the song and how it spread. The words are not found in field collections or print before the 1910s, while the tune is of a type that was very common in the 18th century. There is much to suggest that this was originally a toasting song sung to honour a person for whatever reason, its exclusive association with birthdays being of relatively late date. The article confirms that there is a link with an older tradition of toasting songs, through the customs associated in the past with the actual proposing of toasts. The fact that 'Ja, må han/hon leva' is rarely sung without cries of 'Hooray' – before or after – suggests that this is indeed a tradition with roots in the 18th century. Many parallels can be seen between 'Ja, må han/hon leva' and the toasting song 'Helan går'. Both have existed in tradition for a long time, and both are songs that most people know or at least recognise. The two songs are scarcely documented in Sweden's tradition-collecting archives. The earliest recorded occurrences are from the later part of the 19th century. Both songs, moreover, are remarkably unchanging. There are hardly any variants, of either the words or the tunes, and the small number of records in existence by no means does justice to the songs' popularity. The explanation may be that there was no reason to record the words, either in field notes or in print, as they were so simple and the tunes were so well known. Quite simply, these were toasting songs which very many people knew or recognised.

Keywords: birthday celebrations, singing, communal cheers, gun salutes, toasting songs.

»Ja, må han/hon leva» är en av våra mest kända visor, så känd att den sällan har förekommit i tryck. Bristen på belägg, inte bara i visböcker utan också i uppteckningar, gör det svårt att fastställa visans ålder och spridning. Eva Danielson (1999), som undersökt visans historia, redovisar sina resultat i *Noterat* 7. Hon har inte hittat några äldre texter upptecknade eller i tryck före 1910-talet. Mycket tyder ändå på att texten till »Ja, må han leva» var allmänt känd redan i slutet av 1800-talet, men att visans funktion som enbart födelsedagsvisa är av relativt sent datum. Danielson visar att »Ja må han/hon leva» från början var en skålvisa som sjöngs för att hedra någon av vad anledning som helst.

Som Danielson (1999) skriver kan melodin spåras betydligt längre tillbaka i tiden. Melodin är av en typ som var mycket vanlig på 1700-talet och förekommer hos både Mozart och Haydn. Carl Michael Bellman använde den till ett par av sina visor, som daterats till senast 1765, det år när texterna

– utan melodi – skrevs ner i en vissamling. När de långt senare trycktes bland *Fredmans sånger* 1791 fick de numren 11 och 12 med textbörjan »Portugal, Spanien» och »Venus, Minerva». Bellmans texter anknyter till fest och dryckeslag, en association som senare följt melodin i den folkliga traditionen där den använts inte minst till skålvisor. Men melodin har också hållits vid liv via Frälsningsarmén, där en frälsningssoldat skrev en sångtext som inleds med orden »Jesus, allena mitt hjärta ska äga» och som trycktes i Frälsningsarméns tidning *Stridsropet* 1884. Sången har senare tryckts i många upplagor av *Frälsningsarméns sångbok*.

Melodin har levt kvar som instrumentallåt, i allmänhet spelad som gånglåt eller marsch, gärna i festliga sammanhang och framför allt till bröllop. Från och med slutet av 1700-talet och under drygt 100 år framåt stöter man på den som brudmarsch. Eva Danielson (1999) ger flera exempel på att melodin nått ut i Sverige i olika former, bland annat som sjömansvisa och som den visa som sjungs av midsommarfirande bönder i F. A. Dahlgrens folklustspel *Värmlänningarna* (1846). Texten och melodin har motsvarigheter även i tysk och nederländsk tradition. 1877 trycktes i Tyskland en text som låter bekant i våra öron. Den börjar »Hoch soll er leben» och återfinns i en sångbok som vänder sig till blivande studenter. Det är också i studentkretsar som den svenska »Ja, må han leva» dyker upp första gången i tryck. Den finns återgiven i flera studentsångböcker och då ofta som tillägg till skålvisan »Det var i vår ungdoms fagreste vår».

Det var först efter omläsningen av Eva Danielsons artikel som jag insåg att det fanns ett samband inte bara med en äldre skålvisetradition utan även till seder som i äldre tid hörde ihop med själva skålandet. I det följande ska jag därför ytterligare belägga hennes antagande och visa att »Ja, må han leva» från början verkligen var en skålvisa.

Men jag hade ännu en anledning att återigen börja intressera mig för »Ja, må han leva». Under ett par år fortsatte jag tillsammans med Bengt af Klintberg P1-programmet Folkminnen i form av en podcast som byggde på lyssnarnas frågor.¹ En kvinna (f. 1983), bosatt i Oslo, skrev till oss hösten 2017 och ställde frågor om »Ja, må han leva». Hon började sitt brev med att först beskriva hur det kunde gå till när visan framförs:

I min familj (som i de flesta andra tror jag) sjunger vi »Ja må han/hon leva», följt av den här proceduren. Den som känner sig kallad (oftast den som tog initiativ till själva sången, men alltid bara en person) säger/deklamerar i högt tempo, nästan innan själva sången klingat ut: »ett-fyrfaldigt-leve-för-Carin-hon-leve-hipp-hipp...» (och här instämmer hela sällskapet) »Hurra hurra hurra hurra!» (ibland imiteras härefter en trumpetfanfar, och ofta kommer en applåd, mer eller mindre tveksam).

Jag är bosatt i Oslo sen ett par år tillbaka och här sjunger man naturligtvis inte »Ja må han leva» på födelsedagar utan den norska »Hurra for deg». Det jag har

¹ Folkminnespodden. Webbadress: <https://folkminnespodden.podbean.com/e/program-59-ja-ma-han-leva>. Hämtad den 22 februari 2019.

lagt märke till är att man inte hurrar efteråt. Det förekommer ibland, men det verkar inte vara en så självklar del av sången som jag upplever det hemma i Sverige.

I Sverige kan som bekant turordningen också vara den omvända så att man utbringar ett leve innan visan sjungs. Det är för övrigt i det senare sammanhanget som »Ja må han/hon leva» får flera verser. De beskriver vad som händer när han/hon har »skjutits på en skottkärra fram», »hängts på en häst/åсна bak-och-fram», »drunknat i en sjö av champagne» o.s.v. Sista raden »uti hundra år» kan ibland bytas mot »många lyckliga år» med motiveringen att det inte alla gånger är trevligt att leva i hundra år, och att man inte bör önska folk det. Men det är sällan visan sjungs utan hurraropen – före eller efter.

Att hurra tillsammans

Men när började vi hurra tillsammans? Som så ofta kan man hitta ett troligt svar i memoarlitteraturen. I amiral Carl Tersmedens memoarer och Märta Helena Reenstiernas dagböcker finns flera exempel på att man hurrade i festliga sammanhang och inte minst när man skålade. Tersmeden skriver 1744 att greve Gotter med stöj och rop föreslog Hennes Kungl. Höghets skål och sedan grevinnans och frökens, »allt på knä, med hurra och sår!» (Tersmeden 1912–19 3 s. 223). I ett annat sammanhang beskriver Tersmeden hur dansen avstannade när det kom ett gratulationsbrev och »pouche serverades under skålar och hurra» (Tersmeden 1912–19 5 s. 243). Den 19 januari 1796 noterar Märta Helena Reenstierna i sin dagbok att »efter Soupén afsjöngs verser af Hallman, komponerade till ofvannämnde 5 Herrars skålar, efven för mig och min mor, under canonad och 3faldigt Hurra» (Reenstierna 1985 1 s. 105). När fru Reenstierna berättar hur arbetarna får brännvin när tobaksbrytningen är avslutad på Årsta i september 1804 säger hon att »flere af gårdens folk åtföljde dem, de undfingo alla Bränvin och hurrade trefaldt före och efter bränvinets förtäring» (Reenstierna 1985 1 s. 317 f.).

»Många skålar druckos under hurrarop», konstaterade även dansken Christian Molbech när han besökte studenterna på Skånska nationens aftongille i Lund i början av 1800-talet (Molbech 1815 s. 255). Också brudparet hyllades med rop, berättar Richard Dybeck från Sorunda 1843, där man drack brudparets skål »af somlige med hurrarop» (KVHAA: Dybeck, Folk-lore V s. 350–351a). Fortfarande vid slutet av 1800-talet åtföljdes konungens skål av hurrarop när studenterna firade Stockholms nation i Uppsala 250 år (Widén 1939 s. 26).

Exemplen som berättar att man hurrade för skålen kan mångfaldigas. Överallt är hurraropet bärare av en glad, övermodig känsla, något som också visorna ger åtskilliga exempel på: »Hurra innerlig, hurra hiertelig, hurra i Callaset», »sist jag lustigt surra, dundra, söp och hurra», »hurra, hurra den skålen va bra» (Mattsson 1989 nr 9).

Under 1700-talet kom hurraropen in i de finare salongerna, men innan vi

går vidare måste vi uppmärksamma att det finns två olika verb *hurra*. Det verb som betyder 'ropa hurra' är en avledning av interjektionen *hurra* (SAOB sp. H 1436). Interjektionen är i sin tur möjligen (se dock vidare nedan) etymologiskt samhängig med verbet *hurra* 'surra; brumma; knarra; susa', 'röra sig eller fara omkring med stor hastighet; svänga eller virvla kring; snurra runt', (med prepositionen *med*) 'svänga med (något)', (i Finland) '(under hurrarop) kasta (någon) upp i luften för att hylla denna, »hissa»' (SAOB sp. H 1434 f.). När man i visan »dundra, söp och hurra», kan det alltså lika gärna handla om att någon rör sig snabbt och hastigt eller åstadkommer ett brummande eller susande ljud som att någon ropar *hurra*.

Amiral Tersmeden påpekar i sina memoarer att vissa sorters hurrarop kommer från helt andra miljöer än de eleganta salongerna och berättar 1779 att de fyllda champagneglasen tömdes med »hurra på båtmansvis» (Tersmeden 1912–19 5 s. 145). Hos Bellman i *Fredmans sånger* nr 65 (s. 158) heter det »när båtsmännen hurra och skjuta» och i *Dikter till enskilda* 1 (s. 138) avslutar han sin »Ansökning hos Baron Hummerhielm om en klockare-lägenhet» med följande ord: »Jag står i postporten och, som Movitz vid Roddartrappan, viftar med hatten 3 gånger åt mitt afgående brev. Hurra! Hurra! Hurra!» Dansken Rasmus Nyerup säger år 1820 att det till varje skål skulle höra det »saa nødvendige hurra», ett rop som han förmodar är ganska nytt i danskan, kanske förmedlat av engelska sjömän som brukade använda ordet ombord (Nyerup 1820 s. 20 f.).

Hurraropens historia

Det är till sjömansmiljöerna vi måste vända oss om vi vill följa hurraropens historia bakåt i tiden. Sjöfartsmuseets tidigare direktör Henning Henningsen har skrivit flera artiklar i ämnet, men den som har titeln »Hurra! Om sømandens hilsestikke og honnør til søs» i *Handels- og Søfartsmuseets årbog* 1989 är den mest utförliga. Han uppger där att örlogsskeppen använde sig av hövlighetsceremonier och ärebetygelser när skepp möttes till havs. Det innebar inte bara en identifikation av skeppet och nationaliteten utan även en hälsning i fredlig och kamratlig anda. På samma sätt användes särskilda ceremonier när höga personer, speciellt furstar med familjer eller statsöverhuvuden, passerade ens eget skepp eller steg ombord. Också vid betydelsefulla avseglingar från eller ankomster till hamn hurrade man. Ett av de allra tidigaste belägen är när den engelska flottan begav sig till Cadiz 1596. Varje skepp som passerade överamiralen skulle visa upp sig. Alla i manskapet viftade med händerna, hattarna och mössorna, samtidigt som de utbringade hälsningsrop. Ceremonin utfördes tre gånger och blev tre gånger besvarad av överamiralen. På motsvarande sätt gick det till när den danska ostindiefararen »Odenborg» var på väg till Java i maj 1672 och mötte en engelsk örlogsfregatt. Henningsen (1989 s. 33–34) återger vad skeppsläkaren skrivit i sin dagbok:

[...] så snart han [kaptejnen] så vore danske flag, lod han alle sine folk komme op på dækket og entre op i vantet, hvorpå de efter engelskt skik med klare stemmer tre gange sendte os et glad og jublende skrig imøde, så det kilde i vore øren, mens de vinkede med hatter og huer. Vor kaptejn, som var kendt med denne søskik, havde allerede befalet vore folk at vise dem den samme ære.

Det dröjde inte länge förrän ceremonin blev obligatorisk också i den danska flottan, där det sedvanliga ropet för att hälsa ett skepp som passerade var just *hurra*. Med en rad citat visar Henningsen (1989) att det fanns olika beståndsdelar i ceremonin: bemanning av relingen, vant eller rår, svinga med hatten, leverop (oftast *hurra*), flaggsmäckning, salutskjutning och besvarande av hälsningen.

Med utgångspunkt i två av inslagen i ceremonin – leveropen och salutskjutningen – ska jag nu visa hur dessa använts inte bara till sjöss utan även på land, och då gärna i anslutning till skålandet.

Leveropen

När man ropade till sjöss var det i regel leverop som utbringades. Redan i gammal tid har man på latin ropat *viva(t)* 'han leve' eller *vale* 'må du vara helbrägd'. Dessa klassiska former har hållit i sig länge. Men det fanns också leverop på ländernas egna språk, bland annat som hyllningar till konungen. Särskilt i franskan höll leveropet *Vive le Roi* länge i sig. På 1780-talet, alltså före franska revolutionen, ställde man upp utförliga regler för leveropens antal: kungen skulle ha sju rop, amiralen fem, viceamiralen tre och konteramiralen en, och efter varje rop följde *Vive le Roi* (Henningsen 1989 s. 38).

Leveropet fungerar som en uppmaning eller uppfordran att delta i hyllningen för någon eller något. Man utbringar ett leve, ett fyrfaldigt leve eller ett trefaldigt leve, ofta åtföljt av en skål. Också här ger 1700-talsvisorna exempel. Hos vissamlaren Völschow finns följande exempel på leverop som följs av en skål. Visan »Fatter glaset utan prut och tvång» påminner i sina slutrader onekligen om »Ja, må han/hon leva»: »Leve NN nöjder, njute tusen fröjder tills han dör» (KB: Vs 86: 2 nr 11), medan visan »Vänner vinet är av allra bästa slaget» slutar med en uppmaning till leve- och hurrarop (KB: Vs 86: 1 nr 6):

Leve, leve, leve, granne du!
Hurra innerligt,
hurra hjärteligt,
hurra i kalaset,
jag har nu tömt glaset.
Leve den i drickom visar sig.

Ropet *hurra* påträffas alltså första gången till sjöss i samband med seder och ceremonier som sannolikt har engelskt upphov. Englands dominans på sjön

gjorde att deras flotta blev tongivande. Snart lärde sig också tyska sjömän att ropa på samma sätt, men efterhand vann ropet *cheers* terräng. Dels kunde *cheers* användas som hälsning, dels kunde det motsvara ett *hurra*. Bland tyska och skandinaviska, i synnerhet norska sjömän, blev det till och med allmänt att ropa *cheers* tre gånger i stället för *hurra* (Henningsen 1989 s. 36–37).

I de svenska hamnstäderna, där det var ett folknöje att gå längs kajerna och lyssna på sjömannens sånger och arbetsvisor, la man märke till ropet *cheers* som avvek från det vanliga *hurra*. Stockholmarna gick längs Skeppsbron och hörde ropen och omtagningarna i halarvisorna eller vid forna tiders bråspel som var karakteristiska för sjömannens arbetsvisor. Hurraropen var återkommande. Sjökaptenen Sigurd Sternvall kom ihåg ett tillfälle när ett hundratal stora skepp och mindre skutor hade legat i stiltje uppe i Norra Kvarken och skeppen plötsligt började röra på sig. Norrmännen gav dem tre rungande *cheers* till avsked som besvarades med tre svenska hurrarop. »Vi ungguttar visste inte då, att etiketten fordrade att man till sjöss skulle hurra på engelska» (Sternvall 1935 s. 16).

Hurraropen

Det mest kända och använda ropet är *hurra* som finns belagt i England redan på 1500-talet. Henningsen uppger att *huzza*, *huzzai*, *hussa*, *hussaw* fanns i bruk fortsatt på 1880-talet innan dessa former så småningom trängdes bort av *hurra* (och *cheers*). Varifrån själva ordet *hurra* kommer och vad det ursprungligen betytt vet vi inte säkert. Det har utsatts för många tolkningsförsök och det har spekulerats i turkiskt, persiskt, engelskt och tyskt ursprung. Ett fantasifullt förslag är att det kommer från ett turko-tatariskt krigsrop *urmak*, som skulle betyda 'slå till, slå ihjäl' eller från ungerskans *huraj* 'till paradiset' (Henningsen 1989 s. 39–45).

Sannolikt har *hurra* använts både som härskri och stridsrop, men det har även tjänat som hälsnings-, eggelse- och fröjderop, och naturligtvis som bifalls- och hyllningstillrop. Möjligen rör det sig om en ljudhärmande bildning. När skeppen skulle avsegla ropade man *huzza*, där det tonande *s*-ljudet skulle kunna härma ljudet från vinscherna när seglen hissades. Med tiden förändrades *huzza* till *hurra*, ett ord som man senare har förmodat skulle ha bildats efter det ljud som uppkommer när sjömännen svingar – hurrar – med sina hattar (Henningsen 1989 s. 44 f.). I Fredmans epistel nr 17 heter det till exempel i första strofen »låt om oss surra, med hattarna hurra». Hattarna användes för att ytterligare förstärka de glada hurraropen. Henning Henningsen (1989 s. 47–50) har funnit över 100 exempel där man viftar och svingar hattarna samtidigt som man ropar. Det äldsta belägget kommer från ett engelskt skepp 1578 och Henningsen konstaterar att det är engelsmännen som utformat ceremonin. Men man viftade med hattarna också när man hurrade på land. Amiral Carl Tersmeden skriver att folket hälsade en överste, som 1749

kommit till Karlshamn, genom att vifta med hattarna, samtidigt som hurraropen hördes lång väg (Tersmeden 1912–19 4 s. 79).

Formen *hurrah* möter vi enligt Henningsen (1989 s. 39 f.) först i engelskan 1682, 1694 (*hurray*) och 1716 (*hwurra*) och senare i olika varianter som *hurrau*, *hurroo*, *hoarrah*, *hourra* och *hooroya*. Det är svårt att med bestämdhet säga när de nordiska sjömännen började ropa *hurra*, men Henningsen förmodar att det knappast kan ha varit före år 1700. Det äldsta danska exemplet i hans material härrör från år 1714 med ytterligare belägg 1727 och 1732.

Hurra framstår som ett genuint sjömansrop, som givetvis inte bara varit använt i förbindelse med den tidigare omtalade ceremonin, utan även vid andra tillfällen. När ett skepp löpte an ropade man *hurra*. När man seglade ensam över tomma hav var glädjen stor när man mötte ett annat skepp eller anlöpte hamn. Det gav anledning att hurra. På land smittade sjöns *hurra* av sig, inte minst i samband festligheter av olika slag. Man hurrade för kungligheter och andra personer, man hurrade för skålar som utbringades.

Hurraropen ackompanjeras av musik

På örlogsskeppen beledsagades hurraropen ofta av musik. Också här har Henning Henningsen exempel från engelska källor som nämner trumpet från ca 1660 och trumpet och trumma 1735, instrument som snart även hördes på danska skepp, 1743 och 1746 (Henningsen 1989 s. 42).

I Sverige har musik vid de kungliga måltiderna samt officerarnas och andra uppsatta personers fester gamla traditioner. Redan under Gustav Vasas tid skulle pukor och trumpeter användas vid måltiderna: »Pukorna slås alla morgnar kl. 10 och aftnar kl. 5. Kl. 11 går hovmarskalken med hovjunkaren över borggården med kören och låter bära upp maten. Då slås åter pukor och blåses trumpet, tills det är serverat» (Strand 1974 s. 33–34). Pukor och trumpeter hade uppgifter inte bara vid de kungliga måltiderna och vid övriga hovrutiner utan assisterade även hos den rika högadeln under stormaktstiden.

Amiral Carl Tersmeden berättar i sina memoarer hur han tillsammans med Bellman och en skara sjöofficerare samlades kring en stor bål ute på Skeppsholmen. Han föreslår då konungens skål under »en Rundá af pukor och trumpeter» och pålyser därmed »Gustafs skål» enligt gammalt manér (Tersmeden 1912–19 5 s. 86 f.). Pukorna och trumpeterna var furstarnas och adelns rättigheter, medan själva rundan fungerade som en lystringssignal, att strax skulle skålar drickas. Sannolikt tänker Tersmeden också på någon speciell fanfar som användes när vissa hövlighetsskålar skulle drickas. Hur dessa militäriska trumpetsignaler kan ha låtit är obekant, men det finns knappast någon anledning att tro att man skulle ha improviserat signalerna. Man torde kunna utgå ifrån att det fanns en fast uppsättning att ta till. Förmodligen rör det sig om en särskild militärisk trumpetsignal som kom till användning endast under skåldrickningen.

Salutskjutning

Signalen som betydde att skålar skulle drickas eller brännvin serveras har växlat. När rituella hedersskålar och andra hövlighetskålar skulle drickas krävdes mer omfattande arrangemang. Holländaren Anthonis Goeteeris berättar i sin resejournal från åren 1615–16 att man gav kanonsalut från slottet så att alla kunde höra vida omkring när skålarna skulle drickas (Goeteeris 1917 s. 25). En liknande upplysning lämnar rector illustris Carl Gyllenborg i samband med den polske palatinens besök vid Uppsala universitet den 25 april 1699, då professor Rudbeck lät avlossa sexton kanonskott för varje skål som utbringades. Kanonerna avfyrades för »deras M:ts Konungarnas i Swärjes och Poln skålar och sedan drotningarnas och hela kungl. husets samt Senatus utriusque regni, Eders Höggrefl. Ex:ces och Palatini egen skåhl» (Annerstedt 1912 s. 34).

Det var ett nöje att skjuta med kanon för att därmed markera raden av skålar. Carl Tersmeden rapporterar 1734 att »gubbarna drucko som kalffvar, voro glada och muntra, och då vackra flickors skål proponerades, bad Dickesson mig skjuta 12 skott» (Tersmeden 1912–19 1 s. 138). Det var framför allt kungliga personers skålar som saluterades med ett stort antal skott, ofta jämna skott, sällan mindre än fyra för varje skål, helst ännu fler. Med kanonskotten berättade man även för omvärlden att hyllningsskålarna skulle drickas; följaktligen kunde Märta Helena Reenstierna på Årsta gård på ganska långt avstånd från Gamla stan den 17 november 1799 höra »en Canonade, då Kungl: Majjestets skål dracks på Beursen» (Reenstierna 1985 1 s. 213). Fru Reenstierna anbefalldes kanonskott så snart hertigarnas, konungens och andras skålar blev druckna. På sin femtiotredje födelsedag hyllades hon själv under skålarnas drickande med »2 gånger 16 och 2 gånger 8 starka skott, som sades hafva hörts öfver hela Södermalm och uppväckt rätt många ur sömnen» (Reenstierna 1985 1 s. 346).

Det var oväsen, kanoner, buller, slammer och annat oljud, ibland kombinerat med sång och skrål. När Werner von Rosenfeldt skildrar »Värköös slätter-öhl» i en dikt på slutet av 1600-talet heter det: »Drack med inte lijte skråål / Verdens och verdinnans skål» (Hanselli 1856–78 16 s. 243). När flickornas skål ska drickas manar visan: »Så skola vi dricka flickornas skål, kom gossar och hjälpen mig skrika» (KB: Vs 86: 1 nr 130). I samband med slätterölet på Årsta den 18 juli 1793 dracks hertigarnas och konungens skålar under »Musique, Sång och cannonad» (Reenstierna 1985 1 s. 44), och under ett bröllop några månader senare dracks motsvarande skålar »under Musique af Nyckelharpor, Violer, Thrompeter och Hurrande» (Reenstierna 1985 1 s. 50). Magnus Stenbock diktade i »Glädie-spel och ähre-sång» 1701 efter segern mot ryssarna: »Låtom oss än en gång drickz-kärlden fylla / Med swänska lösen så sättia wij ann» (Hanselli 1856–78 22 s. 316).

När visan ger uppmaningen att skålarna ska ske med »swänska lösen» är vi inne på ännu ett spår i hurrandets historia, nämligen: hur många gånger är det lämpligt att hurra?

Tre- eller fyrfaldigt leve?

Svensk lösen, som omnämns i visan, var den kanonsalut om två skott som från 1635 gavs som igenkänningstecken eller hedersbetygelse mellan svenska örlogsmän eller mellan ett in- eller utlöpande fartyg. Vid högtidliga tillfällen gavs kunglig salut med dubbel svensk lösen, alltså fyra skott. Sedvänjan levde kvar civilt in i vår tid när man fram till 1960-talet sköt dubbel svensk lösen under firandet av nationaldagen på Skansen. Det militära tjänstgöringsreglementet stadgade till 1931 att ett leve skulle åtföljas av fyra *hurra* för kungliga personer (dock två för prins) samt två för övriga. Senare fick även prins reglementsenligt fyra *hurra*. Men för civila var det länge ett trefaldigt leve som gällde. Under 1900-talet har dock det fyrfaldiga levet tagit över – åtminstone utanför Skåne. I Skåne händer det att man för säkerhets skull hurrar tre gånger tre: *Hurra – hurra – hurra! Hurra – hurra-hurra! Hurra – hurra – hurra!*²

Vi hurrar alltså olika i Sverige och Danmark (liksom i Skåne), vilket i sin tur sannolikt går tillbaka på svensk respektive dansk lösen som var den lösen som användes av försvarsmakten som igenkänningssignal både till lands och till sjöss. Svensk lösen har använts av försvaret i hundratals år och består av två skott i tät följd, medan kunglig salut innebar fyra skott, alltså dubbel svensk lösen. År 1580 enades Sverige och Danmark om att deras örlogsskepp skulle hälsa varandra med varsin lösen. Fanns det saklig grund kunde danska skepp skjuta tredubbel lösen, d.v.s. tre gånger tre skott (alltså sammanlagt nio skott) för att visa respekt för bland annat högt uppsatta personer. Begreppet *dansk lösen* upphörde 1820 (Henningsen 1989 s. 55 f.).

I Sverige hurrar vi alltså fyra gånger som i dubbel svensk lösen, fyra skott i tät följd. I Danmark liksom i de tidigare danska landskapen i södra Sverige hurrar man tre gånger, precis som i danskt lösen som består av tre skott i tät följd. Vårt fyrfaldiga hurra kommer alltså från de gamla örlogsfartygens sed att avge svensk lösen med fyra kanonskott för kungligheter. På motsvarande sätt går danskarnas niofaldiga hurra för kungligheter tillbaka på dansk lösen. Men i praktiken förefaller det som om antalet hurrarop för kungliga uppsatta personer har varierat från tid till annan. På Konstnärsklubbens julgille 1865 utbringades en skål för den svenske konungen som efterföljdes av »ett niofaldigt hurra» (*Dagens Nyheter* 1865-01-14).

Tecknet att det är dags att hurra

Leve- och hurraropen har förändrats med små variationer över tid, men ska open börja samtidigt måste någon ta initiativet. Det behövs en förropare, ett kommandotecken eller en annan signal och en hurraropande flock. »Han leve – hurra – hurra – hurra» eller »Ett fyrfaldigt leve för NN – han leve – hurra – hurra – hurra – hurra». På motsvarande sätt fungerar också förroparens *hipp*

² Hjalmar Modéer har skrivit om svensk lösen. Webbadress: https://www.militarmusiksamfundet.com/se/index.php?page=show_article&id=modeer. Hämtad den 15 februari 2019.

hipp innan alla samfällt ropar *hurra*. Det har sin engelska motsvarighet i *hip*, *hip horray* eller *hep*, *hep horray*. Ursprunget är obekant, men *hipp hipp* finns i Sverige belagt från mitten av 1800-talet (se SAOB sp. H 944).

Ropen ska ha använts på såväl engelska som holländska, franska och skandinaviska skepp. Till de mer uppseendeväckande sammanhangen hör att *hep hep*-ropen ska ha använts som ett skällsord mot den judiska befolkningen under 1800-talet. *Hep hep*-kravallerna var antisemitiska attacker som började i augusti 1819 i Würzburg då judarna krävde medborgerliga rättigheter. Oroligheterna spred sig till andra tyska städer och så långt som till Danmark, Polen, Lettland och Böhmen. Många har försökt förklara varifrån *hip hip* (*hep hep*) kommer. En del menar att det har sitt ursprung i den latinska satsen *Hierosolyma est perdita* 'Jerusalem är förlorat', som skulle antyda att det var latinstudenter som från början trakasserade judarna. Andra menar att ordet är samhängigt med det tyska verbet *haben*, som i det här sammanhanget skulle betyda 'ge'. Andra åter tror att ursprunget inte är något annat än ett traditionellt herderop överfört till upploppen mot den judiska befolkningen (*Jewish Encyclopedia* s.v. Hep! Hep! med litt.³).

En beskrivning av hur uttrycket kunde användas i Sverige vid förra sekelskiftet finns hos Carl Fredrik Lindahl i boken *Svenska Millionärer* i kapitlet om Nathan Johan Suber (Lindahl 1897 s. 203 f.):

När elden slutligen slocknade å juden Subers härd, kunde hans samtida med skäl hafva utropat ett 'hip, hurra!'. Som detta utrop egentligen gäller judar, och anledningen därtill troligen i vår tid är obekant, så torde dess ursprung hafva sitt intresse. Då den fanatiska Peter Eremiten predikade korstågen, förde han med sig en fana, hvarpå stod H. E. P., hvilket betydde Hierosolyma est perdita, det vill säga: Jerusalem är förloradt. Folket, som ej förstod latin, läste detta bokstafiligen, och så snart man såg en jude, ropades: »hip, hurra, hip, hip, hurra, hurra!»

Ropet är mest känt i Norden när det används som en rak uppmaning att hurra eller att föreslå en skål. Den stora målningen »Hip hip hurra. Konstnärsfest på Skagen» av P. S. Krøyer, signerad 1888, ses som en av höjdpunkterna på konstnärskolonins många mästerliga målningar. Det äldsta kända svenska belägget (se SAOB sp. H 944) på *hipp* som inledning till hurrarop finns 1850 i *Profbladet eller frihetens lön* av författaren August Blanche, som skriver »Lefve den store redaktören af Talgoxen! [...] Hipp! Hurra!» (Blanche 1850 s. 15).

»Ja, må han leva» i Tyskland

Melodin till »Ja må han leva» var välkänd redan på 1700-talet, inte bara i Sverige utan även i andra europeiska länder. I Tyskland sjöngs på 1800-talet en för oss bekant text på melodin:

³ Webbadress: <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/7578-hep-hep>. Hämtad den 30 april 2020.

Hoch soll er/sie leben,
hoch soll er/sie leben,
dreimal hoch!

Önskan om ett långt liv avslutas med »dreimal hoch» som varieras beroende på tillfälle. Man utbringar en skål eller hurrar. Idag när den tyska versionen sjungs på förskolor och skolor placeras födelsedagsbarnet på en stol, men även vuxna jubilarer får finna sig i att lyftas på en stol. Sedan man sjungit säger man »sie/er lebe hoch» tre gånger och vid varje »hoch» lyfts stolen med födelsedagsbarnet upp i luften.⁴ Det är en sed med gamla anor. Även om födelsedagsfirandet inte var allmänt hos oss på 1700-talet så berättar Carl Tersmeden hur hans mor hissades i samband med sin födelsedag 1741, då hon bars sittande på en stol in i en ring bestående av hennes dansande söner och mågar som skålade med henne (Tersmeden 1912–19 3 s. 73). Kanske vågar man förmoda att det både sjöngs och hurrades i anslutning till hissandet?

Eva Danielson har funnit att den tyska »Hoch soll er/sie leben» med melodi trycktes första gången 1877 i *Pan – Ein lustiges Liederbuch für Gymnasisten* (Danielson 1999 s. 12). Däremot finns den inte med Tysklands mest kända och spridda sångbok tjugo år tidigare. *Das Allgemeine Deutsche Kommersbuch* (ADK) kom i inte mindre än 166 upplagor, varav den första från 1858 innehåller 811 sånger. I de tidigaste upplagorna av ADK finns emellertid en annan visa (nr 600) med liknande slutrader som i den här aktuella visan, men på en annan melodi:

NN er/sie soll leben,
soll leben, soll leben.
NN lebe hoch.

Den finns tryckt i den särskilda avdelningen »Kneipe» där också en annan hos oss mycket känd skålvisa finns i tysk version, nämligen »Lambo» under titeln »Vive la compagneia» (nr 581) med den inledande första raden »Ich nehm mein Gläschen in die Hand, vive la compagneia!» I många av de tyska vistexterna finns för övrigt påfallande många ordvändningar som har paralleller i den svenska skålvisetraditionen utan att för den skull vara direkta översättningar mellan språken.

I tysk tradition har melodin med förkärlek presenterats utan text och med titeln »Trinklied» i sättning för blåsarkvartett eller blåsorkester. Det för onekligen tankarna till raden av skålar som förr i tiden ackompanjerades av musik och då ofta av trumpeter och pukor och andra lystringsinstrument. Jag har i annat sammanhang gjort antagandet att melodin till »Helan går» en gång i tiden kan ha fungerat som en bland många fanfarer som introducerade den första skålen. En trumpetsignal för skålen har försetts med de självklara orden »Helan går». Det skulle i så fall röra sig om en form av härmdikning som

⁴ Enligt uppgift av den tyska radiojournalisten Randi Häussler (5 mars 2019).

samtidigt tolkade signalens innebörd (Mattsson 2002 s. 15 f.). Inget motsäger att också den enkla texten till »Ja må han leva» kan ha en motsvarande historia. Vi vet att melodin på sina håll spelades som skålmarsch (Mattsson 1989 nr 11), funktionen som signal att skålarna skulle drickas var bekant för de flesta som hörde låten. Vi vet också att det har varit en vanlig form av uppvaktning att väcka ett namnsdagsbarn med musik i ottan. Under senare delen av 1800-talet ersattes den så kallade namnsdagsblåsaren av en hel liten mässingsorkester vars uppgift var att uppvakta mer välbeställda på födelsedagar och namnsdagar (Johansson 1973 s. 51).

En skålvisa med rötter i 1700-talet

Det faktum att »Ja, må han/hon leva» sällan sjungs utan hurrarop – före eller efter – talar för att det rör sig om en tradition med rötter i 1700-talet. Orden sjöngs dessutom till en melodi som var välkänd på den tiden. När hurraropen togs in i de förnämare salongerna efter att ha haft sina givna funktioner till sjöss, kom de att bli förknippade med raden av skålar som utbringades för alla och en var. När man skålade hurrade man, och när man sjöng en skålvisa hurrade man. Flera av texterna som finns i tidens handskrivna visböcker har samma tema: att man ska hylla någon som man önskar ska leva länge.

Det finns många paralleller mellan »Ja, må han leva» och vår allra mest kända skålvisa »Helan går». Båda är visor som levt i traditionen under lång tid, båda är visor som de flesta kan eller åtminstone känner igen. Visorna är knappast dokumenterade i de traditionssamlade arkiven. De tidigaste beläggen i arkiven härrör från 1800-talets senare del. Båda visorna är märkliga genom sin konstans. Här finns knappast några varianter, vare sig i texten eller i melodin, och det fåtal belägg som finns ger ingen som helst rättvisande bild av visans popularitet. Förklaringen kan vara att de inte fanns någon anledning att meddela orden i vare sig uppteckningar eller tryck eftersom texterna var så enkla och melodierna så kända. Det var helt enkelt skålvisor som väldigt många kunde eller kände igen.

Källor och litteratur

Arkivmaterial

Kungliga biblioteket, Stockholm (KB): Vs 86: 1–3, Visor af okiände Auctoror samlade af C. M. Vöschow.

Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens bibliotek, Stockholm (KVHAA): R. Dybeck, Folklore I–V.

Tryckta källor och litteratur

Das Allgemeines Deutsche Kommerzbuch. Lahr 1858.

Annerstedt, Claes, 1912: *Uppsala universitets historia. Bihang 3. Handlingar 1695–1749*. Stockholm och Uppsala.

- [Bellman, Carl Michael] 1921–2003: *Carl Michael Bellmans skrifter. Standardupplaga. Utg. av Bellmanssällskapet*. Stockholm.
- Dagens Nyheter*. Stockholm 1864 ff.
- Danielson, Eva, 1999: »Ja må han leva». I: *Noterat* 7, s. 7–17.
- Blanche, August, 1850: *Profbladet eller frihetens lön*. Stockholm.
- [Hanselli, P.] 1856–78: *Samlade vitterhetsarbeten af svenska författare från Stjernhjelms till Dalin. Efter originalupplagor och handskrifter utg.* 1–22. Uppsala.
- [Goeteeris, Anthonis] 1917: *En holländsk beskicknings resor i Ryssland, Finland och Sverige 1615–1616. Trenne reseberättelser [...] övers. och utg. av S. Hildebrand*. Stockholm.
- Henningens, Henning, 1989: Hurra! Om sømandens hilsekkikke og honnør til søs. I: *Handels- og Søfartsmuseets årbog*, s. 32–72.
- Johansson, Karin, 1973: *Jag gratulerar. Namnsdags- och födelsedagsfrandet under fyrahundra år*. Stockholm.
- Lindahl, Carl Fredrik, 1897: *Svenska Millionärer. Minnen och anteckningar av Lazarus*. 1. Stockholm.
- Mattsson, Christina, 1989: *Helan går. 150 visor till skålen samlade och kommenterade*. Hedemora.
- 2002: *Från Helan till lilla Manasse. Den svenska snapsvisans historia*. Stockholm.
- Molbeck, Christian, 1815: *Resa i Sverige åren 1812 och 1813. Öfvers.* Stockholm.
- Nyerup, Rasmus, 1820: *Strøtanker om Samling af nogle danske Viser*. Köpenhamn.
- Reenstierna, Märta Helena, 1985: *Årstadagboken. Journaler från åren 1793–1829*. 1–3. Utg. Genom S. Erixon, urval och förklaringar av G. Broman. Stockholm.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien*. 1–. Lund 1898 ff.
- Sternvall, Sigurd, 1935: *Sång under segel*. Stockholm.
- [Tersmeden, Carl] 1912–19: *Amiral Carl Tersmedens memoarer*. 1–6. I sammandrag utg. Af Ni. Sjöberg & N. Erdmann. Stockholm.
- Widén, August, 1939: *En nationsvaktmästares minnen*. Uppsala.

Förföljd av vargar

Vargens mytiska funktion i framställningar av vargöverfall

Av Sofie Strandén-Backa

Abstract

This article explores the motif ‘wolves attack travelling adults’, found in both oral material and contemporary popular culture. The aim of the study is to show the mythical functions of the wolf. The material used consists of Finland Swedish folk legends, written literature from the late 19th century by Zacharias Topelius and Selma Lagerlöf, and the Disney films *Beauty and the Beast* (1991) and *Frozen* (2013). The focus is on the interaction between wolf and human, and on the result of that interaction. It is when human meets wolf that his or her true nature is revealed. The article argues that the mythical functions of the wolf in these accounts are refinement of character and upholding of the social order.

Keywords: wolf, attacks, legend, myth, Topelius, Lagerlöf, Disney films, narrative motif analysis, post-humanism.

Följande dramatiska skildring av ett överfall av en varg på en vuxen människa upptecknades 1919 i Merjärvi i Kronoby, Österbotten.

På Flakabacka i Terjärvi levde för hundra år sedan en gubbe, som hette Matts. Han var liten och stackog men väl grov. En afton var han ute på bron (d.v.s. farstutrappan) och kastade sitt vatten. Då rusade en varg på honom, men gubben fick den i öronen och drog den in i farstun. Slutligen började han ropa, och då kom folket ut och klubbade ihjäl vargen. Så mycket fick gubben bråka med den, att han spottade blod flera veckor efteråt. (FSF 1928 s. 409.)

I berättelsen anfaller vargen en man alldeles vid dörren till gårdshuset, men mannen lyckas avvärja anfallet trots att han är kort till växten. Mannen är stark och rådig, men blir ändå illa åtgången av djuret, som slutligen dödas av gårdsfolket. Det finns många berättelser om vargöverfall (se Strand 1986 s. 181 ff., af Klintberg 2010 s. 317 ff.). Det material som står som underlag för den här undersökningen skildrar överfall av vargar på vuxna människor på färd och består av tre olika materialkategorier: äldre intervjumaterial från Svenskfinland, sekvenser ur Disneyfilmerna »Skönheten och odjuret» (1991) och »Frost» (2013), samt två prosaberättelser: en passus ur *Gösta Berlings saga* av Selma Lagerlöf (1891) och berättelsen »Gamla baron på Rautakylä» av Zacharias Topelius (1897).

Artikeln är en del av ett större projekt som heter »Varggränser. Affektiva möten mellan människan och det vilda», finansierat av Svenska litteratur-

sällskapet i Finland. Det huvudsakliga materialet som används inom projektet har Svenskfinland som hemort och består av finlandssvenska tidningsartiklar, debattinlägg och inlägg på sociala medier. Emedan projektet har en kulturhistorisk beståndsdel används också traditionsmaterial, även det från Svenskfinland. Det är dels fråga om en materialmässig begränsning, dels är min förhoppning att materialet kan ge uttryck för underliggande värderingar i förhållandet mellan svenskspråkigt och finskspråkigt i Finland. Den vargdebatt som blossade upp under slutet av 2010-talet har sitt huvudområde i kusttrakterna i Österbotten, ett förhållandevis tätbefolkat område med stor svenskspråkig befolkning, och likaså ett område där det inte funnits någon större vargpopulation under långa tider. Intresset hos allmänheten om olika vargfrågor har varit stort. I projektet fokuserar jag särskilt gränser i talet om vargen – civilisation/natur, människa/djur, vilt/tamt, kaos/ordning, stad/land – för att genom dessa spegla människans föreställningsvärld om sig själv och sin plats i naturen. Affekter är ett viktigt analytiskt redskap i och med att affekter synliggör gränser.

I artikeln analyseras berättelser om överfall av vargar på vuxna människor på färd, ett motiv som finns både i äldre muntligt traderat material och i samtida populärkultur. Målsättningen är att synliggöra vargens mytiska funktioner. Särskilt riktar jag uppmärksamhet på interaktionen mellan varg och människa, och på resultatet av interaktionen. Hur tecknas människans och vargens karaktärsdrag? Vilka funktioner tilldelas vargen i berättelserna? Filosofen Mary Midgley (2003 s. 4) talar i boken *The myths we live by* om myter som »tankens matris». Hon menar att myter inte är vanföreställningar – vilket är en bibetydelse av ordet – inte heller att myter är fristående berättelser som man kan lösgöra från ett tänkt »resten». Istället förklarar hon myter som imaginära mönster, som »nätverk av kraftfulla symboler som föreslår vissa särskilda sätt att tolka världen» (Midgley 2003 s. 1). Berättelserna som analyseras i artikeln kan ses som exempel för det svärfångade och fragmentariska som är en beståndsdel i ett tankesystem som under långa tider präglat ett europeiskt förhållningssätt till vargen, och som fortfarande gör det.

Materialet är heterogent; det representerar tre olika genrer och tre olika tidsperioder. Förutom traditionsmaterial används även filmer och prosaberättelser. De två sistnämnda genrerna är utvalda för att visa på återgivelse av vargöverfall som nått en stor publik. Disney är ett av världens största filmbolag, och filmen »Frost» (2013) är den mest sedda av alla Disneyfilmer genom tiderna. Också filmen »Skönheten och odjuret» (1991) uppnådde stora försäljningssiffror. I båda dessa populära filmer skildras ett vargöverfall på en vuxen människa. Min avsikt är inte att studera hur vargen avporträtteras i Disneyfilmer, utan att med dessa båda filmer visa på hur vargöverfall förmedlats till en stor filmpublik, i första hand barn. Zacharias Topelius var en produktiv författare, tidningsman och professor i historia. Han riktade sig gärna till barn, och genom sin stora produktion av sagor har han fått epitetet sagofarbror, trots att hans produktion omfattar mycket annat än sagor,

däribland »Gamla baron på Rautakylä». Selma Lagerlöf var å sin sida dels Nobelpristagare i litteratur, dels en av de mest lästa rikssvenska prosaförfattarna. Hon är känd av många för verket *Nils Holgerssons underbara resa* (1906), ursprungligen en skolbok i geografi. Topelius åskådliggjorde på ett liknande sätt landet Finland i *Boken om vårt land* vars första upplaga utkom 1875, och som användes som läsning i folkskolan under långa tider.

Min forskning om vargen kan placeras in i ett posthumanistiskt ramverk (se t.ex. Haraway 2008, Wolfe 2009, Ekström & Kaijser 2018). Pågående kulturvetenskaplig forskning om relationen mellan människa och varg bedrivs på många håll i Europa, med större forskningsprojekt i Tyskland och Schweiz som studerar vargens återkomst som en kulturell process. Kulturhistorikern Heta Lähdesmäki studerar i sitt avhandlingsprojekt relationen mellan människa och varg under 1900-talet i Finland ur ett maktperspektiv (se Lähdesmäki & Ratamäki 2015). Den övergripande forskningsmetoden jag använder mig av är kulturanalys, med vars hjälp man kan kritiskt granska till synes vardagliga fenomen och finna underliggande värderingar och mytiska sanningar (Ehn & Löfgren 2001, 2012). Det kulturanalytiska greppet ger en djupare förståelse av ett fenomen som väcker så starka känslor att några till och med sträcker sig efter sitt gevär och osäkrar det. Jag bryter sönder materialet genom att ta fasta på enskilda motiv i vargberättandet, så motivanalys (jfr Wolf-Knuts 1991) ingår som en beståndsdel i min metodapparat.

Platsbegreppet är för mig centralt genom fokuset på geografiska gränser, men även andra gränser än de geografiska intresserar mig, eftersom det är då gränser överträds som affekter uppstår (se Strandén-Backa 2013). Inget är affektivt laddat i sig, utan det affektiva värdet är alltid beroende av den som upplever och erfar (jfr Frykman & Povrzanović Frykman 2016 s. 20). Affekter är obestämbara vad gäller en åtskillnad mellan det subjektiva och det objektiva. De hör samtidigt till kollektiva situationer och upplevs och känns som intensivt personliga (Anderson 2009, Frykman & Povrzanović Frykman 2016). Det affektiva hör nära samman med djurets icke-mänskliga karisma (Lundquist 2018) – resonansen som djuren skapar i mötet med människor – och framträder som tydligast i det som Donna Haraway (2008) talar om som »contact zones» där själva mötet äger rum. Det är när människa möter varg som det affektivt laddade – oro, rädsla, fascination, hat, skräck – uppstår och som lämnar spår i det som sedan förmedlas. Artikeln inleds med en kontextualiserande översikt av föreställningar om vargen. Därefter övergår jag till sängenmaterialet, följt av filmerna och slutligen prosaberättelserna.

Föreställningar om vargen

Liksom kring två andra stora vilda djur i våra skogar – björnen och älgen – finns det ett omfattande traditionskomplex knutet till vargen (jfr Björklöf 1994, 2010, Ahne 2018). Gillis Herlitz och Per Peterson ägnar kapitel 3 i *Vargen. Kramdjur och hatobjekt* (2011) åt en översikt av vargen i folkloren.

Enligt dem hittar man uppgifter om vargen i en hel rad genrer, men vanligast förekommer vargen i sägner och djurfabler. Förmodligen har ingen trott att det som fablerna skildrar har hänt i verkligheten, men fablerna förmedlar ändå en bild av vargen som en opålitlig och ondskefull figur. De karaktärsdrag som djuret bär i fablerna stämmer överens med dem som förekommer i annan folklöre om vargen. Därmed har uppfattningen om vargen som en ond och hotfull varelse befästs, menar Herlitz och Peterson. Fablerna ger sken av att återge djurens verkliga egenskaper, så att räven faktiskt är listig, björnen dum och vargen grym. Om man däremot vill synliggöra uppfattningar som många människor i ett samhälle anser som sanna eller i alla fall troliga och rimliga erbjuder sägner ett särskilt intressant material. Även om fablerna kan bidra med kunskap om hur ett djur uppfattas, ger sägner en tydligare bild av hur man såg på vargen i naturen – hur man trodde att vargen betedde sig och hur man skulle hantera ett möte med den. Sägner om vargen har varit välkända under långa tider också då vargen har varit mer eller mindre utrotad. Folkloren om vargen har enligt Herlitz och Peterson bidragit till att bygga upp föreställningar som förmedlats och befästs genom traderingsprocesser. En sådan är att vargen är ett djur som kan utgöra en fara för vuxna människor (Herlitz & Peterson 2011 s. 30–38).

Vargen kan vara farlig på andra sätt än i egenskap av ett stort rovdjur. Den tillskrivs övernaturliga förmågor i den folkliga föreställningsvärlden. Enligt Ella Odstedts (2004 s. 50 f.) uppteckningar från Norrland kan vargen framkalla heshet om den tittar på en när man skjuter och ropar åt vargarna. Vargen troddes också kunna trolla sömn på dem som är ute i markerna och vaktar djuren. Enligt Odstedts uppteckningar kan vargar låta precis som när människor talar, men det framkommer inte om dessa läten uppläts av en avsiktlig anledning, exempelvis för att locka människor närmare och därmed bort från djuren som skulle vaktas. Vargens blick sades kunna hypnotisera, och man troddes kunna bli blind om man mött en varg och berättade om detta (Herlitz & Peterson 2011 s. 41).

Vargen har alltså betraktats både som ett reellt hot mot människors liv och som bärare av övernaturliga förmågor som kunde åsamka människor skada. Ett sätt att hantera ett djur som är förknippat med så mycket farligheter har varit att inte tala om det i direkta ordalag för att inte på magisk väg väcka dess missnöje eller riskera att dra det till sig. Vargen har flera noanamn knutna till sig, i likhet med björnen (se Björklöf 2010 s. 32), samt övernaturliga väsen som näcken och mytologiska gestalter som djävulen (se Wolf-Knuts 1991 s. 124–132). Ett av de vanligaste noanamnen är *gråben*, vilket liksom *gråfot* och *den gråe* syftar på vargens färg. En annan kategori av noanamn kretsar kring vargens tassar: folkliga benämningar för vargen har varit *Tassen*, *Tassa* eller *Tusse*. En tredje grupp av noanamn är demoniserande: *odjur*, eller regelrätta djävulsbenämningar som *Skam*, *Fan* eller *Kuse*. Också många andra benämningar har förekommit. Ordet *varg* är i sig också ett noanamn och har konkurrerat ut *ulv* som värdeneutral benämning på vargen. Den ursprungliga

betydelsen hos *varg* är 'dråpare' eller 'strypare' (Fridell & Svanberg 2007 s. 73–76, Herlitz & Peterson 2011 s. 29, 38 f.). Det är denna betydelse som föreligger i uttrycket *varg i veum*, som ursprungligen betecknade en fredlös person, en rövare i helgedomen, och som i överförd bemärkelse betyder 'allmänt avskydd person' eller 'persona non grata' (Ney 2012).

Vargen förknippas med det som är farligt eller oönskat. Ord som *varga-vinter*, *vargtimmen* och *vargatider* syftar alla på något bister i tillvaron. Att vara hungrig som en varg innebär att man är våldsamt hungrig, och används allmänt idag (Herlitz & Peterson 2011 s. 40). Att tjuta med ulvarna innebär att ansluta sig till angriparna, trots att andra anser att man borde försvara sig mot dem. Frasen *ulv i fårakläder* betecknar någon som är farlig men som gesken av att vara beskedlig (*Svenskt språkbruk* 2003). Den till får förklädda vargen härstammar från Jesu Bergspredikan i Matteusevangeliet 7: 15 där Jesus varnar sina lärjungar för »falska profeter, som komma till eder i fårakläder, men invärtes äro glupande vargar» (jfr Ahne 2018 s. 37 f.). Och Jesus skickar sina lärjungar »som får in bland vargar» och uppmanar dem att vara »kloka som ormar och oskyldiga som duvor» (Matt. 10: 7–16), en rätt svår kombination i en besvärlig situation. I Johannesevangeliet (10: 1–18) finns liknelsen om den gode herden som skyddar sina får i farans stund. Den gode herden betar sig inte som den som mot betalning vaktar någon annans får, och som »överger fåren och flyr när han ser vargen komma, och vargen river dem och skingrar hjorden». Liknelsen om den gode herden har haft enorm genomslagskraft och syns i den religiösa symboliken, bland annat genom biskoparnas herdestav och att den präst som är församlingens ledare bär titeln kyrkoherde.

För att visa vargens mytiska bakgrund vänder jag mig till den fornnordiska mytologin, som säkert till vissa delar har påverkat senare tiders folktradition. Vargen förekommer förvisso också i andra mytologier, men jag ser den fornnordiska som mest relevant med tanke på traditionsområdet. Vargen var en undergångssymbol i den äldre fornnordiska mytologin, och den kristna symboliken fördjupade den negativa bilden av den där den sågs som djävulens hund eller till och med som djävulen själv (Strand 1986 s. 177). Vargen har också sagts vara skapad av djävulen som ett resultat av hans försök att efterlikna den skapande Guden (Fridell & Svanberg 2007 s. 76). I den fornnordiska mytologin förekommer vargen i flera sammanhang. Fenrisulven eller Fenrerulven är den kanske mest välkända. Denna monstruösa best, en avkomma till Loke och en jättekvinna, fjättrades av asagudarna, men vid Ragnarök ska Fenrisulven slita sig loss och förgöra Oden själv. Fenrisulven inleder sin framfart med att sluka solen, och förorsaka evig vinter (se t.ex. Enoksen 2004 s. 103–105, 121). Fenrisulven benämns i dikten *Völuspá* som »freki», vilket betyder 'den glupske', 'den hungrige' eller 'den girige'. *Freki* är också ett namn på en av Odens två vargar. Den andre heter *Geri*, ett namn med samma betydelse. Dessa båda vargar får Odens del av den mat som krigarna frossar i under sina måltider i Valhall – Oden själv dricker bara vin (Nordberg 2003 s.

147 f.). I Jotunheim, jättarnas värld, finns också vargarnas tillhåll. Jotunheim beskrivs som ett otillgängligt bergsområde vid världens utkanter. Där råder kyla och ogästvänlighet (se t.ex. Enoksen 2004 s. 87, 90). Vilhelm Grönbech beskriver i sin klassiker från 1926, *Nordiska myter och sagor* (1995 s. 43) Jotunheims vargar som vilda, glupska, listiga och grymma. Deras föda består av lik och hur mycket de än äter får de aldrig nog utan tjuter ständigt efter mera. När maten tar slut slåss de med varandra och sliter varandra i stycken. En jättekvinna föder kull efter kull av vargar, av vilka en del är så vilda och glupska att de rusar upp på himlen och nafsar efter stjärnorna. En av dem förföljer månen, två förföljer solen (Grönbech 1995 s. 43). Sammanfattningsvis kan man säga att vargen i den fornnordiska mytologin kännetecknas som glupsk, vild och opålitlig, knuten till vinter och kyla, samt med en ständig längtan efter att förgöra ljuset.

Det som presenterats ovan är självfallet inte någon heltäckande framställning av föreställningar om vargen, men det beskrivna ringar in en tankevärld som visar vargen i en mycket ofördelaktig dager. Denna tankevärld uttrycks bland annat genom berättande av sägner med avsikt att vara trovärdiga. De utspelar sig i en vardagsmiljö under en tid som ibland anges, ibland hänvisas till som »förr i världen». Det är en händelse som omtalas och inte ett helt händelseförlopp, vilket ofta är fallet i sagor (Herlitz & Peterson 2011 s. 43 f.). Samma motiv som sägnerna omtalar kan knytas till många olika aktörer och olika platser. I det följande fokuserar jag på ett motiv inom kategorin vargsägner, nämligen vargöverfall på vuxna människor på färd. Jag använder termen *sägen* i vid bemärkelse och inkluderar också element som uttryckts på annat sätt än det traditionellt muntliga. I det följande övergår jag till att analysera traditions materialet och de tidigare nämnda skildringarna i film och i prosa för att studera hur varg och människa karakteriseras i dem.

Rovgiriga vargar

I volym II: 1 av samlingsverket *Finlands svenska folkdiktning*, som utgavs 1928, återfinns kulturhistoriska sägner som samlats in under tidigt 1900-tal i svenskbygderna i Finland. Uppteckningsmaterialet samsas med material från hembygdsböcker och tidningsartiklar som redaktören V. E. V. Wessman funnit relevant. I sin inledning beklagar han att »socknarna både kvantitativt och kvalitativt äro så ojämnt företrädda», vilket gör att det publicerade materialet inte motsvarar det faktiska sägenbeståndet, utan endast visar utsträckning och intensitet av uppteckningsarbetet. I kapitel VII samlas sägner om naturen. Kapitlet inleds med sägner om djurvärlden, och handlar i det närmaste uteslutande om björn och varg. Sägnerna är uppdelade enligt geografisk förekomst, inte enligt teman eller motiv (FSF 1928 s. 393–409).

Sägnera vittnar om ett »förr i världen» då det fanns mycket varg. Tiden anges ofta, och det rör sig då om slutet av 1800-talet, men man anar ett obrutet kontinuum av vargförekomst sedan tidernas begynnelse. En del av de

människor som intervjuades under 1910-talet hade själva levt under den tid som anges som den då vargarna slutade synas till. Orsaken till att vargarna försvunnit uppges vara dels att älgarna gjort sitt intrång i finländsk fauna och att det är de som jagat bort vargarna, dels järnvägen där tågen skrämt bort vargarna med sitt buller (FSF 1928 s. 394, 401; jfr Strand 1986 s. 176). Men innan dess fanns det mycket vargar, så många att flockarna kunde bestå av ett dussin vargar, berättade en sagesman, som inte har sett någon varg sedan någon gång på 1870- eller 1880-talet (FSF 1928 s. 394). Man visste också var vargen brukade hålla till och kände till dess rörelsemönster:

Sitt tillhåll hade vargarna i Libacka, Fränbacka, Orrmossbacka och Lingkulla-backan samt i en backe i Månsas Bakskog. I Baggböle uppehöll de sig också ständigt. Där i byn hade folket nämligen sina svin ute både vinter och sommar (FSF 1928 s. 399).

Vargarna beskrivs som närgångna, så pass att »de förföljde hundar ända in på gårdarna, ja upp på de yttre trapporna», och vargarna kunde sitta utanför bostäder och yla på nätterna (FSF 1928 s. 401). Årstiden för de stora vargflockarna var vintern: »Karlarna som voro på hållskjuts, fingo ofta köra för livet undan stora vargflockar» (FSF 1928 s. 401). Natten är vargarnas tid i berättandet, men då det fanns mycket varg kunde man också få se dem dagtid, då »de kommo mitt på dagen i stora troppar längs isarna» (FSF 1928 s. 398). Vargarnas benägenhet på rov är allom bekant och omvittnad i sägenmaterialet, liksom försöken att freda tamboskapen med hjälp av olika fångstmetoder. Ett motiv som återkommer på olika håll är vargen som hoppar upp i släden och åker snålkskjuts utan att göra kusken illa (FSF 1928 s. 398, 400, 402).

Överfall av vargar på människor som åker släde i skog eller på isen är ett motiv jag hade förväntat mig finna många uppteckningar av i det publicerade sägenmaterialet. I *Finlands svenska folkdiktning* hittar jag dock endast fyra berättelser som benämns sägner som tangerar motivet. Slädfärder omnämns bara i förbigående i tre av uppteckningarna. Den ena handlar om att kusken kastade sin hund åt vargarna när de började anfälla hästen och mannen (jfr Herlitz & Peterson 2011 s. 48). I den andra blir en bonde överfallen av en varg, men lyckas jaga vargen på flykten med hjälp av en räfsa, något som kan uppfattas som lätt avmaskuliniserande då räfsor primärt användes av kvinnor. Den tredje beskriver hur Tiggelarsgubben från Kimito, på väg hem från Åbo, hörde vargarna tjuta i mörkret på Pemarvfjärden. Släden hade löstagbar botten som han beslöt att ta bort och själv sätta sig på hästryggen. Då vargarna kom och hoppade i släden för att åka, manade gubben på hästen som sprang i full fart så att vargarna fick ont i tassarna och därför fort hoppade ur släden (FSF 1928 s. 467, 402). I dessa sägner fredar sig kusken från vargarna med metoder som återfinns i berättartraditionen: att kasta hunden till vargen, att slå mot den med ett redskap, och genom att lura den. Den fjärde berättelsen har föga likheter med det övriga vargmaterialet i samlingsverket och ett händelseför-

lopp som mera påminner om skämtságans. I fyllan efter en spelning på ett bröllop har två gubbar somnat i släden på väg hem. Under färden har hästen ätits upp av vargarna, och en av dem har fastnat i selen och fått funktionen som dragdjur (FSF 1928 s. 398 f.).

Om man däremot vänder sig till inspelningsmaterial i arkivet vid Svenska litteratursällskapet i Helsingfors finner man berättande om vargar som överfaller människor på resa. Jag har haft tillgång till sådant material som varit transkriberat, och de inspelningar som här anförs som exempel är gjorda år 1970 på Houtskär i Åbolands skärgård. Insamlingen leddes av Ann-Mari Häggman.

Min farfar berättade mycket om vargar då vi var barn. Att det fanns vargar. Jo, då de kom körande från Åbo en gång så, på vintertid, så de kom körande där ute på en fjärd så kom vargarna riktigt emot dem, fast dom satt två karlar i släden och körde och de kom riktigt emot dem där och murrade, sade de, och han steg av och han tog en sådan där isbill, du vet en sådan där som man provar is med då man kör med häst. Och de var så fräcka, sade han, fastän en steg av så for de bara ett litet stycke bort. De var liksom lite rädda tillika med. Men så fort en gick i släden så var de igen bara bakett bara. Så de var liksom djärva och skulle gå liksom så där snett framför hästen att de var rädda att de skulle ha sprungit på hästen. Inte hade de några skjutvapen på den tiden med sig inte. Så berättade de mycket sådana varghistorier här sedan. (Man f. 1895. SLS 998, 1970: 28.)

Denna berättelse om hur vargar närmade sig en släde med två vuxna män återges av sonsonen till en av dem som färdades på isen. Berättelsen ger ett trovärdigt och naturtroget intryck, och jag upplever den som en återgivning av en personlig erfarenhetsberättelse om ett möte med vargar. Vargarna i berättelsen beskrivs som aggressiva i sitt beteende. De morrade mot männen, som verkar i det närmaste förvånade över att vargarna försökte ge sig på två fullvuxna män. Adjektiven som används om vargarna är *fräcka*, *djärva* och *rädda*, en, verkar det som, paradoxal kombination av egenskaper. Att männen »på den tiden» inte hade några skjutvapen med sig tolkar jag dels som en upplevelse av avsaknad av något som skulle ha behövts för att man som människa inte ska behöva känna sig i underläge i förhållande till den hotfulla naturen, dels som ett tecken på att skjutvapen inte ansågs vara något man behövde ha med sig längre till skillnad från äldre tider, det vill säga att naturen inte längre förväntades utgöra en risk, i varje fall inte för två vuxna män. Upplevelsen som återges i berättelsen blev sedan upphov till många varghistorier: möten med vargen är något man berättar om både om man själv varit närvarande i situationen och om man hört någon berätta om ett sådant möte.

Om den första berättelsen handlar om en återgivning av vad berättarens egen farfar hade upplevt, så har den följande en tydligare sägenkaraktär:

1858 så var det en jordbrukare från Björkö, han skulle gå en lång väg, det var långt dit till Äpplö, han gick på natten, eller på kvällen. Han skulle gå till flickor, ser du. Och när han kom mitt på fjärden så kom vargen och goda råd var dyra och

han hade stickor med sig och de är rädda för rök och eld. Han brände av näsduken och gick tillika med, men till sist så måste han ta av sig skjortan och sätta eld på skjortan. Och före skjortan var slut så hinna [hann] han i land så att han klarade sig men annars så dit hade han farit. [...] Men det där som jag berättade nu så det lär vara sanning det, att det var inte lögn det. (Man f. 1912. SLS 998, 1970: 27.)

Här sker mötet mellan varg och människa ute på isen på en nattlig friarfärd i skärgården. Detaljer som årtal och plats är kända, medan huvudpersonen är anonym om än möjlig att spåra upp. Det sägs inget om häst eller släde i berättelsen, och det är möjligt att huvudpersonen rört sig till fots. I den här berättelsen omtalas vargen i bestämd form singularis, men det är svårt att avgöra om avsikten är att förmedla att det var fråga om en varg eller om den bestämda formen används som beteckning för vargen som kollektiv, vilket inte är helt ovanligt. En ensam varg brukar inte räknas som farlig för en vuxen människa, medan en flock med vargar är något alldeles annat. Det bärande motivet i berättelsen är elden som kan skrämma iväg vargen. En av de allra vanligaste skyddsåtgärderna som Herlitz och Peterson funnit i sitt arkivmaterial var just eld (Herlitz & Peterson 2011 s. 42). Men det räcker inte med en liten eld som den mannen åstadkom med hjälp av sin näsduk, utan det krävdes att han tog av sig skjortan och satte eld på den för att klara sig i land. Berättaren i intervjun är rätt säker i sitt slutomdöme: dels att mannen annars inte hade klarat sig med livet i behåll undan mötet med vargen, dels att det han berättat är sant. Sanningshalten i berättelsen jämför han med andra berättelser om vargar som han har hört, men som han inte trodde på. I hans barndom hade gamla gubbar berättat bland annat om att vargarna brukade kunna komma in på gården, ställa sig på bakbenen och kika in genom fönstret (jfr FSF 1928 s. 405–407).

Rasande vilddjur

I flera filmer förekommer liknande motiv som i den folkliga berättartraditionen. I filmen »Skönheten och Odjuret» (1991) har Belle, filmens hjältinga, gett sig som fånge åt Odjuret på hans slott och sålunda fräslt sin far från fånghålorna. Hon behandlas som en gäst, med vissa förbehåll för var i slottet hon får röra sig. Nyfikenheten tar över hand och hon beger sig till den del av slottet hon blivit tillsagd att inte gå till, och kommer så till Odjurets gemak. Oturligt nog upptäcker han henne och vild av raseri jagar han ut henne därifrån. Belle flyr på sin häst ut i vintern. Efter en kort ritt dyker vargarna upp bakom träden och förföljelsen är ett faktum. Hennes modiga häst galopperar allt vad den förmår. Den går genom isen, men lyckas ta sig upp och fortsätta flykten. Vargarna ger inte tappt, och skrämde av vargarna stegrar hästen sig. Belle faller av och tyglarna snurrar sig runt en trädgren – de är fast och vargarna kastar sig över dem. Hästen får in en välriktad spark mot en av vargarna, och Belle å sin sida försvarar sig och sin häst lika tappert, men det hjälper

föga eftersom vargarna är så många. I vad som verkar vara slutscenen av vargöverfallet ser man Belle halvliggande i snön: hennes ben är smalt och hennes fot sirlig. Hon värjer sig med armen över huvudet i ett sista försök att rädda sig ur den hopplösa situationen. Men då hörs ett vrål – Odjuret har skyndat till hennes undsättning. Han lyckas köra iväg vargarna, men blir själv skadad. Belle återvänder till slottet tillsammans med Odjuret, vars sår hon sedan ömt förbinder.

Framställningen av vargarna är suggestiv, trots att vargarna har ett rätt naturtroget utseende. Till en början är överfallet också naturtroget, så som jag förmår uppfatta det, men när Odjuret gör entré händer något med vargarna. Han är stor, stark och pälsbeklädd, har huggtänder och klor och är på alla sätt mera rustad att slåss mot vargar. Det är vrål, det är huggtänder, det är en scen av djurisk urkraft man bevittnar. Allt går mycket fort, men man hinner uppfatta hur kroppen på en av vargarna snurras ihop så att anfallet ser ut som en virvel. Denna virvelvarg blir som en ormdrake med varghuvud – en i sanning skrämmande uppenbarelse – och därmed har den naturtroga vargen fått ge vika för en varg av mytisk karaktär, om än bara för en sekund i filmen. Odjuret besegrar både de naturtroga vargarna och den mytiska dimensionen i dem, och härmed förebådas han egen förändring. Hans förtrollning kan brytas om han upplever sann kärlek och hans kärlek besvaras. Han är med andra ord lika beroende av Belle som hon är av honom för sin räddning.

Den animerade Disneyfilmen »Frost» (2013) slog rekord med avseende på tittarantal, och dess popularitet har hållit i sig inte minst genom en kraftig marknadsföring av ett stort antal produkter som riktar sig till flickor med motiv ur filmen. När den äldre system Elsa – en av huvudpersonerna i filmen – på sin kröningsdag av misstag visar sina dolda magiska krafter som fryser allt till is, flyr hon ut i ödemarken, för att inte skada någon och för att få leva i fred trots sin förmåga som hon ännu inte kan kontrollera. Hennes yngre syster Anna beger sig efter henne, men när hennes häst flyr blir hon ensam kvar i den vinter som hennes äldre syster råkat skapa. Hon träffar på Christoffer som försörjer sig som isförsäljare, och som hon lyckas övertala att föra henne till Nordberget, där Elsa verkar befinna sig, ovetande om det vinterkaos hon har förorsakat.

Christoffer och Anna ger sig av trots att det är sen kväll i en släde dragen av renen Sven, som också är Christoffers bästa vän. I filmen sitter Anna och Christoffer och pratar eller snarare kivas, när man ser att dragdjuret börjar visa tecken på oro. Christoffer lägger också märke till att något är i görningen, medan Anna fortsätter prata och förnärmas över att bli tillsagd att vara tyst. Han stannar släden, lyser runt sig med en lykta, och ser ögon glimma i mörkret. Christoffer manar på renen, färden är i gång, men vargarna hinner i kapp dem. Det är oklart hur många de förföljande vargarna är, men man kan räkna till omkring tio. Anna vill hjälpa, men Christoffer litar inte på hennes omdöme eftersom hon förlovat sig med en man hon just träffat. En av vargarna hoppar på släden från sidan, men Anna får tag i Christoffers luta

och drämmer till den i ren ilska och hävdar samtidigt att det visst är fråga om sann kärlek. En av vargarna får tag i Christoffer som dras ur släden, men han lyckas klamra sig fast i ett rep, släpar efter släden men håller taget trots att två vargar sliter i hans ben. Anna tänder eld på ett klädbylte, och slänger ut det brinnande byltet som träffar de förföljande vargarna, och Christoffer lyckas rädda sig tillbaka upp i släden. Vargarna fortsätter jakten. Släden närmar sig ett stup och Anna beordrar Sven att hoppa, medan Christoffer säger till henne att det är han som ger Sven order – inte hon, slänger Anna upp på renens rygg, kapar linorna till släden och beordrar renen att hoppa. Sven hoppar, och ren och ryttare klarar sig helbrägda över, medan släden däremot krossas mot marken. Christoffer lyckas med knapp nöd få tag i kanten av stupet, rasar ner men dras upp av Sven och Anna. De kraftfullt byggda, skällande, morrande och ilsket grinande vargarna blir kvar på den andra sidan av stupet utan att kunna ta sig över. Deras ögon är blå.

Djuren som överfaller Anna och Christoffer har ett utseende som påminner om välmuskade hundar av rasen Siberian husky, och vars ögon är blå till skillnad från vargens bärnstensfärgade. Man får kanske ändå förmoda att djuren har avsetts vara vargar, och jag väljer att betrakta dem som det. Beendet hos vargarna i filmen kan karakteriseras som brutalt och aggressivt. När jakten avslutas på grund av hoppet över stupet, ser de ut som argisinta vakhundar när de morrar och visar tänderna. Beståndsdelarna i skildringen av vargöverfallet har många element som känns igen från sägentraditionen. Det finns ett fokus på vargens blick, då deras ögon glimmar i mörkret mellan träden och i närbildsscenen när man ser de blåögda vargarnas intensiva blick på de undkommande. Anna är förtrogen med traditionen att eld är något som vargar är rädda för när hon tänder på byltet och kastar det mot dem. Vargarna försöker också ta sig upp i släden och hugger sig fast i Christoffers ben när han släpar efter släden i ett rep.

I de här båda filmerna med beståndsdelens överfall av varg på vuxen människa på färd ter sig överfallen ganska olika. Det finns ändå flera viktiga element som förenar: det är vinter, en kvinna och en man (resp. en till odjur förtrollad man) är mänskliga aktörer, vargarna dyker upp som från ingenstans bakom träden, flykten undan dem, den till synes hopplösa belägenheten, kampen med vargarna med livet som insats. Mötet med vargen synliggör de fiktiva personernas karaktär: Odjuret utsätter sig för fara för att rädda Belle som han just har mer eller mindre jagat ut från sitt slott, Belle vänder tillbaka med Odjuret och sköter om honom. Efter hand fördjupas deras relation, så att filmen får sitt lyckliga slut. Anna visar mod, handlingskraft och beslutsamhet, och Christoffer visar tapperhet i farans stund fastän man dittills i filmen sett mera av hans undanlidande manövrar. Mötet med vargen förbådar i båda filmerna en kärleksrelation, och det är i mötet med vargen som hjälten föds.

Grå skuggor i mörkret

I Selma Lagerlöfs debutroman *Gösta Berlings saga* från 1891 skildras livet på 1820-talet genom Gösta Berlings färder. Lagerlöf tilldelades Nobelpriset i litteratur år 1909. Boken filmatiserades 1924 med Greta Garbo i en av huvudrollerna, och år 1986 nåddes de breda massorna genom TV-serien med samma namn. Gösta Berling är i början av boken en bildskön man som fått talets gåva och som utövar denna i egenskap av präst. Dessvärre har han hemfallit åt superi, och efter att han stått inför räfst för biskopen beger han sig ut på vägarna trots att han bedömts som lämplig att fortsätta sin tjänst. I ett av kapitlen träffar vi Gösta utstyrd i lånta fjädrar: frack, blanklädersskor, bäverpäls och sobelmössa körande med Don Juan, Ekeby gårds bästa häst. Han är bjuden på julbal till det unga greveparet på Borg. På vägen dit rastar han vid Berga kaptensboställe och får höra nyheten att traktens skönhets Anna, den rika arvtagerskan, har brutit sin trolovning med gårdens blide son Ferdinand och i stället ska gifta sig med en betydligt äldre man. När Gösta reser vidare lovar han att han ska få henne på andra tankar – för den skuldsatta gården behöver hennes pengar. Han hämtar och skjutsar henne till julbalen, men efter många förvecklingar rymmer Anna med Gösta i ett passionerat kärleksrus. De beger sig av med släden i midvinternatten. Efter en kort färd kommer Göstas hund rusande, och hoppar tjutande av skräck upp i släden och kryper ihop på golvet. Hästen rycker samtidigt till och faller i sken. Gösta inser genast att det är fråga om vargar, och så följer en av de mest lästa skildringarna i svensk litteratur av ett vargöverfall (Lagerlöf 1924 s. 84–86).

Inledningsvis i skildringen njuter Anna av allt det spännande hon får vara med om tillsammans med Gösta, och att det hela utmynnar i ett vargöverfall verkar bara vara ytterligare ett äventyr. Hon trotsar vilddjur och människor i sina utbrytningsförsök från prästgårdens hämmande väggar och den kommande rollen som hustru. Ingetdera skrämmer henne heller – en ganska ovanlig karaktärsteckning av en ung kvinna skriven under slutet av 1800-talet. Vid åsynen av de blänkande tänderna begrundar Anna dock sitt öde, huruvida hon skulle bli helt eller delvis uppäten, och försöker skjuta upp detta öde genom att kasta Göstas hund till vargarna, något han däremot förhindrar. För Gösta vet varför de jagas av vargarna, och det är inte för hundens skull. Han är övertygad om att vargöverfallet är ett gudomligt ingripande eftersom han inte handlar i enlighet med Guds vilja. Som läsare får man ta del av bådats tankevärld och Gösta vrider sig i sitt inre av obehaget inför tanken på att träffa människorna på Berga gård som satt sin lit till honom och som han lönat med svek genom att själv rymma med den kvinna som skulle innebära lösningen på hela gårdens problem. När han återför Anna möts han av jubelrop och omfamningar eftersom hela hushållet tror att han återfört henne av ädelmod, inte för att rädda sig undan ett vargöverfall. Djupt olycklig reser han ensam iväg i natten, efter att ha avkrävt Anna ett löfte om att gifta sig med Ferdinand. Han är övertygad om att vargarna inte utgjorde någon fara för honom längre, eftersom han menade att »de ha gjort sitt verk» och inte hade mera med honom

att skaffa denna natt. Vargarna hade sett till att han handlade rätt trots hans egna ursprungliga själviska avsikter.

Gösta Berling och Anna Stjärnhök är på väg till ett bestämt mål när vargöverfallet ändrar deras planer. Platsen dit de kom var inte den de avsett, och egentligen det ställe de helst av allt ville undvika: Gösta för att han skämdes över sitt beteende, Anna för att hon blivit förälskad i Gösta. Det är vargarna som förändrar livet på ett genomgripande sätt för ett flertal personer i romanen.

Samma ödesmättade oundviklighet inträffar också i en annan namnkunnig författares berättelse om ett vargöverfall. Zacharias Topelius gjorde bred karriär som tidningsman, professor i historia vid Helsingfors universitet, sagofarbror och psalmlyriker. I samlingen *Vinterqvällar* från år 1897 ingår berättelsen »Gamla baron på Rautakylä». Ramberättelsen är förlagd till januari år 1838 och läsaren får stifta bekantskap med två kvinnor som åker släde över isen på Näsijärvis fjärdar. Det är fråga om Lotten, en ung kvinna som reser med sin blinda mormor, och de samtalar med varandra om anledningen till resan – att träffa flickans kusin som har ett gott öga till henne – och om varför de inte kan söka härbärge hos den yngre kvinnans onkel, den gamle baronen på Rautakylä trots att det var »en af de vinterdagar, åt hvilka icke ens vargarne fröjdas» (Topelius 1897 s. 11). Slädfärden spelar en betydande roll i berättelsen eftersom det är under den som den yngre kvinnan får lyssna till sin mormors berättande om sitt liv och det svek hon utsatts för av den gamle baronen på grund av hans försmådda inviter. Samtidigt får läsaren följa kusken och hästens gemensamma kamp mot vintern »genom djupa drifvor, i hvilka hästen simmade upp till bringan» (Topelius 1897 s. 12).

Mitt i berättelsen hör de båda resenärerna »helt nära släden ett läte, ej olik ett gråtande barns», och på sin fråga om vad det är får de av kusken svaret att det var en hund som tjöt. Den gamla frun fortsätter berätta, men avbryter sig när »hon kände släden ila framåt med hastig fart och åter hörde det ohyggliga lätet närmare än förr» (Topelius 1897 s. 21 f.). När Lotten tittar ut ser hon att den nyss så utmattade hästen skenar i vild galopp över snöfältet, och »på båda sidorna om släden syntes mörka gestalter likt stora hundar ströva omkring, under det att de uppgåfvo dessa vidriga läten, som redan förut skrämt de båda fruntimren. » Flickan frågar kusken varför hästen skenar, och svaret blir än en gång att det är hundar, men hon tror honom inte: »Nej, nej, det är icke hundar, här i ödemarken och midt i mörka qvällen.» Kusken styr mot land där man på avstånd kan se ett litet ljussken. Under tiden låter han ett långt rep slingra efter släden i snön (Topelius 1897 s. 22 f.). Författaren lämnar här de åkande i släden för att skapa personporträtt av den åldriga baronen, hans hushållerska och deras utomäktenskapliga son som har inspektorns roll på godset. Efter dessa tre kapitel tycker Topelius att »det är tid, att vi återvända till våra stackars resande på den ödsliga isen af Näsijärvi» (Topelius 1897 s. 36). Vi finner dem i dödlig ängslan, eftersom »[d]e hade hört och läst så många berättelser om resande, som i skog och på isar blifvit uppätta af vargar, att de ej annat

kunde föreställa sig, än ett lika förfärligt öde». Trots att båda fruntimren var rädda, gjorde de sitt yttersta för att inte visa sin ängslan för varandra. Men plötsligt stannar släden, och hästen lyckas inte dra den loss. Kusken försöker ge den mera bröd för att den ska orka bättre, men den vill inte äta utan visar bara alla tecken på skräck för på tjugo stegs avstånd visar sig tre eller fyra stora vargar som blir allt mera närgångna efter hand:

Thomas försökte hvad han kunde. Han smällde med pisksnärten, han flintade eld, han hojtade högt. Förgäfves, vargarna kringströko allt närmare. Redan öfverlade den trogne drängen, om han icke borde lösa hästen ur redet och låta den rädda sig sjelf, medan han, Thomas, ville till det yttersta försvara släden med den lösryckta fimmelstången. Men snön var så ojemn och på sina ställen så djup, att hästen nödvändigt innan kort skulle blifva vargarnas rof, utan att med sitt lif kunna rädda de öfriga.

Redan kunde den djerfvaste af odjuren blott med möda afvisas; man såg deras ögon glimma och deras blodgiriga gap flämta. Då fattade Thomas med båda händerna allt hö, som låg inpackat i framdelen af släden, lade det på isen och antände den med fnöske och svafvelsticka. Högt och klart uppflammade lågan; vid dess anblick drogo sig vilddjuren tillbaka. (Topelius 1897 s. 38 f.)

Den farofyllda situationen är överstånden, och de tar sig fram till en gård, men hästen faller död ner vid stora trappan. Så småningom visar det sig att de resande har kommit till Rautakylä herrgård, som bebos av den gamla fruns bittraste fiende, mannen som försatt henne på bar backe och som vägrat erkänna henne som sin brors fru, vilket samtidigt innebar att hon fått utstå skammen av att ha fått ett barn utanför äktenskapet – trots att hon var gift. Intrigen tättnar, och farorna är långt ifrån över trots att varghotet är avvärjt. Vad den gamla frun inte känner till under slädfärden är att den kvinna som hade bevitnat hennes vigsel och som kunnat klargöra sakernas beskaffenhet nu bor på den gård som rättmätigt tillhör henne. Att kvinnan dessutom är förmögen till mord, kunde ingen heller veta. Berättelsen skulle göra sig väl som TV-film fylld som den är med passioner, svek och mord, samt kritik mot det dekadenta hovlivet i slutet av 1700-talet.

Efter hand i berättelsen får de resande kvinnorna och kusken visa prov på de egenskaper som framträtt under den strapatsrika slädfärden. Kusken är den trogne tjänaren som går att lita på i alla väder, både bokstavligt och bildligt, också när hans eget liv försätts i fara. Kvinnorna är oskuldfullheten och godheten personifierade vilket märkts i deras omsorger för varandra under den fasansfulla färden. Det är genom Lottens visade tillit till inspektorn när han kommer in i deras rum om natten med avsikten att kväva de båda kvinnorna som han genomgår en fullständig förvandling och blir en rättskaffens man. Den gamle greven på Rautakylä blir förlåten och kan somna in i frid, om än inte i tron på en Frälsare. Vigselattesten återfinns i ett lönnfack, gården får sin rättmätiga innehavare och alla får det de förtjänar – ond såväl som god.

I filmerna »Skönheten och odjuret» och »Frost» kommer vargöverfallet som en överraskning för huvudpersonerna, medan det i de båda prosaberättelserna sker ett långsammare närmande. Vargöverfallet i filmerna inleds när personerna i filmerna ser vargarna, även om deras rid- och dragdjur har visat tecken på fara. Filmerna karakteriseras av ett snabbare händelseförlopp.

Topelius låter vargarna närma sig genom ljudintryck som först misstolkas som barngråt, sedan lugnande förklaras vara hundtjut. Vargtjuten beskrivs som »ohyggligt» och »vidrigt» av Topelius, och Lagerlöf sammankopplar ljudet med vargarnas hunger och påstådda blodtörst. Men trots obehaget de resande känner för ljudet är faran mera hanterlig så länge den är på hörselavstånd, medan den är *för* nära när den är inom synhåll (jfr Strandén 2010). När vargarna kommer inom synhåll syns de till en början alldeles otydligt, som suddiga skuggor i mörkret, där de i Lagerlöfs tappning rör sig som en lång, grå linje längs gårdesgården. Efter hand förändras beskrivningarna till närbilder. De mörka skuggorna får skräckinjagande detaljer. Lagerlöf låter oss se ögon som glöder i mörkret och vita tänder som blänker i vidöppna gap, redo att slita sönder människokroppar på samma sätt som de slukar de vackert inbundna böckerna om Corinne. Det är rätt likartade skildringar av vargarna och deras beteende hos Lagerlöf och Topelius. Båda beskriver djurens flämtande andning och strykande rörelser när de närmar sig släden när kuskarna försvarar sina ekipage med våld, kraft och eld. Och *odjur*, det är vad Topelius kallar vargarna. Vargarna är ett vildsint kollektiv med smak för kött – hund, häst eller människa spelar ingen roll.

Vargens mytiska funktioner

I en av de båda intervjuerna som diskuteras ovan berättade intervjupersonerna att han hade hört sin farfar berätta många berättelser om vargar, och vargar är något man berättat mycket om, vilket ett förhållandevis stort uppteckningsmaterial från Sverige visar (Strand 1986). I de båda ovan analyserade prosaberättelserna finns mer eller mindre direkta hänvisningar till berättartraditionen om vargöverfall. Selma Lagerlöf låter Anna Stjärnhök fundera på om vargarna ska äta upp dem helt och hållet eller lämna likdelar kvar. De funna likdelarna är ett vanligt motiv särskilt i sägner där vargar har tagit barn och dessa makabra fynd stärker sägnernas trovärdighet (Herlitz & Peterson 2011 s. 49). Att Anna i »Gamla baronen» har hört sådana berättelser står utom allt tvivel. Zacharias Topelius låter oss veta att de båda kvinnorna i hans vinterhistoria har hört och läst många berättelser om människor som blivit vargarnas rov när de färdats i skogar och på isar. I de traditionella sägnerna, filmerna och prosaberättelserna som jag studerat uppfattas, framställs och traderas vargen som rovgirig och farlig för vuxna människor – den är anfällare och människan är vargens byte. Det är en sådan bild av vargen som förmedlas med avsikt att underhålla oss som lyssnar på eller läser berättelserna och tittar på filmerna. Hjärtat bultar lite fortare än vanligt, barnen slår kanske

händerna för ögonen för att slippa alltför intensiva ögonblick i filmerna. De mer eller mindre fiktiva personernas möten med vargen blir till nervkittlande och spännande underhållning för oss. Men trots att vi som lyssnar, läser eller tittar är i säkerhet från varganfallen som återges upplever vi dem genom affekter som skapas genom framställningarna. Den bild som förmedlas befasts genom det affektiva greppet i underhållningen – bilden av vargen ristas in med hjälp av känslor som skräck och fasa.

Bilden av vargen som Mary Midgley (1995 s. 19) kallar för »the folk-figure of the wolf», det vill säga folkliga föreställningar om vargen som bland annat laglös och grym, upprepas genom framställningarna och förmedlas effektivt tack vare affekterna som väcks. Berättelsernas varg blir del av hela föreställningskomplexet »varg» som levt under tusentals år, och när folkfigurvargen agerar synliggörs vargens mytiska funktioner. Vargen får om än inte mytiska proportioner, så i varje fall mytiska egenskaper. Vargen är en sådan kraftfull symbol som Midgley menar fungerar som byggsten i skapandet av en myt. Mötet mellan människa och varg, det djur som tillskrivits så många negativa egenskaper, och som enligt Midgley (2003 s. 166) i västvärlden till och med uppfattats som det mest ondskefulla av alla djur har enbart två möjliga utgångar för människans del: att människan dödas eller att människan överlever. Det första scenariot är inte möjligt i det slags hjältemyt som motivet delger oss. I det andra – där människan överlever – får hon däremot visa sin sanna mänskliga natur, som är något (tänkt) väsensskilt från vargens, och alla sina mänskliga dygder som är den raka motsatsen till de djuriska lasterna (jfr Midgley 1995 s. 24).

I de undersökta framställningarna är vargens plats skog och isbeklädda vattendrag, dess tid är vintern, och dess hemvist är mörkret. Kopplingen till föreställningarna om vargen i den fornnordiska mytologin känns inte särskilt långsökt trots den stora skillnaden i tid. Vargöverfallen framställs som förtätade ögonblick där döden visar sig med brutal realitet och där utgången är oviss in i det sista, men vargen driver inte de resande i döden, utan snarare föser den in dem på den smala vägen och får härmed en förlösande funktion. Både i *Gösta Berlings saga* och »Gamla baron på Rautakylä» skymtar ett ljus i mörkret, och båda kuskarna vet att det är detta ljus som kan innebära deras räddning. Det lilla ljuset i det stora mörkret leder tankarna till den kristna föreställningen om Jesus som världens ljus och till det mörker som de människor sägs vandra i som inte följer Jesus. Den underliggande tanken i båda berättelserna är att Guds vilja sker. Och redskapet för detta är vargarna: Gösta Berling gör vad rätt är tack vare vargarna, och i Topelius sedelärande berättelse skipas en gudomlig rättvisa som en följd av vargöverfallet. Vargen får här en mytisk ordningsupprätthållande funktion lik den som djävulen i folkloren också kan sägas inneha. Ulrika Wolf-Knuts visar i sin doktorsavhandling om djävulsföreställningar i Vörå vid sekelskiftet 1900 att folklorens djävulsbild inte sammanfaller med kyrkans lära, som uppfattar djävulen som en entydigt ond varelse i motsats till Gud som är god. I folkloren kan en

varelse som av kyrkan ses som en förgörare ha en funktion som är den diametralt motsatta, nämligen som en ordningsupprätthållande varelse som kan användas som hot om straff och därmed blir till ett redskap som »stöder krav och normer från samhället och kyrkan» (Wolf-Knuts 1991 s. 281). I framställningarna som jag har studerat utsätter vargen människorna för provningar som synliggör människornas egenskaper, och får sålunda en karaktärsdanande funktion. Vargen används inte av andra som ett hot, som i fallet med djävulen i folkloren, utan genom sitt agerande renodlar den människornas karaktär så att människorna använder sin själstyrka och inte faller för frestelser som feighet eller egennyttia.

I den här artikeln har jag studerat motivet vargöverfall på vuxna människor på färd och jag har gjort nedslag i tre olika materialkategorier – traditionsmaterial, två Disneyfilmer och två prosaberättelser. Jag har visat att vargen framställs som en destruktiv gestalt som emanerar ur ett kaotiskt vinterlandskap, men att vargens mytiska funktioner trots detta blir ordningsupprätthållande och karaktärsdanande på ett sätt som gynnar både den agerande människan i berättelsen och det sociala sammanhang hon är knuten till.

I de framställningar som jag har undersökt har ingen människa blivit skadad eller dödad trots att de alla visar ett nog så närgånget möte mellan människa och varg. Men som jag ovan visade är det omöjligt med en sådan utgång i framställningar som har karaktär av hjältemyter. I berättelser där människor i närkontakt med vargen blivit skadade eller till och med dödade verkar vargens mytiska funktion saknas, och detta är något jag vill undersöka i andra sammanhang. Ett spår till detta finns inledningsvis i den här artikeln, där vi träffade en man som överfölls av en varg hemma på trappan. Resultatet i berättelsen var att mannen skadades av vargen och vargen dödades av gårdsfolket. Det finns ingen förlösande funktion i denna berättelse – det är enbart ett krasst resultat som vi ställs inför. Det är som om vi i detta fall har att göra med en »liten» varg, som saknar den mytiska aspekten men är bärare av de negativa egenskaper som vargen så ofta tillskrivs, och som Midgley sammanfattar som »the folk-figure of the wolf». I relation till den kan ställas en »stor» varg som framträder i berättelserna om vargöverfall på människor på färd, och som kan tolkas som en symbol för den råa och okontrollerbara naturen och de villkor den dikterar för människor som färdas i den. Denna mytiska komposition där den »stora» vargen ingår upprätthåller och understryker skillnaden mellan människa och djur, och därmed också den mellan civilisation och natur.

Källor och litteratur

Arkivmaterial

SLS 998, 1970: 27 Man f. 1912. Houtskär.

SLS 998, 1970: 28 Man f. 1895. Houtskär.

Litteratur

- Ahne, Petra, 2018: *Vargar*. Stockholm.
- Anderson, Ben, 2009: Affective atmospheres. I: *Emotion, space and society* 2, s. 77–81.
- Björklöf, Sune, 2010: *Björnen. I markerna & kulturen*. Möklinta.
- 1994: *Älgen i vår historia och vardag*. Malmö.
- Ekström, Simon & Lars Kaijser (red.), 2018: *Djur. Berörande möten och kulturella smärtpunkter*. Göteborg–Stockholm.
- Ehn, Billy & Orvar Löfgren, 2001: *Kulturanalyser*. Malmö.
- 2012: *Kulturanalytiska verktyg*. Malmö.
- Enoksen, Lars Magnar, 2004: *Fornnordisk mytologi enligt eddans lärdomsdikter*. Lund.
- FSF = *Finlands svenska folkdiktning*. II. Sägner. 1. *Kulturhistoriska sägner*. Red. V.E.V. Wessman. Helsingfors 1928.
- Fridell, Staffan & Ingvar Svanberg, 2007: *Däggdjur i svensk folklig tradition*. Stockholm.
- Frykman, Jonas & Maja Povrzanović Frykman, 2016: Affect and material culture. Perspectives and strategies. I: Jonas Frykman & Maja Povrzanović Frykman (red.), *Sensitive objects. Affect and material culture*. Lund. s. 9–28.
- Grönbech, Vilhelm, 1995: *Nordiska myter och sagor. Med kulturhistorisk inledning*. Stockholm.
- Haraway, Donna, 2008: *When species meet*. Minneapolis–London.
- Herlitz, Gillis & Per Peterson, 2011: *Vargen. Kramdjur och hatobjekt*. Malmö.
- af Klintberg, Bengt, 2010: *The types of the Swedish folk legend*. Helsingfors. (FF Communications 300.)
- Lagerlöf, Selma, 1924 [1891]: *Gösta Berlings saga*. Stockholm.
- Lundquist, Elin, 2018: *Flyktiga möten. Fågelskådning, epistemisk gemenskap och icke-mänsklig karisma*. Stockholm.
- Lähdesmäki, Heta & Outi Ratamäki, 2015: Kykenemmekö luopumaan susifetissi-stä? – Kriittinen luenta suomalaisesta susihistoriasta. I: Juha Hiedanpää & Outi Ratamäki (red.), *Suden kanssa*. Rovaniemi. S. 16–41.
- Midgley, Mary, 1995: *Beast and man. The roots of human nature*. London–New York.
- Midgley, Mary, 2003: *The myths we live by*. London–New York.
- Ney, Agneta, 2012: »Uselt är att vara varg». Om vargterminologi i västnordisk litteratur och rättsuppfattning. I: *Historisk tidskrift* 132: 3, s. 483–489.
- Nordberg, Andreas, 2003: *Krigarna i Odins sal. Dödsföreställningar och krigarkult i fornnordisk religion*. Stockholm.
- Odstedt, Ella, 2004: *Norrländsk folktradition. Uppteckningar i urval och med kommentarer av Bengt af Klintberg*. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 84.)
- Strand, Ante, 1986: Folkliga föreställningar om vargen. I: Håkan Eles (red.), *Vargen*. (Värmland förr och nu 84). S. 175–191.
- Strandén, Sofie, 2010: »I eld, i blod, i frost, i svält». *Möten med veteraners, lottors och sjuksköterskors berättande om krig*. Åbo.
- Svenskt språkbruk. Ordbok över konstruktioner och fraser*. Stockholm 2003.
- Topelius, Zacharias, 1897: *Vinterqvällar. Tredje cykeln. Senare delen. Berättelser, skildringar*. Helsingfors.

- Wolf-Knuts, Ulrika, 1991: *Människan och djävulen. En studie kring form, motiv och funktion i folklig tradition*. Åbo.
- Wolfe, Cary, 2009: *What is posthumanism?* Minneapolis.

Individuell språklig variation och förändring – sex informanter inspelade 1967, 1996 och 2018

Av Eva Sundgren

Abstract

In this article, the behaviour of six speakers in Eskilstuna, Sweden, is analysed across their lifespans. They were recorded in 1967, 1996 and 2018. In 1967, Bengt Nordberg recorded 83 Eskilstuna speakers for the first large-scale sociolinguistic investigation of language variation and change in the Nordic countries, and in 1996, I made the recordings for the project *Continuity and Change in Present-Day Swedish: Eskilstuna Revisited*, combining a panel study with 13 re-recorded informants and a trend study with 72 new informants. In 2018, I found 6 of the 13 panel speakers from 1996 and recorded at least 50 minutes with each informant. The interviews from three different points in time, combined with an integration index questionnaire carried out in 1996, allow for a description and discussion of how variation, change and stability at the level of the individual speaker are influenced by a combination of different factors. The results demonstrate, contrary to William Labov's assumption (2001, p. 447) of an age of stabilisation at 17, that individuals can and do change their linguistic behaviour after early adulthood. Even the oldest informants have by no means remained stable. There is a tendency for young informants to increase their use of standard variants and use more standard language when they are middle-aged, whereas older informants increase their use of local variants as they grow older and retire from work. As this panel study draws on considerable ethnographic knowledge about the informants and their life histories, it was possible to explore how individuals' linguistic behaviour is influenced by intersecting social factors: not only sociodemographic status, gender and age, but also their level of education, type of occupation, social mobility and integration in the local community. Attitudes to the local community and the local language are clearly of importance. It is also demonstrated that each individual can be influenced by different factors in different ways.

Keywords: language variation and change, morphological variables, panel study, individual change, six panel speakers, social category, age, gender, social mobility, integration index.

1. Inledning

I den här artikeln beskrivs och diskuteras hur sex Eskilstunatalare varierar och förändrar sitt språk under en period på 50 år. De spelades in 1967, 1996 och 2018 och det är mycket ovanligt att kunna spela in samma informanter flera gånger med så lång tid mellan inspelningarna. Svahn (2015) beskriver en västgötsk kvinnas varietet 1961, 1980 och 2006. Tagliamonte (se t.ex. Wagner & Tagliamonte 2018) leder ett projekt där en kanadensisk kvinna sedan 2002 spelas in nästan varje år.

För att undersöka språklig förändring i verklig tid kan man spela in samma personer med flera års mellanrum, d.v.s. en panelundersökning, eller så kan man välja helt nya talare efter samma principer som vid den första tidpunkten, d.v.s. en trendundersökning (Sundgren 2013 s. 96). En panelundersökning visar individuell förändring, medan en trendundersökning visar förändringar mellan generationer och språksamhället i stort. De sex talarna ingick först i Bengt Nordbergs stora stadsspråkundersökning i Eskilstuna 1967 med 83 informanter och sedan i det återbesök jag gjorde 1996, då jag kombinerade en trendundersökning med en panelundersökning; panelundersökningen omfattade 13 av de informanter som spelades in nästan 30 år tidigare.

När jag 2017 deltog i en panel om trend- och panelundersökningar vid ICLaVE 9 (International Conference on Language Variation in Europe) i Málaga och presenterade en jämförelse mellan trenden och panelen 1996, visade det sig att det internationellt finns ett stort intresse för panelundersökningar, och jag bestämde mig då för att söka reda på så många som möjligt av de 13 paneltalarna från 1996 och spela in dem en tredje gång.

För att kunna tolka hur de sex informanter som spelades in en tredje gång 2018 varierar och förändrar sitt språk ses deras språkliga beteende med trend- och panelundersökningen 1996 som bakgrund och utgångspunkt. Därför beskrivs de tidigare undersökningarna relativt ingående. Genom att återbesöket 1996 omfattade både en trend- och en panelundersökning visade den variation, stabilitet och förändring både på samhälls- och individnivå, och jag kunde också diskutera hur representativa individerna i panelundersökningen var för Eskilstunas befolkning.

1.1. Syfte

Syftet med föreliggande studie är att undersöka individuell språklig variation, stabilitet och förändring under en 50-årsperiod. Förändrar individer överhuvudtaget sitt språk efter ungdomen? Hur ser i så fall förändringen ut? Hur påverkar faktorer som social tillhörighet, ålder, kön, integration i det lokala samhället, social mobilitet, utbildning, typ av yrke, intressen och attityder till lokalspråket det språkliga beteendet?

2. Presentation av Eskilstuna

Eskilstuna ligger söder om Mälaren ungefär 12 mil väster om Stockholm. 1967 bestod Eskilstuna stad av de två församlingarna Kloster och Fors och hade drygt 66 000 invånare. 1971 bildades Eskilstuna kommun genom sammanslagning av städerna Eskilstuna och Torshälla och fem omgivande kommuner, och folkmängden i hela kommunen blev drygt 93 000. 1996 var antalet invånare nere i knappt 90 000. Informanterna till den förnyade stadsspråkundersökningen 1996 hämtades från Kloster och Fors församlingar, alltså från samma område som 1967.

På 1960-talet var Eskilstuna en blomstrande industristad. 1965 arbetade nästan halva Eskilstunas förvärvsarbetande befolkning inom industrin. När den långvariga högkonjunkturen bröts 1971 slog detta särskilt hårt mot Eskilstuna, eftersom den bransch som drabbades först och kraftigast av 70-talskrisen var järn- och stålindustrin. Eftersom Eskilstuna var en så utpräglad industristad med ensidig inriktning på metallindustri var utvecklingen i postindustriell riktning – till service och administrativa näringar – mer omvälvande och svårare att klara av än på många andra håll i landet (se Nordberg & Sundgren 1996 s. 62).

Den demografiska, ekonomiska och sociala utvecklingen i Eskilstuna från 1960-talet till 1995 var negativ, och i Nordberg och Sundgren 1996 diskuteras hur den starka ekonomiska och sociala förändring som ägde rum under de nästan 30 år som gick mellan de två inspelningarna kan tänkas ha påverkat valet av språkform. Den förändring i näringsstruktur som staden genomgått, från att ha dominerats av tillverkningsindustri på 1960-talet till dominans för offentlig förvaltning och service på 1990-talet, gynnar troligen ett mer standardnära språk. Den stagnerande befolkningsutvecklingen, den relativt låga medelinkomsten och den förhållandevis låga utbildningsnivån är å andra sidan exempel på faktorer som antagligen främjar lokalspråket. Det är emellertid inte säkert att statistiska hårddata på gruppnivå säger så mycket om individens val av språkform. Den starkaste kraften för bevarandet av en lokal varietet är troligen talarnas sociala integration på orten. Om man trivs på en ort och tycker det är en bra ort att bo på främjas troligen användandet av det lokala språket (Nordberg & Sundgren 1996 s. 48). För att undersöka sambandet mellan integration i lokalsamhället och valet av språkform ställde jag efter varje inspelning 1996 frågor för ett integrationsindex – se avsnitt 4.1.

1996 var Eskilstuna den kommun som minskade mest i hela landet, men trenden svängde, bland annat tack vara Svealandsbanan som invigdes 1997 och Mälardalens högskola, som växte snabbt. 2018, när jag spelade in sex paneltalare för tredje gången, hade Eskilstuna över 100 000 invånare.

3. Situation och stil vid de tre inspelningstillfällena

Målsättningen var att spela in ett så naturligt och spontant vardagsspråk som möjligt och övervinna svårigheterna som ligger i »the observer's paradox» (obervatorens paradox), nämligen att talspråksforskarens mål är att »observe the way people use language when they are not being observed» (Labov 1972 s. 61). Vid mina inspelningar uppmuntrade jag informanten att inte dölja personliga känslor och visade stort intresse för vad hen berättade för mig. Jag bidrog med personliga erfarenheter och upplevelser och visade på det sättet att det var tillåtet att prata om personliga saker. Nordbergs råd (1982 s. 108) är att man bör se samtalet som en byteshandel och att man som bytesvara mot talarens prestation kan ge »visat intresse, sympati, beröm, smicker, skämt, artighet, skvaller». De flesta inspelningarna blev lyckade. Jag lyckades vin-

na informanternas förtroende och de verkade glömma inspelningssituationen när de blev engagerade i ett samtal.

Ämnesvalet var fritt, men samma typ av ämnen återkommer i flertalet intervjuer, nämligen skolgång, arbete, bostad, familj, intressen och staden. För de yngre informanterna tillkom framtidsplaner och för de äldre hur staden och samhället hade förändrat sig sedan de växte upp.

De flesta informanterna spelades in i sina hem. (Se mer om situation och stil i Sundgren 2002 s. 93–97.) Intressant att nämna är hur olika den tekniska utrustningen såg ut vid de tre tillfällena. 1967 användes en rullbandspelar. Det fanns en inspelningsbuss där ljudingenjören Torsten Ordéus satt och skötte om inspelningarna, med sladdar till det rum där Nordberg och informanten satt. 1996 ställde jag i ordning en bandspelar med två mikrofoner, den ena för informanten och den andra för mig, och spelade in på ena sidan av 90-minuterskassetband. 2018 lade jag min mobiltelefon på bordet och spelade in samtalen. Jag spelade in minst 45 minuter med varje informant, i genomsnitt 55 minuter 1996 och 59 minuter 2018.

4. Den första stadsspråksundersökningen 1967 och återbesöket 1996

Nordbergs stadsspråksundersökning i Eskilstuna på 1960-talet var även internationellt sett en tidig sociolingvistisk studie. Han spelade in 83 infödda Eskilstunabor (se Nordberg 1972, 1985) och undersökte den sociala, åldersmässiga och könsbundna variationen i olika språkdrag, d.v.s. språkliga variabler. De 83 personerna representerade män och kvinnor, tre socialgrupper och fem åldersgrupper: 16–30 år, 31–45 år, 46–60 år, 61–75 år och äldre än 75. Resultaten från 1960-talsundersökningen visade att varianterna är socialt betydelsebärande, och den sociala faktorn hade den starkaste effekten på valet av variant. Det fanns också en åldersmässig variation, och åldersgruppen 31–45 år använde mest standard, något som Nordberg (1985 s. 29) förklarade med att man i den åldern befinner sig i karriären och är medveten om språkbruket. Vad gäller kön visade det sig att kvinnorna i genomsnitt använde fler standardformer än männen.

Eftersom Nordberg spelade in olika åldersgrupper kunde han resonera om språkförändringar i skenbar tid och dra slutsatser om hur språket höll på att förändra sig. Utifrån en synkron undersökning kan man dock inte vara säker på att förändringarna sker som man förutspår. Det är inte säkert att det är fråga om en verklig pågående förändring i språksamhället bara för att yngre människor talar på ett sätt och äldre på ett annat vid ett visst undersökningstillfälle. Det som ser ut som en pågående förändring kan vara så kallad *åldersgradering* (*age grading*), d.v.s. att alla individer går igenom samma språkförändringar generation efter generation (se Hockett 1950 s. 453). Ungdomarna i ett samhälle kanske använder ett ungdomligt språk för att sedan

förändra sitt språk så att de när de blir äldre talar på samma sätt som den äldre generationen gjorde när de själva var ungdomar.

Den säkraste metoden är att återvända till samma samhälle och göra nya inspelningar, vilket skedde i projektet »Kontinuitet och förändring i nutida talspråk. Återbesök i Eskilstuna» med Nordberg som projektledare, där huvudsyftet var att undersöka språkförändringar i verklig tid.

Jag gjorde inspelningarna för återbesöket i Eskilstuna 1996, d.v.s. en generation efter den första Eskilstunaundersökningen, och jag försökte få den nya inspelningsserien att likna den från 1967 i så stor utsträckning som möjligt (Sundgren 2002). Liksom i Nordbergs studie 1967 består det språkliga materialet av samtalsliknande informella intervjuer med infödda Eskilstunabor. Informanterna representerar båda könen, alla åldrar från 16 år och uppåt och olika socioekonomiska grupper. Huvudmetoden blev att dra ett nytt sampel som var representativt för det samtida lokalsamhället precis som samplet var 1967, d.v.s. en trendundersökning. Det nya samplet omfattade 72 talare, och i trendundersökningen jämfördes de 72 nya informanterna med samtliga 83 informanter i samplet från 1967.

Den sociala indelningen i tre socialgrupper, som användes i 1960-talsundersökningen, ersattes i 1990-talsundersökningen av en indelning i fyra grupper med den socioekonomiska indelning (SEI) som Statistiska centralbyrån började använda 1982 (se SEI 1995). Indelningens fullständiga form har arton socioekonomiska grupper för den förvärvsarbetande befolkningen. Klassificeringen grundar sig huvudsakligen på individernas yrken och hur lång utbildningstid som yrkena normalt kräver.¹ SEI4 omfattar yrken där det normala kravet på utbildning efter grundskola är mindre än två år, t.ex. lokalvårdare och vaktmästare, och SEI1 yrken där det normala kravet på utbildning efter grundskola är minst sex år, t.ex. psykolog och tandläkare (se mer om den sociala indelningen i Sundgren 1997 s. 7–9 och 2004a s. 70–73). Indelningen säger ingenting om individernas faktiska utbildningstid. Flera äldre informanter som bara har folkskola i grunden gick den långa vägen och fick så småningom arbeten som 1996 ansågs kräva högre utbildning. Den socioekonomiska indelningen kompletterades därför med en indelning som enbart grundar sig på hur lång utbildning informanterna hade. De fyra utbildningsgrupperna definieras av den utbildningslängd som normalt krävs för motsvarande socioekonomiska grupp; UTB4 innebär alltså mindre än två års utbildning efter grundskola och UTB1 minst sex år (se Sundgren 1997 s. 13–15).

Återbesöket bestod inte bara av en trendstudie utan också av en panelstudie, d.v.s. samma talare inspelade vid mer än ett tillfälle. En trendstudie belyser språkförändringar mellan generationer och därmed på samhällsnivå, men

¹ Observera att Statistiska centralbyråns definition av hur många års utbildning efter grundskola som normalt krävs för yrket i fråga inte stämmer i dag, eftersom många yrken kräver längre utbildning än tidigare.

den kan inte visa hur individerna har förändrat sitt språk, vilket man kan se i en panelstudie. Jag fick kontakt med 13 av de 83 talare som Nordberg spelade in 1967 och som fortfarande bodde i Eskilstuna. I panelstudien jämfördes hur de 13 informanterna talade 1996 med hur de talade 30 år tidigare.

I Sundgren, Buchstaller och Beaman (u.u.) beskrivs den här panelstudien som »the first-ever large-scale panel corpus». Gillian Sankoff (2018) och hennes medarbetare började samla material för den kända Montreal-korpusen 1971.

I återbesöket 1996 kompletterade jag den socioekonomiska indelningen med ett par andra utomspråkliga variabler som riktade fokus mer mot individens levnadssituation, nämligen social mobilitet och integration i lokalsamhället Eskilstuna. Panelundersökningen bidrog också till att den kvantitativa undersökningen kombinerades med ett kvalitativt synsätt, då jag inte bara jämförde olika grupper, utan också fokuserade på individerna.

4.1. Social mobilitet och integrationsindex

De uppgifter jag samlade in om informanternas sociala bakgrund och tidigare och nuvarande yrke innebar att jag kunde klassificera dem med avseende på social mobilitet. Jag skilde inte mellan olika distanser av social mobilitet, d.v.s. hur lång »klassresan» hade varit. Att en informant har avancerat socialt kan innebära från t.ex. SEI4 till antingen SEI1, 2 eller 3. I panelundersökningen jämförde jag de individer som hade varit socialt mobila mellan 1967 och 1996 med dem som hade varit socialt stabila. Det förväntade är att de som har avancerat socialt höjer sin andel standardformer mer än de socialt stabila. Ett sådant samband demonstrerade Labov (1966a) när han analyserade sina data från New York City. Av de 13 informanterna i panelundersökningen hade fem avancerat socialt, medan sju hade varit socialt stabila och en kategoriserades som mobil nedåt. I trendundersökningen kategoriserade jag informanterna efter social mobilitet från barndomen. Av de 72 informanterna i trendundersökningen var sex i den yngsta åldersgruppen för unga för att kategoriseras efter social mobilitet. Av de övriga 66 hade så många som 32, d.v.s. nästan hälften, varit socialt rörliga uppåt, medan de övriga hade varit socialt stabila eller mobila nedåt. De flesta som tillhörde SEI1 och SEI2 hade varit socialt mobila, medan det var övervikt för socialt stabila eller mobila nedåt i SEI3, och i SEI4 fanns förstås inga som hade varit socialt mobila uppåt.

För att få ett mått på hur integrerade informanterna var i sin hemstad Eskilstuna ställde jag efter varje inspelning tolv enkätfrågor. De faktorer som ingår i indexet är (se vidare enkäten med frågorna Sundgren 2002 s. 359 f. och 2004a s. 217 f.):

1. Makes/makas födelse-/uppväxtort
2. Föräldrars födelse-/uppväxtort
3. Makes/makas föräldrars födelse-/uppväxtort

4. Syskon, uppväxta i Eskilstuna, som man regelbundet umgås med
5. Makes/makas syskon, uppväxta i Eskilstuna, som man regelbundet umgås med
6. Antal barn
7. Antal infödda arbetskamrater
8. Antal infödda nära vänner
9. Antal lokala föreningar eller organisationer man är aktiv i
10. Flyttbenägenhet
11. Hemmastaddhet
12. Arbetsplatsens belägenhet

Svaren på varje fråga ger 0–2 poäng. Svarens poäng summeras, delas med antalet frågor och multipliceras med 100, vilket ger ett integrationsindex mellan 0 och 200 poäng, där 200 innebär att varje fråga har besvarats med högsta integrationspoäng. Genomsnittligt integrationsindex blev:

- Trenden, alla 72 talare: 126 (män: 127, kvinnor: 125)
- Panelen, alla 13 talare: 123 (män: 135, kvinnor: 110)
- De sex nyinspelade 2018: 117 (män: 137, kvinnor: 77)

Integration korrelerar med SEI-grupp, ålder och kön. För de 13 talarna i panelen 1996 var integrationsindexet högst i SEI1 och genomsnittet av indexet blev lägre och lägre för varje steg nedåt i SEI-grupp (SEI1 142 mot SEI4 100). Tydligt i både panel- och trendundersökningen är att de socialt mobila är mer integrerade i Eskilstuna än de socialt stabila, vilket med stor sannolikhet beror på samhällets socioekonomiska struktur och de vägar för socialt avancemang som erbjudits.

4.2. Variabler

De sju morfologiska och morfofonologiska variabler som undersöktes vid alla tre tillfällena är:

- Neutrala substantiv i bestämd form singularis (BNeutrSing)
- Neutrala substantiv i bestämd form pluralis (BNeutrPlur)
- Pluralis av 1:a deklinationens substantiv (1DeklPlur)
- Supinum av 1:a och 4:e konjugationens verb (Sup1&4)
- Supinum av 2:a konjugationens verb (Sup2)
- Preteritum av 1:a konjugationens verb (Pret1)
- Växlingen mellan blev och vart i preteritum (Blev~Vart)

I tabell 1 presenteras de undersökta språkdragen och ges en översikt av materialets storlek. De kvantitativa uppgifterna gäller hela korpusen från 1967, d.v.s. 83 talare, och hela korpusen från 1996, d.v.s. summan av trendsamplet och de 13 talarna i panelen, men inom parentes anges antalet belägg uppdelat på de 72 talarna i trendsamplet och de 13 i panelen.

Uttalet växlar mellan en standardform som överensstämmer med skriftspråket och en i Mellansverige traditionell talspråksform. Lokalspråksformerna är alltså inte begränsade till Eskilstuna, utan har mer eller mindre stora spridningsområden i de mellansvenska dialekterna.

Enligt Nordbergs förslag (Nordberg & Sundgren 1999 ms.) delade jag in variablerna i två grupper efter hur sociolingvistiskt och språkligt markerade eller framträdande (ung. eng. *salient*) de är (se också Trudgill 1986, Kerswill & Williams 2000). Variablerna låter sig naturligt grupperas på grundval av frekvens, geografisk utbredning och hur pass markerad lokalspråksformen är, vilket bland annat beror på hur stor språklig skillnad det är mellan lokal- och standardspråksformen (se Sundgren 2002 s. 60–62, 272–275). BNeutrSing, Sup1&4 och Pret1 är de minst markerade variablerna, och BNeutrPlur, Sup2 och Blev~Vart är de mest markerade. 1DeklPlur är svårplacerad. Den förekommer inte frekvent och det är en variabel som ofta tas upp i språkvårdsdebatten, vilket innebär att den skulle passa bäst in i gruppen med mer markerade variabler. Formen *-er* är emellertid inte fonetiskt så avvikande från *-or*, och lokalspråksvarianten hörs ofta, också på radio och TV.

Det finns många belägg på variablerna i den första gruppen (se tabell 1). Det som varierar är närvaron eller frånvaron av de dentala klusilerna *t* i BNeutrSing och Sup1&4 och *d* som en del i ändelsen *-de* i Pret1. Slutljudande *t* föll bort över ett större område i Sup1&4 än i BNeutrSing, och den ändelselösa formen i Pret1 är den variant som har det största dialektala utbredningsområdet (se t.ex. Wessén 1970). De *t*- och *d*-lösa formerna är inte särskilt avstickande i sammanhängande ledigt tal och inte heller något som har tagits upp i språkvårdsdebatten.

Övriga variabler är mindre frekventa och samtidigt är lokalspråksformerna mer avvikande. Den mest markerade variabeln är Sup2, de så kallade *i*-supinerna, t.ex. *byggi* och *läsi*. Den har mindre geografisk utbredning än de övriga språkdragen och förekommer framför allt i Mälardalen.

4.3. En kort sammanfattning av resultaten av trend- och panelundersökningen 1996

Hypotesen, som byggde på den allmänna uppfattningen bland både lekmän och språkvetare (se t.ex. Bergman 1970 s. 188 f., Molde 1970 s. 9, Nordberg 1985 s. 32–34, SAG 2 s. 64 f., 101, 547, 551, 558, 570, Ståhle 1970 s. 70, Wessén 1968 s. 85 f., Åkermalm 1967 s. 44 f.), var att alla språkdragen befann sig i en process av förändring från lokalspråk till standard och att den förändringen hade gått snabbt under 1900-talets sista decennier. Resultaten visade emellertid att användningen av standard i genomsnitt inte hade ökat

Tabell 1. Variabler, varianter och antal belägg i hela korpusarna 1967 och 1996.

Variabel	Varianter	Exempel	Antal belägg	
			1967	1996 (trend + panel)
1. BNeutrSing	-et ~ -e, -t ~ -Ø	hus-et ~ hus-e, dike-t ~ dike-Ø	3038	3564 (2961+603)
2. BNeutrPlur	-en ~ -ena, -en ~ -a	hus-en ~ hus-ena, barn-en ~ barn-a	440	763 (641+122)
3. 1DeklPlur	-or ~ -er	flick-or ~ flick-er	309*	904** (672+232)
4. Sup1&4	-t ~ -Ø, -it ~ -i	dansa-t ~ dansa-Ø, sjung-it ~ sjung-i	2026	3431 (2761+670)
5. Sup2	-t ~ -i	köp-t ~ köp-i	677	1354 (1169+185)
6. Pret1	-de ~ -Ø	dansa-de ~ dansa-Ø	3972	4307 (3563+744)
7. Blev~Vart	blev ~ vart	blev ~ vart	957	1207 (986+221)

* 29 talare; ** 51+13 talare.

mycket mellan 1967 och 1996. Se tabell 2 och 3. Det var ett oväntat resultat att förändringen hade gått så långsamt. Förändringen mot standard var signifikant i trenden för BNeutrPlur, BNeutrSing och Sup2, medan den bara var signifikant i panelen för BNeutrSing och Blev~Vart (se Sundgren, Buchstaller & Beaman u.u.; i panelen är det svårare att få signifikanta resultat, eftersom några variabler bara har få belägg). Vad gäller de två variablerna med störst dialektalt utbredningsområde, Pret1 och Sup1&4, är andelen standardformer fortfarande väldigt låg. Jfr Thelander (1979 s. 112–119), som demonstrerar att sambandet mellan dialektdragens relativa frekvenser i Burträskmål och deras utbredning i Norrland är tydligt. De dialektdrag som har den vidaste utbredningen i Norrland är också de som har stått sig bäst.

Vad gäller trendundersökningen hade social tillhörighet, ålder och kön alla signifikant inflytande på språkdragen, men de inomspråkliga faktorerna inverkar också på variationen och förändringens takt (se Sundgren 2009). Den sociala tillhörigheten hade stort inflytande på valet av variant vid båda mätillfällena med stor andel standarformer i socialgrupp 1 och SE11 och ett tydligt språkligt avstånd mellan grupperna, men de sociala skillnaderna hade minskat under de 30 åren (Sundgren 2002 s. 250–252). Skillnaderna mellan åldersgrupperna hade blivit mindre 1996, men de var fortfarande signifikanta för alla variabler (Sundgren 2002 s. 253–257). Könsskillnaderna var 1996 lika stora som eller större än 1967, också i panelundersökningen. Utom i BNeutrPlur hade männen knappast alls rört sig mot standard, utan det var kvinnorna som hade närmast sig standardnormen (se Sundgren 2001 och 2002: 257–262).

Tabell 2. Varianternas fördelning 1967 och i trendundersökningen 1996 (cellgenomsnitt, % standardformer).

	BNeutrSing	BNeutrPlur	1DeklPlur	Sup1&4	Sup2	Pret1	Blev-Vart
1967	56	38	7	26	88	16	48
1996	60	61	8	25	93	15	49

Tabell 3. Varianternas fördelning för de 13 informanterna i panelundersökningen 1967 och 1996 (talargenomsnitt, % standardformer).

	BNeutrSing	BNeutrPlur	1DeklPlur	Sup1&4	Sup2	Pret1	Blev-Vart
1967	42	25	5	12	88	10	46
1996	52	41	5	14	85	13	49

Varför var männen fortfarande så lokalspråkliga? En förklaring är att män i Eskilstuna kunde göra karriär utan att ha den formella utbildningen. Det fanns också ett tydligt mönster att männens språkbruk påverkades av deras integration i staden; de demonstrerade sin lokala identitet genom språket. Männen med högst integrationsindex i respektive SEI1, 2 och 3 uppvisade en större andel lokalformer än männen med lägre integrationsindex i samma grupper, men något motsvarande mönster fanns inte för kvinnorna. Kvinnor förväntas i högre grad än män att använda standardspråk för att få inflytande och social status (Sundgren 2001 s. 121 f., jfr Eckert 1989). För de män som hade varit socialt mobila, kanske just på grund av sin integration i lokalsamhället, är det rimligt att tänka sig att lokalspråkligheten till och med har varit en gynnsamt påverkande faktor för avancemanget. Ett par av de socialt mobila männen i panelundersökningen som 1996 tillhörde SEI1 var i hög grad lokalspråkliga, båda i ännu högre grad än 1967, och en av dem var den mest lokalspråkliga av alla paneltalarna. De hade båda högt integrationsindex och berättade om sina varma känslor för staden.

Där det fanns någon förändring mellan 1967 och 1996 var den både individuell och generationell och ungefär lika stor i panel- och trendundersökningen, men olika jämförelser visade att de 13 paneltalarna inte var representativa för Eskilstunas befolkning 1996 (Sundgren 2002 s. 291–95); de var mer lokalspråkliga, vilket de också var i jämförelse med hela samplet 1967. Jämförelsen mellan trend- och panelundersökningen stöder Thelanders (1982a) och Labovs (1994 s. 83–85) slutsats att en trendstudie är den bästa metoden för att samla in data om språkförändring på samhälls nivå.

Panelstudier visar, å andra sidan, om och hur individer förändrar sitt språk över tid. De yngsta åldersgrupperna av de återinspelade var de mest förändringsbenägna, men även äldre talare hade förändrat sitt språk. Labov räk-

nade med att äldre talare behåller sitt språkssystem stabilt och satt gränsen för stabilisering redan vid 17 år. »The critical age hypothesis» innebär att »speech patterns are largely fixed by early adulthood» (Wagner 2012 s. 372). Labov (2001 s. 447) refererade emellertid till resultat i Nordberg och Sundgren 1998 och tillade:²

The lability of speakers 30–50 may be characteristic of changes from above as opposed to changes from below, or of morphology as opposed to phonology, but it underlines the fact that the assumption of stability for young adults, built into the models that follow, may have to be revised.

Senare panelstudier har bekräftat att individer kan förändra sitt språk under livet efter den så kallade kritiska åldern, också vad gäller »changes from below» och fonologiska variabler (t.ex. Sankoff & Blondeau 2007, Wagner & Sankoff 2011, Prichard & Tamminga 2012, Buchstaller 2016). Buchstaller (2016 s. 200) sammanfattar: »[O]lder adults' linguistic tendencies are less fixed than previously assumed.»

Panelundersökningen visade också att gruppförändringarna i genomsnitt kan vara små, beroende på att idiolekterna rör sig åt olika håll, något som också t.ex. Paunonen (1996), Gregersen (2009) och Buchstaller m.fl. (2017) visat. Detta innebär att det är viktigt att undersöka individen bakom grupp-genomsnitten. Vad gäller den mest markerade variabeln, Sup2, hade två av tre män i panelens yngsta grupp börjat använda *i*-supiner 1996. Därmed blev det den enda variabel där den yngsta åldersgruppen inte rörde sig mot standard, utan blev mer lokalspråkliga. Det är den variabel som korrelerar mest med högt integrationsindex: ju högre integrationsindex, desto mer troligt att individen väljer den lokala varianten. De så kallade *i*-supinerna har ett högre värde som lokal identitetsmarkör än de övriga lokalspråksvarianterna, något som de två män som hade börjat använda *i*-supiner kan ha blivit påverkade av. De hade båda högt integrationsindex.

5. Presentation av de sex informanterna

Precis som 1996 innebar det ett relativt omfattande detektivarbete att efter lång tid få tag på samma informanter. Jag påbörjade sökandet hösten 2017. De sex informanter som jag slutligen fick tag på av de 13 från 1996 anges med (fingerade) namn i tabell 4. Kent var en av de första som jag fick tag på och spelade in.³

² Labov (1966b s. 328 f.) skiljer på förändringar uppifrån (*changes from above*) och förändringar nedifrån (*changes from below*). Förändringar uppifrån innebär att prestigedrag, som standarduttal, sprids (se Sundgren 2004a s. 44).

³ Jag vill gärna berätta om hur det gick till när jag hittade Kent. I december hade min forsknings-

Tabell 4. Panelundersökningens informanter 1996 fördelade efter ålder, kön och socioekonomisk grupp. De namngivna informanterna (namn följer direkt efter signum) spelades in för tredje gången 2018.

Ålder	SEI1		SEI2		SEI3		SEI4	
	M	K	M	K	M	K	M	K
16–30								
31–45								
46–60	E102 Bo		E1 Kent		E52 Lennart	E58 Kerstin		
60<	E62 E72	E27		E67	E61 Olov E73	E116		E117 Sonja E118

Tabell 5. Uppgifter om informanterna.

Informant	Född år	Ålder vid inspelningarna	SEI	UTB	Kön	Mobilitet	Integrations-index 1996
Bo	1950	17, 46, 68	1	1	M	Mobil	133
Kent	1950	17, 46, 68	2	2	M	Mobil nedåt	142
Lennart	1944	23, 52, 73	3	3	M	Stabil	129
Kerstin	1941	26, 55, 77	3	2	K	Stabil	79
Olov	1929	38, 67, 89	3	3	M	Stabil	142
Sonja	1928	39, 68, 90	4	4	K	Stabil	75

I tabell 5 ges information om informanterna som alla spelades in våren 2018, förutom Lennart som jag fick tag på och spelade in redan på hösten 2017. Det blev alltså en tidsperiod mellan första och tredje inspelningen på minst 50 år för alla sex informanter.

De yrken informanterna hade 1996 var följande:

Bo: bankdirektör
 Kent: ekonomikonsult
 Lennart: smidesarbetare

miljö på Mälardalens högskola, SOLD (Språk- och litteraturvetenskap samt ämnenas didaktik), en dag på Stadshotellet när vi presenterade pågående forskning för varandra, och jag skulle efter lunch berätta om panelstudien och att jag hade börjat försöka få tag på informanter för att spela in en tredje gång. Under lunchen satt två män vid ett annat bord, och den ena tyckte jag att jag kände igen, både på utseende och röst, men jag var inte säker. När de var på väg ut tog jag mod till mig och gick fram till honom och frågade om han var Kent som jag hade spelat in för 21 år sedan. Ja, han kom särskilt ihåg inspelningen med Bengt Nordberg, när han var 17 år, och han hade ett vagt minne av inspelningen 1996, när både han och jag var 46. Han ville gärna vara med och bli inspelad igen, och vi gick fram till bardisken där han skrev sitt telefonnummer på en servett. Mina kolleger var imponerade av hur jag fixade en dejt.

Tabell 6. Antal belägg 1967, 1996 och 2018. Totalt (T) och genomsnitt per informant (G).

Variabel	1967		1996		2018	
	T	G	T	G	T	G
BNeutrSing	108	18	251	42	181	30
BNeutrPlur	18	3	46	8	29	5
1DeklPlur	38	6	69	12	46	8
Sup1&4	108	18	263	44	162	27
Sup2	35	6	63	11	47	8
Pret1	72	12	249	42	272	45
Blev~Vart	12	2	78	13	76	13

Kerstin: domstolssekreterare
 Olov: arbetsförmedlare (pensionerad)
 Sonja: fabriksarbeterska (pensionerad)

Olov och Sonja var pensionerade redan då, och 2018 var alla pensionerade, men Bo hade fortsatt arbeta med olika uppdrag inom banken till och med 2017, och Kent arbetade fortfarande åtminstone 50 % som ekonomikonstult.

6. Resultat och diskussion

I tabell 6 anges antal belägg vid de tre inspelningstillfällena för de sex informanterna. Som nämnts tidigare finns många belägg av BNeutrSing, Pret1 och Sup1&4, medan övriga variabler förekommer mycket mer sällan, framför allt BNeutrPlur. Inspelningarna 1967 var i genomsnitt kortare och därför finns färre belägg. Nordberg visste att det var svårt att få belägg på en del variabler, och därför bad han mig spela in minst 45 minuter med varje informant.

Tabell 7 visar andel standard för de sju variablerna. Markerat med fetstil är när det har skett stora förändringar i standardgenomsnittet.

I det följande beskriver jag till att börja med några tendenser i hela materialet, och sedan beskrivs varje informant för sig. Som nämnts ändrar sig inte alla individer mot att använda mer standard utan rör sig i motsatt riktning mot förändringen på samhällsnivå; de är exempel på *retrograde movement* (se t.ex. Wagner & Sankoff 2011, Buchstaller 2016). Sankoff (2019) beskriver tre olika mönster hos individen efter ungdomstiden: stabilitet, förändring i samma riktning som på samhällsnivå och att gå tillbaka i motsatt riktning när man blir äldre, och hon hävdar att det tredje mönstret är det minst vanliga.

Mellan 1967 och 1996 rörde sig alla informanter utom Olov i riktning mot standard vad gäller BNeutrSing, en förändring som var signifikant i både trend- och panelundersökningen 1996. Förändringen mot standard i Sup2 var signifikant i trendundersökningen, medan genomsnittet 1996 för alla 13 i

Tabell 7. Varianternas fördelning 1967, 1996 and 2018 (talargenomsnitt, % standard).

		BNeutr Sing	BNeutr Plur	1Dekl Plur	Sup 1&4	Sup2	Pret1	Blev~ Vart	Genom- snitt
Bo	1967	8	0	0	0	100	0	100	30
	1996	45	100	0	0	100	0	100	49
	2018	38	75	0	0	100	0	100	45
Kent	1967	31	100	0	7	100	50	100	55
	1996	61	60	7	16	75	20	100	48
	2018	45	100	0	8	86	33	100	53
Lennart	1967	23	0	0	0	100	0	100	32
	1996	38	0	0	4	44	0	100	27
	2018	49	25	0	0	50	0	100	32
Kerstin	1967	55	–	25	60	100	14	–	51
	1996	82	100	8	78	100	56	100	75
	2018	84	67	19	60	100	31	100	66
Olov	1967	76	20	0	5	86	21	0	30
	1996	51	25	9	4	100	17	4	30
	2018	38	29	0	0	50	0	0	17
Sonja	1967	0	–	0	0	67	0	100	28
	1996	45	0	8	5	85	0	73	31
	2018	0	0	0	7	60	4	50	17

panelundersökningen visade större andel lokalspråksformer 1996 än 1967. Både Kent och Lennart hade kategoriskt bruk av standard 1967, men hade börjat använda några *i*-supiner 1996, vilket de också gjorde 2018, alltså ett exempel på *retrograde movement*. Bo och Kerstin hade kategoriskt bruk av standard vid alla tre tillfällena, medan både Olov och Sonja höjde sin andel mellan 1967 och 1996 för att mellan 1996 och 2018 börja använda fler *i*-supiner igen. Vad gäller DefPlurNeutr var ju förändringen mot standard mellan 1967 och 1996 signifikant på samhällsnivå, medan panelens förändring mot standard var relativt stor, 16 procentenheter, men ändå inte signifikant på grund av för få belägg.

Individernas genomsnitt av alla variabler visar att Bo och Kerstin höjde sin andel standard mellan 1967 och 1996 i hög grad, medan övriga informanter var relativt stabila mellan de två första inspelningarna. Intressant är att Kerstin, Olov och Sonja under de 22 år som gick mellan inspelning 2 och 3 sänkte sin andel standard och blev mer lokalspråkliga. Olov och Sonja är de äldsta informanterna. De var relativt lokalspråkliga både 1967 och 1996 och hade 2018 rört sig ännu mer mot att välja lokalspråksvarianter och var i hög grad lokalspråkliga med bara 17 % standard i genomsnitt. Tabell 8 visar talargenomsnittet för de sex informanterna och varje variabel vid varje inspelningstillfälle. I genomsnitt höjdes andelen standard för BNeutrSing och BNeutrPlur med 22 respektive 18 procentenheter mellan 1967 och 1996 för att sedan sänkas till 2018 med 12 respektive 6 procentenheter. Vad gäller

Tabell 8. Varianternas fördelning 1967, 1996 och 2018 (talargenomsnitt, % standard).

	BNeutrSing	BNeutrPlur	1DeklPlur	Sup1&4	Sup2	Pret1	Blev~Vart
1967	32	30	4	12	92	14	80
1996	54	48	5	8	84	6	80
2018	42	42	3	3	74	5	75

Tabell 9. Åldersgrupper 1967, 1996 och 2018.

1967	1996	2018	Informanter
16–30	46–60	61–75	Bo, Kent, Lennart, Kerstin
31–45	61–75	76–90	Olov, Sonja
46–60	76–90	–	

Tabell 10. Varianternas fördelning 1967, 1996 och 2018 (talargenomsnitt, % standard). Jämförelse mellan de fyra yngsta (Y) och de två äldsta (Ä) informanterna.

	BNeutrSing		BNeutrPlur		1DeklPlur		Sup1&4		Sup2		Pret1		Blev~Vart	
	Y	Ä	Y	Ä	Y	Ä	Y	Ä	Y	Ä	Y	Ä	Y	Ä
1967	29	38	33	20	6	0	19	3	100	77	16	11	100	40
1996	57	48	65	13	8	9	25	5	80	93	19	9	100	39
2018	54	19	67	15	5	0	17	4	84	55	16	2	100	25

Sup1&4, Sup2 och Pret1 har de här sex informanterna i genomsnitt minskat andelen standard för varje gång. Vid en uppdelning mellan de fyra yngsta och de två äldsta informanterna – se tabell 9 och 10 – blir det tydligt att de äldsta informanterna är de som rört sig mest mot lokalspråket mellan 1996 och 2018. Vad gäller Blev~Vart har de fyra yngsta kategoriskt bruk av standard vid alla tillfällena; det är en variabel där många i trenden 1996 hade antingen kategoriskt bruk av *blev* eller kategoriskt bruk av *vart*.

I det följande presenteras varje informant och hans språkliga variation och förändring för sig. Se tabell 7. Efter att ha lyssnat på inspelningarna 1967, spelat in dem 1996 och 2018 samt ställt frågor för integrationsindexet vet jag mycket om dem och deras liv.

6.1. Bo

När Bo spelades in första gången var han 17 år och gick på realskola. Han kategoriserades efter sin pappa som var byggnadsarbetare och därmed tillhörande socialgrupp III. När han spelades in 1996 var han bankdirektör och hade alltså varit socialt mobil till SEI1. Han hade också utbildat sig så att

han hade den faktiska utbildningen UTB1. När jag spelade in honom 2018 berättade han om hur han fick sitt första arbete på en bank, och jag återger hela den historien för att visa hur det kunde gå till att få arbete i Eskilstuna i början på 1970-talet. Transkriptionen är gjord med delvis talspråksanpassad ortografi (se vidare bilaga 1).

Exempel 1. Bo inspelad 2018: det första bankjobbet

Bo: sen eh // när ja mucka från lumpen // tog tåge hem från Linköping å / hade mucka / å / då hade ju farsan förstås vari på en också att nu / ser du till å skaffar dej ett jobb de första du gör / när du när du kommer hem nu de ä å gå till arbetsförmedlingen // eller nån annan / de första du gör / som / du måste ha ett jobb nu / de va inte så lätt mä jobb heller då

Eva: va de inte de

Bo: nej inte va ja kommer ihåg / inte så där / eh ja hade vari på CE Johansson då emellan å jobba där lite grann / mä efterkalkyler å va dä va / å de va inte så rolit // men sen eh / tänkte ja / ja klev av / på station / kom från Linköping å / de fanns som hette Göteborgs bank där nere mitt emot högskolan [jaha] på Drottninggatan där nere / å där är / nu är de nån res- nu har väl hotelle de å sen ä de nån godisbutik där

Eva: ja just de där [ja] de ä snett mitt emot där ja jobbar ju

Bo: å där hade Göteborgs bank ett kontor / [mm] å ja hade ju läst eh // jo sen hade ja ju läst också sen läste ja ju in gymnasiekompetens i dom viktigaste ämnena företagsekonomi å sånt

Eva: de va ju bra gjort

Bo: ja / å men ja koncentrera mej på vissa ämnena så ja hade ju gymnasiebetyg i / i dom här ämnena som behövdes så att säga / så ja tänkte ja går in ja gick ner för Drottninggatan // tänkte ja går in å frågar om de finns nå jobb här [mm] / på Göteborgs bank då [(skratt)] ((skratt)) å ja vet bankdirektörn / ja kom ju in där långhåri ((skratt)) å han sa / jaha ja no behöver vi folk allt han va ganska dominant å [ja] auktoritär å / va / högröstad å sen titta han på mej å så sa han / upp å ner så där / glasögona / å du ska / du vill bli bankman sa han / ja ja hade tänkt de / åh fy fan beväre mej väl ((skratt))

Eva: sa han de

Bo: ja vi får se / ja ringer i morrn / får vi se hur de går / dan därpå då ringde han / när kan du börja [näå] / joo / å han väldit högröstad va / ja ja kan börja i mornn sa ja / ja håre får du väl ha kvar för de ligger ju i tiden / skrek h- han skrek alltså

Eva: ^sa han så^

Bo: håre kan du ha kvar men / men se till å sätt på dej nån tåt runt halsen / när du kommer för då skulle man ju ha kostym å sjlips å grejer / å sen dan därpå då hade ja börja där /

Eva: men va festlit

Bo: ja å de va de va ju inga inga större merkuri urval på den tiden

- Eva: men du gick bara in där
 Bo: ja gick in där å / å två dar tre dar efter hade ja va ja nere å hade börja jobba
 Eva: han tyckte väl du va framåt ändå rå
 Bo: ja ja vet inte dom behövde väl folk / [jaa men] / för dom va alltså dom expandera å dom va i ett skriande behov av folk å de va
 Eva: han acceptera till å mä att du hade långt hår
 Bo: ja ja de där ligger ju i tiden ja tänkte de / ja sa åt farsan kanske (ja skulle) gå å klippa mej då innan / ja de gör du som du vill sa han / ja tänkte ja chansar
 Eva: men vicket år va de här tror du
 Bo: eh nitton hundra / eh / sjutti ett
 Eva: ja ja tänkte de / [ja] de ä klart du va ju / Beatles / började ju me långt hår då [ja] de va ju fint tyckte ja
 Bo: jaa / å de va de dom hade ju börja redan innan
 Eva: å när man tittar på korten av dom dom hade inte så långt hår [näå] från början
 Bo: nä men de hade dom inte på den tiden [nä] va de ju revolutionerande
 Eva: de va de ju verklien
 Bo: jaa / så att / men eh / men sen nä håre de gör ingenting men se bara till att du ä någorlunda hyfsat klädd / å sen på den vägen blev de / de va förti år i bank

Bo gjorde karriär i banken. 1996 var han den enda av de tre män som tillhörde SEI1 och som alla hade varit socialt mobila som hade höjt sin andel standard. Han var också den enda av dem som hade den faktiska utbildning som normalt krävs för yrket. I panelundersökningen 1996 gjorde faktisk utbildning störst språkligt utslag för de mest markerade variablerna, nämligen BNeutrPlur, Sup2 och Blev~Vart. Vad gäller BNeutrPlur gick Bo från kategoriskt bruk av lokalspråksvarianten till kategoriskt bruk av standardspråksvarianten, och han använde redan 1967 100 % standard för Sup2 och Blev~Vart.

Bo hade relativt högt integrationsindex, 133, men de andra två männen i SEI1 1996 hade ännu högre, 138 och 150. Vad gäller BNeutrSing, där förändringen mot standard mellan 1967 och 1996 var signifikant både i trenden och panelen, höjde han andelen standard från 8 % till 45 %. Vad beträffar Pret1 och Sup1&4, som inte är markerade variabler, och 1Dek1Plur, som i både trenden och panelen 1996 fortfarande uppvisade mycket liten andel standard, var Bo kategoriskt lokalspråklig.

I genomsnitt hade Bo alltså höjt sin andel standard mycket mellan 1967 och 1996 från att ha varit relativt lokalspråkig med ett snitt på 30 % till ett genomsnitt på 49 %. Genom sitt arbete som bankdirektör kom han mycket i kontakt med andra människor. Vid intervjun 2018 berättade han om hur jobbigt han tyckte det var att folk i Stockholm hade negativa attityder till hur han pratade och tyckte det var fult; han ansträngde sig för att tala »vårdat». Se följande exempel.

Exempel 2. Bo inspelad 2018: om Eskilstunadialekten

- Bo: men sen vet ja inte hur / hur / vartefter åren har gått

- / man har väl / [mm] så att säja / va ska vi säja / lite medvetet försökt vårda språket [mm] / eh / mä åren mä yrke man har haft å man har haft mycke mä folk å göra [ja / ja] / å:h då har man / å ofta / ofta får man höra / man ä på tillställningar då på jobbe i Stockholm å på andra ställen / hur fult man pratar [nähä] / jo de ä säkert
- Eva: men / de e inte sant va hemst
- ...
- Eva: men du eh /va tycker du själv om Eskilstunadialekten då
- Bo: ja ja skäms inte för den / [nej] / man kan inte rå för därifrån man kommer
- Eva: men de ä väl charmit tycker ja
- Bo: de ä ju gnällbältet
- ...
- Bo: ja allså / typ / om man kommer ti Stockholm vetu / å en del tror ju att man ä dum i huve // kan ja tycka
- Eva: men så hemst
- Bo: jo men för att man har den här dialekten den ä de ä ju gnällbältesdialekt /
- Eva: ja men de ä intressant /
- Bo: å de ä ju ingen vacker dialekt men ja tycker inte skånska heller ä vackert
- Eva: näe allså de ä väl / vackert å vackert de ä väl lite // ja // de ä väl lite olika va man tycker om de
- Bo: men eh / å då har man liksom // när man har tänkt på de då / vi såna här tillfällen försökt // [mm mm] på nåt sätt å göra sej till då [mm mm] ((skratt)) (((skratt))) / prata lite finare inom citationstecken
- ...
- Bo: man fick ju höra de när man va i Stockholm då / [nämen] / liksom va kommer du ifrån / ja Eskistuna / ja du de hörs / ja ljuger inte nu allså // [oj] å de va inte bara en gång // utan eh / folk man träffa första gången / *va kommer du ifrån*/ ja Eskistuna / *ja du de hörs*
- Eva: mm / lite så där ^överlägset^ nästan
- Bo: ja skojar du / minst sagt [jaha] / ja hata dom där jädra tillställningarna man skulle / eh / allså / vissa / å de va allså folk
- Eva: skulle va så fint kanske
- Bo: ja precis å de va / så märkvärdit å du vet // å liksom komma då å mä Eskistunamålet vetu dä passa inte / i dom där salongerna inte

Vid det tredje inspelningstillfället använde Bo fortfarande 100 % standard för Sup2 och Blev~Vart och 100 % lokalspråksvarianter för 1DeklPlur, Sup1&4 och Pret1, alltså samma mönster som han haft ända sedan ungdomen. Han hade sänkt andelen standard något mellan 1996 och 2018, både för BNeutrSing och BNeutrPlur, vilket kan vara ett tecken på att han inte tänker lika mycket på att tala vårdat nu när han är pensionerad.

6.2. Kent

Kent var, precis som Bo, 17 år och gick på realskola när han spelades in 1967. Han kategoriserades efter sin pappa som tillhörde socialgrupp I. När han spelades in 1996 var han ekonomikonsult, d.v.s. SEI2, och därmed hade han varit socialt mobil nedåt. Han hade motsvarande faktisk utbildning, UTB2. Kent tillhörde 1996, liksom fortfarande 2018, många lokala nätverk, och hans integrationsindex var högt, 142. Han arbetade fortfarande som ekonomikonsult när jag spelade in honom 2018, ungefär på halvtid.

Vid första inspelningen hade Kent ett relativt högt genomsnitt av standardvarianter, 55 %, och andra gången hade han sänkt andelen, till 48 %, för att som 68-åring ha höjt till 53 %; det handlar bara om små skillnader. 1967 var han den av de sex informanter som kom att spelas in tre gånger som hade högst genomsnitt av standard på de sju variablerna, vilket stämmer bra med hans sociala tillhörighet under uppväxten, och han var också den enda av dem som 1967 tillhörde socialgrupp I.

När Kent var 17 år uttalade han ovanligt många ändelser *-de* av Pret1, 50 % vilket sänktes till 20 % 1996 och sedan höjdes till en relativt stor andel igen 2018, 33 %. Liksom Bo höjde han BNeutrSing mycket mellan 1967 och 1996, från 31 % till 61 %, för att sedan sänka igen till 2018, 45 %.

Intressant är att han 1996 hade börjat använda *i*-supiner, t.ex. »så har jag läsi max tie böcker», och 2018 säger han: »ja har ju läsi Kalle Anka på kvällarna va». Han låter nästan stolt när han berättar att han inte läser böcker. Kent trivs väldigt bra i Eskilstuna och vill gärna demonstrera sin lokala tillhörighet och berätta om alla kontakter han har, också med »kändisar» från staden.

6.3. Lennart

Lennart har varit socialt stabil hela livet. Han tillhör SEI3 och har motsvarande utbildning, UTB3. Liksom sin far blev han smidesarbetare, vilket han var 1996, men senare blev han arbetslös en period och efter det hade han olika arbeten, bland annat på ett kansli. Han har varit en mycket aktiv handbollsspelare och -domare. Hans integrationsindex är 129, varken särskilt högt eller lågt.

Lennart är relativt lokalspråklig vid alla tre inspelningstillfällena (i genomsnitt 32 %, 27 % och 32 %). För varje gång använder han större andel standard av BNeutrSing (25 %, 38 % och 59 %), och han har kategoriskt bruk av *blev* (23 belägg 2018), trots att hustrun verkar ha kategoriskt bruk av *vart*; hon deltog då och då i samtalet vid båda mina inspelningar. Däremot har han kategoriskt bruk av lokalspråksvarianter för 1DeklPlur, Pret1 (med 73 belägg 2018!) och Sup1&4 vid alla tre inspelningstillfällena, förutom att han 1996 hade 4 % standard av Sup1&4 (två av 48 belägg). Det finns många belägg på dessa tre variabler, och ingen av dem är markerad.

Lennart hade börjat använda *i*-supiner 1996 och det gjorde han fortfarande

2018: *byti, ringi, byggi, dömi*, t.ex. »ja har hålli på å // dömi hela tin allså» Han har också ett omisskännligt Eskilstunatonfall. I Sundgren 2004b visar jag att de informanter som använder många lokalspråksvarianter av de sju variabler jag analyserat också låter mer lokalspråkliga och bedöms prata lokalspråk. Det finns emellertid undantag från sambandet mellan lokalspråkighet på de sju variablerna och ett eskilstunesiskt tonfall; se Sonja.

6.4. Kerstin

Kerstin är den mest standardspråkliga av de sex informanterna. Visserligen hade hon något mindre andel standard än Kent 1967, men hon saknade då belegg på både BNeutrPlur och Blev~Vart, där hon 1996 hade 100 % standard. Mellan 1967 och 1996 höjde hon andelen standard mest av alla 13 paneltalarare: BNeutrSing från 55 % till 82 %, Sup1&4, där hon redan 1967 hade så stor andel standard som 66 %, till 78 % och Pret1 från 14 % till 56 %. 1996 hade hon ett genomsnitt på de sju variablerna på 75 %, mycket högre än någon av de andra fem informanterna.

Kerstin var sekreterare och tillhörde SEI3 men hade lite högre utbildning än yrket ansågs kräva, UTB2. Hennes arbete som sekreterare innebar att hon kom mycket i kontakt med både talat och skrivet språk, »a technician of language» enligt Sankoff & Laberge (1978). Hon hade mycket lågt integrationsindex, 79, och 1996 visade hon en negativ attityd till staden. Se utdraget från intervjun 1996 i exempel 3.

Exempel 3. Kerstin inspelad 1996: negativa attityder till Eskilstuna

dom säger ju att Eskilstunaborna ä ovanlit / inkrökta att dom är väldit ogästvännlia ohjälpsamma å så vidare / ... / å ja tror att de har grundat sej på / den tiden då ja växte opp en ty-pisk arbetarstad / [mm] / där var å en värnade om sitt skötte sej å sitt / man hade inga vyer / man reste nästan aldri på semester ... / de sa min pappa i alla fall / som kom ifrån / Närke/ [jaha] / å kom hit nittunhundra-tjugu- / sju / [mm] / åck arbetade han sa att detta va en fruktansvärd / eh indu-stristad / smutsit / eh ouppfostrat d- dä va / ja / de va ing-en stil / han kom från Örebro som också va en industristad men de va ingen fabrick's- /stad på samma sätt / [nä] mä svart å mä sot å / han sa att Eskilstuna va en underutvecklade stad /

Kerstin sade också att hon tyckte Eskilstunadialekten var ful och att hon medvetet försökte låta bli att använda den. Hon verkade anstränga sig för att prata »fint» och använde t.ex. *surrande i*, men hon använde också tydligt tjocka / både 1996 och 2018, trots att hon 1996 sade att hon inte alls tycker om de tjocka /:en. Det är ett exempel på hur svårt det är att ge korrekt information om sitt eget språk. Efter Trudgill (1972) har många visat att kvinnor tenderar att överrapportera det språk som de upplever har prestige.

2018 är Kerstin fortfarande standardspråklig. Vad gäller 1DeklPlur har de andra fem informanterna alla 0 % standard, men hon uttalar *människor* tre

gångar med standardändelsen [-ur]. Hon har emellertid sänkt andelen standard sedan 1996 på flera variabler. 1996 använde hon 100 % standard av BNeutrPlur, men 2018 säger hon *barna* ett par gånger. Hon använde extremt många standardformer av Sup1&4 och Pret1 1996, men 2018 har hon sänkt från 78 % till 60 % respektive 56 % till 31 %. Hon uttrycker 2018 att Eskilstuna har förändrats till det bättre, och hon trivs i staden. Se exempel 4.

Exempel 4. Kerstin inspelad 2018: hur fint Eskilstuna har blivit

- Eva: men Eskilstuna visst e de ganska fint nuförtiden
 Kerstin: jättefint / jättefint //
 Eva: vad tycker du visst har de förändrat sej
 Kerstin: jamen ve- verklien å framför allt / eh / Eskilstunaån omgivningarna [mm] / eh krogarna här i stan [mm mm] de här mä gågatan [mm] du kan gå in och ta en öl eller käka [ja] du kan göra vad du vill sommarprogrammet här / ja va ju varenda freda lörda nere på stan cyklade ner /satt på Fristastorge / de ä ju underhållning hela hela tiden
 Eva: mm de e fint
 Kerstin: gratis Rademachersmedjorna / [ja] / kostar ingenting /
 Eva: när vi kom hit nittonhundrasjuttitått åtta [ja] / fanns ju inga krogar eller nånting
 Kerstin: nå fanns ingenting / mörkt / [ja] fult / alltihop / ja menar hela / hela norr var ju där ingen människa ville bo / [ja ((skratt))] nämen det var så [ja] / å jag menar nu det här med badet å å gångbanerna och det som dom håller på och bygger
 Eva: ja visst är det fint
 Kerstin: å norr här nere / [ja] byggnationen / fräscht snyggt å fint ... asså jag tycker att / och det tycker alla att Eskilstuna har ju blivi väldigt fint /

Säkert har Kerstins förändrade attityder till staden medfört att hon inte anstränger sig lika medvetet för att uttala alla standardändelser. När hon spelades in 2018 var hon dessutom 77 år och hade varit pensionerad mer än tio år, vilket innebar att hon inte aktivt längre arbetat med språket och troligen att hon kunde slappna av mer. Jag uppfattade henne som mer positivt inställd överhuvudtaget när jag spelade in henne andra gången; hon tog sig mycket tid och berättade också om svåra händelser i livet.

6.5. Olov

Olov var 38 år när Nordberg spelade in honom 1967, och när jag spelade in honom 1996 och 2018 var han 67 respektive 89. När han svarade i telefonen 2018 tyckte jag att hans röst inte alls hade åldrats; han lät som 22 år tidigare. Han har varit socialt stabil och tillhör SEI3 och UTB3, och han har högt integrationsindex, 142. 1967 frilansade han vid radion med idrottskrönikor och han var aktiv vattenpolospelare.

Olov var lokalspråklig både 1967 och 1996 med ett genomsnitt på 30 % standard, men han hade 1967 mycket hög andel standard på BNeutrSing, 76 %, vilket jag tror bland annat berodde på att han pratade i radio. Därefter sänkte han andelen standard för varje gång, till 51 % 1996 och 38 % 2018. Vad gäller Pret1 sänkte han andelen standard från 21 % till 17 % och 2018 hade han kategoriskt bruk av lokalspråksvarianten. 2018 hade han också kategoriskt bruk av de lokala varianterna av 1DekIPlur, Sup1&4 och Blev~Vart.

Vad gäller Sup2 använde han 2018 50 % av vardera varianten, medan han 1996 inte använde någon *i*-supin. Sammantaget har han sänkt andelen standard på de sju variablerna från 30 % till 17 % mellan 1996 och 2018 och var därmed, tillsammans med Sonja, mycket mer lokalspråklig än övriga informanter.

6.6. Sonja

Sonja var 90 år när jag spelade in henne 2018 och hörde väldigt dåligt. Hennes dotter var med vid den inspelningen och vi pratade alla tre väldigt högt. Sonja producerade mycket färre ord under inspelningen 2018 än vid tidigare inspelningar, bara ungefär 730 ord på 10 minuter jämfört med 1 450 ord 1967 och 1 393 ord 1996.

Sonja var ungefär lika lokalspråklig som Olov 1967 och 1996 och har också blivit ännu mer lokalspråklig till 2018. Vid den första inspelningen hade hon kategoriskt bruk av lokalspråksvarianter på alla variabler utom Sup2, där hon hade 67 % standard, och Blev~Vart där hon hade 100 % standard (BNeutrPlur saknade belägg 1967). Det är ovanligt att inte använda några standardformer av BNeutrSing, och 1996 använde hon 45 % standard för att 2018 åter inte använda några standardformer alls. Till 2018 sänkte hon andelen standard på Sup2 till 60 % från 85 % 1996, och Blev~Vart sänkte hon för varje gång, till 75 % 1996 och 50 % 2018.

Sonja arbetade under hela sitt yrkesverksamma liv i fabrik. Med tanke på Sonjas sociala tillhörighet, SEI4, och utbildning, UTB4, är det förväntade att hon ska vara lokalspråklig. Hon hade lågt integrationsindex, men hon berättade 2018 att hon brukade presentera en av fabrikerna för grupper av gäster och att hon tyckte om att framträda. Dessutom tycker hon att man ska prata »fint» och t.ex. uttala främre *sje*-ljud. Att hon började uttala ändelsen av BNeutrSing kan ha haft med den ambitionen att göra.

Tidigare – se avsnitt 6.3 – har jag nämnt att de informanter som är lokalspråkliga på de variabler jag analyserat också har ett typiskt Eskilstunatonfall. Det mest typiska för Eskilstunadialekten, som man gärna använder sig av om man vill härma någon från Eskilstuna, är intonationen och diftongeringen av långa betonade vokaler. Trots att Sonja är väldigt lokalspråklig på de variabler jag undersökt har hon inte det typiska tonfallet, vilket jag tror är ovanligt. En analys jag gjort av sambandet mellan 12 trendtalares kategorisering efter valet av varianter av de sju variablerna som lokalspråklig, standardspråklig eller uppvisande variabelt språkbruk och lyssnares bedömning

Tabell 11. Tendensen i uppfattningen

	Lokal satsmelodi	Standardändelser	Uppfattas som
1	Nej	Ja	Standardspråklig
2	Nej	Nej	Standardspråklig
3	Ja	Ja	Lokalspråklig
4	Ja	Nej	Lokalspråklig

av talarna pekar mot att den lokala satsmelodin spelar störst roll för hur man bedömer en talare (se Sundgren 2004b). Se tabell 11. Den som inte har lokal satsmelodi och använder många standardändelser (1) uppfattas förstås som standardspråklig. Den som inte använder många standardändelser, men ändå inte har lokal satsmelodi (2), uppfattas som standardspråklig, medan den som har lokal satsmelodi men använder många standardändelser (3) uppfattas som lokalspråklig. Den som har lokal satsmelodi och inte använder många standardändelser (4) uppfattas förstås som lokalspråklig. Hur jag uppfattar Sonja är markerat med fetstil. Sonja uppfattas som mer standardspråklig än hon är på grund av att hon inte har den lokala satsmelodin, och anledningen till att hon inte har den är troligen att hon anstränger sig för att inte prata lokalt.

7. Några slutsatser

Inspelningarna av 13 paneltalare 1967 och 1996 och sex av dem en tredje gång 2018 visar att individer kan förändra sitt språk under hela livet. Olika händelser inträffar under livet, och de påverkar hur en människa konstruerar sin identitet, vilket visas genom språket. Labov räknade med att individer är språkligt stabila redan vid 17 års ålder, men det vore konstigt om de förändringar som sker under livet efter ungdomen inte skulle påverka ens språk, vilket forskare som genomför panelstudier börjar förstå alltmer. Tetreault (2018 s. 37) slår fast att »longitudinal ethnographic research provides unique opportunities to analyze how life events [t.ex. social mobilitet] provide new contexts for language practices».

Den här studien är speciell genom att samma individer spelas in vid tre tillfällen under en 50-årsperiod; de flesta panelstudier omfattar bara två inspelningstillfällen med kortare tid mellan inspelningarna. Därmed kunde jag följa några av informanterna från ungdom till medelåldern och vidare till pensionsåldern. Studien visar att det finns en tendens att yngre informanter höjer sin andel standard under livet och är som mest standardspråkliga när de befinner sig i medelåldern och kanske är mitt uppe i karriären, medan informanter när de är pensionerade och inte så aktiva i yrkeslivet längre blir mer lokalspråkliga. Thelander (1982b s. 54) beskrev en tendens hos medelålders att tala mer standardspråkligt än de gjorde som unga och kommer att göra som äldre och kallar det *åldersprogression* (min motsvarande term är *åldersgradering*; se avsnitt 4), men i det här fallet handlar det inte om att alla indi-

vider går igenom samma språkförändringar generation efter generation så att ungdomarna när de blir äldre talar på samma sätt som den äldre generationen gjorde när de var ungdomar. De som mellan 1967 och 1996 förändrade sig mest mot standard, Bo och Kerstin, tillhörde 1967 den yngsta åldersgruppen. De är fortfarande mer standardspråkliga 2018 än de var 1967, även om de har blivit lite mer lokalspråkliga 2018 än 1996; Bo är nu pensionerad och Kerstin har varit pensionerad drygt tio år. De allra äldsta av de sex informanterna, Olov och Sonja, var stabilt lokalspråkliga mellan 1967 och 1996. De tillhör SEI3 respektive SEI4, de grupper som är mest lokalspråkliga när man ser på trendundersökningens grupp nivå. 2018 är Olov 89 och Sonja 90, och de har båda mellan 1996 och 2018 blivit ännu mer lokalspråkliga.

Trendundersökningen 1996 visade att det på gruppnivå finns ett starkt samband mellan standardspråkighet och både social tillhörighet och kön. Kön hade också signifikant påverkan på valet av standard i panelstudien 1996. En faktor som visade sig ha stort inflytande på valet av variant var integrationen i samhället, framför allt för männen som kunde demonstrera sin lokala tillhörighet genom att välja lokalspråksvarianter. Genom trendundersökningen 1996 vet jag också huruvida olika variabler var stabila eller förändrade sig på samhällsnivå mellan 1967 och 1996, och jämförelsen mellan trend- och panelundersökningen 1996 visade också att panelundersökningens 13 informanter var mer lokalspråkliga både 1967 och 1996 än de större grupper som ingick i trendundersökningen. Utan denna bakgrundskunskap hade det varit svårt att tolka de sex informanternas språkliga beteende under livet.

I den här panelstudien med tre nedslag i tid har vi bara två kvinnor, Sonja som är ovanligt lokalspråklig och Kerstin som är ovanligt standardspråklig. Båda har varit socialt stabila under sina liv. Sonja följer det förväntade mönstret, eftersom hon tillhör SEI4 och UTB4. Hon har emellertid inte det typiska Eskilstunafallet, vilket kan förklaras med att hon anstränger sig för att inte prata lokalt.

Trots att hon tillhör SEI3 använder Kerstin en stor andel standardvarianter, också på variabler som Sup1&4 och Pret1 som är två av de minst markerade variablerna och där det på samhällsnivå inte hade skett någon förändring mellan 1967 och 1996, utan andelen standardformer var låg vid båda tillfällena. Det kan bland annat förklaras med att hon var sekreterare, ett yrke som kräver arbete med både talat och skrivet språk, och att hon hade högre utbildning än vad som krävdes för yrket. Hon hade också lågt integrationsindex. Hennes attityder till staden och lokalspråket har troligtvis haft stark påverkan på hennes språk. 1996 var hon som mest standardspråklig och hon demonstrerade vid det inspelningstillfället negativa attityder till Eskilstuna. Mellan 1996 och 2018 sänkte hon andelen standard på flera variabler, och det hänger troligtvis inte bara ihop med att hon som pensionär inte behöver vara lika språkligt medveten, utan också med att hon visade mycket mer positiv attityd till Eskilstuna 2018.

De två män som var 17 år när de spelades in första gången kategoriserades då efter sina pappors yrken. Kent tillhörde socialgrupp I och var den av de

sex paneltalarna som uppvisade störst andel standard vid det tillfället. Mellan 1967 och 1996 var han socialt mobil nedåt till SEI2 och han sänkte sin andel standard något. Som pensionär arbetar han fortfarande som ekonomisk konsult och var 2018 ungefär lika standardspråklig som 1967. Kent hade ett högt integrationsindex, tillhörde många lokala nätverk och trivdes väldigt bra i Eskilstuna både 1996 och 2018. Sup2 är den mest markerade variabeln och har ett högt värde som lokal identitetsmarkör, vilket kan vara en förklaring till att Kent använder några *i*-supiner både 1996 och 2018.

Bo tillhörde 1967 socialgrupp III och var socialt mobil mellan 1967 och 1996, till SEI1. Han höjde andelen standard på BNeutrSing och BNeutrPlur, variabler som rörde sig signifikant mot standard också på samhällsnivå. Vad gäller Sup2 var han redan kategoriskt standardspråklig 1967 och han använde inte någon *i*-supin vid någon av inspelningarna. Han använde också, liksom övriga tre informanter i gruppen Y(ngsta), 100 % *blev* 1967, 1996 och 2018. Intressant är att han vad gäller de minst markerade variablerna, Sup1&4 och Pret1, i stället har kategoriskt bruk av lokalspråksvarianterna. Detsamma gäller 1DekIPlur, som ju är en variabel där standardvarianten sällan används även på samhällsnivå. Bo berättade 2018 om hur jobbigt det hade varit med andras negativa attityder till hur han pratade och hur han blev tvungen att anstränga sig för att tala mer standard. Antagligen var han inte tillräckligt medveten om de minst markerade variablerna för att välja standardvarianter av dem.

Lennart och Olov har båda varit socialt stabila under livet och tillhör SEI3. Båda har varit relativt lokalspråkiga under sina liv, och Olov har blivit ännu mer lokalspråkig mellan 1996 och 2018 och har 2018 kategoriskt bruk av lokalvarianterna i 1DekIPlur, Sup1&4, Pret1 och Blev~Vart. Olov använde 1967 en mycket stor andel standard av BNeutrSing och större andel standard av BNeutrPlur än gruppgenomsnittet i trenden och panelen 1967; vid den tiden hade han idrottskrönikor i radion, då det var viktigt att prata tydligt. Olov har högt integrationsindex och både 1967 och 2018 använde han *i*-supiner.

Lennart hade börjat använda *i*-supiner 1996 och han har också ett omisskännligt Eskilstunatonfall, vilket är det förväntade hos de informanter som använder många lokalspråksvarianter av de sju variablerna. Han använder också i stort sett bara lokalspråksvarianter på de variabler som inte är markerade.

De flesta informanterna som spelades in tre gånger använder få standardvarianter eller inga alls på 1DekIPlur, Sup1&4 och Pret1, och det mönstret är ännu tydligare 2018, då flera av dem har börjat använda ännu fler lokalspråksvarianter. Den mest standardspråkliga, Kerstin, använder däremot i jämförelse med trendstudiens gruppgenomsnitt och andra informanter i panelstudien stor andel standard också på de minst markerade variablerna, och den mest standardspråkliga mannen använder relativt andel hög standard också i Pret1, även om andelen har sänkts sedan ungdomen, då han tillhörde socialgrupp I.

BNeutrSing kategoriserades inte heller som en markerad variabel, men den *t*-lösa formen har ett mindre utbredningsområde än Sup1&4 och Pret1,

som kan ses som ännu mindre markerade. De informanter som inom sitt yrke eller på sin fritid arbetar med språk uttalar många standardändelser av BNeutrSing, och de fyra yngsta informanterna höjde alla sin andel standard mellan 1967 och 1996. Lennart och Kerstin använde ännu större andel standard på denna variabel 2018 än 1996. Det är en variabel som också förändrat sig mot standard på samhällsnivå.

Det är bara en panelstudie som kan visa hur individer varierar och förändrar sitt språk. Jag har i den här artikeln beskrivit och gett exempel på att det är många, delvis motstridiga faktorer som styr hur individer varierar och förändrar sitt språk, och att olika faktorer också kan påverka individer på olika sätt, t.ex. socioekonomisk tillhörighet, kön, ålder, integration i lokalsamhället, social mobilitet, typ av yrke, intressen och inställning till lokalsamhället och lokalspråket.

8. Slutord

När jag sitter och arbetar med avslutningen på den här artikeln nås jag av budet att Bengt Nordberg har gått bort. Han var en tidig sociolingvist och har betytt mycket för sociolingvistiken både i Sverige och internationellt. Bengt kom också att betyda mycket för mig personligen. Jag började arbeta i hans Eskilstunaprojekt 1995. Återbesöket i Eskilstuna var också internationellt sett en tidig studie av språklig variation och förändring i verklig tid och med sin kombination av trend- och panelundersökning nydanande. Det var inte bara en traditionell variationslingvistisk studie som Bengt planlade, utan med de nya variablerna social mobilitet och integrationsindex samt all kunskap om de olika individerna kombinerades de kvantitativa resultaten med mer kvalitativa analyser. Det innebär att den också kan ses som en andra vågens studie av sociolingvistisk variation (se Eckert 2012, Sundgren 2013 s. 91). Både 1996 och 2018 finns också drag av den tredje vågen, som bland annat vill visa hur individen konstruerar sin identitet genom valet av olika varianter. Bengt brukade hävda att goda variationslingvistiska studier gärna kombinerar de statistiska sambanden på gruppnivå med mer kvalitativa förklaringar av individens beteende. I olika sammanhang betonade han hur viktigt det är att kombinera kvantitativa studier med kvalitativa.

Jag känner djup tacksamhet över att jag med Bengt som handledare fick utföra återbesöket i Eskilstuna. För ett par veckor sedan sade Bengt att han tyckte det skulle bli roligt att läsa den här artikeln. Nu får den i stället bli ett litet bidrag till Bengts minne.

Litteratur

- Bergman, Gösta, 1970: *Kortfattad svensk språkhistoria*. 2 uppl. Stockholm.
 Buchstaller, Isabelle, 2016: Investigating the Effect of Socio-Cognitive Salience and Speaker-Based Factors in Morph-Syntactic Lifespan Change. I: *Journal of English Linguistics* 44: 3, s. 199–229.

- Buchstaller, Isabelle, Anne Krause, Anja Auer & Stefanie Otte, 2017: Levelling across the lifespan? Tracing the FACE vowel in panel data from the North East of England. I: *Journal of Sociolinguistics* 21: 1, s. 3–33.
- Eckert, Penelope, 1989: The whole woman: sex and gender differences in variation. I: *Language Variation and Change* 1, s. 245–267.
- 2012: Three waves of variation study: The emergence of meaning in the study of variation. I: *Annual Review of Anthropology* 41, s. 81–100.
- Gregersen, Frans, 2009: The data and design of the LANCHART study. I: *Acta Linguistica Hafniensia* 41, s. 3–29.
- Hockett, Charles F., 1950: Age-grading and linguistic continuity. I: *Language* 26: 4, s. 449–457.
- Kerswill, Paul & Ann Williams, 2000: ‘Salience’ as an explanatory factor in language change. Evidence from dialect levelling in urban England. I: *Reading Working Papers in Linguistics* 4. Department of Linguistic Science, The University of Reading. S. 63–94.
- Labov, William, 1966a: The effect of social mobility on linguistic behavior. I: *Sociological Inquiry* 36, s. 186–203.
- 1966b: *The Social Stratification of English in New York City*. Washington.
- 1972: *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia.
- 1994: *Principles of Linguistic Change*. 1. *Internal Factors*. Oxford–Cambridge, Massachusetts. (Language in Society 20.)
- 2001: *Principles of Linguistic Change*. 2. *Social factors*. Oxford–Malden, Massachusetts. (Language in Society 29.)
- Molde, Bertil, 1970: Dagens svenska och morgondagens. I: B. Molde & C. I. Ståhle. (red.), *1900-talssvenska*. Stockholm. S. 5–24.
- Nordberg, Bengt, 1972: Bøjningen av neutrala substantiv i Eskilstunaspråket. I: *Nysvenska studier* 51, s. 117–227.
- 1982. Sociolingvistisk datainsamling. I: M. Thelander, (red.), *Talspråksforskning i Norden. Mål – material – metoder*. Lund. S. 92–119.
- 1985: *Det mångskiftande språket. Om variation i nusvenskan*. Malmö. (Ord och Stil. Språkvårdssamfundets skrifter 14.)
- Nordberg, Bengt & Eva Sundgren 1996: *Från tillväxt till stagnation. Demografisk, social och ekonomisk utveckling i Eskilstuna från 1960-talet till 1995*. Uppsala. (SoLiD 4; FUMS-Rapport nr 177.)
- 1998: *On observing real-time language change: a Swedish case study*. Uppsala. (SoLiD 10; FUMS Rapport nr 190.)
- 1999 ms.: On the rate of change of some variables in present-day Swedish. Paper given at NewWAVE 28, Toronto 14–17 October, 1999.
- Paunonen, Heikki, 1996: Language change in apparent time and real time. Possessive constructions in Helsinki colloquial Finnish. I: M. Thelander (red.), *Samspel & variation. Språkliga studier tillägnade Bengt Nordberg på 60-årsdagen*. Uppsala. S. 375–386.
- Prichard, Hilary & Meredith Tamminga, 2012: The Impact of Higher Education on Philadelphia Vowels. *University of Pennsylvania Working Papers in Linguistics* 18: 2: 11.
- SAG = Teleman, Ulf, Staffan Hellberg & Erik Andersson, 1999: *Svenska Akademiens grammatik*. 1–4. Stockholm.

- Sankoff, David & Suzanne Laberge, 1978: The linguistic market and the statistical explanation of variability. I: D. Sankoff, (red.), *Linguistic Variation: Models and Methods*. New York. S. 239–250.
- Sankoff, Gillian & Hélène Blondeau, 2007: Language change across the lifespan: /r/ in Montreal French. I: *Language* 83: 3, s. 560–588.
- Sankoff, Gillian, 2018: Before There Were Corpora. The Evolution of the Montreal French Project as a Longitudinal Study. I: S. E. Wagner, & I. Buchstaller, (red.), *Panel Studies of Variation and Change*. New York–London. S. 21–51.
- 2019: Language change across the lifespan: Three trajectory types. I: *Language* 95: 2, s. 197–229.
- SEI 1995 = *Socioekonomisk indelning (SEI)*, 1995. Stockholm. (Meddelanden i samordningsfrågor 1982: 4, nytryck 1995.)
- Ståhle, Carl Ivar, 1970: Några drag i svenska språkets förändring under 1900-talet. I: B. Molde & C. I. Ståhle (red.), *1900-talssvenska*. S. 25–76.
- Sundgren, Eva, 1997: *Kontinuitet och förändring i nutida talspråk. Återbesök i Eskilstuna. Informanter, material samt register över inspelningar*. Uppsala. (SoLiD 7; FUMS-Rapport 184.)
- 2001: Men and women in language change. A Swedish case study. I: *NORA. Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 9: 2, s. 113–123.
- 2002: *Återbesök i Eskilstuna. En undersökning av morfologisk variation och förändring i nutida talspråk*. Uppsala. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 56.)
- 2004a: *Språklig variation och förändring. Exemplet Eskilstuna*. Lund.
- 2004b: Skilda varieteter i Eskilstuna? I: B. Melander, U. Melander Marttala, C. Nyström, M. Telander & C. Östman (red.), *Svenskans beskrivning* 26. Uppsala. S. 351–360.
- The varying influence of social and linguistic factors on language stability and change: The case of Eskilstuna. I: *Language Variation and Change* 21, s. 97–133.
- 2013: Språklig variation och förändring. I: E. Sundgren (red.), *Sociolingvistik*. 2 uppl. Stockholm. S. 77–121.
- Sundgren, Eva, Isabelle Buchstaller & Karen Beaman, u.u.: Tracing the origins of panel research: Individual language variation, change and stability in Eskilstuna. I: Buchstaller & K. Beaman (red.), *Language Variation and Language Change across the Lifespan: Theoretical and Empirical Perspectives from Panel Studies*. Abingdon.
- Svahn, Margareta, 2015: Västgötska Märtas varietet 1961, 1980 och 2006. Individuell dialektförändring under ett halvt sekel. I: B. Eaker, B. Hedbäck, L. Larsson, P. Nilsson & C. Persson (red.), *Ord och gärning. Festskrift till Anki Mattisson 31 augusti 2015*. Stockholm. S. 142–158.
- Tetreault, Chantal, 2018: Ethnographic Perspectives on Panel Studies and Longitudinal Research. I: S. E. Wagner & I. Buchstaller (red.), *Panel Studies of Variation and Change*. New York–London. S. 235–255.
- Thelander, Mats, 1979: *Språkliga variationsmodeller tillämpade på nutida Burträsktal*. 1. *Material och analys på språkdragsnivå*. Uppsala. (Acta Universitatis Upsaliensis. *Studia Philologiae Scandinavicae Upsaliensia* 14: 1.)

- 1982a: Analys av språklig variation. Metodresonemang utifrån några nordiska talspråksundersökningar. I: M. Thelander (red.), *Talspråksforskning i Norden. Mål – material – metoder*. Lund. S. 164–185.
- 1982b: Språklig variation och förändring – om sociolingvistiska metoder att belysa språkets nutidshistoria. I: M. Saari & M. Tandefeldt (red.), *Svenskans beskrivning* 13. Helsingfors. S. 45–68.
- Trudgill, Peter, 1972: Sex, covert prestige and linguistic change in the urban British English of Norwich. I: *Language in Society* 1: 2, s. 179–195.
- 1986. *Dialects in Contact*. Oxford. (Language in Society 10.)
- Wagner, Suzanne Evans, 2012: Age Grading in Sociolinguistic Theory. I: *Language and Linguistics Compass* 6: 6, s. 371–382.
- Wagner, Suzanne Evans & Gillian Sankoff, 2011: Age grading in the Montréal French inflected future. I: *Language Variation and Change* 23: 3, s. 275–313.
- Wagner, Suzanne Evans & Sali Tagliamonte 2018: What Makes a Panel Study Work? Researcher and Participant in Real Time. I: S. E. Wagner & I. Buchstaller (red.), *Panel Studies of Variation and Change*. New York–London. S. 213–232.
- Wessén, Elias, 1968: *Svensk språkhistoria*. 1. 4 uppl. Stockholm.
- 1970: *Våra folksmål*. 9 uppl. Stockholm.
- Åkermalm, Åke, 1967: *Modern svenska*. 2 uppl. Lund.

Bilaga 1. Transkriptionsnyckel

- [] Hakparenteser omger det intervjuaren eller informanten säger under den andras pågående tur.
- / Kort paus.
- // Längre paus.
- Avbrott.
- nu Understrykning av vokalen i en stavelse markerar satsbetoning.
- : Kolon markerar extra längd hos det ljud som representera av föregående tecken.
- (()) Dubbla parenteser omger kommentarer eller tolkningar av ljud.
- ^ ^ Ord mellan cirkumflex uttalas under skratt eller fniss.
- * * Ord mellan asterisker uttalas med förställd röst.
- ... Markerar utelämnat avsnitt.

Aktuell litteratur om svenska dialekter

Av Lars-Erik Edlund, Erik Magnusson Petzell,
Mathias Strandberg och Lena Wenner

I den omfattande kartserien Sveriges Nationalatlas utkom 2010 volymen *Språken i Sverige* med Östen Dahl och Lars-Erik Edlund som temaredaktörer och med en lång rad skribenter som bidragsgivare. Nu har en reviderad, andra upplaga utkommit där fel i första upplagan rättats och dessutom en mängd kompletteringar gjorts; denna upplaga finns endast tillgänglig på nätet. I volymen finner man en översikt över svenskans utveckling från runtid till nutid exemplifierad utifrån språkprov från olika tider: runtexter, Heliga Birgitta, Bibeltexter, Stiernhielm, Dalin, Almqvist, Strindberg, Ekman, Khemiri m.fl. men också en del mer oväntade textexempel, t.ex. från den dialektfärgade dagbok som systrarna Greta och Lovisa Dahlkvist från Kågeträsk i norra Västerbotten skrev i slutet av 1800-talet och en dikt på österbottnisk dialekt av Lars Huldén. Den rika dialektvariationen i de svenska dialekterna illustreras med hjälp av satsen *Ovanför fönstret hängde långa istappar*. Några enskilda svenska talspråksvarieteter lyfts fram, bl.a. stockholmska från olika tider, skånska, dalmål och österbottniska dialekter. De prosodiska förhållandena i svenska dialekter beskrivs utifrån materialet i *SweDia 2000*. Ett avsnitt behandlar bebyggelsenamnstyper (*-löv*, *-lösa*, *-tuna*, *-sta* etc.) samt *-ånger*- och *-und*-namn. Personnamnen från äldsta tid till vår tid beskrivs i ett eget avsnitt. De lagstadgade minoritetsspråken, det svenska teckenspråket och nutidens invandrarpråk fokuseras sedan. I dessa avsnitt finns de största kompletteringarna i den nya upplagan: mängder av ortnamn har satts in på kartor som visar de olika samiska varieteterna, en helt ny karta presenteras över området för finnkolonisationen i Sverige och angränsande delar av Norge, helt nya data har satts in i avsnittet om invandrarpråken etc. Bokens texter är populärvetenskapliga och vänder sig till alla språkintresserade – första upplagan är sedan länge slutsåld –, dessutom kan boken användas i akademisk undervisning på grundläggande nivåer.

Lars-Gunnar Andersson har ägnat en stor del av sitt yrkesverksamma liv åt att studera och beskriva göteborgsdialekten. Nu har han samlat sitt kunnande i en bok med titeln *Göteborgsgrammatik* (Andersson 2019). Termen *grammatik* används här i bred bemärkelse. Förutom formlära och satslära räknar

Andersson även uttalsmönstren till grammatikens område. Han går systematiskt igenom hur vokaler och konsonanter realiseras i dialekten och jämför dagens dialektuttal med såväl uppgifter om äldre göteborgska som med standardsvenska. Boken inleds med en fyllig översikt över tidigare forskning om göteborgska. Andersson beskriver hur dialekten vuxit fram ur samtal mellan människor som i industrialismens spår flyttade till Göteborg från omgivande landskap. Han betonar att dialekterna är talspråk och att det alltid finns en viss variation mellan olika individer. Av den anledningen finns det inte något enhetligt språkssystem som kan kallas för den enda eller äkta göteborgskan. Boken innehåller vidare ett avsnitt om skolans roll i modern tid. Uppgiften att lära ut ett korrekt språkbruk ledde till en negativ syn på dialekten. Samtidigt är dialekten en stor del av ens identitet. Andersson skriver att han med boken vill visa att göteborgskan har en annan grammatik än standardsvenska, men att den inte är sämre för det. Han vill att folk ska känna stolthet över sin dialekt. Avslutningsvis diskuteras göteborgsdialektens framtid. Andersson ger exempel på vilka språkdrag han tror kommer att föras vidare till nästa generation och vilka som är på väg att försvinna. Han spår att mycket av det som beskrivs i formläran kommer att försvinna, exempelvis *föttera* för *fötterna*, medan mycket av det som diskuteras i ljudläran kommer att föras vidare, exempelvis surrande *i-ljud*. *Göteborgsgrammatik* vänder sig i första hand till den intresserade allmänheten – särskilt till den som är intresserad av dialekter och i synnerhet göteborgska. Boken är personligt skriven med ett direkt tilltal till läsaren och innehållet kryddas dessutom med anekdoter från författarens liv.

Danska Modersmål-Selskabet gav i slutet av 2019 ut den omfattande boken *Dialekter i rigt mål*, som innehåller en rad i huvudsak populärvetenskapliga artiklar (och därtill en fyllig inledning av Georg S. Adamsen och Michael Bach Ipsen). Även om artiklarna – med undantag av en artikel av Mathias Strandberg om skånska dialekter, varom se nedan – främst behandlar danska förhållanden har några av dem sitt intresse för denna krönika.

Inge Lise Pedersen (2019) redogör sålunda för huvuddragen i de danska dialekterna fram till 1950. Artikeln utgör en »letredigeret og nysat udgave» (Adamsen 2019 s. 371) av en artikel som ursprungligen publicerades i Modersmål-Selskabets årsbok 2002, *Dialekter – Sidste ud kald?*. Det är fråga om en omfattande exposé från bornholmskan via ömålen till de jyska dialekterna, som beskrivs med avseende på viktigare kännetecken i fråga om bl.a. vokaler, konsonanter, stöt resp. tonaccent och genussystem. Rikhaltiga språkprov anføres med kommentarer. Artikeln berör också medeltida och tidigmoderna källor till dansk dialekt. I slutet av artikeln konstateras (s. 67): »Efter 1950 accelererer denne udvikling [d.v.s. dialektutjämningen] så de helt lokale talesprog i dag er ved fuldstændigt at forsvinde. Denne proces beskrives i sociolingvistikken.»

Talspråksvariationen från 1950 och framåt behandlas i en egen artikel i volymen, som Pedersen skrivit i samarbete med Malene Monka (2019). Arti-

keltiteln är, talande nog, »Dialekterne under afvikling siden ca. 1950». Även denna artikel publicerades ursprungligen i Modersmål-Selskabets årsbok från 2002 men har här väsentligt utvidgats. Utvecklingen beskrivs här som en process i två separata steg. Från slutet av 1800-talet leder ökad mobilitet till att dialekterna utjämnas i tilltagande tempo. Det rör sig då dels om påverkan från standarddanskan, dels om s.k. horisontell konvergens, d.v.s. att dialekterna påverkar varandra, så att mera perifera dialektformer viker för sådana med större geografisk utbredning och/eller högre social prestige. Dialekterna förändras alltså, men andelen dialekttalande är stabil. Därpå följer, från ca 1960 (jfr dock artikelns titel), en dramatisk decimering av andelen dialekttalande. I stället för dialekten blir den regionala varieteteten norm. Som författarna påpekar (s. 78) behöver detta inte betyda att utvecklingen har försiggått på annat sätt i Danmark än i andra länder; kanske har den bara kommit längre – och dessutom styrs bilden av informanturval och vilka dialektdrag man väljer att sätta under luppen (s. 77).

Viggo Sørensen (2019) skildrar i sitt bidrag i samma bok, betitlat »Dialekternes død og kulturhistoriske studier», den danska talspråksvariationens historia från Gallehusinskriftens tid till våra dagar. Den språkliga utvecklingens beroende av samhällsutvecklingen löper som en röd tråd genom framställningen. Med små medel och på litet utrymme tecknas en bild av hur de stabila varieteter vi i dag traditionellt kallar *dialekter* en gång vuxit fram hos en bofast befolkning och nått höjden av splittring i ett agrarsamhälle där »landsbyen [hvilede] i sig selv, i alt overvejende grad selvforsynende» för att så småningom utjämnas och slutligen helt undanträngas i svallvågorna av industrialism och urbanisering. Dialektutjämnningen kulminerar i språkbyte när standarddanskan tar dialekternas plats:

Denne gang skete der ikke kun udskiftninger i ordforrådet. Med mellemstationer (yngre dialekt, regionalsprog og regionalt præget rigssprog) blev hele sprogformen skiftet ud – udtryks- såvel som indholdsmæssigt. (Sørensen 2019 s. 97.)

Sørensens artikel påminner om vikten av en vital historiskt inriktad kultur- och folklivsforskning; den historiska språkforskningen är i goda delar helt beroende av den.

I samma volym finns också en artikel av Mathias Strandberg med titeln »Vad är danskt och vad är svenskt i Skånes dialekter?». Med utgångspunkt i frågeställningen redogör Strandberg här för tre språkhistoriska skeenden som spelat stor roll för Skånemålets ljudgestalt: klusilförsvagningen (t.ex. fda. *gapa* > *gaba*), frikativförsvagningen (t.ex. fda. *øgha* > *y(j)a*, *iva* m.fl. former) och utvecklingen av fda. obetonat *a*, där de flesta Skånemål genom bevarandet av detta skiljer sig väsentligt från danska dialekter väster om Öresund, som i stället har *-e*; jfr da. *gade* : sk. dial. *gada*. Strandberg tar också upp tre språkliga drag som ofta anförs som kännetecken för nutida skånska: bakre *r*, entoppig tonaccent och diftongering av långa vokaler. Diftongeringen av långa vokaler har – till skillnad från de föregivet äldre nordskånska diftonger

som svarar mot forndanskans långa *a*, *e* och *æ* i t.ex. *gå*s, *sten* och *knä* (*gaus*, *stain*, *knai* o. likn.) – länge betraktats som ett sentida fenomen i skånska varieteter, snarast en arbetarklassmarkör som uppstått under 1800- och 1900-talet till följd av industrialisering och urbanisering. Men Strandberg menar att diftongeringen som sådan kan vara äldre, även om dissimileringsgraden hos diftongerna säkert tilltagit under 1900-talet. Vad det bakre *r*:et beträffar konstaterar Strandberg att detta troligast nått Skåne inte via Danmark utan norra Tyskland mot slutet av 1700-talet.

Åke Sandström (2019) drar i en uppsats i *SvLm* 2018 fram en sägen om de s.k. fiskarlapparna på Holmön strax utanför Umeå. Han tänker sig existensen av två skilda, »delvis konkurrerande kulturformer» (s. 110), en kustsamisk och en nordsvensk. Sägner kan visa existensen av en grupp samer vid kusten, alldeles som förekomsten av samiska ord i de svenska dialekterna (*alj* 'sälhanne', *morsa* 'sälhona') och viss arkeologisk evidens, även om denna sistnämnda kan vara svårbedömd. Kanske kan förekomsten av svenska nybyggare på Holmön sättas i förbindelse med kolonisationen av Bottenviksområdet under 1300-talet; författaren talar om strävan från dåtidens centralmakt »att tillskapa en fast befolkning ute på de i sammanhanget strategiskt belägna Holmöarna» (s. 112). Detta senare är inte ett alldeles nödvändigt antagande, men att man kan sätta tilltro till sägner om »fiskarlapparna» på Holmön är ställt utom tvivel.

I meddelandet »Misionessvenskans dagar räknade?» i *SvLm* 2018 tecknar Gunvor Flodell (2019) nuläget för den svenska som talats i Misiones i Argentina i över 100 år. Flodell var bosatt i svenskkolonin 1964–1973 och har därefter gjort flera återbesök i studiesyfte. Hon fastslår att det 2018 endast är 44 personer som är svensktalande och att Misionessvenskan kommer att försvinna när de sista talarna dör. Flodell ger en kort introduktion till emigrationens historiska bakgrund och till svenskundervisning i kolonin. Därefter övergår hon till att diskutera språksituationen och språkkontakt. Hon konstaterar att påverkan från spanskan är stor. När det finns luckor i det svenska ordförrådet lånar man in ett spanskt ord. Likaså förekommer rena översättningslån, exempelvis åldersangivelse med *har* i stället för *är*. Artikeln avslutas med språkprov på Misionessvenska.

Den vikingatida varieteten Birkasvenska/Hedebynordiska diskuteras i en längre uppsats av Lars-Erik Edlund i konferensvolymen till Svenska språkets historia 14 (Lönnroth & al. 2018). Utgångspunkten är en studie av Bengt Hesselman av den sekundära diftongeringen av \bar{e}_2 till *ialiä* som i *här*. Från Birka har denna form spridits till områden efter Östersjökusten och Bottenvikskusten, vidare uppemot Dalarna och till Gotland. Hesselman tänker sig att det ytterst är ett språkdrag från Hedeby, och återfinner dessutom diftongeringen på närliggande västgermanskt område. Hesselman antar att nordbor som varit i Hedeby upptagit denna diftongering och spridit den vidare. Denna hypotes är fantasieggande, och har senare utvecklats av Gun Widmark utifrån sociolingvistiska antaganden; dessutom har ytterligare empiri såsom monoftongeringen *au* > \bar{o} och bortfall av initialt *h* tillkommit. Dessa men också

andra språkdrag och deras utbredning i Norden granskas nu i Edlunds artikel. Resultatet blir att någon Birkasvensk/Hedebynordisk varietet antagligen inte existerat i Norden. De aktuella språkdragens ställning på västgermanskt område är nämligen i flera fall svår att fastställa, distributionsmönstren i de nordiska dialekterna skiljer sig markant åt mellan olika drag och dessutom finns alternativa förklaringar till ljudutvecklingar och utbredningsmönster som inte förutsätter spridning. Trots detta är diskussion rörande Birkasvenskan/Hedebynordiskan viktig, inte minst då den ger möjlighet att diskutera språkhistoriska processer i bredare historiska och språksociala sammanhang.

En annan artikel i samma volym som rör språkdrags spridningsvägar är »Finala negationspartiklar i svenska dialekter – utbredning, syntax och etymologi». Här behandlar Henrik Rosenkvist meningsavslutande s.k. negationspartiklar. Sådana förekommer i dialekterna kring och i Östersjön: i östra Mellansverige och västra Finland, på Gotland och Åland. Att negationspartiklarna har spridit sig genom vattenburen dialektkontakt ter sig självklart, låt vara att detaljerna i den processen inte låter sig rekonstrueras. Till skillnad från negationsdubbling i standardspråket (av typen *hon har inte gjort läxan, inte*) har dialekternas finala negationspartiklar en helt annan form (nämligen *e/i* eller *ai* på Gotland) än den reguljära negationen (som är *inte* i någon form). De är heller inte begränsade till påståenden, som dubblerat *inte* är i standardspråket, vilket följande hälsingska exempel visar: ***Ska dô-nt kam hit e*** (s. 245, fet stil från källan). Rosenkvist lutar åt att negationspartiklarna historiskt är att betrakta som reducerade former av *ej* (och inte av *inte*, vilket också har föreslagits). Själva transformationen till negationspartikel kan då förstås som en effekt av att *ej* under senmedeltiden blir allt ovanligare som reguljär negation.

En ny utgåva av Abraham Ekerholms dagbok, redigerad och kommenterad av Lars Svensson (2018), har också sitt intresse för krönikan, inte minst i egenskap av källa till dialektala drag i borgerlig miljö i det sena 1700-talets Malmö. Abraham Ekerholm (1770–1842) var verksam som advokat i Malmö under 1800-talets första decennier. I dag är han förmodligen mest känd för sina dagboksanteckningar från 1792, som nu ingår i Malmö stadsarkivs samlingar. Anteckningarna skildrar den drygt 20-åriga tingsnotariens tillvaro i helg och söcken under ett år, där allt från mordet på Gustav III till »spratt och skälmstycken, nojs med flickor och erotiska, ofta skabrösa eskapader» (Svensson 2018 s. iii) passerar revy. Språket i dagboksanteckningarna berörs i utgåvans inledning (s. vi ff.), där det (s. vi) konstateras att texten »innehåller påfallande många dialektord och dialektformer», t.ex. *buced* 'bukig', *löjn* 'lögn', *pantofflor* 'potatis(ar)' och *ölägga* 'döda'. Substantivet *krog* är neutralt och ändas i best. sg. på *-et* i överensstämmelse med dialektformerna *kru*, *krued*. Hyperkorrekta former som *roga* (för *roa*) är ett indicium om bortfall av intervokaliskt *g* i Ekerholms språk. Anmärkningsvärda är sådana former som *feck*, *geck*, *hemmelen* och *Rebbing* för *fick*, *gick*, *himmelen* och *Ribbing* (d.v.s. Adolph Ribbing). Sänkning av kort *i* till *e* förekommer inte i uppteckningar eller inspelningar av sydvästskånsk dialekt, med undantag av

ordet *inte*. Man noterar också förekomsten av singularformer av verb vid pluralt subjekt, t.ex. *Lagfarterne ... ingafs*. Dialekterna i ungefär f.d. Malmöhus län saknade säkert redan under 1700-talets slut pluralböjning av verb.

I meddelandet »Making Archival Speech Recordings Accessible for Research» i *SvLm* 2018 presenteras projektet »Tilltal» av samtliga projektdeltagare, nämligen Johanna Berg, Rickard Domeij, Jens Edlund, Gunnar Eriksson, Per Fallgren, David House, Eva Lindström, Erik Magnusson Petzell, Zofia Malisz, Susanne Nylund Skog och Jenny Öqvist (2019). »Tilltal», som läses ut »Tillgängligt kulturarv för forskning i tal», har det övergripande syftet att göra de ljudande samlingarna vid Institutet för språk och folkminnen mer tillgängliga för humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning. Den ökade tillgängligheten kan uppnås på olika sätt: dels kan talteknologiska metoder användas för att strukturera själva ljudsekvensen och göra den mer hanterbar och i någon mån även sökbar (eller i alla fall sorterbar), dels kan inspelningarna digitalt kopplas samman med annat relevant arkivmaterial. Det kan exempelvis handla om transkriptioner och inspelningsjournaler, som genom sin sökbara skrift visar användaren framkomliga vägar in i ljudlandskapet.

En av deltagarna i »Tilltal», Erik Magnusson Petzell (2019), redogör i samma nummer av *SvLm* under rubriken »Automatisk transkribering av landsmåltext» för sitt pågående arbete med digital förädling av handskrivna dialekttexter från 1800-talet. Förädlingen består i att överföra texternas landsmålsskrift till ett maskinläsbart format. Bara inledningsvis har Petzell själv behövt stå för arbetet. Han har nämligen använt sig av ett särskilt program (Transkribus) som kan förmås att transkribera automatiskt efter att det först matats med en viss mängd manuellt transkriberad text; programmet lär sig med andra ord att skriva dialekt. Av praktiska skäl transkriberar Petzell i ett format som inte innehåller några specialtecken utan endast opererar med de distinktioner ett vanligt datortangentbord kan frambringa. Produkten blir emellertid svårläst, varför Petzell tillsammans med sina Tilltalskolleger experimenterat med att konvertera transkriptionen till andra format anpassade efter olika användargrupper.

Vi skall också ta upp några arbeten med lexikografisk inriktning. Alexander Mankov har på senare år författat en rad artiklar på ryska, engelska och svenska om Gammalsvenskbymålet i Ukraina, parallellt med arbetet på en ordbok över dialekten. Det empiriska grundlaget har i huvudsak varit de ljudinspelade intervjuer han själv genomfört i byn mellan 2004 och 2013. I *SvLm* 2018 publicerades en lång och innehållsrik artikel på engelska av Mankov (2019) om slaviska lånord i dialekten. Den redovisar samtliga i intervjumaterialet förekommande slaviska lånord som naturaliserats i Gammalsvenskbymålet, d.v.s. anpassats i fråga om fonologi, morfologi o.s.v., 122 till antalet. För varje ord ges betydelse och språkprov, och för många även etymologi. Mankov anför också ett mindre antal exempel på icke-naturaliserade slaviska ord, vars uppträdande i informanternas tal bör betraktas som kod-

växling snarare än lånord. De egentliga lånorden analyseras med avseende på ursprung och ålder i dialekten, fonologi, morfologi och semantik. Det förs också ett resonemang om kriterier för att skilja mellan ryska och ukrainska som källa till slaviska lånord i dialekten. Detta är inte alltid lätt, bl.a. därför att den förhärskande slaviska talspråksvarietet i närområdet är *suržik*, en övergångsvariant mellan ryska och ukrainska. Till artikelns huvudsakliga slutsatser hör att de slaviska lånorden är påfallande få – de utgör ca 4 % av det dokumenterade ordförrådet – med tanke på att talarna sedan 1800-talet varit omringade av slavisktalande.

Emma Sköldberg och Lena Wenner har i flera studier undersökt förhållandet mellan användargenererade och redaktionsutgivna ordböcker. I artikeln »Amatörlexikografer – vilka, hur och varför?» (Sköldberg & Wenner 2019) undersöker författarna den nätbaserade ordboken »Folkmun». Innehållet på »Folkmun» består av ord och uttryck som skickats in av allmänheten. I artikeln närstuderas 20 bidragsgivare. Studien visar att varje enskild bidragsgivare ofta bidrar med en viss kategori av ord och att många har en signatur som signalerar vilken typ av ord de främst bidrar med, exempelvis bidrar signaturen *gothenburg* huvudsakligen med göteborgska dialektord. Något som skiljer »Folkmun» från traditionella ordböcker är att alla tänkbara ord accepteras, exempelvis nybildningar och interna slangord, vilket innebär att sajten innehåller ord som inte är beskrivna i mer konventionella ordböcker. I tidigare forskning framhålls ofta en motsättning i vetenskaplig kvalitet mellan traditionella ordböcker som utarbetas av utbildade lexikografer och användargenererade ordböcker som byggs upp av amatörer. Studien av »Folkmun» visar dock att det inte måste finnas en sådan motsättning. Artiklarna i ordboken är systematiskt uppbyggda och visar på god kännedom om grammatik och lexikografiska principer.

En ordbokstyp som på sätt och vis placerar sig mitt emellan de på vetenskaplig grund vilande dialektordböckerna och de användargenererade dito som finns tillgängliga på internet är tryckta dialektordböcker av skriftställare utan språkvetenskaplig bakgrund och utan vetenskapliga anspråk. Dessa ordböcker har inte sällan ett humoristiskt anslag. Det skånska dialektala ordförrådet företräds av en rad titlar, från Åke Ohlmarks *Skånsk-svensk ordlista exemplifierad med skånska alldagsfraser* (1969) till *Skånsk-svensk ordbok från abekatt till övanpo* av Kalle Lind (2016; se recension i *SvLm* 2016 s. 254 ff.). Den nyligen utkomna *Österlen-svensk ordbok* av Lars Yngve (2019) inordnar sig i denna tradition. Som i många liknande ordböcker är anslaget humoristiskt, men det hindrar inte att författaren har seriösa ambitioner: i den korta inledningen (s. 7 f.) resoneras bl.a. kring dialektens betydelse som kulturarv. Bland orden noteras både – här återgivna som de skrivs i boken – äldre dialektord, t.ex. *jo'rlytta* 'lyfta något från marken', och skånska neologismer som *cockabånnar* 'tjocka glasögon' (eg. 'coca cola-flaskbottnar'). Också ett och annat rent standardspråkligt ord påträffas, t.ex. *chevaleresk* 'artig, hjälpsam' och *gallimatias*.

Bror Hermansson har i »Säfsk-svensk ordlista» sammanställt ord och uttryck från Säfsen baserat på handskrivna nedteckningar av Aina Resare (1912–2004). Häftet inleds med en beskrivning av Resare och hennes verk. Därefter följer en lista över alfabetiskt ordnade dialektord med standard-svensk förklaring. Efter ordlistan följer i tur och ordning avsnitt som innehåller talesätt, ordspråk, rimramsor. Vissa av uttrycken förklaras medan andra står för sig själva.

Ove Bengtsson har varit verksam som lärare på olika orter i Sverige men är uppvuxen med dialekten i Pauträsk i Storumans kommun. Han har ur minnet upptecknat ord, kontrollerat somliga av dem med sin mor (född 1916) och nu utgivit orden i häftet »Gamla dialektord med mera från Storumantrakten». Ordlistan, som omfattar mer än 2 000 ord, innehåller även en del ortnamn och inbygggarbenämningar. Bengtsson har i boken fångat upp och åt eftervärlden räddat ord i denna lappländska dialekt – jag återger dem i den form de möter i ordlistan –, såsom *blåjakob*, *blåhansch* och *timmerkusn* för olika skalbaggar samt *mösatjäring* för snigel utan skal, *bälefisken* för elritsa, *gråkalln* för tjädertupp samt *moring* för häftigt skummande vatten och *svalbacksfull* använt när vårflo den fyllt flottningsbäcken så att vattnet når upp till gräsvålen (*svaln*) etc. Olika kraftuttryck noteras dessutom i ordlistan, liksom interjektionen *hata* (uttalad med långt öppet *a*), som sägs med »grym» röst till småbarn som håller på att stoppa in något olämpligt i munnen. »Gamla dialektord med mera från Storumantrakten» är en förvisso enkelt utformad men på många sätt innehållsrik ordsamling från ett område där man är tacksam över all språklig dokumentation som görs.

Litteratur

- Andersson, Lars-Gunnar, 2019: *Göteborgsgrammatik*. Stockholm.
- Adamsen, Georg Stubkjær (red.), 2019: *Dialekter i rigt mål*. [Sine loco.]
- Bengtsson, Ove, 2019: Gamla dialektord med mera från Storumantrakten. En sammanställning av Ove Bengtsson. Eskilstuna. [Webbadress: <https://www.storumansajten.se/FOTOARKIV/Dialektord/Dialektord-storuman.pdf>. Hämtad 2020-01-03.]
- Berg, Johanna, Rickard Domeij, Jens Edlund, Gunnar Eriksson, Per Fallgren, David House, Eva Lindström, Erik Magnusson Petzell, Zofia Malisz, Susanne Nylund Skog & Jenny Öqvist, 2019: Making Archival Speech Recordings Accessible for Research. A Report from the Tilltal Project. I: *SvLm* 2018, s. 171–178.
- Dahl, Östen & Lars-Erik Edlund, 2019: *Språken i Sverige*. 2 rev. uppl. Stockholm. [Webbadress: <https://vitterhetsakad.bokorder.se/sv-se/article/1687/spraken-i-sverige>. Hämtad 2020-01-13.]
- Edlund, Lars-Erik, 2018: Birkasvenskan/Hedebynordiskan – kring en språkhistorisk konstruktion. I: Lönnroth, Haagensen, Kvist & Sandvad West 2018, s. 1–51.
- Flodell, Gunvor, 2019: Misionessvenskans dagar räknade? I: *SvLm* 2018, s. 178–184.
- Holmström, Åke, 2019: Sägner om fiskarlapparna på Holmön. I: *SvLm* 2018, s. 93–116.

- Lönnroth, Harry, Bodil Haagenen, Maria Kvist & Kim Sandvad West (red.), 2018: *Studier i svensk språkhistoria* 14. Vasa. (Vaasan yliopiston tutkimuksia 305.)
- Mankov, Alexander, 2019: Slavonic loanwords in the dialect of Gammalsvenskby. I: *SvLm* 2018, s. 29–73.
- Monka, Malene & Inge Lise Pedersen, 2019: Dialekterne under afvikling siden ca. 1950. I: Adamsen 2019, s. 69–89.
- Pedersen, Inge Lise, 2019: Hovedtrækkene i de danske dialekter frem til 1950. I: Adamsen 2019, s. 25–67.
- Petzell, Erik Magnusson, 2019: Automatisk transkribering av landsmålstext. I: *SvLm* 2018, s. 184–199.
- Resare, Aina & Bror Hermanson, 2018: *Säfsk-svensk ordlista. Uttryck, tydor, ordstäv och ramsor från Säfsen*. Enköping.
- Rosenkvist, Henrik, 2018: Finala negationspartiklar i svenska dialekter – utbredning, syntax och etymologi. I: Lönnroth, Haagenen, Kvist & Sandvad West (red.) 2018, s. 244–257.
- Sandström, Åke, 2019: Säggen om fiskarlapparna på Holmön. I: *SvLm* 2019, s. 93–115.
- Sköldberg, Emma & Lena Wenner, 2019: Amatörlexikografer – vilka, hur och varför? Om insatser på den användargenererade sajten Folkmun.se. I: M. Bianchi, D. Håkansson, B. Melander, L. Pfister, M. Westman & C. Östman (red.), *Svenskans beskrivning* 36. Uppsala. S. 295–306.
- Strandberg, Mathias, 2019: Vad är danskt och vad är svenskt i Skånes dialekter? I: Adamsen 2019, s. 287–307.
- Svensson 2018 = *Abraham Ekerholms dagboksanteckningar från 1792. En tjugotvåårig Malmöbos upplevelser i helg och söcken*. Utgivna och kommenterade av Lars Svensson. Malmö 2018. (Gryps 12.)
- Sørensen, Viggo, 2019: Dialekternes død og kulturhistoriske studier. I: Adamsen 2019, s. 91–99.
- Yngve, Lars, 2019: *Österlen-svensk ordbok*. [Sine loco.]

Meddelanden och aktstycken

Dialektutjämning hos ungdomar i Helsingborgsområdet

En fallstudie av tre fonologiska variabler i fyra nordvästskånska ungdomars talspråk

Av Greta Horn

Abstract

The aim of this case study is to investigate three phonological variables in the spoken language of four young people from a small community near Helsingborg, as a modest contribution to research into dialect levelling among young people in Skåne. The variables are diphthongal or monophthongal realisation of long vowels, back or front realisation of /r/, and the occurrence of retroflexion. Only one of the informants exhibits the diphthongisation of all long vowels that is typical of southern and western Skåne. The others alternate between diphthongal and monophthongal realisation, but with a tendency to more often diphthongise the high vowels. All the informants consistently use a back /r/, but in three of them retroflexion can also be observed. Given the small number of informants, the results cannot be generalised, but it may be noted that three of the four individuals included in the study show clear signs of dialect levelling.

Keywords: Scanian, dialect levelling, young people, diphthongs, back r, retroflexion, phonology.

1. Inledning och syfte

I denna fallstudie undersöks tre fonologiska variabler i spontantalet hos fyra nordvästskånska ungdomar för att lämna ett litet bidrag till forskningen om dialektutjämning hos unga talare i Skåne. Med *dialektutjämning* menas här förändringar som minskar skillnaderna mellan den eller de undersökta dialekterna och det centrala standardspråket (Svahn & Nilsson 2014 s. 32).

Även om forskningen om dialektutjämning i Sydsverige inte är omfattande kan man nog räkna med att utjämningen är relativt långt gången och att nutida skånskt talspråk, särskilt hos yngre talare, saknar många framträdande dialektdrag som fanns i traditionella skånska dialekter. Den nordskånska diftongeringen av fornspråkligt /a:/ och /e:/ till de kraftigt dissimilerade /au/ och /ai/ (som är att betrakta som fonem) är ett exempel på ett sådant drag, ett annat exempel är lenisering av de tonlösa klusilerna /p, t, k/ till /b, d, g/ (Swenning 1909–10 s. 146, Ingers 1939 s. 7, Katlev 2006 s. 128, Strandberg 2019 s. 287).

GRETA HORN, Dialect levelling among young people in the Helsingborg area: A case study of three phonological variables in the speech of four young people from north-west Skåne. *Swedish Dialects and Folk Traditions* 2019, pp. 181–192.

I en mindre undersökning av dialektutjämning hos skånska ungdomar är det rimligare att rikta uppmärksamheten mot framträdande språkdrag som kan placeras in någonstans mellan utjämnad dialekt och regionalt standardspråk på Karl-Hampus Dahlstedts (1979 s. 46) dialektskala. Forskningen om nutida skånskt talspråk är begränsad, men det torde vara okontroversiellt att till sådana drag räkna diftongering av långa vokaler (Bruce 1970 s. 2 och 2010 s. 122, Kornhall 1981 s. 173, Persson 2010 s. 89, Strandberg 2019 s. 288, 300 ff.), bakre (uvular) realisation av /r/ (Sjöstedt 1936 s. 157, Kornhall 1981 s. 172, Katlev 2006 s. 125, Bruce 2010 s. 152, Strandberg 2019 s. 294 ff.) och avsaknad av retroflektion (Sjöstedt 1936 s. 275, Bruce 2010 s. 150). (Se om de undersökta variablerna vidare i avsnitt 3).

Föreliggande undersökning är en fallstudie. Syftet är att utreda ovannämnda fonologiska variabler i spontantalet hos fyra unga nordvästskånska talare. Det lilla samplet medför att resultatet inte kan generaliseras men tillåter ändå vissa intressanta observationer.

Härefter följer en kortfattad översikt av tidigare forskning om dialektutjämning (avsnitt 2). De i föreliggande studie undersökta variablerna redovisas mer ingående i avsnitt 3, och i avsnitt 4 redogörs för informanter, material och metod. Efter detta följer undersökningens resultat (avsnitt 5) och en avslutande diskussion (avsnitt 6).

2. Tidigare forskning om dialektutjämning hos ungdomar

Anna Gunnarsdotter Grönberg (2004) och Unn Røyneland (2005) har undersökt dialekt och ungdomsspråk. I båda fallen bedöms ett antal språkliga variabler i ungdomars tal, och dessa relateras sedan till sociala variabler. I *Dialekt och ungdomsspråk* intervjuar Grönberg (2004) ett 90-tal gymnasieungdomar i Alingsås och relaterar dialektala språkliga variabler till sociala variabler såsom kön, typ av gymnasieprogram, demografiska faktorer och livsstil. I *Dialektnivellering, ungdom og identitet* undersöker Unn Røyneland (2005) språklig variation och förändring hos ungdomar i de två norska kommunerna Røros och Tynset, som ligger fem mil från varandra. 37 informanter bedöms utifrån språkliga (fonologiska och morfologiska) och sociala variabler. Resultaten visar att de båda närliggande norska orterna präglas av dialektutjämning och förenkling av böjningsmorfologin, men att dialekterna orienterar sig åt två olika håll (regionalt respektive mot standardspråket) (Røyneland 2005 s. 538).

Utjämningsprocesser och dialektförändringar varierar i hastighet och typ mellan olika geografiska områden, både i stort och mellan närliggande platser inom en region. I *Dialektutjämning i Västsverige* (Svahn & Nilsson 2014) undersöks utjämningsprocessen och dialektsituationen hos informanter på ett flertal orter i Västergötland och Bohuslän. Många olika dialektala och nya språkliga varianter kartläggs på grupp- och individnivå. Ett resultat som är gemensamt för hela det undersökta området är att standardspråkliga varianter tar över och att de traditionella varianterna minskar, även om utjäm-

ningsprocesserna skiljer sig lite åt i olika delar av Västergötland. I Eskilstuna har talspråksförändring undersökts av Eva Sundgren (2002), som följt upp Bengt Nordbergs (1971, 1985) sociolingvistiska stadsspråksundersökning i Eskilstuna 1967–68, i syfte att utreda hur språket förändrar sig i verklig tid. Sundgren undersöker morfologiska variabler hos 85 talare och konstaterar att andelen standardformer inte har ökat så mycket, och att språkförändringen alltså har gått långsamt i Eskilstuna.

I Skåne finns med största sannolikhet stora lokala skillnader i hur dialekten förändras, men detta har hittills inte varit föremål för en större vetenskaplig studie. Dialektutjämning i södra Skåne, närmare bestämt i Färs härad (ungefärligen nuvarande Sjöbo kommun), beskrivs av Martin Persson (2010). Han undersöker fonetiska och fonologiska aspekter av dialektutjämning med hjälp av ett intervjumaterial med fyra generationer kvinnor uppvuxna i samma socken. En annan studie av skånsk dialektutjämning är uppsatsen »Dialektutjämning i Osby kommun i nordöstra Skåne» (Horn 2017), som undersöker ett antal drag ur den traditionella dialekten hos informanter ur tre olika ålderssegment. Den yngsta informantgruppen, 15–20 år, har få dialekt-specifika drag kvar i jämförelse med den traditionella dialekten i området.

Den tidigare forskningen om dialektutjämning hos ungdomar i Skåne är alltså begränsad, varför detta ämne framstår som angeläget.

3. Undersökta variabler

Jag har valt att undersöka tre fonologiska variabler i informanternas tal: diftongering av långa vokaler (3.1), bakre realisation av /r/ (3.2) och frånvaro av retroflektion (3.3), då dessa variabler ofta anföras som typiska för nutida skånskt talspråk (Katlev 2006, Bruce 2010, Strandberg 2019). I det följande beskrivs dessa tre variabler var för sig. I avsnitt 4.2 redovisas metoden för insamling av belägg på variablerna.

3.1. Diftongering av långa vokaler

Diftonger brukar betraktas som ett viktigt kännetecken för skånska varieteter (Bruce 2010 s. 121, Elert 1997 s. 39, Gårding & al. 1974 s. 108). Diftongen /au/, som utvecklades ur fornöstnordiskt långt *a*, har varit karaktäristisk för de nordskånska målen och användes i äldre dialekt i norra Skåne, Blekinge, Småland och Halland. Fornöstnordiskt långt *e* diftongerades till /ai/ i större delen av norra Skåne. I nordost dissimilerades diftongen ytterligare till /oi/, så att man uttalade exempelvis *sten* som [stom] (Kock 1904–08 s. 17, Strandberg 2019 s. 299, Swenning 1909 s. 10 ff.).

De ovan nämnda diftongerna är marginaliserade i den nutida skånskan, och torde numera påträffas huvudsakligen hos äldre talare (Strandberg 2019 s. 300), men även idag förekommer mer eller mindre framträdande diftongering av långa vokaler. Denna diftongering, som ibland kallas »glidljudsdiftongering», har möjligen uppkommit senare än de ovan nämnda diftonger-

na, även om det är oklart när (se Strandberg 2019 s. 299 ff.). »The Malmö diphthongs [...] are very recent developments» anser Bruce (1970 s. 2), medan Jan Katlev (2006 s. 124) menar att man kan tala om ett modernt skånsk-präglat sydsvenskt regionalspråk, inom vilket han skiljer mellan »lavskånsk», som har en karaktäristisk diftongering av långa vokaler, och »sydsvensk med dialektpräg», som i likhet med traditionell skånsk dialekt bara har en »moderat skånsk diftongering». Martin Persson (2010 s. 89) konstaterar att skånskans nutida »glidljuddiftonger» inte nämns av tidigare dialektforskare, och hänvisar till följande kommentar som han fick från Sven Benson i mars 2009:

De svagt dissimilerade sydsåkanska diftongerna är fonematiskt att fatta som monoftonger. [...] Vad exempelvis Ingers fattade som ett rent *å* i baramålet var ur strängt fonetisk synpunkt en diftong. Äldre upptecknare arbetade i själva verket ofta fonematiskt eller fonologiskt innan dessa begrepp kommit i bruk i svensk dialektologi.

En snarlik förklaring till att »glidljuddiftongerna» inte omnämns i dialektlitteraturen är att de som upptecknade sydsvenska folkmål själva använde sydsvenskt talspråk, och att de därför bara betraktade ganska kraftigt dissimilerade diftonger som diftonger (Kornhall 1981 s. 73).

Gösta Bruce (2010 s. 122) delar in Skåne i två huvudområden med utgångspunkt i f.d. Kristianstad län i norr och öster och f.d. Malmöhus län, i vilket Helsingborg ingick, i sydväst. Han menar att fyra eller fem vokaler (framför allt de slutna vokalerna) diftongeras i nordost, medan man i sydväst diftongerar samtliga nio vokaler. Det senare, att alla långa vokaler realiseras diftongiskt, kallar Bruce, med utgångspunkt i den gamla länsindelningen, »malmöhusdiftongering». Hädanefter kommer jag här att använda termen *sydskånsk diftongering* om det nutida diftongeringmönster som innebär att alla långa vokaler realiseras diftongiskt. De diftongiska realisationerna av /i, y, u, ʉ, e, ø, o, a, ε/ transkriberas av Bruce (2010 s. 122) fonetiskt som [e̯i, ø̯y, e̯u, ø̯ʉ, e̯e, e̯œ, e̯o, a̯ɔ, æ̯ɛ]. Den nutida typ av diftongering som enligt Bruce råder i f.d. Kristianstads län – som Bruce kallar »Göingetyper av sydsvensk diftongering [...] eller kristianstad-typen i vid mening» benämner jag här *nordskånsk diftongering*. Termerna *sydskånsk* och *nordskånsk* förefaller lämpligare än de av Bruce använda termerna eftersom den södra delen av f.d. Kristianstads län ingår i området med diftongering av alla nio långa vokaler (se Strandberg 2019 s. 300).¹

3.2. Bakre /r/

En nordlig gräns för bakre /r/ tvärs igenom Sverige, från mellersta Halland i

¹ Det bör dock noteras att *nordskånsk* och *sydskånsk* här inte avser samma geografiska områden som är aktuella i fråga om äldre dialektförhållanden i Skåne, t.ex. i termer som *nord-* resp. *sydskånska mål* (nordskånska mål har talats i hela nordvästra Skåne, även söder om Helsingborg; se Wigforss 1913–18 s. 612 ff., Ingers 1939 s. 3 ff.).

väster till någonstans mellan Oskarshamn och Kalmar i öster, identifierades på 1930-talet (Sjöstedt 1936 s. 163, Elert 1981 s. 19) och verifierades 40 år senare (Elert 1974 s. 7). Norr om denna gräns används främre och bakre /r/ i komplementär distribution (s.k. Götaskorring) och söder om den används genomgående bakre /r/. Bakre (uvulart) /r/ ([ʀ, ʁ]) är en novation, och övergången från främre till bakre /r/ i Sydsverige antas ha skett under de senaste 200 åren (Elert 1981 s. 19, Strandberg 2019 s. 294 ff.). Bakre /r/ är nu sedan länge etablerat i sydsvenska dialekter (Sjöstedt 1936 s. 157, Bruce 2010 s. 152, Strandberg 2019 s. 294 ff.), men Bruce (2010 s.153) tycker sig iaktta en spridning av främre /r/ i södra Sverige, som en följd av det främre /r/-ljudets högre prestige.

3.3. Frånvaro av retroflektering

Retroflektering av dental konsonant efter /r/ och nollrealisering av /r/ före dental konsonant, så att t.ex. /rt/ realiseras [t] (hädanefter för enkelhetens skull benämnt *retroflektering*), råder traditionellt norr om en gräns som till stor del har sammanfallit med nordgränsen för genomgående bakre /r/ (Sjöstedt 1936 s. 163; jfr avsnitt 3.2 med litt.; se även Sjöstedt 1936 s. 275, Bruce 2010 s. 150, Riad 2014 s. 73). I bl.a. Skåne har retroflektering traditionellt inte förekommit, inte heller i äldre tid när främre /r/ användes; /rt/ har här realiserats [rt, ʀt] och liknande. Bruce (2010 s. 153) förutspår att retroflektering kommer att bli vanligare i bl.a. Skåne i samband med att främre /r/ sprider sig (se avsnitt 3.2).

4. Metod och material

4.1. Informanter och intervjusituation

Jag har intervjuat fyra ungdomar som alla är uppväxta i ett litet samhälle utanför Helsingborg i nordvästra Skåne. Informanterna, vilkas namn här är fingerade, utgörs av två syskonpar. Det ena syskonparet är två flickor, Malva, 16 år, och Rosa, 19 år, som har bott hela sina liv på orten. Malva och Rosa har gått på samma låg- och mellanstadieskola på hemorten och sedan på en högstadieskola lite närmare Helsingborg. Rosa har gått gymnasiet inne i Helsingborg och därefter bott och studerat ett halvår i Frankrike, innan hon flyttat till en egen lägenhet i Helsingborg. Där arbetar hon på ett kafé samtidigt som hon läser en kurs vid Lunds universitet. Malva ska snart börja på gymnasiet. De båda systrarnas mamma är uppvuxen i Helsingborgstrakten och deras pappa i Frankrike. Rosa och Malva är därför tvåspråkiga, och i hemmet pratar de svenska med sin mamma och franska med sin pappa.

Det andra syskonparet är en 16-årig flicka, Iris, och en 17-årig pojke, Vide. Iris har bott hela sitt liv på orten, gått i samma grundskolor som Rosa och Malva och ska snart börja på gymnasieskola i Helsingborg. Vide har vuxit upp på orten från ett halvt års ålder, även om han är född i Malmö. Han ska påbörja sitt tredje gymnasieår i Helsingborg, och gick innan dess på samma

grundskolor som övriga informanter. Iris och Vides båda föräldrar kommer från Skåne, modern från Helsingborg och fadern från Malmö.

Informanturvalet påverkades av att inspelningen skedde under juli månad då skolungdomar har sommarlov, och jag fick kontakt med informanterna genom släktingar till mig. De två medverkande syskonparen känner varandra och två av ungdomarna, de jämnåriga Iris och Malva, har varit klasskamrater. Det begränsade materialet medför att det inte är meningsfullt att korrelera sociala och språkliga variabler i denna studie. Att systrarna Rosas och Malvas ena förälder inte har svenska som förstaspråk torde emellertid inte påverka deras dialektanvändning i någon större utsträckning eftersom flickorna är uppvuxna i Skåne och har haft hela sin skolgång där. Deras realisation av /r/ diskuteras dock i avsnitt 6.

Två timslånga gruppintervjuer gjordes i hemmiljö, med mig och ett syskonpar vid varje inspelning. Båda syskonparen talade till synes spontant och otvunget. Vid båda intervjuerna tog det äldre syskonet ansvaret för konversationen, svarade först och tog även en större del av talutrymmet. Min upplevelse var i båda fallen att detta beteende var omedvetet och helt enkelt föll sig naturligt för syskonparen. Dock märks det i materialet så tillvida att Rosa och Vide (äldstasyskonen) generellt har fler belägg på variablerna än Iris och Malva.

Intervjuerna inleddes med en s.k. kartuppgift (eng. *map task*). Informanterna fick varsitt papper med en »karta» med olika bilder där den ena informanten hade en väg inritad, som den skulle förklara för den andra, vars väg inte fanns inritad. Deltagarna fick inte se varandras papper. Efter att den ena förklarar vägen för den andra bytte deltagarna roller, så att de både fick förklara vägen och rita in vägen. Denna metod används för att elicitera spontantal för analys, och beskrivs av bl.a. Anderson & al. (1991) och Kokkinakis & al. (2018). Forsberg & Gross (2017) hävdar att metoden har fördelar framför enbart intervju. I deras undersökning framkallade kartuppgiften exempelvis fler betonade vokaler per tidsenhet och informanterna blev mer aktiva och delaktiga än i en traditionell intervju. Troligen bidrog också interaktionen mellan deltagarna till att talspråket påverkades mindre än om intervjuaren deltagit i samtalet, enligt Forsberg & Gross (2017).

Kartuppgiften i föreliggande studie föll väl ut. Vid inspelningstillfället gjordes den först, och ungdomarna kom direkt igång med samtalet utan att jag behövde interagera med dem särskilt mycket. På inspelningen fick jag också initialt ett längre koncentrat av informanternas tal att analysera (på de två inspelningarna 7 respektive 12 minuter). Efter kartuppgiften fortsatte inspelningarna med samtal i intervjuform om ungdomarna själva, deras vardag och fritid, deras uppfattning om dialekter och om den plats där de bor.

4.2. *Datainsamling*

Materialet består av två gruppintervjuer med en intervjuare och två informanter (ett syskonpar) vid varje tillfälle. Inspelningstiden fördelades på följande sätt.

Intervju 1 (Malva och Rosa, sammanlagt 57 minuter)

- Kartuppgift: 7 minuter
- Intervju: 36 minuter
- Småprat medan informanterna fyllde i en enkät: 12 minuter

Intervju 2 (Iris och Vide, sammanlagt 52 minuter)

- Kartuppgift: 12 minuter
- Intervju: 28 minuter
- Småprat medan informanterna fyllde i en enkät: 12 minuter

Data från intervjumaterialet insamlades med hjälp av genomlyssning och excerpering av de tre variablerna. Belägg räknades i hela materialet för varje informants förekommande varianter av långa, betonade vokaler (med diftongisk respektive monoftongisk realisation), /r/ (bakre resp. främre) och retroflektering (d.v.s. frånvaro resp. närvaro av sådan). Vad gäller retroflektering räknades alla förekomster av /rt, rd, rs, rn, rl/, både ordinternt och över ordgränser, dock inte vid ord- eller yttrandegränser om det fanns en tydlig paus mellan ett ords finala /r/ och efterföljande ords initiala konsonant. Samtliga informanters realisation av långa vokaler visas i tabell 1 (avsnitt 5.1) och en sammanställning över hur informanterna realiserade samtliga variabler finns i tabell 2 (avsnitt 6).

5. Resultat

5.1. Diftongering av långa vokaler

Endast en av informanterna, Vide, uppvisar i stort sett fullt ut den förväntade sydsåkanska diftongeringen (se avsnitt 3.1). Övriga informanter har i högre grad individuella diftongeringsmönster. Tabell 1 är en sammanställning av förekomsten av diftongisk realisation av långa vokaler hos samtliga informanter. Först i varje kolumn står andelen belägg på diftongisk realisation av varje vokal i procent för varje informant, och inom parentes anges andelen som ett bråk. I kolumnen längst till höger anför den genomsnittliga andelen diftongisk realisation hos de fyra talarna för varje vokal i materialet i stort.

Malva uppvisar i stort sett ingen diftongering alls. Detta får väl sägas vara ovanligt när man är född och upp vuxen i närheten av Helsingborg. Jag noterar sammanlagt 6 vokalbelägg med diftongisk realisation (3 % av samtliga vokalbelägg), varav /æ/ har den största andelen (3 av 24 eller 13 %). För övrigt är hon helt konsekvent i sin monoftongiska realisation av samtliga långa vokaler, som alltså liknar centralsvensk standard (ungefär [i:, y:, u:, æ:, e:, œ:, o:, a:, æ:]).

Iris uppvisar övervägande diftongisk realisation (minst 71 %) av vokaler /i/ ([e̯i]) och /æ/ ([ø̯æ]), men övriga vokaler, /y, u, e, ø, o, a, ε/, realiseras övervägande monoftongiskt, med 44 % diftongisk realisation eller mindre. Den

Tabell 1. Andel diftongisk realisation av varje vokal hos varje informant.

Vokal	Malva	Iris	Rosa	Vide	Genomsnitt
/i/	3 % (1/34)	71 % (24/34)	84 % (61/73)	100 % (83/83)	65 %
/y/	6 % (1/17)	36 % (10/28)	70 % (7/10)	100 % (11/11)	53 %
/u/	4 % (1/25)	44 % (11/25)	43 % (10/23)	100 % (40/40)	48 %
/ʉ/	12 % (3/24)	78 % (38/49)	94 % (50/53)	96 % (48/50)	70 %
/e/	0 % (0/41)	32 % (15/47)	30 % (21/70)	100 % (51/51)	40 %
/ø/	0 % (0/20)	42 % (13/31)	18 % (5/27)	100 % (25/25)	40 %
/o/	0 % (0/38)	14 % (9/63)	2 % (1/64)	94 % (69/73)	28 %
/a/	0 % (0/60)	28 % (23/82)	13 % (10/76)	90 % (73/81)	33 %
/ɛ/	0 % (0/16)	12 % (2/17)	0 % (0/28)	100 % (16/16)	28 %
Alla	3 %	39 %	39 %	97 %	45 %

sammanlagda andelen diftongisk realisation av samtliga vokaler är mindre än hälften, 39 %.

Rosas diftonganvändning liknar Iris. Rosa uppvisar övervägande (minst 70 %) diftongisk realisation av vokalerna /i/ ([*e̞i*]), /y/ ([*ø̞y*]) och /ʉ/ ([*ø̞ʉ*]). Övriga vokaler, /u, e, ø, o, a, ɛ/, har däremot övervägande monoftongisk realisation, med endast 43 % diftongisk realisation av /u/ och mindre av övriga vokaler. Den sammanlagda andelen diftongisk realisation av samtliga vokaler är, precis som hos Iris, 39 %.

Vide, slutligen, uppvisar nästan genomgående diftongisk realisation av samtliga vokaler: 97 %. Det finns totalt endast 14 belägg för monoftongisk realisation av /ʉ/, /o/ och /a/, vilket motsvarar 3 % av samtliga Vides vokalbelägg, men för övrigt är Vide konsekvent i sin diftongiska realisation av långa vokaler: [*e̞i*, *ø̞y*, *e̞u*, *ø̞ʉ*, *e̞e*, *æœ*, *ε̞o*, *ɑ̞*, *æ̞ɛ*]. Hans realisation av långa vokaler stämmer således väl överens med det sydsåkanska diftongeringsmönstret.

Vides diftongeringsmönster tyder alltså inte på tillnärmning till central-svenskt standarduttal. Malvas nästan uteslutande monoftongiska realisation av vokalerna ligger däremot nära centralsvenskt standarduttal. Rosa och Iris närmar sig också centralsvenskt standarduttal då de båda uppvisar övervägande diftongisk realisation av endast några få vokaler. De flesta vokaler förekommer med både diftongisk och monoftongisk realisation. Med utgångspunkt i realisationen av långa vokaler kan tre olika »profiler» urskiljas bland de fyra ungdomarna: en mycket standardnära (Malva), en dialektal (Vide) och en som vacklar mellan standardspråkliga och dialektala varianter (Iris och Rosa).

5.2. Bakre /r/

Alla informanter realiserar /r/ uvulart, oftast som ett frikativt [ʀ] men vid enstaka tillfällen som ett tremulantiskt [ʀ̥]. Malva använder ett tremulantiskt

[R], exempelvis i *över* [œ:vɛR] och *gröna* [grœ:na] men frikativt [ʁ] i exempelvis *kör* [çœ:ʁ]. Rosa använder [ʁ] i t.ex. *under* [œndəʁ] och *dra* [dʁɑː], Iris använder [ʁ] i *prata* [pʁɑ:tɑ] och *märker* [mæʁkəʁ] och Vide säger till exempel *runt* [ʁœnt] och *streck* [stʁɛk]. Det totala antalet belägg för /r/ hos Malva är 246, hos Rosa 454, Iris 349 och Vide 462 (se vidare tabell 2 i avsnitt 6). Dessa siffror inkluderar inga belägg för /r/ före /t, d, s, n, l/, med möjlighet till nollrealisering och retroflektion av efterföljande konsonant, som istället redovisas i 5.3 nedan, eftersom det undersöks som en egen variabel. Realisationen av /r/ redovisas också tillsammans med övriga variabler i tabell 2 nedan (avsnitt 6).

5.3. Frånvaro av retroflektion

Eftersom ingen av informanterna använder främre /r/ (jfr 5.2 ovan) skulle man kanske inte heller förvänta sig att retroflektion förekommer i materialet. Det gör det dock. Alla tre flickorna, Malva, Iris och Rosa, använder retroflektion. Malva använder retroflektion vid hela 39 av 54 möjliga tillfällen i materialet, vilket motsvarar 72 % av tillfällena. Hon säger exempelvis *kvarnen* [kvɑ:ŋɛn], *start* [stɑ:t], *störst* [stœʃt] och *borde* [bu:dɛ]. Iris använder retroflektion vid 13 av 83 tillfällen, vilket motsvarar 16 %. Hon uppvisar retroflex artikulation i exempelvis *först* [fœʃt] och *borden* [bu:dɛn] best. pl. men inte i exempelvis *förskolan* [fœʃkœ:ʁskœ:lan] och *start* [stɑ:t]. Rosa använder minst retroflektion, vid endast 5 av 80 möjliga tillfällen, vilket motsvarar 6 %. Uttryckt på motsatt sätt uppvisar Malva frånvaro av retroflektion – det dialektala värdet av variabeln – i 28 % av beläggen, Iris i 84 %, Rosa i 94 % och Vide i 100 %. Malvas uttal är alltså i hög grad standardnära i detta avseende medan Iris och Rosa – men inte Vide – uppvisar tendenser till standardtillnärmning.

6. Sammanfattning och diskussion

Som framgår ovan visar språket hos tre av de fyra ungdomarna i denna fallstudie tydliga tecken på dialektutjämning, med utgångspunkt i de undersökta variablerna. Tabell 2 visar en sammanställning av de tre undersökta variablerna. Observera att siffrorna för variabeln frånvaro av retroflektion avser andel belägg utan retroflektion. För alla tre variabler anger procentsatserna och bråken alltså andelen belägg med det dialektala variabelvärdet.

Det förväntade sydsvenska diftongeringsmönstret (se närmare avsnitt 3.1), att alla långa vokaler diftongeras, uppvisar endast en informant, Vide, som har nästan genomgående diftongisk realisation av långa vokaler (med diftongiskt uttal vid 97 % av tillfällena). Malva, däremot, uppvisar diftongisk realisation i endast 3 % av beläggen. Iris och Rosa uppvisar diftongisk realisation i 39 % av beläggen och varierar alltså mellan diftongisk och monoftongisk realisation.

Tabell 2. Samtliga tre undersökta variabler hos varje informant.

	Malva	Iris	Rosa	Vide
Diftongering av långa vokaler	3 % (6/199)	39 % (145/376)	39 % (165/424)	97 % (416/430)
Bakre /r/	100 % (246/246)	100 % (349/349)	100 % (454/454)	100 % (462/462)
Frånvaro av retroflekttering	28 % (15/54)	84 % (70/83)	94 % (75/80)	100 % (100/100)

Främre /r/ (se 5.2), som är typiskt för central standardsvenska, återfinns inte alls i materialet. Däremot använder tre av informanterna (Malva, Iris och Rosa) retroflekttering (se 5.3), som är typiskt för central standardsvenska men som inte tidigare förekommit i Skåne. I materialet förekommer alltså retroflekttering utan främre /r/. De två informanter som använder retroflekttering i störst utsträckning är systrarna Malva och Rosa. De är tvåspråkiga och talar också franska med (för franskan standardspråkligt) bakre /r/. Under intervjun berättar systrarna att de som barn fick träna *r*-ljudet hos en talpedagog. De kunde då inte, enligt egen utsago, producera ett främre /r/, trots att de gärna ville och uttrycker att det vore roligt att kunna det. Kanske ligger en del av orsaken till att Malva, som för övrigt har ett så standardnära uttal, inte har främre /r/, i att hon p.g.a. artikulatoriska svårigheter faktiskt inte kunnat tillägna sig ett främre /r/. Det kan dock noteras att även Iris uppvisar enstaka förekomster av retroflekttering utan förekomst av främre /r/.

Som tidigare nämnts (se 5.1) kan tre »profiler» urskiljas bland informanterna i fråga om dialekt- resp. standardspråksnärlighet. Diftongeringen av långa vokaler samvarierar med retroflektteringen, så att den informant som uppvisar minst andel diftongbelägg har störst andel retroflektteringsbelägg och tvärtom. Malva uppvisar det mest standardnära språket, med nästan total avsaknad av diftonger och med störst andel retroflekttering. Vide, som nästan uteslutande har diftongisk realisation av långa vokaler, uppvisar ingen retroflekttering och därmed inget närmande till centralt standardspråk med avseende på de här undersökta variablerna. De två övriga flickorna, Iris och Rosa, uppvisar ett diftongeringsmönster som drar åt det standardspråkliga men fortfarande varierar mellan monoftongisk och diftongisk realisation, och en liten andel retroflekttering. De befinner sig mellan ytterligheterna Malva och Vide på en skala mellan standardspråklig och dialektal.

Intressant är att den manliga informanten är den mest dialektala av de fyra ungdomarna. Utifrån mitt begränsade material skulle detta kunna vara en slump, men det är inte oväntat utifrån tidigare sociolingvistisk forskning (se Grönberg 2004 s. 296, Sundgren 2013 s. 113). Informanterna i denna undersökning uppvisar dialektutjämning i olika hög grad, och variationen inom varje syskonpar är stor. De två informanter som har mest likartade resultat i fråga om de undersökta variablerna, Iris och Rosa, är varken syskon, nära vänner eller jämnåriga. Alla informanter känner dock varandra, har gått på samma skolor och bott i samma område under uppväxten.

Det är tydligt att tre av dessa fyra ungdomars språk visar tecken på dialektutjämning. Det skulle vara av stort värde att undersöka ett större skånskt dialektmaterial, framför allt med ett större antal informanter och med hänsyn tagen till fler variabler, för att kunna relatera dialektvariablerna till sociala variabler och på det sättet kunna dra mer långtgående slutsatser om dialektutjämning hos skånska ungdomar.

Litteratur

- Anderson, Anne H. Miles Bader et al., 1991: The HCRC Map Task Corpus. I: *Language and Speech* 34, s. 351–366.
- Bruce, Gösta 1970: Diphtongization in the Malmö dialect. I: Working papers in Linguistics 3, s. 2–19. Phonetics Laboratory, Lund University. [Lund.]
- Bruce, Gösta 2010: *Vår fonetiska geografi. Om svenskans accenter, melodi och uttal*. Lund.
- Dahlstedt, Karl-Hampus 1979: Dialekten i skolan. I: *Språkform och språknorm. En bok till Bertil Molde på 60-årsdagen den 16 september 1979*. Stockholm. S. 38–57.
- Elert, Claes-Christian 1974: *Gränsen för det sydsvenska bakre r*. Umeå.
- 1981: *Ljud och ord i svenskan*. 2. Umeå.
- 1997: *Allmän och svensk fonetik*. Stockholm.
- Forsberg, Julia & Johan Gross, 2017: Eliciting young urban Swedish using a map-task procedure. [Abstract till New Ways of Analyzing Variation 44, Toronto.] [Webbadress: https://linguistics.utoronto.ca/nwav44/NWAV44_Long_Abstracts.pdf. Hämtad 2018-07-30]
- Grönberg, Anna Gunnarsdotter 2004: *Ungdomar och dialekt i Alingsås*. Göteborg.
- Gårding, Eva, Robert Bannert, Ann-Christine Bredvad-Jensen, Gösta Bruce & Kerstin Naucler, 1974: Talar skåningarna svenska? I: C. Platzack (red.), *Svenskans beskrivning* 8. Lund. S. 107–117.
- Horn, Greta 2017: Dialektutjämning i Osby kommun i nordöstra Skåne. Magisterutredning i svenska, Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet. [Webbadress: <http://hdl.handle.net/2077/53527>. Hämtad 2019-03-03]
- Ingers, Ingemar 1939: Studier över det sydvästskånska dialektområdet. Lund.
- Katlev, Jan 2006: Er der et sprog der hedder skånsk? I: *Mål & mæle* 1, s. 121–131.
- Kock, Axel 1904–1908. De senaste årens undersökningar av skånska bygdemål. I: *Historisk tidskrift för Skåneland* 2, s. 1–22.
- Kokkinakis, Dimitrios et al., 2018. Language Technology and Early Signs of Cognitive Decline - Current Status of a Multimodal and Multidisciplinary Approach. I: *Proceedings of the 7th Swedish Language Technology Conference (SLTC)*. Stockholm.
- Kornhall, David 1981: Danska och svenska i Skåne. Kring Stig Örjan Ohlssons Skånes språkliga försvenskning. I: *Arkiv för nordisk filologi* 96, s. 167–194.
- Nordberg, Bengt, 1971: Böjningen av neutrala substantiv i Eskilstunaspråket. Utomspråkligt och inomspråkligt betingad variation. I: *Nysvenska studier* 51, s. 117–227.
- Nordberg, Bengt, 1985: *Det mångskiftande språket. Om variation i nusvenskan*. Malmö.
- Persson, Martin, 2010: Dialektnivellering i Färs härad. I: *SvLm* 2010, s. 85–95.
- Riad, Thomas 2014. *The Phonology of Swedish*. Oxford.

- Røynealand, Unn, 2005: *Dialektnivellering, ungdom og identitet: ein komparativ studie av språkleg variasjon og endring i to tilgrensande dialektområde, Røros og Tynset*. Oslo.
- Sjöstedt, Gösta, 1936: *Studier över r-ljuden i sydsnkandinaviska mål*. Lund. (Skrifter utgivna genom Landsmålsarkivet i Lund 4.)
- Strandberg, Mathias, 2019: Vad är danskt och vad är svenskt i Skånes dialekter? I: Georg Stubkjær Adamsen (red.), *Dialekter i rigt mål*. [Sine loco.] S. 287–307.
- Sundgren, Eva, 2002: *Återbesök i Eskilstuna. En undersökning av morfologisk variation och förändring i nutida talspråk*. Uppsala. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 56.)
- 2013. Språklig variation och förändring. I: E. Sundgren (red.). *Sociolingvistik*. Stockholm. S. 77–121.
- Svahn, Margareta & Jenny Nilsson, 2014. *Dialektutjämning i Västsverige*. Uppsala.

Göran Hallberg berättar minnen 2018

Ett stycke lundensisk arkivhistoria

Av Mathias Strandberg

Abstract

Göran Hallberg (1939–2019) was an important authority in the fields of southern Swedish dialectology and toponomastics. The following is a transcript of an audio-recorded interview conducted with him in September 2018. It covers a number of subjects, ranging from Hallberg's early years to his studies in Scandinavian languages and research activities at the Institute of Dialect and Place-Name Research in Lund. The transcript is not a scientific specimen, but is intended for those with an interest in the history of the discipline of Scandinavian languages in general and of dialectology and toponomastics in particular.

Keywords: Göran Hallberg, dialectology, toponomastics, southern Sweden, interview, transcript.

Göran Hallberg (1939–2019) var en av de stora auktoriteterna inom sydsvensk dialektologi och ortnamnsforskning. I september 2018 hade jag förmånen att få intervjua honom om hans yrkesliv. Han berättade om upprinnelsen till sitt intresse för språk och kultur, sina studier, sina bekantskaper vid universitet och arkiv och sin tid som anställd vid Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund. När vi avslutade vårt möte hade vi hunnit komma in på Görans arbete med ortnamnsserien *Skånes ortnamn*. Det var tänkt att intervjun skulle fortsättas, men annat kom emellan och jag återupptog inte vår kontakt förrän under sommaren 2019. Vi avtalade ett datum för ett möte, men några dagar innan detta hann äga rum blev Göran inlagd på Lunds lasarett. Han avled några veckor senare, den 23 juli (se minnesord på s. 205). Intervjun hann alltså aldrig färdigställas, men Göran gav under den dryga timme som vi samtalade en innehållsrik skildring av en del av en lång och synnerligen produktiv forskarbana.

Transkriptionen nedan är avsedd att ge en rättvisande bild av innehållet i intervjun och kan förhoppningsvis vara av ämneshistoriskt intresse.² Den gör dock inga vetenskapliga anspråk och följer inte de principer som är legio vid transkription inom t.ex. samtalsforskningen. Transkriptionen återger i tal-språket vanliga fenomen som avbrott, anakoluter m.m. Stavningen är dock genomgående den normala standardspråkliga. Pauser och avbrott markeras med tre punkter (...) eller tankstreck (–) alltefter vad som har synts lämpligt, utan anspråk på konsekvens. »GH» står för Göran Hallberg, »MS» för Mathias Strandberg. Översättningar av enstaka ord och förtydliganden av vis-

² Jag vill rikta ett varmt tack till Inger Hallberg och Lars Svensson, som haft vänligheten att granska transkriptionen och därvid göra viktiga förtydliganden och rättelser.

sa syftningar och sakförhållanden anförs i hakparenteser eller noter. Jfr förfarandet i Göran Hallbergs egna transkriptioner av intervjuer med Sten-Bertil Vide, Ingemar Ingers och Sven Benson i *Sydsvenska ortnamnssällskapets årskrift* resp. 2006, 2007 och 2008.

- GH: Min farfar var smed, hade en mekanisk verkstad i Falkenberg. Och min far hade fyra bröder. Och jag är född trettinio. Och då bröt ju kriget ut. Och min far kom på den vägen till Landsverk i Landskrona och fick jobb där och svetsade stridsvagnstorn och kanoner och sådant. Så att jag fick redan som liten parvel, som lärde mig tala och gå, då vänja mig vid skånska.
- MS: Men sen flyttade ni tillbaka till Falkenberg?
- GH: Ja, när kriget var på väg att ta slut, att vända i alla fall.
- MS: Ja, ja. Just det, så några år bodde ni i Landskrona.
- GH: Ja, och, så jag hann i viss mån bli, genom lek med jämnåriga lekkamrater i sandlådan och så, att tala som de. Och förstod i alla fall att jag hemifrån Falkenberg hade en form av sätt att tala som avvek lite grann.
- MS: Just det, så du blev uppmärksam på det i väldigt tidig ålder kan man säga?
- GH: Ja, ja.
- MS: Ja, just det. Jaha. Men sen, ni flyttade tillbaka till Falkenberg då nån gång, alltså när kriget närmade sig sitt slut?
- GH: Ja, fyrtifyra tror jag.
- MS: Fyrtifyra ja. Och sen så, sen är du uppvuxen i Falkenberg sen dess?
- GH: Ja, ja, och i stadsmiljö, då, [man] kan säga i småstadsmiljö. Men redan då med... Jag märkte när jag som liten parvel kom ut i... Vi bodde i ett HSB-hus i Falkenberg, ett nybyggt hus under kriget. Och jag blev lite förvånad redan då över att jag talade i sandlådan med mina skolekamrater, fast jag hade hamnat i Falkenberg i stället. Men sen redan tidigt, jag tror att mitt intresse för språk, språkskillnader, hur folk vit-sar med varandra och pratar med varandra, det intresset väcktes redan då, innan jag ens började i första klass i småskolan.
- MS: Ja, just det. Men sen gick du i skolan i Falkenberg. Alltihop, alltså gymnasiet också?
- GH: Ja, ja. Ja, det fanns på min tid inget gymnasium [i Falkenberg], utan realskola, så att det var först den treåriga latinlinjen i Halmstad, som jag hamnade i.
- MS: Men, ja, du nämnde ju din morfars frisersalong. Och där så – du skrev lite om det i den här inledningen till *Calles halländska dialektbok*.³
- GH: Ja, ja, jag tror att de upplevelserna som hade sin bas i morfars frisersalong, det är där det började för min del, för jag tyckte ju det var roligt, och sen var det alltid, det var alltid strid mellan Morupsbönderna i den

³ Carl-Erik Lundbladh, *Halländska dialektord och äldre uttryck*. Stockholm 2018.

rika jordbrukssocknen i stans norra utkant och fiskeläget Glommen, det var såsom jag skriver i den där boken, där det var fiskarebefolkning, mera livaktiga och rörliga både fysiskt och i huvudet. Ibland när man satt i morfars frisersalong och de skojade med varandra, men var rätt kärva ibland, så när det kom in en storbonde ifrån Morups socken och en eller två fiskare ifrån Glommen, så kunde det bli riktiga bål av inte så illa menade smädelser och anmärkningar på hur de andra snackade.

- MS: Jaha, ja ja. Och där var stor skillnad på dialekten?
- GH: Ja. Som delvis – skillnaden berodde delvis mycket på deras livskulturer, med redskap och det att vara fiskare, ja, havet, Kattegat, respektive de mera – ja, de, bönderna, hävdade att de stod för tryggheten och odlingen av det gamla landet.
- MS: Just det. Ja. Men det var samma socken?
- GH: Samma socken? Ja. Morups socken som gränsade till Falkenberg.
- MS: Men det är väl rätt så vanligt att fiskelägen, att de utvecklar sin egen dialekt lite grann?
- GH: Jo. Det är mycket i det sociala, seder och bruk, men också vad gäller hantverk, redskap och vardagsmaterial.
- MS: Ja. Jag vet att Kiviksmålet har ju en speciell variant av pronomenet *detta* eller *denne*. Det heter ju *dīne* och *dīta* i Mellby kyrkby och över huvud taget i Skåne, men där heter det ju *hīne* och *hīta*, det är liksom som i Färöiskan.
- GH: Ja, ja. Nä men det är likadant där oppe då. Jag satt många gånger på ett slags hederskundstol i bakgrunden när morfar och min moster, som också var herrfrisör, och de rakade de här fiskarna. Och snacket kunde komma igång, jag tror att de flera gånger, gästerna eller kunderna gärna lurade eller eggade mig också att försöka härma dem. Så där på nåt sätt måste de rötterna finnas. När jag sen kom så långt så jag tog studenten i Halmstad och träffade min hustru där, som var från Harplinge socken som ligger mellan Halmstad och Falkenberg.
- MS: Och sen då, när du hade tagit studenten, var det studier i Lund då?
- GH: Ja. Ja. För det var närmast till hands. Det var som sagt var, det var på min tid bara realskola i Falkenberg. Så där gick jag i fyra år och sen då tre år på latinlinjen vid Halmstads läroverk.
- MS: Ja, just det. Och fortsatte du omedelbart sen i Lund eller hade du nån militärtjänst eller nånting annat?
- GH: Nej, men när jag tog studenten var jag ju anmodad eller inbjuden till regementet i Halmstad, vid infanteriet då, och det gjorde att jag hamnade där först och träffade en blandning av ynglingar ifrån skogbygden och staden Halmstad. Men det var, ja, lite granna av det där hos min morfars frisersalong, jag skulle säga erövrade eller insupna förtjusningen över språkväxlingen.
- MS: Jaha. Men hur länge var du där på regementet då?

GH: Jag tog studenten först femtinio, på läroverket i Halmstad, för det fanns då, på femtitalet, inget gymnasium i Falkenberg. Och sen låg jag – jag kommer inte ihåg exakt nu, men det var nästan ett år jag gjorde exercis.⁴

MS: *akséna* ['excersera'], så kallat.

GH: *akséna*, ja.

MS: Jaha. Och sen kom du till Lund?

GH: Ja, sen när jag var klar med det så ville jag börja läsa i Lund. Jag visste att jag var intresserad av språk och dialekter och att det var mera än bara skoj eller så utan speglade mycket av det liv människorna levde. *skobójden* ['skogsbygden'] längs Falkenbergs järnväg, ifrån kusten alltså och in, där vi hade släktingar som man besökte på deras gårdar och så. Och Glommenfiskarna, som var pratsamma och skojfriska också. Och de lite sävligare morpekanerna eller bondebefolkningen. Så jag var intresserad av redan när jag gick i realskolan, det var i fyra år i Falkenberg, så blev jag intresserad av de här skillnaderna mänskogrupperna emellan. Och så tog jag studenten då på treårig latinlinje i Halmstad. Och latinet var inte – det var ju spännande och intressant i och för sig, men det var ingen huvudsak eller lockelse. Och när jag då gjorde lumpen samtidigt, i Halmstad på regementet, så lutade det allt mer och mer åt att jag ville syssla med språk och språkhistoria. Jag visste inte hur mycket högtidligt och allvarligt som kan vara språkhistoria, men jag sökte och kom in, det var i Lund på nordiska språk.

MS: Ja. Och det var på sexti eller nånting sånt?

GH: Ja. Femtinio, början på sexti, ja, sommaren sexti.

MS: Ja, just det. Och då, så då började du läsa nordiska språk alltså. Men vad hade man då för kurser när man började att läsa?

GH: På nordiska?

MS: Ja, ja, precis.

GH: Ja, vad ska jag säga...

MS: Det var förstås väldigt annorlunda från vad det är nu, kanske?

GH: Nä, det tror jag inte, men uppläggningsen blev ju mer och mer sofistikerad och specialiserad de åren i Lund som kom sedan. Men jag insåg med en gång, eller det var aldrig min mening att det skulle bli nånting av latinet, eller latinlinjen, och språklinjen, det fick man finna sig i då när man var intresserad.

MS: Vad var där för några som undervisade på nordiska språk?

GH: Ja, det var, de jag kom i kontakt med, det var Karl Gustav Ljunggren, som ju var en känd man, som var professor då, och Ivar Lindquist, som

⁴ Göran gjorde värmpikten från maj 1959 till april 1960. Det kan här förtjäna att nämnas att han från april 1960 tjänstgjorde i den svenska FN-bataljon som då sändes till Gaza. Delar av bataljonen, däribland Göran, förflyttades till Kongo sedan oroligheter utbrutit där under sommaren. Sedan Göran i november 1960 återvänt hem påbörjade han sina studier i nordiska språk i januari 1961. Se minnesord över Göran av Lars Svensson i *Sydsvenskan* 2019-08-13 samt av Mathias Strandberg på s. 207 i denna volym.

gick i pension då när jag började uppträda där, och så lärde jag känna Sven Benson, som sen skulle komma att bli min chef.

MS: Men var han student då?

GH: Nej, han var docent. Och vad jag uppfattade det så tänkte han sig nog en bana som professor så småningom, men han jobbade fram arkivet från en blek tillvaro till att bli nånting, så man kunde skicka ut folk, som jag till exempel, som var intresserade, med bandspelare och så till olika miljöer: hantverkare och jordbrukare och militärer och andra. Så det var inte bara det rent språkliga jag var intresserad för, in-ser jag i efterhand, utan också nyfikenheten på hur oftast den enklare landsbygdsbefolkningen och kustsocknarnas fiskare, jordbrukare och de andra, inre skogsbygdens folk. När jag då insåg att man – ja, jag strävade ju under gymnasietiden efter, eller siktade mot att försöka bli lärare i svenska, och historia var nästan självklart för min del också, eller den kombinationen. Och det gjorde, ja, kontakten med Sven Benson, då, som var mera formell och högtidlig herre, han kunde framstå som rätt barsk ibland om man inte skötte sig eller slarvade. Men där var nånting som drog i alla fall, som har sina rötter i min morfars fri-sersalong.

MS: Han var från Blekinge, Sven Benson?

GH: Ja.

MS: Men hurdant talade han?

GH: Ja, han talade inte dialekt. Och det kan jag inse sedan som vuxen. Medan jag höll på att studera där så var det... Profeterna var ju mycket ledande förr ju. Och den andra professorn, Ivar Lindquist – de var två profeter i nordiska språk då – Ivar Lindquist avgick precis med pension när jag kom dit, och Sven Benson hade jag som lärare. Men då kom Gösta Holm ner, ifrån Afrika höll jag på att säga – men nerifrån Uppsalamiljöerna och Norrlandsmiljöerna. Och Gösta Holm blev min handledande professor. Lite skrämmande var han väl för rätt många studenter, särskilt såna som inte hade nån vidare, direkt läslust för nordiska språk, eller dialekter och riksspråk. Men Sven Benson var ju redan då, hade börjat med sina dialekthäften och så och var, blev precis när jag hade kommit ner blev Sven Benson chef för Landsmålsarkivet i Lund.

MS: Men dialekthäftena, vilka var det, menar du?

GH: Ja, ursäkta, vad hette de nu, de här fyra häftena.

MS: *Südschwedischer Sprachatlas*?

GH: Ja.

MS: Just det. Den började, den första kom sextifem va, sextifem till sjutti?

GH: Ja. Jo. Sven Benson själv var ju väldigt intresserad av det, men det blev mer och mer, större elevtillströmningar på min tid, fler studentkandidater att ta hand om, och det gjorde att, ja, Sven Benson ville meritera sig ytterligare lite. För på ett tidigt stadium, fick jag klart för

mig i alla fall, och en del av mina kamrater, att han kom att söka sig till en professur eller till den rollen. Och [han] älskade att sitta och rita sina kartor och lyssna på inspelningarna. Och lyssna på inspelningar som han använde mig och andra yngre tillkommande då att förbereda material ifrån inspelningsturnéer runtom i häraderna som lydde under arkivet. Och både jag och andra tyckte väl först att han var en ganska barsk individ att ha att göra med, men när jag började visa mig på arkivet och visa intresse mera för dialekterna framför allt, samtidigt som jag själv började förstå det här med värdet av dialekterna genom det som då bland annat den här lilla texten pekade mot, där var han och jag överens. Så han använde mig som ett slags jojo att kasta till småländska miljöer, män och kvinnor och yrkesmän och så, och nordhalländska, sydhalländska, och själv hade han blekingska rötter.

MS: Så då var du ute och spelade in folk?

GH: Ja, och hitta så bra meddelare som möjligt utan stora åthävor och utan stora kostnader för dem då att skapa ett material som man kunde använda vidare.

MS: Men det var när du fortfarande var student?

GH: Ja, och höll på, jag höll på att försöka tänka mig – jag kommer inte själv från en akademikermiljö, ju – men tänka mig var, inte att det var roligt att bli lärare eller så, men att få reda på mer om de här... Ja, det är svårt att förklara så, utan att bli mångordig, men jag hade i mitt bakhuvud att det fick bli modersmålet eller svenska och inte så mycket dialektförfattare och litteraturen, utan språket och språkets skillnader och varför det blev så och vad som blev så, och det gjorde att jag blev frivillig fånge hos Sven Benson och fick den nyvalde professorn då, Holm, uppifrån Norrland, som krävande ledare, liksom. Det gjorde att mitt liv i språkets tjänst snävades in till, till det här som jag med några ord har försökt... Jag ville skriva i *Svenska landsmål* och skriva i det det fanns. Ja, också i förra delarna av *Sydsvenska ortnamnsällskapets årsskrift*. Och det blev att jag mer och mer kom att halka ut – ja, jag hade bestämt att ett formellt mål för mig, det var då att bli lärare, helst lektor eller på gymnasienivå, för att försörja mig, för det förstod jag att man borde försöka göra. Det gjorde att jag både samlade in material i form av massor med sedeslappar – det var innan datorernas tid, så att man skrev på hundratals eller ett par tusen lappar – ifrån utvalda orter längs Ätran, till exempel, kusten och inlandet. Och det bara kilade iväg till Gösta Holms... de [Holm och Benson] var inte överens riktigt heller, med varandra. Så Sven Benson blev arkivchef och tog över det. Och där fanns en utväg att syssla med det här som fångade mitt intresse redan när jag tog realen. Jag ville fortsätta där på nåt sätt, och jag förstod den första vårterminen i Lund då, jag förstod att man skulle jobba hårt för den mycket konsekvente och krävande Gösta Holm om man ville – på nordiska institutionen i Lund – komma nånvarit i de här intressena.

- MS: Ja. Och det gjorde du ju.
- GH: Jo, där kom jag att hamna och på nåt sätt bli personlig vän till Gösta Holm. Men jag försökte förklara för honom att jag ville läsa till en lärarexamen. Man höll på i Malmö att bygga ut lärarhögskolan där. Så jag strävade däråt samtidigt som, ja, rena nyfikenheten gjorde att jag blev mer och mer eller ofta en kund en våning upp i Lund på Landsmålsarkivet, som det då ännu hette.
- MS: Ja. Och då låg det alltså en våning upp från Institutionen för nordiska språk, i samma byggnad eller?
- GH: Ja, ja, det var ungefär samtidigt som jag kom till Lund så hade man flyttat in i Ingvarska villan och färdigställt Humanisthuset på andra sidan gatan, Humanisthuset som då innehöll litteraturvetare, nordiska språk, engelska och tyska.
- MS: Men när du då säger på andra sidan gatan från Ingvarska villan, var det det huset som DAL flyttade in i sen?⁵
- GH: Ja, det kan man säga, ja.
- MS: Jaha. Ja, ja, där ser man. Det var viss kontinuitet i verksamheten i den, på det bygget.
- GH: Ja, jo. Så jag hade ju redan från början saker som roade mig, dels att få resa runt varje sommar och knacka på gårdar och jordbruk, småbruk och storbruk, och hos fiskarbefolkning och hålla på med det här att plocka ur små inspelningssnuttar ifrån yrkesinriktningar och kvinnors åsikter om att koka kaffe och hur man ska bära sig åt. Och allt mellan himmel och jord. Eftersom min farfar hade haft en smedverkstad, en mekanisk verkstad, och min far hade fyra bröder, så det var fem manliga bröder som kom att syssla med såna här ämnesområden, i brinnande världskrig för min del, så, men på nåt sätt bara drog det iväg med mig, och så började man uppfinna lärarhögskolan i Malmö, och jag då som en arbetargrabb men med såna här konstiga inriktningar, eller som blev ett slags hobbies, så blev det mer och mer att jag lutade mot lärarutbildningen eller att yrkesmässigt, med Gösta Holm som ledare eller andra, som var noga, petnoga intill... med sanningen. I första hand ville jag själv – ja, det låter illa då, men – ville jag själv ta hand om arkivet framöver, eller ordentligt gripa tag i delar av fältarbetet. Jag gick med radiokanaler, alltså Radio Malmöhus och Radio Kalmar och andra [för] att göra inlagda programserier där man var ute hos lokalbefolkningen, så att det blev en strid mellan den trygga försörjningen av min kommande familj framöver som skulle handla om språkbruk och språkhistoria, så hade jag att välja på lärarhögskolan

⁵ Dåvarande Landsmålsarkivet i Lund var beläget i Ingvarska villan på Gerdagatan 14 fram till början av 1960-talet, då arkivet flyttade till Humanisthuset på Helgonabacken 14. Fr.o.m. 1970 hette arkivet Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund. Från 2004 till nedläggningen 2015 var arkivet beläget på Gerdagatan 9. I samband med nedläggningen övertogs ansvaret för samlingarna av Dialekt-, namn- och folkminnesarkivet i Göteborg och samlingarna flyttades till Arkivcentrum Syd på Porfyrvägen 20.

eller försöka direkt på universitetet via nordiska språk, en fattigmanssyssla som gjorde att jag kunde fortsätta yrkeslivet ut.

MS: Och det fick du.

GH: Vilket jag fick också.

MS: Ja, just det. Men jag tänkte fråga, vad skrev du dina studentuppsatser om och sånt där?

GH: Ja, det blev ju mycket, ja, mera ord och sak många gånger. Ja, jag, nu hade jag ju då Gösta Holm som min professor, som jag hade att följa och lyda. Jag gillade hans kunskaper och, måste jag erkänna, hans stränghet också, som andra, många av mina studiekamrater ville så fort som möjligt komma undan nordiska språk och komma in i Malmö på lärarhögskolan för att bli lärare, men bara med det där tvångsmässiga... Ja, det är svårt att beskriva när jag själv satt... Följde egna linjer och så, och i det ingick väl också då, inbillar jag mig, att själv försöka, ja, inte bli professor, men att försöka hitta en yrkesverksamhet eller motsvarande en yrkesverksamhet i det här med att samla, inte bara på ett brett stadium samla dialekter utan plocka fram vad man kunde ur de här underbart rika källorna. Ur hantverkarperspektiv eller strandfiskares perspektiv eller småbrukare och storbönder.

MS: Men din licentiatavhandling från 1969, den handlar ju om accentueringen av sammansatta ortnamn, inte sant?

GH: Ja. Jag vet inte om det blev så lyckat, i alla fall blev det inte ett spår för mig på akademisk nivå, men Gösta Holm godkände vad jag hade att komma med. Och sen var det krig mellan Sven Benson och Gösta Holm på olika sätt, så att jag kunde uppleva det att jag fick tillsägelsen av Gösta Holm, att man inte kan tjäna två herrar. Utan att man fick välja. Och, ja, jag valde båda två egentligen, men sen kom jag yrkesmässigt att göra karriär på Landsmålsarkivet. För Ingemar Ingers, som min verkliga kamrat och vän, fast det skilde så mycket på vår ålder. Vi kom mycket väl överens och Ingemar Ingers var en slags amanuens men var knuten till Dialekt- och ortnamnsarkivet. Och Sven Benson, som då var docent i nordiska språk, blev chef för ortnamnsarkivet. Och det var väl han och, ja, i huvudsak Sven Benson som fick mig att välja arkivet. Och där hade jag då sommaranställningar först och varje vår och varje höst så hoppade jag gärna på, med eller utan ersättning, att förena studierna med att resa runt i Skåne, Halland, Småland, Blekinge och Öland. Och under tiden upptäckte jag mer och mer hur mycket mer det fanns att samla in. Varför säger de så och varför här och vad kallar de de grejerna och de grejerna? På min farfars sida och min fars och hans bröders så var det mycket med metallarbete, ofta smedjans, eller smedens hantverk. Och för min del då medvetet den språkliga delen av det. Vad heter det och varför heter det olika? Varifrån kommer benämningen på den där lilla grejen som man ryktar hästar med eller nånting.

MS: Men du kom in på ortnamn också, naturligtvis?

- GH: Ja, det fångade mig hårdast eller mest i början. Att kunna fylla på, ja delvis vad gäller arkivverksamheten, att kunna fylla på de olika hålen av kunnande och informationen som foton ger av redskap och inspelningarna gav tolkningar av metod och sådant. Jag skulle bli livrädd om jag hade haft en son själv eller dotter som var så, eller följde intressena och drogs på det viset. Nån ordning och reda får det ju vara. Men jag hade också, ja, både tur och också tur i oturen att Ingemar Ingers, som hade varit med ända sedan ortnamnssällskapet bildades i Lund, vi blev vänner, och han berättade med förtjusning hur det gick till, vad man kunde möta, hur man skulle bära sig åt om man knackade på ett soldattorp eller en fiskarstuga vid kusten eller var ute och gick bredvid en plöjande bonde eller så. Hur man kunde fiska till sig ett material som man sen kunde, för hela den yrkesdelen, kulturen, kunde bygga ut och klargöra systemet.
- MS: Det måste varit en bra mentor till den verksamheten.
- GH: Ja. Ingemar Ingers var, han var inte timid, men han var tystlåten och mjuk, men oerhört kunnig.
- MS: Jo, det förstår jag.
- GH: Han fungerade lite grann som jag kan tänka mig en bok jag har nånstans här nu som jag håller på att läsa. Vilhelm Moberg är det jag tänker på, skildringar av hans – ingen jämförelse mellan mig och honom alltså, men han, vad ska jag säga, han försjönk inte i – det var redskap och metoder och seder och bruk som tillsammans byggde kulturmiljöer och behövde språket också. Ja, det låter konstigt. Men jag har haft, jag var hela tiden under utbildningsåren inställd på att, i sämsta fall höll jag på att säga, i sämsta fall, om jag blev tvungen, ville jag bli svensklärare och gå på lärarhögskolan i Malmö. Och där kom jag att gå också, men det var svenska och historia i kombination och som födde det hela som gjorde att jag aldrig valt eller slagits för nånting så, utan det var rätt igenom ett helt yrkesliv och långt därefter. Och jag är inte klar ännu.
- MS: Nej, nej. Men jag tänkte, det som du, alltså din licentiatavhandling om accentueringen av ortnamn, var det i Årsta och Faurås härader var det väl? Det ämnet, alltså kom du på det själv eller var det Gösta Holm som...?
- GH: Till en del detaljer var det väl han som styrde det hela, men han var uppenbart tillfredsställd av att det var nån som sökte material att koka i en kittel eller en annan där det saknades heltäckande beskrivningar. Och de var icke blott stridstappar, professorn och Sven Benson, som fick vänta till han [Holm] gick i pension och blev professor i Göteborg.
- MS: Ja, han var i Göteborg på slutet ja. Just det.
- GH: Men det är svårt att beskriva tillfredsställande i ord, men bekantskapen med den fruktansvärde Gösta Holm – fruktansvärd som många upplevde honom, eller med kolossal respekt, och [man ville] för allt i världen inte behöva se honom arg eller besviken. Och så då Sven

Benson, som – hängde och hängde, det gjorde han inte, men – över sina dialektatlaskartor och såna intressen. Det kollrade bort mig eller fångade mig, så jag körde den här linjen om att sluta i Malmö på lärarhögskolan och bli adjunkt eller lärare i svenska och i historia, det hade jag beslutat redan nästan när jag satte min fot utanför nordiska språk. Men sen blev det att Ingemar Ingers gick i pension och där var behov av en så att säga, ja, tillkommande – ja, nu tappade jag det.

MS: Ja, nån som kunde börja på att fortsätta samla in.

GH: Ja, det fanns bara en väg, liksom, som drog mig.

MS: Ja. Vilket år gick Ingemar Ingers i pension? Han var född 1902, eller?

GH: Ja. Han gick i pension... Jag satt och antecknade det på papper här. Nä, ja, han gick ju i pension... Han var ännu aktiv när det gäller Sydsvenska ortnamnssällskapet som sekreteraren. Ja, katten, jag kommer inte ihåg...

MS: Men var det på sextitalet nån gång?

GH: Ja. Ja. Och vi blev mycket goda vänner, och på nåt sätt var vi väl likasinnade båda, för vi samlade in vad vi kunde och brann för de olika hantverksyrkena eller småbrukaren och hans plog och benämningar och arbetsmetoder och sådant. Att få fylla såna luckor i arkivet med levande material.

MS: Men så då, blev det då en tjänst vakant som du sökte när han gick i pension eller?

GH: Ja, jag tog några timmar bara här och där när det gällde nordiska språk och den typen. Men så läste jag historia när jag var färdig med nordiska språk. Och givetvis litteraturvetenskap också, men det var den lilla delen, den var ju obligatorisk för att bli, i bästa fall bli lektor i svenska, kan man väl säga. Men att Dialekt- och ortnamnsarkivet fanns där och att Ingemar Ingers fanns där och förr eller senare måste tänka på att gå i pension så var det inte så farligt, det var inte livsnödvändigt för mig att vara färdig nu med licen till exempel och, ja sen hoppa ut på gymnasienivå, som var ett, ofta ett val för dem som överlevde. Ja, det är svårt att förklara det. Det har aldrig varit fråga om nåt val för min del utan det ena födde det andra hela vägen och vi blev personliga vänner, både den besvärlige Gösta Holm och jag, eller den fruktade Gösta Holm och jag, och den av ingen fruktade Ingers och jag. Men helt bundna av våra intressen. Så jag gick på lärarhögskolan och fick lärarkompetensen där i svenska och historia, men brydde mig aldrig om att lämna det rättebo jag kom ifrån. Där jag kunde få syssla med tolkningarna och insamlingarna och kompletteringarna.

MS: Men efter Ingemar Ingers pension så blev du fast anställd?

GH: Ja, det gick rätt fort.

MS: Ja, vid dåvarande Landsmålsarkivet.

GH: Ja.

MS: Ja. Och vad fick du göra då för nånting?

- GH: Ja, eftersom jag tyckte det var roligt att prata både i mikrofonen och, jag var stabilare då, inte så darrig som jag är idag, men så var det det livet som lockade mig också. Hela sommarsäsongen, förutom den ordinarie semestern, så var jag ute i Skåne, Halland, Småland, Blekinge, Öland. Det blev naturliga tillhållsplatser för sådant jag ville göra och komplettera och få in i arkivet och skriva redogörelser om och...
- MS: Ja. Så det var insamling och forskning, i princip, som du ägnade dig åt.
- GH: Ja. Ja. Som var en verksamhet som lockade och drog. Och det blev aldrig riktigt fullt nånstans. För ett härad borde helst ha samma tilldelning av tankematerial som alla de andra.
- MS: Just det. Men jag tänkte på... När du började DAL, då... Ingemar Ingers gick i pension, och då var Sven Benson arkivchef. Vilka mer fanns vid Landsmålsarkivet?
- GH: Ja, det var Sten-Bertil Vide som var gammal trojänare där. Han disputerade på lite äldre dar innan pensioneringen. Så disputerade han. Men det gällde då renodlad dialektologi egentligen. Och han hade väl aldrig... Jag uppfattade det som om han kanske hade planer på att ta över efter, om Sven Benson blev professor. För det var helt klart att Sven Benson var intresserad av att meritera sig för en professur eller nånting. Och hans intresse och skötebarn, det var ju... Ja, den finns här nånstans, *Sprachatlas*, som han sysslade med ömt.
- MS: Vet du varför den kom att bli utgiven på tyska, egentligen?
- GH: Ja, mycket... Det frågade jag honom själv också, men det var tyskan och tyska forskare som var ledande i branschen.
- MS: Ja, inom dialektgeografin?
- GH: Ja. Och det var ännu i sin linda på olika sätt här i Sverige. Och sen älskade Sven Benson att sitta lutande dag och natt över sina tuschpenslar och så för att göra kartbilder av utbredningen av ljud och ljudgrupper och hela benämningar på redskap och metoder. Och hans *Sprachatlas* är ju... Känner jag förtjusning över i alla fall.
- MS: Ja, det gör jag med. Den är väldigt användbar och rikhaltig alltså. Ja, så det var Benson och så var det Sten-Bertil Vide, och så var det du. Var där några fler som var vid Landsmålsarkivet?
- GH: Ja, där var ju fler, nu tappar jag väl deras namn... Fler som blev något år äldre än jag själv, och så var där [Anne Marie] Wieselgren, hette hon som var amanuens på nordiska institutionen och lite grann lämnade in dialektmaterial också. Men det blev aldrig hennes sida, så henne kan vi lämna därhän.
- MS: Du nämnde Sten-Bertil Vide.
- GH: Ja, han var smålänning, dialektintresserad, men gick aldrig på djupet, fyllde aldrig igen okända behovshål i materialet, men var för seder och bruk och så, var mera folklig och intresserad.
- MS: Där är rätt mycket inspelningar som Sten-Bertil Vide har gjort i Skåne på sextitalet.

- GH: Ja. Han var väl den då som gjorde det mesta med inspelningar på fält. Och han var ju språkligt mycket road och intresserad. Var mycket ute och höll föredrag också i bygderna.
- MS: Jaha. Men jag satt här och tänkte på Hugo Areskoug. Han var aldrig knuten till Landsmålsarkivet?
- GH: Nej, han var ju lektor.
- MS: Ja. I Helsingborg.
- GH: Ja. Och han var intresserad av det som Sven Benson var intresserad av vad gäller dialektatlasen. Areskoug fortsatte sin lektorsgärning ut. Och gjorde ingen medveten fortsatt karriär eller breddning.
- MS: Han skrev väl lite då och då nåt bidrag till *Sydsvenska ortnamnsällskapets årsskrift*, nåt ortnamn här och där behandlade han väl.
- GH: Jo, små uppsatser om både ortnamn och... Och inte bara bebyggelse-namn utan...
- MS: Naturnamn också.
- GH: Andra, ja. Naturnamn.
- GH: Ja, det är svårt att säga vad människors levnadsbanor, vilka trådar de har hållit i, men...
- MS: Men sen så kom du så småningom att börja jobba med *Skånes ortnamn*.
- GH: Ja, för att ordna ihop någon avhandling som man kunde disputerat på. Jag var genuint intresserad av Dialekt- och ortnamnsarkivet i våningen över nordiska språk och blev tidigt vän och bekant med både Sven Benson och Sten-Bertil Vide, de två som jag kommer ihåg mest. Det avgjorde saken, liksom, jag ville ha klarat av lärarhögskolan också. För mina förfäder har varit smeder och så, varken jordbrukare eller poeter, författare eller nåt sånt. Men jag ville klarlägga både för mig själv och för läsarna eventuellt och dem som tar del av och behöver materialet i Dialekt- och ortnamnsarkivet. Så det var där jag ville jobba, men om jag nu inte lyckades få nån heltidsavlönad tjänsteställning nånstans så ville jag hålla skolan, den möjligheten att agera som lärare öppen. Jag ville inte tvunget bli lektor för att det skulle vara fint eller nånting sånt utan det skulle stämna för mig och skulle jag nu bli svensklärare – jag gick på lärarhögskolan i Malmö också, för säkerhets skull – så var det ett sätt att lösa den delen av levnadsproblemen, att syssla med det. Men det blev så mycket i arkivverksamheten som fångade upp intresset så att det var där jag fastnade.
- MS: Ja. Men det var väl, ska vi se, Bertil Ejder, gav ut den första delen i *Skånes ortnamn* femtiåtta.
- GH: Ja, Albodelen. Och den är väl till sitt innehåll och sin upplägning ett slags fingervisning, men inte den första, och den blev väl rätt tunn, både vad gäller antalet blad men också vad gäller antalet beskrivningar av olika typer av namn och kulturerna bakom de olika namnen, som gör att, ja, för en del människor, bland annat för mig själv, så blev antalet sidor större och större, inte bara för stora härader utan [för att]

man inte kan låta bli utan vill ha med allt som ett bynamn eller ett sockennamn eller ett herrgårdsnamn, så vill man bygga hela kulturmiljön runtom, bebyggelsen runt om.

MS: Man behöver överblicken för att kunna förstå.

GH: Jo. Och det gör att de olika ortnamnspublikationerna vi har, eller seriedelarna i vissa häradsserier, de blir olika tjocka, och inte bara tjocklek för tjocklekens skull, utan, och, vad skulle jag säga, den... Jag vill inte klaga på någon del i serien *Skånes ortnamn*, men Albo härad, som Ejder började med då, är ett slags startprov, för den hade gått att få mycket bredare. Och sen har vi varit ett helt gäng, åtminstone ett halv-dussin författare som har varit pliktrogna och tagit bara jordeboksnamnen och släppt kulturen som blommar i gårdar och soldattorp och i agglomerationer och tätortsbildningar och kommunikationer. Men man kan göra en sån där ortnamnsdel hur tjock som helst.

MS: Ja. Det har jag märkt själv, att det går att göra hur mycket som helst. Men ja, den förste var Albo härad, och sen så, var det sen då nummer två som Bertil Svensson och Sven Benson...?

GH: Bertil Svensson var också – det fanns redan när jag var student, aspirant, liksom, på att få vara med i gänget, det fanns önskemål om att få igång en serie som verkligen var en serie, som skulle vara likvärdig i sina presentationer, men det var ju ett antal individer som började. Så att både A-delen och sen den då, ja, nu tappade jag den...

MS: Den som Bertil Svensson och Sven Benson gjorde gemensamt, det var Södra Åsbo härad, del arton, fast nummer två i...

GH: Ja. Den kunde ha blivit bättre, tror jag, och fylligare. Men sen berodde det nog på att Sven Benson var ivrig. Han – det vet jag efter att ha suttit i kafferaster eller lunchraster med honom i många år – han hade andra planer och han ville disputera och meritera sig för, om det fanns utrymme för det, meritera sig för en professorsbefattning. Och det blev inte av förrän i sluttampen.

MS: Men det var... Det var väl efter den som det kom, det trättes lite kring den där ortnamnsdelen? Det finns ett par inlagor i en slags debatt, alltså »Delat författarskap. En principfråga i konkret belysning»... Hugo Areskoug skrev nånting och Sven Benson skrev nånting och...

GH: Ja. Var det inte Bertil Svenssons?

MS: Jo, Bertil Svenssons – det gällde arbetsfördelningen mellan Bertil Svensson och Sven Benson, just i den ortnamnsdelen.

GH: Ja. Gudskelov har det inte varit några såna krig mer än det. Men man tävlade med varandra i att komma fram med det mest välmatade och heltäckande projektet. Man måste dra gränserna någonstans.

MS: Ja, det måste man ju.

GH: Jag har för mig att han, Svensson, det blev en licavhandling av den. Och sen är Bertil Ejders egen, A-delen, åh, vad heter häradet?

MS: Albo härad.

GH: Ja. [Den] blev väl inte så som en del andra önskade sig. Det här materi-

alet växte ju också under alla dessa decennier, och möjligheterna, det gjordes offentliga generalstabs- och ekonomiska kartserier och vi fick bättre täckning av både ekonomiska kartan och generalstabskartan under senare år.

MS: Och topografiska kartan hade inte blivit utgiven ens, då när han började, för den kom ju sextifyra, väl? Men ja – och den här Södra Åsbo av Bertil Svensson och Sven Benson, det var väl sextitva som den kom, och sen kom Bjäre härad av Bengt Pamp sextifem. Och sen – vilken del kom näst därefter? Var det din del, Rönnebergs härad?

GH: Ja, jag började med Rönnebergs härad.

MS: Ja, sjuttititre?

GH: Ja. Och... *Skånes ortnamn*, ja de finns här.

MS: Ja, de står där bakom, ser jag. Jag ser nåt oranget där... Så det gavs alltså inte ut nån mellan sextifem och sjuttititre?

GH: Ja, nu ser jag inte årtalen på... Ja, det är ju en sån bred arbetsinsats, den mördande systematiska... Och så är det ju en hel del som skulle ha fyllts på och en del som kanske inte skulle vara där. Och sen utvecklades ju teknik av olika slag så att – det är lätt för mig att säga, som hör till de yngre då, som hade tillgång till mycket mer av teknik och material – och det fanns härader i Småland, till exempel – eller landskap kan vi säga då – där det finns mer material än det finns i andra. Halland, mitt eget hemlandskap en gång i tiden, var lite dåligt, det dröjde innan... Fastän Wigforss höll till i Höks härad där nere i söder. Och, ja, det fanns ju andra språkvetare som skrev om kulturer och... Men sen får man akta sig samtidigt, det får jag göra i alla fall, akta mig för att fylla på – gäller det bara att tolka namnen systematiskt så kan det gå för sig, men sen kan man ju bygga ut systemen längre och längre och större och spretigare ju mer man vill ha med, i ren glädje när det går bra, men så kommer man förbi ett geografiskt område som är dåligt försett...

MS: Just det. Då blir det svårare.

GH: Ja, verkligheten är som den är också.

Göran Hallberg

1939–2019

Den 23 juli 2019 avled Göran Hallberg, docent i nordiska språk vid Lunds universitet och f.d. arkivchef vid Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund. Därmed har nordistiken förlorat en av de verkliga auktoriteterna inom sydsvensk dialektologi och ortnamnsforskning.¹

Göran Hallberg var född 1939 i Ängelholm. Under kriget bodde familjen i Landskrona, där fadern arbetade i krigsmaterielsproduktionen på Landsverk. Ett första frö till det språkintresse som skulle bli avgörande för Görans yrkesval såddes redan i sandlådan, där han noterade att hans eget – halländskt färgade – språk avvek från lekkamraternas. Efter Görans fem första levnadsår flyttade familjen tillbaka till Falkenberg. Det var i mötet med dialekttalande kunder i morfaderns frisersalong som Görans intresse för språk och kultur väcktes på allvar. Hit kom fiskarna från fiskeläget Glommen och bönderna från kyrkbyn Morup, och mötena resulterade ibland i »riktiga bål av inte så illa menade smädelser och anmärkningar på hur de andra snackade».

Göran kom efter fyra års realskola i Falkenberg att gå latinlinjen i Halmstad. Latinstudierna har han beskrivit som »spännande» men »ingen huvudsak eller lockelse». Efter studentexamen 1959 gjorde Göran militärtjänst, under en tid som soldat i en svensk FN-bataljon förlagd i Gaza och Kongo. Det var på regementet i Halmstad som Göran alltmer började luta mot studier i språk och språkhistoria. Han slets dock mellan detta mera passionsdrivna val och en tryggare framtid inom läraryrket. Utan att inse hur »högtidligt och allvarligt» ämnet kunde vara sökte han och kom in på nordiska språk i Lund – men bedrev parallellt studier vid lärarhögskolan i Malmö.

I Lund kom Göran i kontakt med professor Gösta Holm, som skulle bli hans handledare, och Sven Benson, som då var arkivchef vid Landsmålsarkivet. Här skulle Göran komma att slitas mellan professor Holm och arkivchef Benson; den förre påpekande t.o.m. en gång förmanande att man inte kan tjäna två herrar. Göran ställdes således inför ännu ett val, ett val mellan två mentorer.

¹ Detta minnesord har även publicerats i *Namn och bygd* 107 (2019), s. 115–118.

Han kom att välja båda. Med Holm som handledare lade Göran 1969 fram sin licentiatavhandling i stencil med titeln »Om accentueringen av samman-satta ortnamn i Årstads och Faurås härad, Hallands län», en brett upplagd undersökning som visar prov på vetenskaplig självständighet och försiktighet i en kombination som är typisk för Görans vetenskapliga gärning. När han sex år senare disputerade för doktorsgraden var det på en sammanläggningsavhandling som jämte tre uppsatser i *Sydsvenska ortnamnsällskapets årsskrift (SOÅ)* innefattade de två volymer av serien *Skånes ortnamn* (del A: 16, *Rönnebergs härad och Landskrona stad* och del A: 11, *Ljunits härad*) som han hade hunnit utge sedan han 1968 fått anställning vid Landsmålsarkivet. Lärarbanan, som hela tiden varit en plan B, var nu definitivt överspelad.

Vid Landsmålsarkivet – senare Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund (DAL) – stiftade Göran bekantskap med Ingemar Ingers (1902–1983), den skånska dialektforskningens nestor. Den stora ålderskillnaden till trots skulle de två bli goda vänner. Ingers förtrogenhet med skånska dialekter blev en stor tillgång för Göran, som under sin tid som arkivarie och (från 1993) arkivchef kärleksfullt förvaltade kunskapsarvet. Det är ingen överdrift att säga att Göran behärskade den skånska dialektgeografin bättre än någon annan gjort sedan Ingemar Ingers. Detta märks tydligt i Görans artikel om skånska dialekter i *Nationalencyklopedien* (under rubriken »Dialekter» i artikeln »Skåne»), och i artiklar *Språken i Sverige* (ett band av *Sveriges nationalatlas*), men även i uppsatser kring olika särskilda problem. En kortare text som jag särskilt vill nämna är Görans klarsynta och balanserade recension av Stig Örjan Ohlssons *Skånes språkliga försvenskning* (1978–79) som publicerades i föreliggande tidskrift 1980 (tryckår 1981). Förtrogenheten med sydsvenska dialekter var givetvis inte enbart ett resultat av litteratur- och arkivstudier. Redan från början var Göran inställd på att i görligaste mån fylla de luckor som fanns i arkivets samlingar. Hans uppteckningar och inspelningar utgör i dag ett väsentligt bidrag till samlingarna. Om Görans grepp om Skånes dialekter skall också sägas att det inte var begränsat till sakkunskap och rent vetenskaplig skicklighet. Som arkivchef engagerade han sig i debatten kring skånskans status som dialekt eller språk med en lång och insiktsfull uppsats i *Språkvård* (nr 3 2003), och han bemötte nyktert och kritiskt – men energiskt – ovetenskapliga ansatser inom arkivets ämnesområde. Görans vetenskapliga integritet var orubblig.

Emellertid är det troligen som ortnamnsforskare som Göran har satt det allra största avtrycket. Ytterligare fem volymer i *Skånes ortnamn* skulle följa efter de två som ingick i sammanläggningsavhandlingen: del A: 7, *Harjagers härad och Eslövs stad* (1979), del A: 2, *Bara härad* (1991), del A: 4, *Frosta härad* (2000), del A: 15, *Oxie härad och Malmö stad* (2009) och del A: 19, *Torna härad och Lunds stad* (2016). Jämte Claes Ringdahl medverkade Göran dessutom vid bearbetningen av Bertil Ejders del A: 12, *Luggude härad med Höganäs stad. Helsingborgs stad* (2003). Görans bidrag till serien *Skånes ortnamn* är dock inte bara kvantitativt utan även i hög grad kvalitativt

notabelt. Förtrogenheten med den skånska dialektgeografin och det gamla agrarsamhällets organisation samt dess invånares livsbetingelser paras här med högt specialiserade expertkunskaper om skånska namnmiljöer och ett sunt namnforskarförnuft där namntolkningarnas sakliga sida ofta står i förgrunden.

Jämte de över 1 700 sidorna i *Skånes ortnamn* skrev Göran ett stort antal uppsatser i bl.a. *Namn och bygd* och *Sydsvenska ortnamnssällskapets årskrift*. De yngre ortnamnen, tillkomna efter medeltiden, ges i Görans namnvetenskapliga författarskap stort utrymme. Uppkallelsenamn intar en särskild plats i Görans vetenskapliga eftermäle. Dessa behandlas förtjänstfullt i de båda sinsemellan besläktade uppsatserna »Kring några skånska namnmiljöer – indelningsverk, herrgårdskultur och uppkallelse efter utomskånska förebilder» (i *SOÅ* 1976) och »Uppkallelse efter utomskånska förebilder. Namn som ej avser bebyggelse» (i *SOÅ* 1977). Som ortnamnsforskare med Skåne som arbetsfält finner man att man ständigt återkommer till dessa uppsatser.

Göran var under en lång följd av år engagerad i Sydsvenska ortnamnssällskapet. Han redigerade dess årsskrift i två perioder, från 1976 till 1996 samt från 2004 till nedläggningen 2008. Mellan 1997 och 2008 redigerade han dessutom i samarbete med Christer Platzack *Arkiv för nordisk filologi*. Göran var också en folkbildare av betydelse. Han var en ofta anlitad föredragshållare och medverkade i flera radioprogram.

Vid sidan av allt detta satt Göran till sin pension i referensgruppen för namnären den i Lunds kommun. Han var också fackligt och politiskt engagerad, det senare bl.a. som ordförande i kommunfullmäktige i Eslöv under 1980- och 1990-talet. Det är inte att undra på att han regelmässigt avslutade brev och mejl med de nu i våra kretsar bevingade orden »I hast hälsar», som så passande fick utgöra titel på den festskrift som Göran förärades på sin 60-årsdag den 7 oktober 1999.

Mathias Strandberg

Bengt Nordberg

1936–2019

Foto: Privat.

Professor emeritus Bengt Nordberg avled den 27 september 2019. Han blev 83 år. Många kommer att minnas honom som en av dem som introducerade sociolingvistik i Sverige. Men han hade fler strängar på sin lyra. Såväl arv som miljö satte prägel på hans vetenskapliga gärning. Arv, därför att han som sin far Stig O:son Nordberg (1893–1975) sökte sig till Uppsala universitet och ämnet nordiska språk för att bedriva akademiska studier. Miljö, därför att han inte som sin far skrev avhandling om *Fornsvenskan i våra latinska originaldiplom före 1300* (Uppsala 1926) utan valde ämnen som låg honom själv nära i både tid och rum – språket i hans egen samtid och omgivning, inte minst dess sociala variation i hemstaden Eskilstuna.

Bengt tog studentexamen på latingymnasiet i Eskilstuna 1954. Han tillbringade sedan ett stipendieår vid Wesleyan University i Middletown, Conn., USA. Till Uppsala kom han 1955 för att utbilda sig till lärare i svenska och engelska. Han avlade sin fil.kand. 1958 och en magisterexamen 1961. Efter att i några år ha undervisat på olika skolor i och omkring staden, återupptog han mot mitten av 1960-talet sina universitetsstudier i nordiska språk vid Uppsala universitet.

1960-talet var ett händelserikt decennium i svensk nordistik. Nya (och tidvis ganska friska) vindar blåste kring ämnet. Åtskilliga i nordistgenerationen före Bengt hade börjat ifrågasätta det förhärskande ljudhistorisk-dialektologisk-filologiska paradigmet. I internationell språkvetenskap dominerade nu strukturalismen, men både Noam Chomsky och William Labov skymtade vid den västra horisonten.

De yngre forskarna inom nordiska språk och allmän språkvetenskap önskade dessutom en aktivare internationell orientering och mer samarbete mellan landets lärosäten och institutioner. Det senare ledde till inrättandet av den rikstäckande (inkluderande även svenskspråkiga Finland) »Forskningsnämnden för modern svenska», vars huvuduppgift ganska snart blev att ta ansvar för en nystartad – och ännu idag vital – konferensserie, Svenskans beskrivning. Men det som den nya nordistgenerationen framför allt efterlyste

var mindre tonvikt på fornsvenska och äldre isländska och ett ökat intresse för samtidens levande språk, den moderna svenskan i alla dess former.

Den här lätta revolten bland tidens unga nordister tog sig många uttryck och var ingalunda begränsad till Uppsala. Här hade den dock två energiska förespråkare i docenterna Karl-Hampus Dahlstedt (1917–96) och Gun Widmark (1920–2013). Att de var lyckosamma i sitt förändringsarbete torde delvis ha berott på att de hade sin egen bakgrund inom språkhistoria och dialektgeografi. Utan att själv stå i första ledet var det i den här hetluften som Bengt hamnade när han 1965 återvände till Nordiska språk för fortsatta studier. Snart nog var han inblandad på flera plan.

Med början i Stockholm och Uppsala hade några år tidigare ämnet nordiska språk i sin grundutbildning infört ett »nusvensk-stilistiskt» alternativ till den traditionella studiegången. Det tycks ha skett efter påtryckningar från branschorganisationer (skola, press etc.) som menade att det fanns behov av en akademisk utbildning med tyngdpunkt i språkvård och stilistisk/regional variation i vår egen tids språk. När Bengt nu skulle fördjupa sina studier med tre betyg i nordiska språk, valde han att göra det på den nya linjen. I förordet till sin trebetygsuppsats, *Recensenter och läsare. Stil- och ordstudier i några lyrikrecensioner* (1966), tackar han sin handledare Gun Widmark. Uppsatsen är en ambitiös stilistisk-semantisk analys av modernt recensionsspråk där även kvantitativ metod kommer till användning.

Trebetygsuppsatsen utgavs i tryck 1968, som första titel i Språkvårdssamfundets skriftserie Ord och stil. Språkvårdssamfundet var ett annat uttryck för tidsandan. Bland instiftarna märks åter Gun Widmark och Karl-Hampus Dahlstedt. Dahlstedt står för den koncisa definition av språkvård som samfundet ända till sin nedläggning 2011 verkade efter: »Varje åtgärd som bidrar till förbättring eller hindrar försämring av språket i dess skilda funktioner.» Bengt Nordberg var samfundets skattmästare 1967, dess sekreterare 1968–75 och ordförande 1984–90. Under många år svarade samfundet för frågespalten Språklådan i UNT och till den bidrog Bengt med jämna mellanrum. Sporadiskt medverkade han också i tidskriften *Språkvård*, organ för Svenska språknämnden, där han hade anställning 1975. På den här tiden gjorde Bengt även insatser inom tillämpad språkvård (eller språkplanering). Prov på sådana är ett par längre utredningar som han utförde på uppdrag av UKÅ/UHÄ: *Svenskundervisning för juridikstuderande* (1974) och *Högskoleutbildning och modersmålsträning* (1979).

Av allt som följde i spåren av turbulensen kring ämnet nordiska språk i 1960-talets Uppsala, var nog det viktigaste ändå tillkomsten av FUMS, en akronym för »Forskningskommittén i Uppsala för modern svenska». Vid sitt konstituerande sammanträde strax före jul 1966 består styrelsen av Dahlstedt som ordförande (han utnämns ett halvår senare till professor i allmän språkvetenskap i Stockholm och efterträds av Widmark) samt representanter för Landsmåls- och folkminnesarkivet och institutionerna för nordiska språk och fonetik. Sekreterare i styrelsen är Bengt Nordberg.

FUMS hade en rätt oklar relation till universitetet i övrigt och placerades i egna lokaler utanför Institutionen för nordiska språk. Redan från början finansierades verksamheten av dåvarande Statens humanistiska forskningsråd (idag Vetenskapsrådet). I protokollet från FUMS första sammanträde kan man konstatera att Bengt förordnas att från den 1 januari 1967 inneha den föreståndartjänst som rådet har beviljat medel till. Femton år senare söker och får han en rådsprofessur i sociolingvistik, landets första och enda.

Med korta avbrott, bl.a. under en sejour som forskarassistent i Umeå, skulle Bengt bli kvar på sin föreståndarpost ända tills professuren överfördes till Uppsala universitet år 1994. Vid det laget hade FUMS organisatoriskt inlemmats i Institutionen för nordiska språk och blivit »Avdelningen för forskning och utbildning i modern svenska». Efter att i många år ha flyttat runt i staden (Philologicum > S:t Larsgatan > Gula villan > Livsmedelsverket > Hantverkscentrum) fick man nu äntligen arbetsutrymmen i anslutning till institutionens lokaler i Engelska parken. Den moderna svenskan hade på allvar tagit plats i institutionens forskning och undervisning. Ämnet nordiska språk var försonat och i rimlig balans.

Under åren vid FUMS upptogs Bengts arbete av framgångsrik forskning om först och främst den talade svenskan i vår egen tid. Till den verksamheten bidrog han inte bara med egen forskning utan också som initiativtagare till och ledare för en rad omfattande projekt. Dessa kom att fostra en ansenlig kader av nuspråkliga forskare och väckte intresse för svensk talspråksforskning långt utanför FUMS. Det första projektet gällde Eskilstunaspråkets sociala variation. Där hade Bengt hämtat inspiration från den amerikanske sociolingvisten William Labovs epokgörande kartläggning av språket i New York. Det gjorde Bengt till pionjär för sociolingvistiken i Sverige och både FUMS och Eskilstuna ritade in sig på den internationella kartan och lockade snart gästforskare från när och fjärran.

Utifrån inspelningar av naturligt samtalsspråk hos ett brett urval av infödda stadsbor var syftet att systematiskt och med kvantitativ metod ta reda på orsakerna till att folk talar olika. Berodde det på talarnas ålder, kön, socialgrupp eller någon annan faktor? Vilka föredrar formen *huset* framför *huse*, *dansade* framför *dansa* eller *köpt* och *dom* framför de lokala varianterna *köpi* och *di*? Resultaten kunde avslöja en del om inte bara befintliga uttalsskillnader utan också om stadens sociala struktur och om riktningen i pågående språkförändringar. Just växlingen av typen *huset/huse* var också ämnet för Bengts licentiatavhandling: »Böjningen av neutrala substantiv i Eskilstunaspråket. Utomspråkligt och inomspråkligt betingad variation» (i *Nysvenska studier* 51, 1971 [tryckår 1972]).

Inspelningarna i Eskilstuna företogs 1967–68, normalt som lediga samtal med Bengt själv som intervjuare. Sammanlagt spelades 83 personer in, väl spridda mellan kön och över ålders- och socialgrupper; varje inspelning varade i genomsnitt 40 minuter. Detta krävde naturligtvis en betydande arbetsinsats, inte minst när det gällde att dels rekrytera villiga informanter som

uppfyllde de stränga urvalskriterierna, dels få dem att också infinna sig på avtalad tid och plats. Mindre ansträngande var det enligt Bengt att genomföra själva intervjuerna. Till detta bidrog i hög grad att Landsmåls- och folkminnesarkivet (dåvarande ULMA) engagerade sig och både lånade ut avancerad inspelningsutrustning och vid de flesta resorna bidrog med teknisk assistans av sin ljudingenjör Torsten Ordéus.

Med sin idérikedom och organisatoriska förmåga var Bengt en mästare på att planera och leda forskning. Den kunde också inkludera studenter som han sorgfälligt lärde upp. Som mest var det ett 20-tal medarbetare vid avdelningen: några som transkriberade inspelningar, andra som för sina trebetysuppsatser gjorde punktstudier i materialet, doktorander i skilda faser av avhandlingsarbetet och färdigutbildade mer eller mindre erfarna forskare. Det var en stor förmån att ha Bengt som handledare eller som medläsare av manusutkast. Förutom att han var mångkunnig och alltid behöll överblicken, var han också ovanligt stilsäker och skoningslöst uppmärksam. Med dessa egenskaper är det heller inte konstigt att han drogs in i redaktionsarbetet för ett stort antal antologier och tidskrifter. Ständigt uppdaterad om vad som rörde sig vid forskningsfronten var han till allt annat en flitig recensent av nyutkommen facklitteratur.

Kontakterna med kolleger i och utanför Sverige var täta och för skyndsamt utbyte av forskningsresultat utgav och distribuerade FUMS en livaktig rapportserie. Den möjliggjorde också snabb återrapportering av nådda rön till anslagsgivarna. Genom Bengts försorg och tack vare intensiv bytesverksamhet, växte FUMS bibliotek och blev snart en källa till sociolingvistiskt vetande som både den egna personalen och besökande forskare hade stor glädje av. Bengt tillhörde flera internationella nätverk och åtnjöt grundmurad respekt också utanför Norden. Mellan 1985 och 1997 bidrog han årligen med »Svensk sociolingvistisk bibliografi» till den europeiska årsskriften *Sociolinguistica*.

I Bengts samlingsvolym *Det mångskiftande språket* (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 14, Uppsala 1985) har han ställt samman ett urval uppsatser från sina första tio år som sociolingvist. Där framgår att han i sina variationsstudier rör sig ledigt över språkets alla beskrivningsnivåer. Det kunde handla om uttalet av enskilda fonem (t.ex. långt *ö* och *u*), en böjningskategori (som växlingen *barnen/barna*) eller någon intrikat syntaktisk företeelse – jfr titlarna »'Har du Dahlstedt ligger på nattduksbordet?' En syntaktisk egendomlighet i mellansvenskt talspråk» och »När betyder *ha* 'hade'»? Ett sätt att uttrycka modalitet» eller i en senare artikel: »Om dubbelsupinum – några spridda iakttagelser» (i festskrift till Ann-Marie Ivars, *Våra språk i tid och rum*, Helsingfors 2001). Pragmatisk nivå når han i sin minnesvärda utredning av hur den typiskt svenska frasen »Tack för senast» används. Den ingår i artikeln »Lyckade och misslyckade samtal», som återger installationsföreläsningen när han tillträdde professuren och samtidigt är ett förebud om hans växande intresse för samtalsforskning.

Som redan framskyttat hade FUMS ända från början ett nära och givande samarbete med dialektologer i staden. Det visade sig att talspråksforskare i de nordiska grannländerna inte heller var främmande för att kombinera rollerna som dialektolog och sociolingvist. Denna delade vetenskapssyn var en av drivkrafterna till de vittförgrenade nordiska forskningsprogram som Bengt också drog igång. Ett annat motiv var förstås att han i hjärtat var en sann nordist.

Som ett första utflöde av sitt nordiska engagemang utgav Bengt 1976 ett specialnummer av den renommerade tidskriften *International Journal of the Sociology of Language (IJSL)*. Temat för utgåvan var »Sociolinguistic Research in Sweden and Finland». En annan storsatsning var utlöpare till det tidigare FUMS-projektet »Stad och omland: urbaniseringen speglad i språket», men nu i form av ett nordiskt forskningsprogram som Bengt tog initiativ till och koordinerade. Vetenskapsrådet och flera andra fonder finansierade aktiviteterna och forskare från Sverige, Finland, Danmark och Norge deltog. Efter omfattande publicering och en rad gemensamma projektmöten under 1980-talet, kunde resultaten till sist sammanfattas i volymen *The Sociolinguistics of Urbanization. The Case of the Nordic Countries*, utgiven 1994 på de Gruyters förlag med Bengt som redaktör. I volymen bidrog Bengt tillsammans med Anna Malmberg med artikeln »Language Use in Rural and Urban Settings».

Samtals- och interaktionsforskning var ett ämne som mer och mer kom att uppta Bengts tid och intresse. Det kunde röra sig om allt från ungdomars samtalsstil till samtal i institutionella miljöer – mellan läkare och patient eller via telefon mellan hjälpsökande och larmcentral. Även Riksbanksprojektet »Samtalsspråkets grammatik» (2000–04) hade nordisk räckvidd men med tyngdpunkt i Sverige och Finland. En av många publikationer som denna forskning avkastade var *Samtal och grammatik. Studier i svenskt samtalspråk*, utgiven 2005 med Jan Anward och Bengt som redaktörer. Så sent som 2016 infördes i tidskriften *Språk och stil* Bengts artikel »Talackomodation, språkstruktur och språkförändring». Då hade han året dessförinnan välförtjänt tilldelats Svenska Akademiens Språkforskarpris.

Som lärare och kollega var Bengt osjälvisk, stöttande och mycket uppskattad. Svensk sociolingvistik och samtalsforskning har förlorat en inspiratör och ordningsman. Bland språkforskare och nordister kommer han länge att bli hågkommen för den rika vetenskapliga produktion som han efterlämnar. Han är värd att minnas också för de insatser han en gång gjorde för att bredda och förnya universitetsämnet nordiska språk.

Mats Thelander

Litteratur

Matts Andersson, *Farbror Otto. Över bygden skiner sol. Helsinki 2018. 256 s. ISBN 978-952-94-0445-2.*

För många folklorister är namnet Otto Andersson (1879–1969) mer än välbekant. Boken *Finländsk folklore* (1967) fungerar fortfarande som introduktion till den som ska förstå de premisser som gällde då traditionsmaterial samlades in vid förra sekelskiftet, i samband med att samlingsverket *Finlands svenska folkdiktning* utgavs. Anderssons arbete för utgivningen av folkmusiken i serien *Finlands svenska folkdiktning* är välkänd. Han upptecknade en stor mängd folkmusik på gehör och var också den första i Finland att göra fonograminspelningar på vaxrullar. För en folklorist är också känt att han var ämnets första professor vid Åbo Akademi då han innehade en professur i musikvetenskap och folkdiktsforskning (1926–46). Andersson var övertygad om att folkmusiken skulle studeras som en växelverkan mellan text och melodi, något som gör honom unik. Han var även rektor för Åbo Akademi åren 1929–36. Otto Andersson grundade föreningen Brage 1906 och var aktiv inom körfältet, inrättade kör och folkdanslag, gjorde körarrangemang, komponerade och initierade de finlandssvenska sångfesterna. Han grundade Sibeliusmuseum och var en stor Sibeliuskännare. Förutom detta gjorde han internationell karriär som folkmusikforskare. I Niklas Nyqvists avhandling i musikvetenskap *Från bondson till folkmusikikon* (2007) presenteras hur Otto Andersson formade den finlandssvenska folkmusiken. Avhandlingen fokuserar på hans insamlingsverksamhet, revitalisering av folkkultur och folkmusikforskning. Nyqvist påpekar att det inte gjorts någon mer omfattande forskning om Otto Andersson innan han tog itu med saken. Samtidigt täcker inte Nyqvists avhandling in alla Otto Anderssons verksamhetsområden.

I boken *Farbror Otto. Över bygden skiner sol* vill Otto Anderssons släkting Matts Andersson presentera en mer heltäckande bild av ikonon Otto Andersson. Boken baserar sig dels på egna hågkomster av denna farbror, dels på brev, tal, protokoll och Otto Anderssons publikationer och kan sägas vara en memoarbok eller en biografi. Uppdraget är digert och baserar sig på idoga arkivstudier. Matts Anderssons framställning är dels kronologisk, dels tematisk. Han inleder med att presentera familjebakgrunden och hembyn. Därefter redogör han för skolgången, studier vid musikinstitut och Otto Anderssons första insamlingsresor för att sedan gå in på grundandet av föreningen Brage, Ottos verksamhet som tidningsredaktör och hans väg in i det akademiska livet. Otto Andersson var inte student och fick dispens från studentexamen och disputerade år 1923 vid Helsingfors universitet med en avhandling om stråkharp. Sedan följer avsnitt som behandlar hans musikhistoriska forskning, hans arbete med *Finlands svenska folkdiktning*, och hans insatser som Åbo Akademi rektor samt som museiman. Mellan dessa kapitel tecknas också en mer personlig bild av Otto Andersson, hans äktenskap och Otto som person. Boken avslutas med avsnitt som behandlar hans arbete mot bolsjevismen (han var Tysklandsvän), hans förlag Bro, om spelmansrörelsen samt hans insatser utanför Finland.

Att skriva en biografi om en känd person, verksam inom många fält, är ingen lätt uppgift. Boken *Farbror Otto* är relativt lättläst och en trevlig läsning. Särskilt imponerades jag av de delar av boken som handlade om Otto Anderssons verksamhet som jag inte var så insatt i från tidigare. Exempel på detta är hans förlagsverksamhet, förlaget Bro som var verksamt 1939–56, i vilket han lyfte fram kvinnliga författare och uppmuntrade författare att skriva så kallade bygdeskildringar. Detta ledde i sin samtid till en omfattande diskussion om »folksmak» kontra »finsmak». Hans stora betydelse för utvecklandet av Svenskt visarkiv i Sverige och hans andra internationella uppdrag är också intressant. Otto Andersson hade ett imponerande nätverk av dåtida kända forskare och hans arbetsiver är synnerligen beundransvärd. Men eftersom detta är den första boken som gör anspråk på att vara heltäckande gällande Otto Anderssons många verksamhetsfält hade jag önskat mera ingående och detaljerade hänvisningar för att underlätta framtida forskning. Det här är sådant som en skicklig förlagsredaktör kunde ha åtgärdat om boken getts ut på ett större förlag. Det här gäller också bokens titel som aviserar en personlig minnesteckning av en närstående person. Jag menar att publikationen är mycket mer än så. Boken *Farbror Otto* kan kritiseras ur en strikt vetenskapligt synvinkel men avsikten är inte att göra vetenskap utan att lyfta fram Otto Anderssons många verksamhetsfält med utgångspunkt i det material som Matts Andersson funnit i arkiven. På denna punkt menar jag att han har lyckats mycket väl. Boken kan rekommenderas åt alla som intresserar sig för folkkultur, musikutövande, musikvetenskap eller folkloristik eller för Otto Anderssons som mångsidig och känd person.

Lena Marander-Eklund

Martin Dackling, Istället för äktenskap. Att driva jordbruk tillsammans med syskon i 1900-talets Sverige. Lund 2018. 264 s. ISBN 978-91-88661-43-2.

Den familjehistoriska forskningen har aldrig varit särskilt omfattande i Sverige även om antalet studier ökade under 1970-talet efter det att Cambridgehistorikerna med Peter Laslett i spetsen lanserade kärnfamiljen som den under århundraden vanligaste familjeformen i Västeuropa. Den svenska forskningen har i hög grad inriktats mot huruvida flergenerationersfamiljer förekommit i den agrara miljön. De flesta svenska studier slutar vid det sena 1800-talet, framförallt beroende på antaganden om att samhällets modernisering då gått så långt att kärnfamiljen raderat ut eventuella äldre familjevariationer. När den moderna jordbrukspolitiken började formeras under 1930-talet besvärades dock utredare och experter av en rad krångliga agrara familjekonstellationer. Politikens mål var bärkraftiga familjejordbruk och sådana bestod enligt utredarna av man, hustru och barn och det var den manliga brukaren som skulle erhålla ekonomiska subventioner och utbildande insatser. De jordbrukspolitiska dokumenten genomsyras vid denna tid av en starkt moderniserande och maskuliniserande familjenorm.

Under flera decennier diskuterades även det faktum att syskon fortsatte att äga och driva gårdar tillsammans under familjeliknande former och sådana relationer beskrevs som ett hinder för jordbrukets rationalisering. Martin Dackling, familjehistoriker från Göteborg, har i en ambitiös studie tagit sig an dessa syskonjordbruk, ett ämne som i Sverige mest skildrats i vemodiga dokumentärer om äldre jordbrukande syskon eller i filmer som »Änglagård» med sitt sturiga och bakåtsträvande brödrapar. Den

mediala bilden av udda gamlingar har haft stort genomslag men det tål att upprepas att det inte var en hoper gamla människor som startade syskonbruk utan syskon som i 25–30-årsåldern tog ett sådant beslut. Unga människor, friska, arbetsföra och vana att jobba tillsammans valde alltså bort äktenskap och egna barn i utbyte mot en fortsatt syskongemenskap. Familjehistoriker som Lenore Davidoff och Beatrice Moring har dessutom visat på vilken avgörande funktion, ekonomiskt, arbetsmässigt och kulturellt som bröder och systrar haft för egendomens och produktionens vidmakthållande och utveckling. Syskonskapet är alltså väl värt en rejäl undersökning.

Vilka omständigheter var det som fick så pass många unga individer, som fallet var under höjdpunkten på 1930-talet, att aktivt eller passivt stanna kvar med sina syskon och driva barndomens jordbruk? Detta är egentligen grundfrågan för Dacklings undersökning, men först gör han en grundlig utredning om syskonjordbrukens omfattning. Resultatet blir en trovärdig kvantitativ och kronologisk serie som visar på en sparsam förekomst av syskonjordbruk under sent 1800-tal och en måttlig ökning fram till 1890. Därefter följer en verklig upptrappning av antalet syskonjordbruk som under 1930-talet kom att omfatta 17 procent av jordbruken. Dackling genomför dessutom en delstudie av tio socknar och i vissa socknar utgjorde syskonjordbruken upp till en tredjedel av alla jordbruk. Under 1900-talets senare del började dock kräftgången och de kvarvarande syskonjordbruken bestod då framförallt av var för sig gifta syskon i separata hushåll.

Under syskonjordbrukets glansdagar var dock medlemmarna nästan alltid ogifta och under 1900-talets första hälft dessutom yngre än vad övriga jordbrukare var, gårdarna var större och mekaniseringsgraden höll samma takt som jordbruket i stort. Det handlade vid denna tid alltså inte om några bakåtsträvare på små torvor! Ända fram till seklets mitt var syskongrupperna oftast blandade och rymde ogifta systrar medan det under den andra halvan av 1900-talet mer kom att handla om två ogifta bröder som drev gården tillsammans. Under den senare perioden var också medelåldern högre än bland andra jordbrukare, gårdarna genomsnittligt mindre och mekaniseringsgraden lägre (kanske är det vid denna tid den mediala bilden läggs fast).

Dackling strävar efter att finna samhälleliga förändringar som kan ha gynnat syskonjordbrukens uppkomst och expansion och diskuterar därför utförligt förändringar i egendomsrätt och arvspraktik samt periodens ekonomiska och demografiska utveckling liksom rådande sociala och kulturella omständigheter. Han kombinerar på ett mycket förtjänstfullt och uttömmande sätt en rad olika relevanta källmaterial sträckande sig från lagstiftning och statliga utredningar till intervjuer. Av Dacklings analyser framgår väl egentligen att det enda som kan ha underlättat bildandet av syskonjordbruk var förändringar i egendomsrätten vilket möjliggjorde samägande av fastigheter. Problemet här menar jag är att de omständigheter som analyseras är generella villkor för alla familje- och hushållsbaserade jordbruk under den undersökta perioden. De levde alla under samma yttre ekonomiska, legala, demografiska och politiska förhållanden, vissa syskonhushåll, liksom vissa äktenskapligt grundade bondehushåll, opererade på framgångsrika gårdar med god ekonomi medan andra hushållsmedlemmar gifta såväl som ogifta slet på småbruk. Dackling är medveten om detta, även om det kanske kunde ha framgått tydligare, och jag uppfattar att han därför via intervjuer försöker nå den kulturella nivån för att hitta egenheter som kan förklara expansionen.

De flesta syskonjordbrukare finns inte längre i livet utan Dackling har intervjuat släktingar som minns hur det var på farbrors eller gammelmorders syskonjordbruk. Det är naturligtvis svårt för den som var barn att uppfatta vilka bevekelsegrunder äld-

re släktingar egentligen hade en gång i tiden när de valde att leva ogifta tillsammans med sina syskon. Släktingarnas argument, som att det rått brist på socialt likvärdiga äktenskapspartners eller att föräldrarna varit alltför stränga föräldrar, låter mer som stereotypa svar. Med en så hög andel syskonjordbruk fanns ju rimligen en stor reservoar av till äktenskap lediga individer, och om antalet stränga föräldrar verkligen ökade till inemot 30 procent i vissa socknar så kräver det kanske en egen undersökning.

Bokens titel och dess omslag med västgötabröderna i sin sängkammare leder emellertid in på själva äktenskapet som fenomen. I sitt avslutande kapitel anknäver därför Dackling till John Hajnal och hans berömda västeuropeiska giftermålsmönster, med hög giftermålsålder för båda parter, vilket möjliggjorde en ungdomsperiod för båda könen då de kunde bo och arbeta utanför föräldrahemmet, med liten ålderskillnad mellan makar, inga äktenskap mellan minderåriga brudar och äldre män, en kort period av kvinnlig inomäktenskaplig fruktsamhet och med en grupp runt 10 procent som förblev ogifta. Och det är väl där bland de 10 procenten ogifta som Dacklings studie borde åtföljas av flera.

För att komma vidare i den besvärliga äktenskapsfrågan jämför Dackling med Irland där forskningen visat på en utveckling med en ökande andel syskonjordbruk under samma tidsperiod. De uteblivna äktenskapen har där tolkats som en medveten strategi. Det var helt enkelt inte särskilt lockande att gifta sig, vare sig ur ekonomisk, social eller kulturell aspekt. Och kanske även ur sexuell aspekt (det sistnämnda förhållandet borde ha diskuterats även om källorna tiger, men vissa ogifta var väl rimligen helt likgiltiga inför det motsatta könet). Syskonjordbrukens expansionsfas får då kanske en annan utgångspunkt, de ogifta syskonen var inte några stackare som blev över på grund av en ogynnsam samhällsutveckling utan något i tidsandan fick äktenskapet att framstå som ett inte särskilt attraktivt tillstånd. Vi har sett sådant tidigare under historien; hos systrarna och bröderna i klostren, i kibbutzer och utopiska idealsamhällen, och kanske ser vi det även idag i den allt större andelen singelhushåll. Det är rimligt att tolka sådana val som en kritik av den rådande normen och boken handlar ju faktiskt om kvinnor och män i form av syskon som gick mot den rådande normen om äktenskaplig tvåsamhet.

Martin Dackling har genomfört en synnerligen ambitiös och i många stycken lysande undersökning. Jag hoppas verkligen att han fortsätter som familjehistoriker och att borrar vidare i det västeuropeiska giftermålsmönstret utifrån nordiskt källmaterial.

Irène A. Flygare

Rose Ericsson, Retorik och praktik. En studie av Gestriklands hemslöjdsförening 1912–1930. Möklinta 2018. 320 s. ISBN 978-91-7844-391-8.

I september 1948 hölls i Liljevalchs konsthall utställningen »Hemslöjd». Svenska Hemslöjdsföreningarnas Riksförbund »framträdde för åttonde gången med en stor samlad utställning av hemslöjd i Sverige», men denna gång gemensamt med Föreningen för Svensk Hemslöjd (grundad 1899). Utställarna var 34 av förbundets medlemsföreningar. Riksförbundet hade stiftats 1912. Målet var »att verka för hemslöjdens utveckling på den gamla folkkonstens grund och bereda ökade försäljningsmöjligheter åt landsbygdens folk». Nämnda år stiftades även, i Gävle, Gestriklands hemslöjdsförening, som Rose Ericsson fördjupat sig i utgående från begreppen

teori och praktik. Här penetreras nu, 70 år senare, ett förspel till det resultat som utställningen på Liljevalchs 1948 manifesterade.

Men medan utställningens hela panorama speglade ett kollektivt, svenskt, kulturellt kapital, öppnar denna avhandling – genom analytisk närläsning av ett både digert och brokigt material – en fascinerande insyn i och insikt om vad som utspelade sig på lokal nivå. Redan det inledande kapitlet »Strömningar i tiden» för läsaren in i samhällsideal, klasskamp, filantropi, kvinnans ställning, hemmet som ideal och estetik samt hemslöjds- och hembygdsrörelsens idévärld och dess historiska bakgrund. Gestriklands hemslöjdsförenings organisation, aktörer och fältarbete avslöjar spänningen mellan ideologins teoretiska och praktiska mål. En process med målet att kunna stoltsera med deviser som »ortskaraktär» och »hjälp till självhjälp».

Vilka var ideologerna, vilka var organisatörerna, vilka var de praktiska utövarna? Vem blev hjälpt? Och framförallt – hur uppfattade man bland aktörerna i Gävle fenomenet hemslöjd? Dessa frågor belyses och exemplifieras i rikt mått genom hela studien. Redan de detaljerade biografierna över 42 av till föreningen anknutna personer vittnar om hemslöjdens sociala mönster, vilket kapitelrubriken »en arena för adeln och borgerskapet» bekräftar. Vi möter här bekanta som Hedvig Ulfsparré, Stina Rodenstam, Lilli Zickerman och Elisabeth Thorman. (Bilaga 1, s. 277–285.)

Begreppet *retorik* har en nyans av övertalning och är en drivkraft i (kultur)politik. Ericsson betonar även aktörernas socialpolitiska ambition. Substansen i ideologi, retorik och praxis ligger likväl i sammansättningen *hem-slöjd*. Begreppet är inte entydigt och riksförbundets tidigare utställningar (1914–37) vittnar om hur synen på objektet förändrats. Retoriken över tid visar även hur tyngdpunkten på arbetet förändrades, såsom: »ortskaraktär, ett gott material med styrka, stilströmningar, urgammal tradition». I katalogen 1948 hade man sammanfört den ortstypiska karaktären med tradition, råvara och typer av varuslag. Hemslöjd var helt enkelt ett »tillverknings-sätt», med plats i hemmen, men med kvalitet (*Hemslöjd* 1948). För denna kanon stod katalogens huvudförfattare, Gerda Boethius, hemslöjdsrörelsens centralgestalt, »kejsarinnan av Mora» (Järnfeldt-Carlsson 2008). Definitionen kom sedermera i huvudsak att godtas också av de ledande textilforskarna, med olika preciseringar beroende på forskarens intresse: folklig tradition, råvara, typer, produktions- eller organisationsform, samhällsnytta (Nylén 1970, Grenander-Nyberg 1974, 1983, 2001). Den äldre textilforskningen, som faktiskt tar sin början redan med en artikel av Agnes Branting (Agnes Geijers moster!) i *Fataburen* 1907 och följdes av Gerda Cederblom (1909, 1916), kombinerade den tekniska traditionen med arkeologi, kulturhistoria och folklivsforskning. Därigenom skapades ett ramverk av rummet, mångfalden, folket, gränsen, relikter och spridningsvägar. Textilhistoria fick dock stå tillbaka för folkdräkterna. Endast enstaka arbeten såg dagens ljus, såsom Lilli Zickerman 1937 och Emelie von Walterstorff 1940; folkkulturatlasen 1957 upptog en enda karta. Med Sigfrid Svensson infördes begreppet eller temat konst i textilrepertoaren 1972, en föregångare var samlingsvolymen *Konst* i serien Nordisk kultur 1931. Det senaste i genren, Geijers magistrala verk 2006, heter också *Ur textilkonstens historia*.

I panoramat för hemslöjdslandskapet kvarstår de stabila konturerna: hantverk, tradition och lokalbundenhet. Det ovan skisserade är ingalunda obekant för Rose Ericsson, och går genom olika perspektiv igen i avhandlingens samtliga sju kapitel. Det intressanta blir alltså att se på vilket sätt den rätt nya disciplinen textilvetenskap (som hänförs till avd. för konstvetenskap) kan nyansera och fördjupa kunskapen om materiell kultur. Vilken är den metodologiska profilen och hur tecknas den i praktiken? En central fråga, i synnerhet som det textila hantverket sedan början av 1970-ta-

let igen varit ett rätt marginellt tema i kulturforskningen, t.ex. i jämförelse med mode och dräkt. I marginalen av textilfältet har dock arbeten om hemslöjdsföreningar och biografier skrivits.

Ericsson kombinerar analysen av en ideologiskt utformad text, gestaltad i retorik, med hantverkarens kunskap, praktik, två till synes disparata processer. Även om det kulturhistoriska ramverket är gemensamt med den epistemologiska basen i bl.a. etnologin, tillförs en dimension i kravet på att forskaren praktiskt skall behärska framställningstekniken i de ting som studeras, ha »praktisk hantverkserfarenhet» (s. 16). Detta är ingalunda nytt, det gäller textilarkeologi, konservatorer och textilforskare t.ex. inom museivärlden, men det har inte varit ett absolut krav i konsthistoriskt inriktad textilforskning. Textilvetenskapen i Uppsala har nu under 2000-talet fött flera avhandlingar där greppet är centralt, nämnas kan Cecilia Candreus, Lena Dahrén och Cecilia Aneer. Ett pionjärarbete är ju den nordiska textiltekniska terminologi som under Agnes Geijers ledning utgavs 1974.

Rose Ericsson har genom det tematiska greppet gjort tekniken till ett bärande element i föremålsstudiet, från en mera finalistiskt fastslagen, oftast funktionell förklaring till en tolkning av tingets tekniska kontext. Den vetenskapliga hanteringen tillkommer, som en operationell, reflekterande process, där också experiment är möjliga. Vad vinner man därmed?

Det dubbla perspektivet ger avhandlingen en plats i den sedan 1980-talet i postmodernistisk anda florerande strömningen av »artefakternas återkomst» och materiell kultur (t.ex. i historikernas intresse för vardagslivet), och de teoretiska implikationer detta föranlett. Teorierna är dock omstridda och delvis rätt ytliga, då den postmoderna tendensen att sudda ut gränsen mellan subjekt och objekt kunnat leda till en katastrofal sammanblandning av ontologi och epistemologi (författaren anför flera exempel på studier av historiker och konsthistoriker, se s. 17). Men det är dock inte uppenbart på vilket sätt formeln »History from things, History of things, History and things» skulle vara nyskapande, även om den riktar bl.a. unga etnologers liksom historikernas sökarljus mot tingen i sig, föremålen som primärkälla med rentav en »sensorisk» kvalitet (»touching things», »talande ting»). För kulturforskningen på museerna är detta ju självklart. Nu betonas sambandet mellan materialitet, minne och berättelse, kroppslig erfarenhet och autenticitet.

Textilvetenskapen ges en egen plattform genom föremålets unika egenskap att bestå av, förutom material, både yta och struktur, komposition och struktur, biografisk-historisk kunskap (berättandet) och handens insikt. Det metodologiska greppet, varpen i väven, innebär »att gå in i själva tinget». Detta sker genom en empirisk prövning av tekniken som en »invigningens hemlighet». Det innebär väl då att den fysiska beröringen tas som ett villkor för empirin och objektiviteten (sic!). Forskaren försätter sig i samma roll som tillverkaren, och når en hermeneutisk tolkningsposition, som kan ge överraskningar och är unik i de tillfällen då föremålet är enda källan. Aspekten är även väsentlig när Ericsson ur ett digert arkivmaterial lyfter fram de enskilda tillverkarna. Det gäller både de 27 slöjdare som föreningen engagerade jämte några kvinnliga hantverkarens livsöden (bilagor 2 och 3, s. 286–317) – en avhandling i sig! Denna biografiska metod, i kombination med statistiska analyser av materialet, visar sig vara nödvändig också när man skall bedöma målsättningen »hjälp till självhjälp» (kapitel 3 och s. 222 ff.). Den ger också plats åt individen i den materiella kulturen, vi ser hur olika inläringstraditioner möts. Det biografiska greppet avslöjar ett socialt skiktat klassnätverk, där kvinnor ur borgerskap och adel söker sig en lämplig statusposition, och hantverkskunniga bygdeslöjdare engageras. Hemslöjden blir en meka-

nism i styrkeförhållanden och maktpositioner. Den spänning som rollförväntningar på två olika nivåer skapar fördjupar bilden av »hemslöjd» och kommer att uppfordra till en mera differentierad definition av hela begreppet, som – oftast – tidigare tagits för given. Chefsideologerna, »teoretikerna», befäste hemslöjden bland folket som förväntades konkret fylla den med produkter.

Praktiken exemplifierar Ericsson konkret i de centrala kapitlen 4 »Ortskaraktär» och 6 »Två 'ortstypiska' textila tekniker», nämligen den s.k Gästrikensäversömmen och Pinnspetsen. Här avslöjas, i en komparativ textilhistorisk kontext, – rentav snillrikt – hur en ortstypisk teknik kan ha uppstått, då nära nog mytiska föreställningar och okunskap spelar in. Det är en fascinerande läsning, där textilkunskapens metod verkligen kommer till sin rätt. Det är inte bara fråga om de klassiska aspekterna stil, lån och anpassning, förlagor och efterbildning, tillämpning och funktion. Motivation, inspiration och kreativitet driver också hantverket. När det så gäller begreppet *ortskaraktär* hävdar Ericsson, i motsats till chefsideologen, konstnären, fältforskaren och affärskvinnan Lilli Zickerman 1917 (Hemslöjdskommitténs betänkande) – som fäste blicken vid modestilar, mönster och färger – att det är i den textila tekniken och kombinationen av t.ex. olika broderistygn (sömsätten) som särprägel skall sökas (s. 22, 53). Zickerman är ju pionjär i fråga om att lyfta fram fältarbetet som forskningsmetod för textilhistoria, men hon såg föremålen främst som inspiration för nyskapande och därmed som bas för ekonomisk produktutveckling. Bland hantverkarna i Gästrikland finns även fascinerande exempel på fenomenet *Gesunkenes Kulturgut* i ny belysning, inflytelser från högre samhällsskikt omsatta i lokal miljö och teknik (sammanfattningen, s. 237). I diskursen »ortskaraktär» hänvisar Ericsson till möbelforskaren Johan Knutssons beskrivningar av folkkonstens kulturhistoria och den lokala särprägels orsaker, ingalunda okända för etnologer. Här möter vi påståendet att folklivsforskningen, i sin strävan att belysa skillnader och likheter, varit »mindre intresserad av och skicklig på att förklara orsaken till att något ser ut som det gör». Vidare: »det är inte särprägel i sig som är intressant utan vad den kan berätta om bygdens kulturhistoria» (s. 21) (sic!). Oavsett om beskylningen bottnar i okunskap eller självhävdelse, är påståendet förbluffande. Möjligen är det inledningen till Erixons *Möbler och heminredning* (1925) som spökar. Men om Sigurd Erixons *Svenska kulturgränser och kulturprovinser* (1945) och Sigfrid Svenssons *Bygd och yttervärld* (1942, 1969) verkligen är totalt okända bland dagens föremålsforskare är det storligen att beklaga.

Rose Ericssons med äkta upptäckargnista drivna studier i och djupgående analys av ett både omfattande och »trassligt» material har utmynnat i en syntes som rymmer alla de motstridiga element som det kulturhistoriska föremålsstudiet i olika riktningar ständigt försöker komma till rätta med. Spänningen mellan »teori och praktik» är den genomgående intrigen i arbetet. Vi når då utanför det kanoniserade »hemslöjd» och ser klarare varför bl.a. motsättningarna mellan ideologernas essentialistiska uppfattning och aktörernas tekniska hantverkspraxis fick grunden för ideologin att vittra och styrde aktiviteten i krass ekonomisk riktning.

Genom den textilvetenskapliga metoden har även det klassiska strukturalistiska paradigmet, den dualistiska symmetrin, om man så vill fått förnyad aktualitet (jfr avsnittet Mönstermotiv/typer s. 235, *Gesunkenes Kulturgut* s. 237 f.). Detta om vi tillför »struktur» som dimensionen av tinget i sin tillblivelse, inte enbart som en objektifierad produkt. För textilvetenskapen en spelöppning till den antropologiska kulturforskningen. Detta ställer både definieringen och exponeringen av museernas samlingar inför nya utmaningar.

Mellan de två kategorierna av aktörer kämpar idealen och verkligheten, vilket mycket tydligt fås fram genom en föredömlig, systematisk och källkritisk närläsning av dokument, ett fältarbete i arkiven. Ett panorama av tidsströmningar i svensk kultur i början av 1900-talet ger relief åt både retorik och praktik. Här kan flera nära beröringspunkter med kulturkrets läran och den äldre svenska folklivsforskningens centrala paradig: dialektgeografi i kombination med föremålstypologi, ses. Fenomenen »ortskaraktär» och »folkkultur» löper parallellt och är på många nivåer integrerade i varandra, vilket åskådliggörs, i synnerhet när man studerar aktörernas ideologi och verksamhet. Rummet och gränsen är ramverket för processen, där har lokalstudien sin styrka. Också forskaren, Rose Ericsson, visar i detta ur metodologisk aspekt nyskapande arbete en resultatrik kreativitet, som är både modellbildande och utvecklande för studiet av artefakter som projektioner av olika ideologiska fält. Här infrias mycket väl det av filosofen Maurizio Ferraris – i kritik av postmodernismen – framförda manifestet för en ny realism (2012). Agnes Geijer, vars vetenskapliga ideal utgör grunden för professionen inom vilken avhandlingen presenteras, hade skäl till att vara nöjd.

Bo Lönnqvist

Anders Gustavsson, Historical Changes in Alcohol Contacts across the Swedish-Norwegian Border. Oslo 2019. 61 s. ISBN 978-82-8390-010-1.

Anders Gustavssons senaste bok tar upp ett både spännande och viktigt ämne: gränshandeln med alkohol mellan Sverige och Norge. Han gör det med hjälp av ett historiskt perspektiv. Hans bok är innehållsligt läsvärd, men varför har han, eller om det är förlaget, valt en så fullständigt oinspirerande titel på studien: *Historical Changes in Alcohol Contacs across the Swedish-Norwegian Border?* Den för mina tankar till stela statliga utredningar och gör inte den vetenskapliga studien rättvisa. Varför valdes inte ett publikfriande citat? Inte heller omslagsbilden tycker jag gör boken rättvisa. Hellre hade jag sett ett foto, t.ex. det på sidan 21.

Anders Gustavsson, som var professor i etnologi vid Uppsala universitet 1987–97, är sedan 2011 professor vid Strömstads akademi. Gustavsson har alltid varit en mycket produktiv författare. Till hans forskningsområden hör exempelvis kulturmöten av olika slag samt väckelser och religiositet. Hans doktorsavhandling (1972) rörde kyrktagningsleden. Åren kring 1990 ordnade han i Uppsala tre symposier om ytterligare ett område som han intresserade sig för, nämligen alkohol: Alkohol och nykterhet (1989), Alkoholister och nykterister (1991) och Kulturforskning kring alkohol i Norden (1993). 1998 organiserade han i Norge ett fjärde symposium på samma tema: Alkoholen och kulturen. Till samtliga symposier bjöd han in prominenta nordiska alkoholforskare, etnologer, historiker, ekonomhistoriker och sociologer. Alla deras bidrag trycktes i nära anslutning till symposierna och blev därmed snabbt tillgängliga för forskning (Gustavsson 1978, 1991, 1993, 1998). Symposierna i Uppsala deltog jag som hans doktorand i. De samlade i övrigt många deltagare och gav med sitt mångvetenskapliga perspektiv ny och användbar kunskap.

År 1997 lämnade Gustavsson Uppsala för att bli professor i Oslo. Där fortsatte han, bland annat via fältarbeten 1997 och 2018, att studera alkohol, inte minst dess roll i gränshandeln mellan Sverige och Norge. Denna handel är i fokus i boken. Gustavsson undersöker alkoholflödena mellan Sverige och Norge över tid utifrån faktorer

som krig, förbud och strejker. Han visar att flödena gått från båda håll. I perioder har normmän handlat i Sverige, i perioder har svenskar gjort inköp i Norge.

Gränshandeln har inte enbart rört alkohol. Under första världskriget när kaffe var ransonerat i Sverige smugglades varan från Norge med god profit. Om kaffet kostade 3,50 i Norge kunde det lätt säljas för 50 kronor i Sverige! Surrogaten som fanns att tillgå, gjorda på cikoria eller råg, smakade inte alls lika bra som riktigt kaffe, så kunderna var benägna att betala. På 1950- och 1960-talen var det istället svenskar som handlade billigare i Norge. När jag var tonåring på sextioalet köpte mina föräldrar på semestern mjöl, socker och margarin i gränsbutiker. Jag minns att mina första lärospån i norska gjordes vid läsningen av texterna på dessa förpackningar.

Alkohol har vid ett par tillfällen varit oåtkomligt på laglig väg i Norge: dels under förbudstiden 1916–27, dels i samband med strejker på 1970- och 1980-talen. Sedan länge har nu alkohol varit billigare för normmän att köpa i Sverige. Inför vissa helger, t.ex. påsken, har därför köerna ringlat långa utanför Systembolaget i gränstaden Strömstad, där 1997 sju av tio buteljer såldes till normmän. Det var skärtorsdagen som var den stora försäljningsdagen, eftersom den var helgdag i Norge men inte i Sverige. Skärtorsdagen blev inte bara en rekordförsäljningsdag utan också en dag av fylleri, slagsmål och skadegörelse. Därför är systembolaget i Strömstad sedan 2008 stängt på skärtorsdagen. Denna åtgärd känns igen från min egen hemstad Uppsala, där bolagen i centrala staden har varit stängda viss del av den stora festdagen sista april.

Trots en trist boktitel och likaledes omslagsbild är studien mycket givande och lärorik. Den är dessutom lättillgänglig för en stor publik. Det jag saknar är mer utförliga beskrivningar av Gustavssons fältarbeten, dels det han genomförde på skärtorsdagen 1997 med hjälp av observationer och intervjuer, dels det han gjorde 2018. Hur gick han tillväga? Vad ställde han för frågor? Och vad hade förändrats från 1997 till 2018 i praxis och i berättandet?

Agneta Lilja

Jordnära. Etnologiska reflektioner över ny mat. Red. Yrsa Lindqvist & Susanne Österlund-Pötzsch. Helsingfors 2018. 230 s. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 822.) ISSN 0039-6842, ISBN 978-95-1583-430-0.

Idag finns, enbart i Sverige, ett fyrtiotal akademier, vilka alla utifrån olika utgångspunkter verkar för en ökad kännedom om matkultur. Dessa akademier är dels övergripande, dels geografiskt och/eller tematiskt avgränsade. Det stora antalet matakademier är nog så talande när det gäller intresset för matkultur. Det är inte oväntat att också forskare inom etnologi och angränsande ämnen följer upp det växande intresset för matkultur.

Kulturforskare från sex nordiska länder har samlat sina undersökningar av det som kallas för den nya nordiska maten i antologin *Jordnära*, utgiven av Svenska Litteratursällskapet 2018. Artiklarna undersöker utvecklingen av den högst aktuella mat-trend som går ut på att mat ska vara en helhetsupplevelse, och att matproduktionen ska bygga på närhetsprincip och naturliga råvaror, alltså med det äkta, det vilda, det rena i högsätet. Jag kommer att kommentera de sju bidragen, ett efter ett, men först några synpunkter på inledningen, vilken beskriver förutsättningarna för den forskning som ligger till grund för publikationen.

Att nordiska råvaror har fått en renässans under 2000-talet, och att intresset för närproducerat och ekologiskt har ökat kraftigt beror till inte oväsentlig del på det som kallas för »Det svenska kockundret» eller »Det svenska måltidsundret», vilket tillsammans med en liknande gastronomisk utveckling i hela Norden har förändrat synen på mat och måltid, en utveckling som har fört de nordiska länderna från att vara gastronomiska u-länder till att placera sig i absolut världsklass. Eftersom några namnkunniga kockar i en nu äldre generation har varit helt avgörande för det tidiga skedet i den utvecklingen hade det varit klagande och rättvisande om de hade nämnts i den aktuella publikationen. Det är inte 2000-talets stjärnkockar som utifrån ett tomrum har skapat den nya nordiska maten. Manegen var redan krattad.

Författarna till föreliggande antologi understryker redan i förordet, helt relevant, att dokumentation av matkultur har varit och alljämt är – bör vara – en viktig uppgift för folkminnesarkiven. Däremot tycks inte skribenterna själva, med något undantag, ha utnyttjat äldre insamlat material, utan tonvikten ligger främst på iakttagelser i nutiden. En viss historielöshet finns över hela publikationen, tydligast i inledningen, där redan den andra meningen vittnar om slarv i synen på den nordiska matkulturens historia. Grundpelarna i den nordiska matkulturen bestod fram till 1900-talet av *bröd*, *mjölk*, *fisk* och *kött*, uppges det. Det är givetvis inte möjligt att en grupp välmeriterade etnologer inte känner till rotfrukternas och kålväxternas stora betydelse i det äldre kosthålllet, varför jag tolkar fadäsen som en korrekturmiss. Kanske är slarv orsaken även till att tidigare etnologers forskning om matkultur helt enkelt har negligerats. Som ung etnolog på 1970-talet greps jag av den hausse som just då fanns inom ämnet, men även i andra ämnen som exempelvis sociologi, rörande det vi kallade kosthållsforskning. Till stor del var det tack vare forskare som Nils-Arvid Bringéus och Gösta Berg, för att bara nämna ett par av många, en del också verksamma i de nordiska grannländerna, som 1970-talets forskningsintresse för mat var starkt. Frågor om identitet och värderingar var aktuella redan då. Även om detta intresse förvisso avtog under ett par kommande decennier, så känns det egendomligt att läsa att det var kring det senaste sekelskiftet som maten »plötsligt» framstod som en nyckel till att studera samtiden och det moderna livet. Så väldigt plötsligt var det faktiskt inte, om man försöker ha lite ämneshistoriskt perspektiv. Ett visst mått av historisk tillbakablick borde ha sin plats i en överblick över forskningsläget.

Med detta sagt övergår jag nu till antologins olika artiklar, vilka ger en mer nöjsam läsning. Den estniska etnologen Ester Bardone beskriver i sin artikel »Nostalgiska smakar blåbär» om hur livsmedel från naturen, »vild mat», med fokus på vildväxande bär, har fått en ny betydelse på den kulinariska scenen. Bardone har, förtjänstfullt, gått till frågelistsvar i arkivet vid Estlands nationalmuseum för att få en historisk komparation, och även gått igenom nutida matbloggar, med utgångspunkten att berättelserna i bloggen speglar bloggarens kulturella värderingar. Hon påminner om att förhållandena i Estland på avgörande sätt skiljer sig från exempelvis Sverige i det att skogens bär i äldre tid inte omfattades av någon allemansrätt. Kanske innebär detta faktum inte någon stor skillnad i användandet av bär i hushållet, för inte heller i Sverige spelade bär någon riktigt stor roll annat än som medicin (blåbär till exempel), dels på grund av att bärsäsongen sammanfaller med en arbetsintensiv period under jordbruksåret, dels för att konserveringen kunde vara svår innan sockret blev prismässigt överkomligt. Attityden till bärplockande blir däremot kanske annorlunda beroende på juridiska förhållanden. Bardone skriver också om sovjettiden och dess brist på matvaror, en tid då bärplockning blev en vanlig fritidsaktivitet för att dryga ut och variera kosten. Man konserverade (i glasburkar genom hermetisk inkokning, an-

tar jag att författaren avser) längre än i andra nordiska länder, eftersom det saknades frysboxar ända fram till 1990-talet. Bardone visar hur attityden till vildväxande bär skiljer sig mellan generationer. Generationen som föddes mellan 1920- och 1940-talen betraktade självförsörjningen under sovjettiden som en kulturell fortsättning på det tidigare bondelivet. För en yngre generation (det står faktiskt generationen född mellan 1920- och 1940-talen, men det är uppenbart ett korrekturfel) var arvet från sovjettiden något negativt, som man helst ville glömma.

Under 2000-talet har matkonsumtionen, som i andra länder, hos många kommit att sammankopplas med livsstil, social status och smak. Därmed har också bär och bärplockande fått nya innebörder, ofta nostalgiskt färgade. Att plocka bär blir därmed en handling som markerar en social distinktion i en nyliberal ekonomi, genom att de vildväxande bären är ett genuint livsmedel med en autentisk smak. Inte nog därmed – att själv plocka vildväxande bär har blivit en moralisk handling, som en reaktion mot livsmedelsindustrin och en markering av miljömedvetande, menar författaren. Artikeln ger en intressant bild av förändringar i konsumtionsförutsättningar i Estland, och har sitt särskilda värde genom ett jämförande historiskt perspektiv. Därigenom kan författaren visa hur ett livsmedels symbolvärde förändras över tid.

Jón Þór Pétursson, doktorand i etnologi i Lund, skriver i sitt bidrag »Mjölkrbotar och gammaldags skyr» om platsens och traditionens betydelse i dagens livsmedelsproduktion på Island. Jón Þór Pétursson undersöker hur idéer och tankar om traditioner och kulturarv fokuserar på den lokala och regionala livsmedelsproduktionen. Han konstaterar att traditionen inte står i motsats till nutid utan att tvärtom traditionen utgår från samtidens behov, och en tanke om att kultur är att »göra saker bra», vilket innebär att kulturarv utgör arv av »bra saker» från tidigare generationer. Jón Þór Pétursson beskriver vad som menas med *Slow Food*, och hur rörelsen startade i slutet av 1980-talet. Målet för *Slow Food* är att värna lokal och regional matkultur och att slåss mot en likriktad matkultur. Något paradoxalt har *Slow Food* och andra liknande rörelser fötts ur globaliseringen, som ett svar på globaliseringsprocesserna. *Slow Food* är en rörelse som har slagit igenom ordentligt, och kunnat tillskansas sig en stor makt i matdebatten. Det finns dock kritik mot rörelsen, en kritik som bland annat går ut på att äldre tiders mathållning inte bör romantiseras eftersom den faktiskt innebar långa perioder av svält och hunger. Här kan man jämföra med den svenske historikern och författaren Magnus Västerbros påpekande om just detta. Han påminner i sin bok *Svälten* (2018) om de svåra missväxtåren 1867–68 i Sverige om att svält och hunger i förindustriell tid var ett normaltillstånd. Artikeln om den nya isländska matkulturen tar upp intressanta exempel på hur livsmedelsproducenter utnyttjar *platsen* för produktionen, och låter den ingå i matupplevelsen. Att tillmäta platsen betydelse leder också till nya slags möten mellan producenter och konsumenter. I det sammanhanget använder författaren det franska begreppet *terroir*, som står för sambandet mellan smak och ursprung. På ett övertygande och intressant sätt visar Petúrssson hur kulturarvet har kommit att bli ett vapen som kan tvinga fram förändringar inom livsmedelsproduktionen. Artikeln avslutas med den kloka sammanfattningen: »Att veta varifrån maten kommer är att veta vem man är, var man står och vart man är på väg» (s. 79).

Etnologen Yrsa Lindqvist vid Svenska Litteratursällskapets arkiv i Helsingfors har med ett som sig bör bildrikt bidrag, »Mat på bild – att illustrera rena råvaror» behandlat det visuellas betydelse för presentationen av mat. Vilket är förhållandet mellan bilder och dagens stora intresse för den genuina och ursprungliga maten?, frågar hon sig. Lindqvist utgår från att bilder är kodade meddelanden som tolkas utifrån mottagarens sociokulturella bakgrund. Utifrån detta påstående analyserar hon

utgivna svenskspråkiga matbroschyrer på utvalda teman, hur stämningar byggs upp och frammanar känslor med bildens hjälp. Hon pekar på att en känsla av samhörighet är betydelsefull i en finlandssvensk kontext. Utformningen av broschyrer, till exempel *Rena råvaror*, utgiven av Finlands svenska Marthaförbund, vilka har som syfte att understryka vikten av naturliga råvaror och småskaliga produktionsätt, faller väl in i den nutida produktionen av måltidslitteratur, där kokboken inte längre är en kokbok i dess ursprungliga betydelse, utan har blivit litteratur. En sådan bok ska inte enbart tillhandahålla recept, utan ännu mer ge en upplevelse. En historisk exposé över bildens betydelse även i äldre kokbokslitteratur ger läsningen ett extra värde. Artikeln är relevant och intressant i sitt framhållande av den visuella upplevelsens betydelse för vår tids matkonsumtion. En snabb blick i Facebookflödets alla tallriksbilder bär syn för sägen.

Hanne Pico Larsen är konsumtionsforskare i Köpenhamn. Hennes bidrag i antologin heter »På jakt efter sniglar och berättelser» och handlar om stjärnkocken René Redzepis omtalade restaurang Noma i Köpenhamn. Noma, och Redzepis matidéer om *terroir*, om matinsamling, om matens berättelse och inte minst om möjligheterna i Norden med sin friska natur, har blivit något av juvelen i kronan när det gäller den nya nordiska maten. Larsen skildrar hur maten samlas in: sniglar och örter ska plockas, och hon följer i detalj hur en maträtt komponeras av sniglar och krasse till vad som närmast tycks likna ett litet konstverk. Ett konstverk som serveras tillsammans med sin livshistoria. Det är fascinerande att följa berättelsen, men tyvärr är texten alltför okritisk. Vad den framför allt uttrycker är en stor beundran, i och för sig säkert berättigad, för matkreatören Redzepe. Med ord som »förtrollande», »gränslös och orörd natur», »förlängt äventyr», helt utan ironi eller distans, leder tankarna mer till en skickligt producerad reklamtext än till en vetenskaplig artikel. För att nu inte tala om presentationen av René Redzepe: »Redzepe är i sin egenskap av stjärnkock den felande länken, den som iklär sig rollen att kontrollera alla delar av berättelsen och samtidigt serverar oss naturen. Han rör sig smidigt mellan naturen och kulturen, förstår sig på båda och blir därigenom autentisk» (s. 127 f.). Möjligen hade innebörden kunnat förmedlas på ett något mindre devot sätt?

Lundaetnologen Anna Burstedt intresserar sig för hur svenska restaurangguider klassificerar lyxkrogar. Hennes bidrag har fått titeln »Lyxrestauranger – en smakfråga». Teoretiskt tar Burstedt avstamp i Pierre Bourdieus användning av begreppet *smak* som en social markör. Hon skriver att hon använt Bourdieus teorier som ett raster när hon har granskat restauranger, ett helt logiskt teoretiskt val. Burstedt tar upp en tråd från antologins inledning, den gastronomiska revolutionen som under de senaste decennierna har gett den svenska restaurangvärlden ett bättre, och dyrare, kök, och även gjort restaurangguider allt viktigare. Hennes granskning omfattar fyrtio guider, från slutet av 1900-talet och början av 2000-talet, nämligen *Vägarnas bästa*, *Gourmet 199 Bord* och *White Guide*. Bland många intressanta iakttagelser, om hur dessa guider har förändrats, hur smak och kunskap har utvecklats, finns den om hur språket i beskrivningarna ibland kräver en införstådd läsare. Vad »ammisar» är visste varken artikelförfattaren eller undertecknad tidigare, nämligen en förkortning för »amuse-bouche», en liten aptitretare till gästerna. Intresset för den lokala och regionala naturen och trädgården går igen, som vi har kunnat konstatera i tidigare bidrag, och kökschefen framstår i de senaste guiderna som tolkar, med förmåga att överföra naturen till tallriken!

Burstedts genomgång är väl genomförd, och en konsekvent tillämpning av Bourdieus begrepp. Hon konstaterar att guiderna inte har skapats och skrivits i ett kultu-

rellt vakuum. Kanske ett axiomatiskt konstaterande, men eftersom hon i sin text visar inte bara att utan också hur så är det relevant att konstatera. En randanmärkning: Varför kallas Helsingborg, Sveriges nionde största tätort med ungefär 110 000 invånare, för »den lilla staden Helsingborg» (s. 153)?

Connie Reksten är folklorist i Bergen. I sitt bidrag »Når mat feires» om Bergens matfestival redogör hon för ett fältarbete på festivalen, vilken hon ser som ett exempel på pågående regionaliseringsprocesser. Hon vill undersöka hur lokal mat skapas och produceras konkret, men också som kulturell identitet. Mat är en viktig del i dessa processer, menar hon, i likhet med övriga författare i antologin. Kommen så långt i läsningen av antologin känns texten en smula repetitiv, men å andra sidan har det sitt stora värde att få ta del av många lokala exempel, och denna skildring av Bergens matfestival lägger sig nära själva studieobjektet, med sina många citat ur intervjuer och fältdagbok. Matfestivalen beskrivs som en folkfest, där Bryggen i Bergen är förvandlad, från ett ordinärt kajområde och promenadstråk till ett myller av bodar, kommers, möten, matdofter. Reksten reflekterar över vad denna matfestival egentligen innebär. Det brukar hävdas att det finns ett slags civilisationsbygge kopplat till mat, ett gemensamt bygge. Reksten frågar sig om det möjligen istället är så att besökarna, som bokstavligen tuggar sig igenom matfestivalen, rentav ägnar sig åt barbari? På matfestivalen går man och äter, utan bestick, befinner sig utomhus, utan alla tillbehör och anordningar som annars karakteriserar ett matintag som anses civiliserat.

Reksten tar också upp och diskuterar konflikter och gränser under matfestivalen. Det visar sig att arrangörerna har en klar agenda, en idé om vad som »passar» på matfestivalen. En mycket populär maträtt, som också är traditionell, på festivalen, är »lapper» eller »svele», påminnande om amerikanska plättar eller pannkakor. Arrangörerna uttrycker sin tvekan inför dessa »lappene», och Reksten försöker förstå varför de inte anses ha något »värde». De får vara med under festivalen men ligger på gränsen till det acceptabla. Däremot faller »smultringer», en slags flottyrmunkar, bort, de ligger bortom gränsen för det acceptabla, trots att dessa hör till norsk jultradition. I sin strävan att förklara varför dessa två produkter inte anses lämpliga yttrar en av arrangörerna till slut att vad som saknas är det »äkta». Om pannkaks- och munkproducenterna bara hade haft egenproducerad mjölk och egna ägg, då hade de motiverat sin plats på festivalen. Idén bakom matfestivalen är att maten ska kunna följas »från jord till bord».

Reksten tolkar matfestivalen som en viktig del i regionaliseringsprocesser, något som också var hennes själva utgångspunkt. Hon menar att det motstånd, som alltid är en drivkraft i en regionalisering, inte längre kommuniceras ekonomiskt och politiskt utan med ett annat språk, genom lukt, smak, konsistens och materialitet. Huruvida den slutsatsen håller för en skarp analys kan nog diskuteras, men den erbjuder en intressant möjlighet.

Susanne Österlund-Pötzsch avslutar den föreliggande antologin med ytterligare en beskrivning, »Folkfest i matens tecken», av vad som upplevs som en folkfest, nämligen skördefesten, ett mycket populärt årligt evenemang på Åland och ännu en manifestation av platsens betydelse. På skördefesten är det öppet hus på gårdarna, man får besöka bondelivet »på riktigt» och köpa med sig produkter. Även Österlund-Pötzsch har gjort ett fältarbete och delar med sig av sina anteckningar och intervjuer. Det närproducerade, de rena råvarorna och kontakten mellan producenter och konsument är ledord även här, och skördefesten är ett viktigt kulturturistiskt dragplåster, inte minst för ålänningarna själva. På ungefär samma sätt som Bergens matfestival lyfter

fram Vestlandet, så är skördefesten en hyllning till Åland, dess natur och dess traditioner. Författaren pekar på att Åland är en tydligt avgränsad och självstyrd region, vilket har varit viktigt för att skapa och behålla en egen profil.

Skördefesten innefattar, förutom en kommers av matprodukter, andra populära inslag som ponnyridning, hoppa i halm med mera. Sådana aktiviteter gör skördefesten till något populärt för barnfamiljer. Österlund-Pöttsch betonar att skördefesten är en iscensättning som besökarna deltar i och är en viktig del av. Ett skådespel, precis som den förvandlade Bryggen under matfestivalen i Bergen. Skördefesten upplevs av besökarna som »mysig» och »genuin», men en fråga som författaren ställer är hur mycket trängsel och långa köer som besökarna i längden kommer att acceptera.

Sammantaget ger antologin en rad intressanta exempel på hur mat, smak, plats och regionalitet under senare år fått en helt ny betydelse, för kulturell identitet och lokal stolthet, men också ekonomiskt. Det sista, den ekonomiska aspekten, berörs av naturliga skäl i en bok vars undertitel är *Etnologiska reflektioner över ny nordisk mat* mer i förbigående, om ens det, jämfört med de kulturella aspekterna. Exempelen visar övertygande hur mat har blivit en upplevelsekultur och en statusmarkering. Vad man möjligen kan sakna är den politiska aspekten. Under senare decennier har stora politiska bemödanden gjorts för att lyfta gastronomi och matproduktion i en kvalitativ mening. Nordiska ministerrådets program »Ny nordisk mat» nämns, men inte nationella politiska satsningar, exempelvis »Matlandet Sverige». Att matkvalitet och matkultur hamnar på den politiska agendan är intressant i sig och kunde ha behandlats lite mer ingående. Nog sagt om detta. Även om en recensent vid genomläsning kan tröttnas en smula av de likartade angreppssätten och konklusionerna, så utgör antologin ett viktigt bidrag i en större diskussion om regionalisering och identitetsskapande.

Katarina Ek-Nilsson

Ulf Palmenfelt, Gamla och nya Gutasagor. Klintehamn 2018. 190 s. ISBN 978-91-86103-68-2.

Ulf Palmenfelt är professor emeritus vid Uppsala universitet och välkänd för sin omfattande forskning om folklöre, som bland annat berör områden som om berättande och berättelser, barns folklöre, humor och gotländska sägner. Vid sidan om sin forskargärning är Palmenfelt själv aktiv som berättare och har även gett ut populärvetenskapliga verk och samlingar med olika former av berättelser riktade till allmänheten.

I *Gamla och nya Gutasagor* står den gotländska berättartraditionen i fokus. Berättelserna är helt enkelt utvalda eftersom de tillhör författarens favorithistorier, ett grepp som ger bokens upplägg en varm och personlig inramning. I inledningen påpekar författaren att de flesta berättelserna, titeln till trots, egentligen inte är sagor utan vandrings-sägner som inte bara berättats på Gotland utan också i stora delar av Norden. Men det faktum att de har traderats på Gotland talar för, menar Palmenfelt, att de har setts som angelägna av människorna som levt där och att de därför ger en inblick i hur människors erfarenheter hanterats genom berättelser.

Den första berättelsen i boken är den medeltida Gutasagan, i vilken Gotlands mytiska historia berättas från det att Tjelvar tände den första elden på ön, vilket hindrade den från att sjunka i havet om dagarna, till dess att ön kristnades. Sedan följer traditionella folksägner om exempelvis di sma under jårði, troll, Hoburgsgubben, bysen, strandvaskare, spöken, ormar med mera. Efter dessa kapitel presenteras så kallade

paschaser (det vill säga vitsar, anekdoter och skämtsagor) från olika platser på Gotland. I de tre nästföljande kapitlen får läsaren möta trollkunniga, läsa om gömda skatter och om berättelser som formats kring bildstenarna som restes under forntiden. Sägner kring Valdemar Atterdag har naturligtvis sin givna plats i en samling som denna och efter dessa följer berättelser knutna till ringmuren och speciella byggnader inne i Visby. Det avslutande kapitlet handlar om det mystiska ljusskenet på Martebo myr, som olika personer påstått sig sett sedan 1920-talet.

Författaren kommenterar kortfattat berättelserna och sätter dem i sitt folkloristiska sammanhang men bokens huvudsakliga syfte är att förmedla själva berättelserna och den berättarglädje som följer med dem. Språket är lättläst och enkelt att ta till sig. Upplägget låter läsaren välja mellan att läsa boken från början till slut eller att slå upp de delar som lockar till läsning i stunden. Den vänder sig särskilt till den som är speciellt intresserad av Gotland men även de läsare som är intresserade av berättartraditioner i stort kan ha god behållning av den.

Tora Wall

Ebbe Schön, Vår svenske tomt. Sägner och folktro. Stockholm 2018. 204 s. ISBN 978-91-985125-0-2.

Av folktrons många väsen är inget annat lika ymnigt representerat i den svenska sägenskatten som gårdstomten. Det bör inskjutas att den gamle svenske tomten absolut inte bör förväxlas med den kalendariskt fixerade och julklappsutdelande jultomten, som ju är något helt annat. Över gårdstomten finns det nedskrivna beskrivningar som sträcker sig så långt tillbaks i tid som till 1300-talet då heliga Birgitta beklagade sig över att folk valde att offra till »Tompta gudhi». Gårdstomten omnämns i lärd litteratur under århundrandena som följer. Under framförallt andra hälften av 1800- och första hälften av 1900-talet insamlades ett stort material från muntlig tradition. Gårdstomten finns omnämnd från landets alla delar inom folkdikningen, det vill säga: sagor, sägner, legender, anekdoter, gåtor, ordstäv, ramsor, rim och visor. Det sägs stundtals att gårdstomten är vårt mest älskade väsen, vad som står klart är i vilket fall som helst att den är ett av våra mest väldokumenterade väsen. Att föreställningar om tomtegubben har varit ett betydande inslag för livet på bondgården liksom för arbetet på skepp eller i kvarnar i äldre tid råder det ingen som helst tvekan om.

Idag är det ytterst få forskare som har djupare kännedom om äldre tiders folkliga föreställningar om övernaturliga väsen. Det som har benämnts bondebefolkningens »andliga kultur», i motsats till »materiell kultur», är på många sätt ett underforskat område. Det gäller inte minst förhållanden till och berättelser om gårdstomten, dess funktioner, kategorier och betydelser, eller tomtens många dialektala benämningar. Är det någon som verkligen studerat ämnet och som ägnat mycket tid till att sprida kunskap om tomtar (och andra av folktrons väsen) så är det docent Ebbe Schön. Nu kommer hans bok om tomten ut i en tredje upplaga. Den här gången i en utökad och påkostad upplaga försedd med många illustrationer och av konstnärers tolkningar av tomtar. Boken är populärt skriven och saknar därför referenser till tidigare forskning, diskussion av olika teorier om gårdstomten eller till denna knutna sägentyper och motiv, samt fullständiga uppgifter om vilka arkivuppteckningar som citeras eller har använts. Längst bak i boken finns dock namn på de upptecknare/insamlare som använts. Av detta går det att sluta sig till att arkivuppteckningarna främst tycks vara

hämtade från Nordiska museets samlingar (där Schön länge var föreståndare). Bristen på exakthet gällande de citerade berättelsernas proveniens är en brist för forskare eftersom det blir svårt att veta vilka uppteckningar som citeras eller vilket arkiv de är hämtade ifrån. Men detta är knappast något som bekymrar avsedd publik, vars syfte istället är att ta del av en god och lärdomsrik bok som är skriven på ett medryckande, personligt och engagerande sätt. Schön beskriver gårdstomten i tjugo kapitel med olika övergripande teman, till exempel »tomtebolycka», »hur såg tomten ut?», »magisk tröskhjälp», »liten börda, stort lass» eller »tomten och barnen». Det lediga och medryckande språket kompletteras med äldre berättelser och uppteckningar från arkiv. En läsare får en bred översikt av olika tomteföreställningar, sägentyper och vad de kan ha haft för betydelser och hur de skapat mening i äldre tid. Mig veterligen finns i dagsläget ingen annan bok som lika elegant förmedlar kunskap om tomten lika väl, och lika lättillgängligt, som den här boken; närmast är väl annars Ulla Ehrenswards bok *Den svenska tomten* från 1979. Tron på gårdstomtar finns kvar än idag, vilket jag själv har erfarit när jag samtalat om folketro runt om i landet och fått höra om självupplevda möten med sådant som tolkats som gårdstomtar. Här om året publicerades dessutom en vetenskaplig studie över samtida tomteberättelser som byggde på fältstudier och material från ett fyrtiotal informanter i Hälsingland (Nygaard 2018). Inom folkloristiken har det länge varit en självklarhet att inte alla trott på den folkliga sägentraditionen med dess övernaturliga väsen. Även inom ett litet lokalsamhälle har det funnits troende, tvivlare och ambivalenta. Det gäller även för gårdstomten. Schön avslutar sin bok med att reflektera över om det går att tro på tomten och om den verkligen existerar. Hans svar är här värt att citera: »Han finns i människans sinne, i hennes skapande fantasi. Det vet jag. Och det är det viktiga. Om han finns 'på riktigt' uppe på loftet, under en sten, i stallet, det är inte alls lika intressant, tycker jag.» (s. 191).

Tommy Kuusela

Litteratur

- Andersson, Otto, 1967: *Finländsk folklore*. Åbo.
- Atlas över svensk folkkultur*. I. *Materiell och social kultur*. Uppsala 1957.
- Branting, Agnes, 1907: Knytning, knyppling och språngning. I: *Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift* 1907, s. 105–118.
- Cederblom, Gerda, 1909: Några af våra äldsta spånadsredskap och deras ättlingar. I: *Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift* 1910, s. 1–14.
- 1916: Huru några spånadsredskap vandrat genom Europa. I: *Ymer. Svenska sällskapet för antropologi och geografi* 1916.
- Ehrensward, Ulla, 1979: *Den svenska tomten*. Stockholm.
- Erixon, Sigurd, 1925–26: *Möbler och heminredning i svenska bygder*. I–II. Stockholm.
- 1945: *Svenska kulturgränser och kulturprovinser*. Uppsala. (K. Gustav Adolfs Akademiens småskrifter 1.)
- Ferraris, Maurizio, 2014: *Manifest för en ny realism*. Göteborg.
- Geijer, Agnes, 2006: *Ur textilkonstens historia*. Stockholm.
- Grenander-Nyberg, Gertrud, 1974: *Lanthemmens vävstolar, studier av äldre redskap för husbehovsvävning*. Stockholm. (Nordiska Museet Handlingar 84.)

- 1983: *Lantheimmens prydnadssöm. Studier av svenskt folkligt broderi på hemtextilier före 1900*. Stockholm..
- 2001: *Linnelärft från Ångermanland. En teknikhistorisk beskrivning*. Stockholm.
- Gustavsson, Anders, 1972: *Kyrktagningsleden i Sverige*. Lund. (Skrifter från Folklivsarkivet i Lund 13.)
- 1989: *Alkohol och nykterhet. Aktuell forskning i Norden presenterad vid ett symposium i Uppsala*. Uppsala. (Etnolore 7.)
- 1991: *Alkoholister och nykterister. Föredrag presenterade vid en nordisk konferens i Uppsala*. Uppsala. (Etnolore 10.)
- 1993: *Kulturforskning kring alkohol i Norden. Föredrag vid ett nordiskt symposium i Uppsala*. Uppsala. (Etnolore 14.)
- 1998: *Alkoholen och kulturen. Föredrag om dryckesvanor och nykterhet i Norden vid ett symposium i Fredrikstad, Norge*. Uppsala. (Etnolore 19.)
- Hemslöjd 1948 = Hemslöjd. Liljevalchs konsthall 3 september–3 oktober 1948*. Stockholm. (Liljevalchs katalog 171.)
- Järnfeldt-Carlsson, 2008: *Gerda Boethius. Konsthistoriker och museichef bland idel män*. Umeå.
- Nordisk Kultur. XXVII. Konst*. Stockholm 1931.
- Nordisk textilteknisk terminologi*. Stockholm 1974.
- Nygaard, Mathias E., 2019: Tomte Stories in Swedish Hälsingland. Place and Vernacular Religion. I: *Folklore* 130, s. 153–174.
- Nylén, Anna-Maja, 1970: *Hemslöjd. Den svenska hemslöjden fram till 1800-talets slut*. Andra upplagan. Stockholm.
- Nyqvist, Niklas, 2007: *Från bondson till folkmusikikon. Otto Andersson och formandet av »finlandssvensk folkmusik»*. Åbo.
- Svensson, Sigfrid, 1969 (1942): *Bygd och yttervärld. Studier över förhållandet mellan nyheter och tradition*. Andra reviderade upplagan. Stockholm. (Nordiska Museets Handlingar 15.)
- 1972: *Nordisk folkkonst*. Lund.
- von Walterstorff, Emelie, 1940: *Svenska vävnadstekniker och mönstertyper*. Stockholm. (Nordiska Museets Handlingar 11.) Stockholm.
- Västerbro, Magnus, 2018: *Svälten. Hungeråren som formade Sverige*. Stockholm.
- Zickerman, Lilli, 1937: *Sveriges folkliga textilkonst. Utdrag ur föreningen för svensk hemslöjd samlingsverk över svenska allmogetextilier*. I. Rölakan. Stockholm.

Författare i denna årgång

Alf Arvidsson, professor i etnologi, Umeå universitet.

Lars-Erik Edlund, professor i nordiska språk, Umeå universitet.

Katarina Ek-Nilsson, fil. dr i etnologi, f.d. chef för Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala (DFU), Institutet för språk och folkminnen.

Irène A. Flygare, docent i agrarhistoria, f.d. forskningschef vid Stiftelsen Upplandsmuseet.

Greta Horn, fil. mag. i svenska språket, doktorand i nordiska språk, Göteborgs universitet.

Erika Jönsson, fil. mag. i lingvistik, Göteborg.

Tommy Kuusela, fil. dr i religionshistoria, forskningsarkivarie vid Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.

Agneta Lilja, fil. dr i etnologi, Uppsala universitet.

Bo Lönnqvist, professor emeritus i etnologi (europeisk), Jyväskylä universitet.

Erik Magnusson Petzell, docent i nordiska språk, forskningsarkivarie, Institutet för språk och folkminnen, Göteborg.

Lena Marander-Eklund, bitr. professor i nordisk folkloristik, Åbo Akademi.

Christina Mattsson, visforskare, radiomedarbetare, f.d. styresman för Nordiska museet, Stockholm.

Alexander Mankov, rysk fil. kand. (*kandidat nauk*) i språkvetenskap, gästforskare vid Göteborgs universitet och Sverigekontakt; forskare vid St. Tikhons humanistiska universitet, Moskva.

Jenny Nilsson, docent i nordiska språk, forskningsarkivarie, Institutet för språk och folkminnen, Göteborg.

Sofie Strandén-Backa, fil. dr i nordisk folkloristik, Åbo Akademi.

Mathias Strandberg, fil. dr i nordiska språk, forskningsarkivarie, Institutet för språk och folkminnen, Göteborg.

Eva Sundgren, professor emerita i svenska språket med inriktning mot sociolingvistik, Mälardalens högskola, Eskilstuna.

Mats Thelander, professor emeritus i svenska språket, särskilt nusvenska, Uppsala universitet.

Tora Wall, doktorand i kulturanalys med inriktning mot folkloristik, Åbo Akademi.

Lena Wenner, fil. dr i nordiska språk, forskningsarkivarie, Institutet för språk och folkminnen, Göteborg.

För översättning resp. granskning av engelskspråkiga texter och abstracts svarar aukt. translatorn Martin Naylor, Uppsala.